
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00652366 6

ÉJSZAK-AMERIKA

1876-BAN.

IRTA

KECSKEMÉTHY AUREL.

BUDAPEST, 1877.

KIADJA RÁTH MÓR.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

I see new Lands. I meet new men.
I learn strange tongues in novel places.

OWEN MEREDITH.

TARTALOM.

I. RÉSZ.

Kaland az Oceánon.

II. RÉSZ.

Lap.

Körút Éjszak-Amerikában. Személyes benyomások és úti képek.

III. RÉSZ.

Közgazdászati, politikai s társadalmi állapotok.

I. RÉSZ.

Kaland az Oceánon.

A.

Irtam a „Goethe“ csavargőzösön vitorlázva ápril végén 1876.

Minden tapasztalt utas ember Amerikába áthajózásul a sokféle német, francia, angol gőzhajó-társulatok közül legmelegebben, s mint legbiztosabbat a hajóit Liverpoolból inditó Cunardlinet ajánlotta; de ugy jártak velem (azaz én jártam meg), mint Heine mondotta volt, tudniillik, hogy minden nehéz alkalommal okos embertől kell kérni tanácsot, és mindig ellenkezőjét kell tenni annak, a mit tanácsolt. Én is, hallván egy sokszoros oceán-jártas barátomtól, hogy a Hamburg-Amerikanische Packetfahrt Actien-Gesellschaft hajói mily kényelmesek, elegansok és »sebesen járók«; e társulatnak april 12-én Hamburgból, 15-én Havreből induló hajóján rendeltem jó eleve helyet (első osztályu cabinért fizetve 480 markot, vagyis papirban vagy 270 frt o. ért.). Elhatározásomra egy kicsinyes kényelmi szempont is volt befolyással; minthogy a legegyszerűbb ut Párison át Havrebe rándulni, s ott véglegesen elhelyezkedni a hajón.

Szándékom volt mindenesetre a New-Yorkig teendő tengeri ut leirásával kezdeni meg amerikai közleményeimet; tapasztalván, hogy szárazföldi »földieinknek«, kiknek — főleg pedig a nőknek, kik nagy számmal irigyen esengtek Amerikába utazhatni (a mi nem nagy

bók férfiainkra), kilencz-tized része csak azért nem vállalkozott, mert féltek a tengeri uttól.

Tudod-e öcsém, hogyan definiálta egy angol a tengeri utazást: »Börtön, súlyosbitva a vizbefulás veszélyével«, ugymond egy tisztes öreg barátom az ország főfőbirái közül. »Hátha valami Thomas légbe röpiti a hajót? Hány hajó veszett el újabb időben is a nélkül, hogy tudomásra is jött volna: hol, mi okból, miképen vesztek el? Az egyik elégett, a másik talán a tavaszi meleggel meginduló jéghegyek közé került s elmerült? vagy gözkatlana a légbe röpitette? hány szenved hajótörést a partokon, mint a Schiller, midőn már a kikötő szeme előtt van? és vajjon Thomas pokolgépével nem temetett-e már el több hajót, miről a világ soha sem fog megtudni semmit? És a legjobb esetben az a tengeri betegség valami iszonyatos lehet.«

Ilyen continentalis közérzület azon föltevésre jogosit, hogy magának a tengeri utnak egyszerű leirása érdekes olvasmányt képezhet, ha az a legrendesebb körülmények közt szerencsésen sikerült is,..... a mi azonban véletlenül nem ugy történt. De ne előzzük meg az események fonalát.

Párisban tudtam meg a Hamburg-Amerikanische P.-A.-G. agensétől, hogy a Klopstock, melyen indulandó voltam Amerikába, időközben eladatott és helyette a »Goethe« fog menni, mely azonban szint oly jó és szép hajó.

April 14-én hagytam el Párist, hol tegnap oly hideg és hózivatar volt, hogy Havreig csaknem félbeszakadás nélkül, egy lábnyi hó boritotta el az egész vidéket, s a mindenfelé virágzó gyümölcsfákon lógott a zuzmaráz. Havrebe érve a vasutról közvetlenül a már

a kikötőben horgonyzó »Goethe«-re szálltam fiatal barátommal, Frohner János cs. k. lovassági hadnagygyal, ki amerikai utjára négy havi szabadságot kapott. Miután bejártuk a nem érdektelen várost, s a postáról néhány kedves búcsulevelet hoztunk magunkkal, a hajón ebédeltünk; aztán szemlét tartánk fölötte; mely, a mi a hajó nagyságát, szépségét, kényelmes berendezését illeti, első tekintetre elég kedvezőn ütött ki. Kettőnknek külön cabine-ünk van, egymásfölötti két ágygyal s divánnal, mely esetleg ágynak is használható.

Utitárs kevés volt látható; a kik Hamburgból jöttek, mohón siettek a száraz földet élvezni s künn is háltak hotelekben. Mondák, hogy az éjszaki tengeren s a csatornán át viharos utjok volt; meg is látszott egy-két pincéren, kik oly halványan és kimerülten néztek ki, mintha vesztőhelyről hozták volna vissza.

15-én (szombaton) déltájban az áradattal élénkül a kikötő. Az oceánra készülő óriás hajók behuzatják köteleiket, föl horgonyaikat, leeresztik hidjaikat. A szellentyűk füttye, mint oroszlánok bődülése tölti be a léget. Előttünk kezd indulni egy francia hajó, a szintén New-Yorkba készülő »Péreire«, a »Goethe« azonban megelőzi, s kiérve a kikötőből el is hagyja. Ugy látszik, némi gyorsasági verseny forog fenn köztük: de mi arra nem ügyelünk. Szemünknek szórakozást nyujt, a mint a kikötőből kiérünk, az emelkedett part, erőditési müveivel, szép kertjeivel, villáival s világitó tornyokkal.

Az elindulás, kivált ily nagy tengeri utra, mindig lélekre ható pillanat; az egyéniségtől függ, kire miként hat? Utitársaink egy része, a másod osztályból, mint sejtem, német kereskedők, nők, férfiak, hangos jókedvvel táncolnak a födélen; magam elmerengek az általunk

gyorsan megkerült francia partnak festői képein; amott fekszik Cherbourg, azután Brest, majd a végpontok, a napnyugot felé élesen körvonalzott phantasticus alakú sziklaszigetek, Iles de St. Pierre, stb. A hátulsó födélről szent ének hangzik át. Egy csapat kivándorló svájci, a berni Oberlandból; egy erőteljes aggastyán, egészséges, bár kissé megviselt, de erős férfiak, nők, lányok, gyermekek, vagy hatvan személy; nem érteni őket, de nem nehéz eltalálni, hogy Jézus föltámadását ünneplik ájtatos énekökkel, melyet el-elkapkod a viharos szél. Ők emlékeztetnek, hogy husvét előestéje van.

Vitorláink kifeszitvék, a szél kedvező, gépünk jól müködik; vigan haladnánk előre, csak az a hintázás volna valamivel szelidebb. Igy azonban kellemetlen nyomást gyakorol a gyomorra; a belekben olyasmit érezni, a mit állitólag bátortalan emberek szoktak érezni, ha veszély fenyegeti: a fő kezd elfogulni. Lefekszel a felső cabine-ben, s egyet szundikálsz; álmodban érzed a hintázást, fölébredsz, s kivágyódol a szabad légre. — Kimégy, sétálsz, leülsz: de soká sehol sem találod helyedet. Alkonyodik; csöngetnek ebédre; lemégy, s azt látod, hogy három annyira van teritve, mint a hányan megjelentek. Senki se kérdezősködik; mindenki tudja, miért nem jelentek meg amazok is. És te — értsd alatta e sorok iróját is — a tengerészi büszke öntudat némi érzetével ülsz le az ebédhez, gondolván, hogy szokni lehet mindenhez, csak egy kis lélekerő kell hozzá.

Ez a lélekerő tart másnap délutánig, midőn vagy harminc mértföldnyi távolban megkerüljük az angol partot, a veszélyes Scilly Islands ellenében, melynek Scilláin már sok hajó veszett el. Addig e sorok iróján is befejezte művét a tenger hullámzása.

Egy ideig a hajó fedelén küzdött az a hires »lélek-erő« a természet rút törvényével; azután lebotorkáltam a cabine-be, a stewart által rendbe hozattam a helyzet igényelte előkészületeket, hogy — ha nem is mint Julius Caesar, méltósággal — de lehető aesthetikailag essem át a tragikomikai sorson, mely ellen nem segit emberi tudomány, sem evés, sem koplalás, sem józanság, sem erős ivás, sem coculus, sem »Gombos essentiája«, melyből két üveget utitáskámba dugott csaknem erőszakosan egy jóakaró barátném, nem egyéb haszonnal, mint az, hogy az egyik üveg utközben eltörött, s egészen átáztatta térképeimet és egy rakás finom szivaromat; másikát pedig, miután egy kritikus percben vele szájam ízét elrontám, a tengerbe dobtam.

Nos aztán, milyen hát az a tengeri betegség? kérdi olvasóm.

Röviden szólva: sok sanyaruságát élveztem az életnek, de ilyen husvéti ünnepeket még nem éltem meg! A tengeri betegségbe még bele nem halt senki, kivéve, ha csak különben is már csak hálni járt belé a lélek; hanem annak is fokozatai vannak, s ugy tapasztalám, nem tartozom azok közé, kiken teljesen kifogna.

Mindazonáltal állapotom negyvennyolc óráig nem volt egyéb, mint kínos gondolatok s félálom közti tehetetlen heverés a cabine keskeny ágyán, közben hányással, mindaddig, mig egy csöp találkozik a gyomorban; azután pedig csak émelygés és ökröndözés. Az egész még csak elviselhető azon tudatban, hogy nemsokára partot érünk, de azon kilátás, hogy ezen állapot eltarthat nyolc—tiz napig, egyáltalán nem lélekemelő; a mint kínlódásom közben voltak is perceim, midőn meglehetős

tiszteletlenséggel leckéztem meg magamat, hogy — mi szükség volt nekem ide jönnöm?

Kedden, 18-án délben, összeszedtem teljes akaraterőmet, kimásztam az ágyból, fölöltöztem, a mi az erős hintázás közben nem csekélység az ember kimerült állapotában; s a nyilt felső salonban csináltam magamnak fekhelyet, hol a tenger üditő légét élvezettel szivtam be, s egész nap egy kis theán s levesen kivül mit sem véve be, hevertem. Másnap reá már talpon, harmadnap vigan valék, s ezóta máig a legdühösebb hullámzás, a hajónak legszeszélyesebb tánca sem tőn legcsekélyebb hatást is reám. És — kevés gyenge egyén kivételével — többi utitársaink is, a nőket sem véve ki, hasonló módon estek át a bajon. Tehát nyájas olvasóm, ha van kedved Amerikába menni: a tengeri betegségtől való félelem ne tartson vissza! Csuf dolog, mig benne van az ember; de semmi, ha túlesett rajta.

Most már hajónk előhaladása is kezdett érdekelni. Erős éjszak-nyugoti szél akadályozott ugyan, de dacára annak 270—305 tengeri mértföldet tettünk naponkint; reméltük, hogy april 25—26-ikán New-Yorkba érünk, s annál türelmetlenebbül számitottuk az órákat, mértföldeket, s tanulmányoztuk a térképeket, minél unalmasabbnak találtuk a hajón egybegyült társaságot. Itt is az ideje, hogy a t. olvasót ezzel és a hajóval megismertessem.

Félelmünk, hogy a hajó túlnépes lesz, fölösleges vala. Első helyen mindössze vagy tizenhatan vagyunk; elférne ötven-hatvan. Csaknem mindenikünk külön cabine-ben telepedett le, választása szerint. Egy-két fiatalabb ember, kereskedők, gyárosok Német- s Csehországból, egyikök hazánkból; három orosz ur, kiknek

egyike kormányküldötte a kiállitásra, másik kettő, ugy látszik, gépész- és mérnökszakférfiak s kiállitási biztosok, mindannyian művelt emberek; egy idős, csendes, művelt német asszonyság; egy amerikai tizenöt-tizenhat éves fiu, ki francia s német nyelvet tanulni járt Európában; végre the last but not the least, egy amerikai asszonyság férjével, vagy másfél éves bébijével egy svájci bonne kiséretében.

Mondhattam volna ugyan egyszerűbben is: »egy amerikai család, a férj, neje, stb.« De sokkal helyesebb volt az asszonyon kezdeni. Mert mindjárt ezen alkalommal amerikai családi képpel ismerkedünk meg, a menynyiben a kissé beteges kinézésű férj az, ki a nap nagyobb részén a kis gyermeket hurcolja, ápolja, mulattatja; mig a folyvást betegen fekvő, különben csinos kis gömbölyü nő pár napig nem is láttatja, s végre igen bágyadtan egy fekhelyről a másikra vezetteti magát férje által, ki egyik karján őt, másik karján nehány vánkust, plaidet, köpenyeget cipel számára. Pár nap mulva azonban mylady az asztalnál is megjelent, s behunyt szemekkel jóizűn falatozott; végtére szemeit is megnyitotta, s a társalgásba is élénken belemerült.

A második osztályban többnyire német iparosok, egy berlini korcsmáros, ki Philadelphiában vendéglőt akar nyitni, nejével, sógornéjával, két csinos kisasszony, kik ha férjet keresnek Amerikában, könnyen találnak; valamennyi vig népség, kik egész nap esznek, isznak, énekelnek s bohóságokkal mulatnak; végre egy templomablak festő Tyrolból, a társaság főfő farceurje, egy kis zömök eleven ember, tele bohóckodással, ki ha nem is épen finom, de drasticus tréfáival a hajó legnépszerűbb embere. Mivelt tónus itt nem uralkodik; a német közép-

osztály ezzel nem dicsekhetik, s a szegény két kisasszony kénytelen oly élceket hallani, minőkről eddig fogalmuk nem volt.

A harmadik vagyis födélközi osztályban (Zwischendeck, steerage) vagy 300 kivándorló, svájciak, csehek, németek roppant gyermekseregget. Ezek is elég jól elhelyezvék, nem ugy mint hajdan az egyedül kivándorlókra számitott szennyes hajókon, melyekről oly sokat olvastunk hirlapokban s regényekben. E kivándorlók nem is olyan ágról szakadt szegények, hanem többnyire földmívesek, kik a hazájokban eladott kis földbirtok árával zsebökben, ellátva elegendő házi eszközökkel, jó ruházattal, s több hónapra számitott eleséggel mennek át az új világba, némelyik Visconsinba, mások Californiáig is, hol már szerződésileg vár rájuk az általok átveendő földbirtok. A hajóosztály, melyben elhelyezvék, egészen el van foglalva faládáik, zsákjaik, kosaraik által, melyek füstölt hussal, kolbászokkal, szalonnával, veteményekkel, bor- és pálinkaüvegekkel telvék. Deszka ágyaik egymás fölött telvék ágyiruhával; s habár elhelyezésök sem nagyon csinos, sem nem nagyon kényelmes, sem elég világos: azonban nem is sokkal roszabb, mintsem hihetőleg otthonjok volt.

Ha nehány nap rosz idő áll be s ki nem jöhetnek szellőzhetlen odujokból, képzelhetni, mily mephisticus levegő fejlődik itt ki, s a hajó orvosának kötelessége egészségi rendszabályokról gondoskodni; a melyek röviden a helyiségnek chlórmészszel és carbolsavval való kifüstöléséből állanak, melynek fullasztó hatása alatt valamennyien kifutnak a fedélzetre. Megtörténik ilyenkor az is, hogy valamely kis gyermeket alva ott feledtek az ágyban, s aztán megfulladva találták.

A második osztálybeli ebédlő s alvó-kamarák elég tiszták, s nagyrészt az utasoktól függ, hogy tiszták legyenek, habár nem is oly kényelmesek, mint az első osztályban. Itt többnyire csak két, kivételesen három személy jut egy-egy cabine-be, s a mennyire szűk helyen lehet — toilette kényelméről is lehetőleg gondoskodva van.

Egyébiránt ez a »Goethe« elég ügyetlenül berendezett. A hajó hátulsó végében, tehát nagy hintázásnak kitéve, fekszenek a cabinek; azután közbeesik a lépcsőzet, melynek fölső részén ülőhely, alsó részén bemenet egy, a hajó egész szélét elfoglaló nagy salonba, vagy öt asztallal minden oldalán, közepén egy kényelmetlen ottománnal; egy szép és jó pianino, két oldalról könyvszekrény, átellenben fényes buffet, csillárok és tükrök; az egész fölöslegesen elegans, de legkevésbé sem kényelmes; mert egy oldalról ajtai a gőzgép s egyéb illatos helyek felé, más oldalról a nyilt lépcsőzetre nyilva — állandó léghuzamnak van kitéve a nélkül, hogy szellőzve volna. A salon két oldaláról corridorokba érni, hol a gépezethez, a kapitány s többi tisztség cabinjeihez, — s túloldalról a másodosztályu étterembe van a bejárás. Túl azon a konyhák, az éléstár, a jégverem stb. Átalán nem is képzelhetni, hogy ily nagy tengeri hajón mennyi helyiség van, mennyi ember, mennyi holmi fér el! Például a hajó hátulján cabinejeink alatt van a vizmedencze, melyet az elindulás előtt a kikötőben ivóvizzel megtöltenek, mely hat-hétszáz embernek két-három hétre elegendő kell hogy legyen italra, főzésre, mosakodásra.

Mint mondám, folyvást ellenünk volt a szél; de előhaladásunk rendesnek volt mondható. Szép idő, eső s vihar váltakozott. Szép időben a hajó összes lakos-

sága a fedélzeten van: társalog, olvas, hever; az első osztályban egy cricket forma játék folyik; a harmadikon a svájci gyerekek, mint fiatal medvék, birkóznak s vetik egymást a földre; a megnőtt ifjak, mint megannyi athleták, mindennemű viadalban gyakorolják magukat; például ketten egymással szemben leülnek a földre, talpaikkal egymásellen támaszkodnak, mig nyakukba erős kötelet vetnek, s most már ki birja a másikát fölemelni. Este felé elöhozzák a nagy kintornát, s szélmuzsika mellett foly a tánc.

Ez mind igen szép időtöltés; time-killing; de végre is unalmas, s mindenki legszivesebben beszél arról, mikor érünk New-Yorkba? kedden-e vagy szerdán?

Azonban csak péntek volt, april 21-ke; és elértük eddig az éjszaki szélesség 44., 48. s a nyugati hossz. 40., 59. fokát, — közeledvén a Neufoundland zátonyához, — épen az »ördög lyukán« voltunk, hol állitólag a tenger feneketlen. Reggel esett, délután a szél orkánszerü lőn; hajónk ugy hintázott, mint eddig soha, de nem tudtuk okát; s ha a hullámok átcsaptak hajónkon, a mi eleinte nagy mulatságot okozott, azt hittük, csak a vihar az oka.

Ebéd után nyolc óra lehetett; künn sötét volt, a vihar dühöngött; a hajó jobbra-balra gurult és ugrált; minden kifordult helyéből; a hullámok és a gép zaja közé a födélzeten, mintha már az árbocok törnének, olyan dörömbölés, s a szekrényekben lehulló edények csörömpölése vegyül; a corridorba szakad a viz valahonnan s nem győzik kihányni; már a salonba is behat; egy fekete macska miákolva fut be a salonba; a férfiak feszült, a nők ijedt arccal kisérik a helyzetet... Egyszer bejön a kapitány s komoly arccal ül le közénk, s az

amerikaihoz fordulva, jelenti, hogy »nagy bajban vagyunk… a csavar eltörött… nyugtassa meg myladyt, hogy veszély nincsen; »no danger at all« : csakhogy tovább nem mehetünk; vissza kell fordulnunk Európa felé, mert a szél ellenünk van; pedig hajónk megszünt gőzhajó lenni s csak a vitorlákra vagyunk utalva!«

Emlékezetes éj várt reánk; és csak kevesen lehettek köztünk azon kellemes hiedelemben, hogy reá még soká fogunk emlékezni: vagy azt odahaza emlegetni: mely hiedelem magában nagyon vigasztaló volt volna.

Tehát a csavar letörött! A megdöbbenés általános, de az első zavarban senki se látja be az egyszerü situatió egész kétségbeejtő voltát; és ha az uralkodó vihar azon perczben lecsendesült volna, mindenki könnyü lélekkel nyugodott volna belé.

Én igyekeztem lehetőleg összeszedni eszemet, s mint veterán vezérczikk-iróhoz illik: »constatálni a helyzetet.« Az az egy világos volt, hogy hajónk rögtön degradáltatott. Többé nem csavargőzös, semmiféle gőzös, hanem egyszerü vitorláshajó. Még pedig rosz vitorláshajó, mert nem annak épittetett; alkotásában a súlypont nem a vitorlákra, hanem a gőzgépre van fektetve. Kérdés, vajjon kedvező szél mellett is lehet-e ezen hosszú colossussal előhaladni? kedvezőtlenben manoeuvrirozni? A mig kedvez a szél: talán bizton mehetünk vissza Anglia, illetőleg Irland partjai felé; és oda érhetünk két, három—négy hét alatt? Ha pedig a szél megszünik: lavirozhatunk hetekig; vagy ha ellenszél jön: visszavisz a hol tiz nap előtt voltunk; mert az ocean oly szép nyilt, erre is ut, arra is ut: elvetődhetünk akár Grönlandba, akár Afrikába, mig véletlen segitség nem jő. És minő véletlen, minő óriás szerencse kell ahhoz, mig oly hajó-

val találkoznánk, mely rajtunk segithet is, mely átveheti az utasokat vagy elremorqueroz valami kikötőbe, — a mi szinte hihetetlen. Az alatt kifogyunk az eleségből, vagy megöl a bizonytalanság, a kedély hánykódása, az unalom.

Vagy végre partokhoz érünk, s idomtalan, nehezen forgatható hajónk zátonyra kerül vagy sziklákra dobatik a szél által; s akkor, mielőtt magunk is észrevennők: elvesztünk mindenestől, mint a »Goethénk« ikertestvére a »Schiller« és mint ezer más hajó.

Egyelőre azonban még ennyire sem vagyunk: minthogy a dühöngő viharban gőz nélkül vissza sem fordithatni a hajót, mert ha a szél oldalt kapja, — ha föl nem billenti is, — de bizonyosan lefujja tetejét s mindent, a mi födelén van, az árbocokkal együtt, mint a kártyavárat.

Ez volt a mi állapotunk.

B.

Vitorlázásunk. Naplójegyzetek május 6-áig.

Mint mondám, emlékezetes éjszaka várt reánk. A leghosszabb, melyet eddig megéltem.

Az órák egyformán haladnak.

A hajó, mint előbb, Amerika irányában fekszik, jobbra-balra hányatva, föl-alá löketve, mint dióhéj. A gőzgép iszonyu pufogásokkal működik tovább; nem láttuk be, hogy minek, miután csavar nélkül nem mozdithatja előre a hajót; s mint valami óriási mozsár vagy pokolbeli pöröly olyanokat üt, azt hiszszük kiüti a hajó alját. A vihar nem hágy alább. Éjfél felé jár az idő; az első

helyen összedugjuk fejeinket, s csüggetegen cseréljük ki nézeteinket.

Az egyiknek most jutott eszébe, hogy a hajó már dél óta egészen szokatlan anormális módon hánykolódott s nehányszor mintha meglökték volna, olyanokat szökött. Nyilván már akkor tördeltek le a csavar egyes lapátjai; s csak az utolsó tört le este. A gőzgép pufogása sem este kezdődött; már előbb kellett bajának lennie; és orosz technikusaink már előbb gyanakodtak, vajjon e géppel nem fogunk-e megakadni, mielőtt New-Yorkba érnénk, és szerintök igy történt volna, ha a csavar nem törött volna is el.

Másikunk a Pereirevel való versenyzést okolta, e miatt erőltették meg ellenkező szélben a gépet, s ebbe tört bele a csavar. Ezen társulatnak vezér-elve — a gyors menetek, mert a gyorsaság hirt csinál s költségkiméléssel jár. A Hamburg-Amerikanische P. A. G. baja ugyis financialis. Sok a hajója, nagy a concurrentia; a legtöbb átmenetre rá kell fizetni, tehát takarékoskodni kell. Takarékosságból történt, hogy — a mi egy nagy oceani ut előtt menthetlen — Havreban meg sem vizsgálták sem a csavart, sem a gépezetet; pedig Hamburgból jövet is merültek föl aggodalmas jelenségek. Ez mind azonban igen magyarázható. A »Klopstock«-ot, melynek 12-, illetőleg 15-én kellett volna elindulni, az utolsó napokban eladták, és a »Goethé«-t hirtelen rántották elő helyébe. Ezt a »Goethé«-t is a megbukott »Adler« nevű társulattól, melylyel a Hamburg-Amerikanische fusionált, vették át, s hihetőleg akkor sem volt a legjobb állapotban. Szóval egyszerre — de kissé későn — kisült, hogy nagy járatlanság s könnyelműség volt tőlünk ezen társulat hajójára bizni sorsunkat.

Senkinek sem láthatni szivébe, s nem tudni, menynyire hatalmasodott el benne a veszély érzete. Azonban mindamellett, hogy mindenki valószinűbbnek tartá, hogy elveszünk, mint azt, hogy megmenekülünk, a »contenance«-t senki sem veszité el, — még az öreg német asszonyság sem; ki csak lehajtá fejét karjaira, s mozdulatlanul hallgatta a nem vigasztaló társalgást. Mindanynyinak eszébe jutott az »otthon«; s mennyire meg fognak rémülni szülei, rokonai, gyermekei, ha meghallják, hogy a Goethe nem jött meg New-Yorkba és nem tudni hova lett?

A rémes éjszakával, melyet álmatlanul s fölöltözve hevertünk át, megszünt a vihar is; nem ugyan az erős szél, melynek iránya nem változott, és nagy szerencsének kelle tartanunk, s kapitányunk iránti bizalmunkat nem kevéssé emelé, hogy sikerült hajónkat szerencsésen megforditani; s most már, april 22-én, kifeszitett vitorlákkal haladunk vissza Európa felé, ki tudja meddig? Ameddig a szélnek tetszik.

Egyelőre gőzgépünk is müködik, legalább mozog, s koronkint nagyokat puffog. Minek mozog? A kapitány állitja, hogy ámbár nincsen csavarja, kissé löki előre a hajót? Azt hiszem, csak a tudatlan utazó sereget áltatják, vagy önmaguk nem akarnak megválni a gondolattól, hogy »gőzhajó« az övéké.

Délután eső állt be, de a szélirány jó, s meglehetősen haladtunk előre, 4—6 mfldet óránkint. Senki se hitte volna, hogy a hajó vitorlával is vihető előbbre; Meyer kapitány maga sem sejtette, mert ő a Goethet most vette át, és első utját teszi vele. Ha már e tény némi bizalmat költött a kedélyekben, fokozta azt, midőn hire ment, hogy Meyer a legjelesebb kapitányok egyike, ki

több hajót a legkedvezőtlenebb viszonyok közt — egyet plane a kormányrud elvesztése után — szerencsésen partra hozott, s a kormány által nagy éremmel tüntettetett ki.

A könnyebbült általános hangulat és csendesebb éj következtében üditő álom ringatott be, melyre a nagy izgalom után szükség is volt.

April 23-án vasárnap: meglehetős szél és kedvező irányban.

Az étkezésbe némi takarékosság hozatott be, nem lehetvén tudni, a meglevő készletből meddig kellend e 4—500 embert eltartani. Az étkezés amerikai szokáshoz alkalmazott. Az első reggeli kezdődik beefsteakkal s borjuszelettel, tojás, burgonya s sajt kiséretében, utána thea vagy kávé. Azután déli 1 óra tájban a lunch; hideg husok, füstöltek, pikansságok, melyek az éjszak-német izlés szerint a heringek s heringsaladok s kartoffel saladokkal tarkázvák, egy nap mint más nap a megutálásig. Esti 6 után az ebéd, rosz leves, halak, kétféle jó sült hus, marha, borju, juh s szárnyas állatok, valami ragout, ritkán élvezhető zöldség, tészta, fagylalt, dessert. Kilenc és tiz közt még thea süteményekkel. Fölösleges sok, bátran reducálhatni, csak majd roszabb ne legyen.

Ebédnél pezsgőzés. Ebéd után fiataljaink népünnepet rendeztek, összekötve versenyfutással, birkózással, melyben az összes népség gyereke s nagyja részt vőn; s a svájciaké az oroszlánrész; a nyerők díjai több-kevesebb palack sör, mik háladatos jókedvvel fogadtattak. A nap gyorsan öletett meg.

Ma már a gép megszünt működni. A hajó gépésze szerint helyre akarják igazitani menet közben, hogy ne kelljen majd a kikötőben időt vesztegetni vele. Orosz

technikusaink gyanakodnak, hogy nem tudják helyreigazitani: s folyvást keresgélik, hol a baj; szétszedik, meg összerakják, kopognak és kocognak rajta, eredménytelelenül. Este a szél alább hagyott; ellenben aggodalmaink fölébredtek, s nem engedtek aludni.

April 24. Az idő nagyon is szép, a szél gyenge, megyünk kelet helyett délnek, Anglia helyett Spanyolország felé. Nyomorult előhaladás; csüggedt hangulat.

A távolban egy gőzhajó merül föl. Hajónkon fölvonják a vész-zászlót. Ugy látszik elkéstünk vele, s nem vettek észre; a hajó eltávolodik. Egy óra mulva a hajó ismét közeledni látszék, s mind határozottabban tartott felénk. Megértette, hogy itt baj van. Közeledtére hajónkon elkezdődött a jelekkel való táviratozás; föl-le huztak többféle zászlót, mialatt a gőzös egészen közel jött. »Amèrique« nevü francia hajó, mely New-Yorkból jő.

A gőzös közeledtére leirhatlan mozgalom állt be hajónkon. Az egész utas sereg kifutott a fedélre, s az összes hajószemélyzetnek volt dolga. Néhány vitorla bevonatott, hogy csendesebb legyen hajónk állása; egy lifeboat (életmentő csónak) kibontatott kötelékeiből; hat markos evező s egy hajós tiszt ült bele, a kapitány kijött, egy csomagot adott át levelekkel, egyik az Amèrique parancsnokához, másik távirat Hamburgba a társulathoz, stb. A csónak lebocsáttatott s szerencsésen átjutott; ott kötelen felhuzták a leveleket, a csónak visszajött. A hajók egymást üdvözölték s a gőzös elhagyott.

Egy kis ámulat és csudálkozás állt be. Oly közel állt hajónkhoz az Amèrique, hogy jó szemmel az egyéneket is ki lehetett venni rajta. Irigyen néztek át a mieink, s különös érzéssel a boldogokra, kik biztosan hajtanak Európa felé, s pár nap alatt ott lesznek; egynémelyek

szemeiben könnyek ültek. Volt, a ki azt hitte, hogy csak a kapitánynak kell szólni, s az azonnal átviteti a francia hajóra. Azonban kérdés, hogy ez befogadhatott volna-e valakit? és hány személyt? És ha például nem fogadhatná be az első osztályról valamennyit: hogyan döntessék el, ki menjen át? És aztán lehet-e várni idegen hajótól, mely utasokat szállit, hogy egy fél napot eltöltsön más hajó utasainak fölvételével, ha ezeket közvetlen életveszély nem fenyegeti? De végre a hullámzás és szél is oly erős volt, hogy nem lehetett volna életveszély nélkül annyi személyt átszállitani, kivált málhákkal!

Az egyetlen a mi boszanthatott, az volt, hogy nem küldtünk magunk is levelet át, mely rokonainkat néhány nap alatt elérte, és félig-meddig megnyugtatta volna hogylétünk iránt? De a hajó jötte-mente oly hirtelen volt; másrészt annyira nem tudtuk, miben álland a találkozás, vajjon nem fog-e signalok kicserélésére szoritkozni? — hogy levél küldésére nem is gondolt senki.

A hajó elmentét egy kis kiábrándulás kisérte. Pedig általa mégis két dolgot nyertünk: az egyik hogy néhány nap mulva az egész világon távirva leend a Goethének holléte; s rokonaink, barátaink legalább tudni fogják, hogy el nem vesztünk; a másik, hogy Hamburgból gőzöst küldhetnek segitségünkre. És igy helyzetünk lényegesen javult.

A sors tréfái közé tartozik, hogy ugyanez az Amèrique egy izben a tenger közepén elhagyatott, mint sülyedő félben levő; s a rajta volt utasok egy véletlenül segitségökre jött más franczia gőzösre tétettek át; — a franciák elhagyták a hajót, gondolván, hogy lyuk ütődött rajta, s el kell merülnie, mert a viz folyvást emelkedett benne, dacára a folytonos szivattyuzásnak. Azonban az elhagyott

hajó nem merült el, s másnap egy arra vetődött angol hajó elfoglalta, és azt — miután a vizet kiszivattyuzta — szerencsésen hazavitte; s később drága pénzen visszavették a franciák. A rejtély máskép nem volt magyarázható, mint akkép, hogy a franciák a confusióban a helyett, hogy a vizet kiszivattyuzták volna, inkább folyvást beszivattyuzták, mig azt hitték, hogy a hajó menthetetlen.

April 25-kén erős, de nem egészen kedvező szél, mely oldalra fekteti teljesen fölvitorlázott hajónkat. Valaki azon félelmét nyilvánitja, hogy a nagy erőködésben eltörik a kormányrúd. Ez elég arra, hogy a többiek is aggodalomba merüljenek. Hiszen igaz, még ez kellene! De minő bolondság mindazon bajra gondolni, a mely helyzetünkben még érhet, ha nem tehetünk semmit annak megelőzésére!

April 26—27-kén az idő változó; hol verőfény, hol eső, de a szél kedvező; 10—11 mfdet is teszünk óránkint. Nappal olvasás, firkálás. Sokat olvasok Amerikáról, ámbár már kételkedém, fogom-e látni? Ki tudja mikor? és milyen physikai s erkölcsi állapotban érünk, ha érünk partra; s lesz-e kedvem e rut oceánnak még egyszer neki menni? Délután shuffle board a hajótetőn; este a tyroli festő mulattatja a társaságot, hasból beszél, siró gyermekeket, tengeri betegségben veszkődőt produkál; a publicum mulat, és sok sör fogy.

Ápril 28-án: Megyünk ugyan előre, de nem a kellő irányban; hanem a hogy a szél engedi. Legrövidebb vonal lett volna Quenstownba; eleinte erről is beszélt a kapitány. Ma kisült, hogy erről szó sincs és nem is volt; mert már az Amérique által elküldött sürgönyben is azt jelenté, hogy Plimouthnak tart; hol a társulatnak rendes kikötő helye van Amerikából jövet,

s hol a dockokban saját munkásait használhatja. Ez aztán kevesebbe is kerül, mint hogy ha más kikötőbe megy, mert a kikötés költségei másutt tetemesek. Végre ha Quenstownban köt ki, meg is szökhetnek utasai egy angol hajóval; hanem Plimouthból kénytelenek lesznek vele visszamenni Amerikába. Kezdjük sejteni, hogy különben jeles kapitányunk az üzlet embere is; miután minden kapitánynak tantiémeje van az utasok számától: szépen együtt akar tartani. Este a mi svájczi emigransaink karban énekeltek; egyszerü, mélabús, de tetszetős dallamokat. Az egyik különösen megható volt, melynek refrainje: »Schwer wär es vom Vaterland zu gehen; wenn die Hoffnung nid wär auf's Wiedersehn!«

April 29. Miladyt a lépcsőn levezettem a salonba ebédre. Igen nyájas volt; és tiz évvel fiatalabb, mint a mikor grimaceokat csinált. Azt hiszi, hogy nem jó ilyen sok férfinak egyedül lenni, t. i. nők nélkül. Mi is azt hiszszük. Hanem ő azon indokból hiszi, hogy ez nem jó, mert a vallást egészen elfeledik, már t. i. a férfiak. Az is nagy baj szerinte, hogy a német hajókon nincsen »pastor« jelen, mint minden angol hajón van. De már erre nézve azt hittem, hogy bizony ennél nagyobb bajunk is van.

Tegnaptól ma délig 117 mfdet haladtunk. Voltak napjaink, hol 116, sőt 240 mfdet haladtunk előre. Általán estig 1300 mértföldet tesz ki, a mit visszafelé tettünk. És elértük a 48.48 éjsz. és a 8.50 nyug. fokot.

April 30. Reggel keleti szél. Változásképen Franciaország felé tartunk.

A láthatáron fölmerül egy hajó. Állitólag francia hadihajó. Egy hajótiszt több utitársunknak társalgás

közben azt mondja, hogy ha e hajónak mi jelt adunk, az segitségünkre jönne; mert ez egy hadihajó, melynek ez a kötelessége és csakis ilyen célból cirkál. Ezeknek sem kellett több, s neki hevülve hozzám jöttek, hogy menjünk a kapitányhoz, s hivjuk föl, hogy adjon jelt: megfoghatatlan levén, hogy ezt magától nem rendelé el.

Nehéz volt kihuznom magam a bizalmas fölhivás alól, s megyünk a kapitányhoz, ki éjjeli fáradalmait aludta ki épen cabinejében s már magában nem jó kedvre hangoltatott a félbeszakitás miatt, de midőn hallotta, miről van szó: roppant tüzbe jött; azonnal előhivta az illető tisztet, ki egy ideig himezett hámozott, s szerette volna hazugságban hagyni az illető urakat, de sikertelenül; — a kapitány őt erre amugy tengerészileg lehordta, s azután felénk fordulva mondá: »Uraim, ez a legnagyobb szamár a hajón, hogy adhatnak ennek hitelt! Ha az a hajó még német hadihajó volna! de francia, és nem is hadihajó, hanem vitorlás hajó, mely Nyugotindiába megyen! De ha hadihajó volna is, hogy képzelhetik, hogy az félbeszakitsa eléje szabott utját, és segitségére jőjjön hajónknak, mely épségben van vitorla alatt, s nincs imminens közvetlen veszedelemben?! Hát azt lehetőnek tartják önök, hogy innen vagy 4—500 mfdre a parttól remorquerozhatni egy kikötőbe?« Meg voltunk szégyenitve; azaz én csak nevettem magamban, Mephisto módjára. A scenát általános kibékülés, és champaigne-c o c k-t a i l követte, mely fölséges italnak (amerikai társunk szerint: »h o t t o w n a n d j e r r y« a neve) készitése a következő: egy üveg pezsgő, vagy negyed meszely »Angostura-bitter« nevü liqueur; nehány szelet citrom, s kellő mennyiségü

jég, s azt jól össze kell rázni, mig egybeolvad. Az ember mindennap tanul valamit.

Egész nap azonban igen kellemetlen hatásu apró hullámok, melyek a nagy hullámzásnál sokkal türhetlenebbek, hideg szél; az ocean ma fekete pocsolya. Az embeınek sehol sincs maradása: lenn kellemetlen, fönn hideg; s ehhez a tudat, hogy nem haladunk előre! Sőt egy napi erős szél visszavethet ismét nyolc napra!

Május elseje. Az idő gyönyörü; s ha a szél kedvezne, 24 óra alatt Plimouthban lehetnénk. De a szél ellenkező, s jóformán veszteglünk 48.55 éjsz. sz., 6.36 ny. hosz. fokon. Tegnap déltől ma délig alig tettünk 80 mértföldet, azt sem egészen célunk felé.

Május 2. Az éjjel két gőzössel találkoztunk. Hajónk röppentyükkel adott jelt magáról. Az egyik Nyugot-Indiákba indulván, nem szentelhetett annyi időt, hogy Plimouthba vigyen. A másiknak nem volt elegendő szene; s a kapitány nem is tudja, hova ment. Azonban azt rebesgetik, hogy elvitt volna magával, de 800 fontot kért; kapitányunk pedig csak 600 fontot volt hajlandó adni.

Napközben két kalauz hajó érintkezett velünk. Ezeknek üzlete cirkálni e tájon, s a veszélyes Scilly-Island kikerülésében és a plimouthi kikötő elérésében segédkezet nyujtani. A kapitány szerint ezen kalauzok nagy rablók; a mennyiben ha egy ily kalauzt fölvennénk hajónkra s az szerencsésen Plimouthba jut, az magának tulajdonitja az érdemet, s mértéktelen követelésekkel állna elő, miket az angol biróság meg is itél.

Tényleg mit segithet a kalauz? Nekünk jó szélre, vagy erős gőzhajóra volna szükségünk, hogy odább jussunk. Azonban az egyik kalauz tiz forintért magára

vállalta, hogy a közel St.-Anna nevü világitó toronyhoz megy, s onnan a kapitány táviratait Hamburgba, s Plimouthba föladja. A vérmesek azt remélik, hogy holnap reggel Plimouthból elénk küldenek egy gőzöst, s az délig utolér, és este Plimouthban leszünk. Én nem hiszem.

A másik kalauzhajóról néhány font friss halat vettünk, estére meg is ettük; és e maqueraux-k, miknek fajtáját még 17 nap előtt silánynak találtuk, rendkivül jól izlettek. Bizony meguntuk már a mindinkább vadszagu juhhust és baromfit, és a surrogat leveseket, miket vörös bor, viz, liszthabarék és mazsola szőlőből késziteneк, és a kiéhezett westphaliai s más éjszaknémet tartományokon kivül ember sehol meg nem enne! Hát még a sok hering és krumpli, és aztán változásképen heringsaláta és krumplisaláta! És a borjufő ismét mazsolaszőlővel és mandulával. Oh ez a német gyomor mit nem emészt meg!

Egyébiránt gyönyörű csendes idő volt, 10—12 fok meleggel. Este a Scilly Islands felől tisztán láttuk a világitó tornyot. Ezt a pontot kellene megkerülni, hogy a csatornába jussunk. De nem birjuk.

M á j u s 3. Oh ez a tengeri utazás jó iskola. Kifejti az erélyt s resignatióra tanit. Ez látszólag paradox, de nem az. A lemondáshoz is erő kell, mert nehéz a legyőzése bár tehetetlen óhajoknak.

A tegnapi remények ma már illusióknak bizonyultak. A kapitány ma oda nyilatkozott, hogy reggel a társulat agense megkaphatja ugyan a telegrammot Plimouthban, s meg is alkudhatik egy gözössel, mely utánunk jöjjön: de maga nem kötheti meg a szerződést, hanem előbb Hamburgból kell felhatalmazást kapnia. Mert nagy öszszegről van szó; nyolcszáz vagy ezer fontról.

A ki ismeri a részvénytársulatok kezelését, elképzelheti. hogyan fog összeülni az igazgatóság Hamburgban, s összehivni a Verwaltungsrathot; s ebben a majoritás miképen fogja sokallani a költséget, s bölcsen azt határozni, hogy legjobb lesz várni, majd megfordul a szél, s a Goethe magától is eljut Plimouthba, miután már oly közel van a csatornához.

Addig mi uszhatunk, ehetünk borlevest és heringsalátát, és Philadelphia — marad ott a hol van.

Orosz barátaink csendesen dühösek. Nem csak számos és értékes orosz kiállitási tárgyak vannak a hajón, hanem az orosz tárlat fölállitásához szükségelt szekrények is, ugy hogy ezeknek meg nem érkezésök miatt amazt be sem rendezhetni.

És az én elvesztegetett időmet ki fogja megfizetni!

Nemde tisztelt barátom! és nyájas olvasóm, ez a »Napló« rendkivül unalmas? Az bizony; de átélni unalmasabb, mint olvasni. Aztán legalább élethű mint napló.

Május 4. Gyönyörű meleg májusi nap. A tenger tükörsima, hajónk mozdulatlan fekszik. Sirályok serege szárnyalja körül, unalmas károgással. Minden percben tiz husz hajót látni; de segitség nem jő. Szegény derék kapitányunk, ki az éjeket is hidján tölti, kivált most a csatorna és a Scilly Island közelében, már maga is ideges kezd lenni. Reggel egy pohár sherryhez mellém ült a salonban, s egészen őszintén elmondá, mily kevéssé valószinünek tartja, hogy hamarjában vontató gőzös jőjjön elénk! Kérdés: akad-e Plimouthban, s nem formál-e teljesithetlen követeléseket? Legfölebb azt remélhetjük, hogy a szombaton Havreből jövő Frisia, vagy a vasárnap erre New-Yorkból visszajövő Pomerania átveend bennünket. Hogy nem lesz bajunk, az az ő gondja.

De fogytán vagyunk, az eleségnek nem annyira, mint a viznek.

Délután két hajós bárka ólálkodott körülöttünk. Hárman készek voltunk elmenni az angol partra, Pensancebe, hova este vagy holnap reggelre igérkezett beszállitani. De lehet-e bennök bizni? nem ismervén a partokat, mit tudjuk hová visznek? A kapitánytól kértünk tanácsot. »Kinderchen« — ugymond — szokása szerint, én nem akarlak semmire rá beszélni, de nem tanácslom, hogy menjetek.

Fogadtuk tanácsát, bármi csábitó volt a gondolat, holnap reggel az angol parton lenni, vasutállomáson: resignáltuk magunkat.

Alig mult el félóra, mondják, amott jő egy gőzös s egyenesen nekünk tart. Némelyek már látni vélik, hogy vontató hajó. Reménytől elszokva, egykedvüen vettük s elkezdtünk shuffle board-t játszani, — mikor egyszerre csak közelünkben volt, zászlóján a társulat firmájával. Csakugyan vontató hajó, mely Plimouthból jött elénk, s már tegnapelőtt keresett.

Jó ideig tartott, mig lelkünkben gyökeret vert annak nyugodt öntudata, hogy — meg vagyunk mentve.

»Holnap reggel Plimouthban leszünk Kinderchen! Ugy-e bár, jó volt el nem menni a halászbárkával?« mondá gunyorosan.

Május 5. Az éjjel egy második vontató gőzös csatlakozott hozzánk, mert az egyik nem birt volna el.

Déltájban szerencsésen kikötöttünk Plimouthban, három heti kalandozás után. Kissé meguntam ugyan az oceánt, de néhány nap mulva visszaindulandok Amerika felé. Qui perdidit numerum, incipiat iterum.

C.

New-York, május 16.

Itt vagyok szárazon. A hires New-Yorkban, az éjszak-amerikai Unió nem declarált, de tettleges fővárosában, melyet a bombastot kedvelő amerikai »Imperial City«-nek nevez. De én nem hagyom el előbb szobámat, mig be nem fejeztem e levelemet, melyben röviden előadom, hogy miképen értem el az előbb eltévesztett célt.

Szombaton, május 6-án esti 9 óra tájban szállittattunk át, mi t. i. a szerencsétlen Goethe első osztályu utasai, a plimouthi gyönyörű kikötőben alig megérkezett »Frisiára«, mely azonnal a holdvilág fényénél, s öt-hat világitó torony irányadása mellett tovább indult.

A »Frisiá«-nak Hamburgból s Havreből jött utasai nem a legjobb kedvvel várhattak reánk, mert elegen levén, attól tarthattak, hogy kevés kényelmökben is háborgatni fogjuk; mi pedig attól tartottunk, hogy mint a kikre nem számitottak, jól össze fogunk zsufoltatni. Ez utóbbi meg is történt; hármasával szorittatván be egy szűk cabinba. Mindazonáltal a sors kedvezményeként fogadtuk már azt is, hogy »gőzhajó« van ismét talpunk alatt; s most már minden kínos pillanattal legalább előbbre haladunk célunk felé.

A Frisián rokonszenves társaságot találtunk, többnyire Lajthán túli »hazánkfiait«, az osztrák kiállitási bizottság nehány tagját, kik jóttevő szivélyességgel fogadtak; közülök kiemelendők Kanitz Eduárd és Pontzen Ernő magyar hazánkfiai. Nagy érdekeltséggel tudakolták tőlünk argonauti kalandozásunk minden részleteit, s

mindannyian, de főleg a nők elismerték, sőt túlságosan magasztalták elhatározottságunkat, melylyel annyi baj után rögtön vissza indulánk az oceánra.

A nap hőseinek dicsőségében sütkéreztünk a »Goethe passagierjai«, s mint veterán tengerészekre, irigyen tekintettek reánk az ujonc tengeri utasok, kik még néhány napig küzdöttek a tengeri betegséggel, mig mi vigan voltunk.

A »Frisia« igen jól menő hajó; naponkinti utunk 273-tól 323 mfldig terjedt. Az időjárás az előhaladásnak kedvezett, de rendkivül változó volt. Egy-két nap 10—14 fok meleg, máskor leszált 2½ fokra; némely napon átéltünk világos verőfényt, esőt, sürü ködöt, melyet ismét erős nyugati szél kergetett el. A tenger áramlatai szerint különbözik a viz és lég mérsékfoka is. A hideg lég és az öböl-áramlat (Golfstrom) melegebb vizének találkozása idézi elő a Newfoulandbankon túl csaknem állandó ködöket; a légmérő gyors leszállása, s metsző szelek jelzik a jéghegyek közeledtét: a hajóknak ezen uton két legveszélyesebb ellenségét; mig az áramlatok találkozása okozza különféle ülledékei által a newfoundlandi zátony alakulását

A Frisia utvonala nem egészen felelt meg a Goethe vonalának, inkább nyugatnak tartott. Plimouthból kiindultunk utáni ötödik napon értük el körülbelől a fatalis »ördög lyukát«, hol a Goethe csavarja eltörött. Május 13-án kora reggel már halászbárkákat láttunk Newfoulandból; 14-én $42._{10}$ éjsz., $60._{11}$ ny. fokot érve el, már azon megnyugvásban lehettünk, ha most baj történik is a gőzgéppel, nem többé Európa, hanem Amerika valamely kikötőjébe vitorlázhatunk. Tettünk eddig 2343 mértföldet; és igy csak vagy 640 mfld. volt még hátra.

Hétfőn 15-én délben az éjsz. sz. $40._{54}$, s a ny. h. $66._{39}$ fokát értük el. Este 9-kor már a kalauzhajó jelent meg; szokás szerint hozván magával a legújabb amerikai hirlapokat, miknek mohón nekiestünk, remélve, hogy vén hazánkból nehány vézna táviratra találandunk; de bizony egy betüt sem találtunk.

Kedden 16-án reggel már Long Island partjaival szemünk előtt, s azokkal párhuzamosan haladtunk elő.

Fölfedeztük Amerikát; kissé későn; de reánk nézve még mindig elég örvendetesen. Légy üdvözölve rég esengett partja az új világnak, melyre nem léphet az ó-világ fia, ki az oceán rémeivel megküzdeni nem mer. Szenvedtünk érted; remélem, meg fogsz jutalmazni!

* * *

A lapokból látom, hogy három heti késedelmünk dacára a kiállitásra elég korán érünk. Dacára az amerikai bombastnak, melylyel hirdették, hogy a »szabad emberek által« organisált világtárlat e részben is túl fog tenni a »monarchiák« és »despotiák« kiállitásán, hogy a kellő időre kész lesz, még alig fele áll készen!

Azon közben, mig a kikötőbe (Hobokenba) érünk, minden mozgásban van a hajón, mindenki pakol, bucsuz, jegyeket vált. A fő stewart számadásait hozza; a derék ember — nem is törődött a szolgálat egyéb ágaival, hanem a mit valaki ivott, azért rögtön eléje tette a billt; most szépen összeszámitotta és ezért adunk neki borravalót.

New-Yorktól körülbelől két órányi távolságban két oldalról közelednek a csak csekély emelkedésű partok, villákkal, kertekkel, világitó tornyokkal. A jövő-menő vitorlás gőzhajók s komphajók (ferriboats) mind sürűbben

környeznek. Hobokenbe érünk a kikötőbe. Podgyászunkat szigoruan megvizsgálják a vámon; azután átadjuk egy commissionernek, ki jegyet ad róla s semmi gondunk többé reá; magunk a ferriboaton átmegyünk a Hudsonon, s ki gyalog, ki kocsin hotelébe megy. New-Yorkban vagyunk.

Mindez nagyon egyszerü s könnyen olvasható. Ha az ember átélte az oceáni utat, alkalmasint kellemes emlék. De átélni, kivált kinek egy huzamban öt hetet kellett töltenie ezen sivár, hideg tengeren, nem nagy mulatság. Vannak az igaz a napnak kellemes pillanatai is; s rokonszenves levén társaságunk — nehány óra hamar eltelik derült, vagy tanulságos társalgásban, evés-ivás között; de végre kártya mellett leggyorsabban mulik az idő. Igen, édes barátom! én, a kártya esküdt ellensége, a legügyetlenebb s a legszórakozottabb kártyás, kit két robber whist jobban kifáraszt, mint két vezércikk irása, — mindennap kártyáztam, és pedig bölcs és foganatosan végrehajtott hazai törvényeink megvetésével — hazardjátékokat is. Ugy makkaoztunk osztrákokkal, angol-, amerikaikkal, mintha csak a »Zrinyiben« lettünk volna. Megtanitottuk e nemes játékra a »Yankee«-t: — igy vetvén el magvát a magyar civilisatiónak Amerikában.

És ezen nagyszerü fekete pocsolyának is, melynek neve oceán, hol Európa s Amerika közt 10 napig nem látni földet, vannak érdekes momentumai.

Például hozhatnám föl a napköltét: csakhogy azt sohasem látjuk; mert ha reggel nem esik, akkor az összes matrózsereg tisztogat s mosogat a hajó-födélen, s szó szerint elárasztja azt vizzel. Ilyenkor tehát nem élvezet a hajó-födélen járni. Egyébiránt is a szegény utazónak többnyire nyugtalanok éjei. Azt hiszi, az ágy keskeny

volta, a silány vánkosok! Ez is tesz valamit; de nem a fődolog. Testi állapota nem normalis: nem a szokott. Feje elfogult, mintha vértolulásai volnának. Azután a gőzgép folytonos zúgása, mig a hajó tetején állandó dörömbölés! S hol az árbocokon kell igazitani; hol a vitorlákat kifesziteni, hol meg bevonni. Ilyenkor 30—40 matróz erős patkóju csizmájával fut föl- le, és ordit; — mert sajátságos dallamra megy minden munka; taktusra huzzák meg a köteleket; sat. Ha köd van, folyvást szól a messzeható rémesen hangzó kürt; és az elaludni nem tudó utas borzadálylyal gondol az összeütközés lehetőségére. És ha a tenger nyugodt is, a hajóba ütődő hullámok néha olyat szólnak, mint az ágyu; máskor olyan csörgéssel futnak végig a hajó alatt, mintha ez kavics zátonyra került volna. Az az átkozott csavar is folyvást zörög, és a kormányrud is épen a cabine alatt megy el. Örökös dörgés, bőgés, zörgés, puffogás, roppanás, zúgás, nyikorgás, jajgatás, üvöltés és süvöltés. A félénk százszor hal meg egy éjszaka. Az erős idegü is csak mikor kimerült, alszik el; s reggel merül el legmélyebb álmába és elaludnék délig, ha nyolckor reggel élénk csöngetyüvel nem vernék föl álmából, mely azt jelenti, hogy negyed óra mulva fölszolgálják a reggelit, — s a ki elmulasztja, annak koppan az álla.

Mindezeknél fogva a legfestőibb napkölte is látatlanban vész el; et caret vate sacro.

Az a mulatság, melyet az oceán napközben nyujt, föltéve még, hogy szép az idő, hamar kimerithető. Néhány száz mfldre a partoktól a sirályok még elkisérnek, gágogva, károgva röpködvén körül a hajót. Azután nem látni élő állatot, ha csak egy delphin, vagy disznóhal nem veti ki magát a habokból.

Newfoulandon túl az óriás cethalak hoznak egy kis életet a fölszinre. Soká kell lesni őket; de néha a hajóhoz elég közel ütik föl görbe hátukat a hullámokból. Gyakran kettesével; nyilván a házas élet örömeibe merülve; néha több tanu, sőt egész csapat kiséretében. Azután a vándormadarak — nem tudjuk kivenni mi fajtája — seregesen usznak, a tenger tükrén hosszú fekete vonalat képezve; mely eleinte zátonynak látszik; némelyek vitatják, hogy hal-sereg; egyszerre fölkerekednek, s mint fekete felhő a légbe emelkednek. Vitorlás és gőzhajókkal is találkozni, de ritkán; és akkor valamennyi látcsőnek van dolga.

Ez mind leirhatlan mulatság.

Azután jön a felhőket fantastikus tüzzel megvilágitó naplemente. Ha genialis festő e pillanatot megragadni, s lángecsettel hiven, de hiven visszaadni birná a vásznon: azt mondaná műértő kritikus, hogy bolond; hogy ez a szinvegyület és árnyalat lehetetlen ezért meg azért!

Mig a hajó elején lemegy a nap, hátulján fölkel a hold, e csodálatos mélabus varázsló, melynek kisérteti fél-világossága halotti lepelbe boritja azt, a mi él; és hidege fájdalomra gerjeszti a legmelegebb szerető szivet.

De a legszebb látvány éjelre marad. Midőn beáll a korom sötétség, akkor a felkorbácsolt hullámok tüzet szikráznak. Sokan tagadják a tenger phosphori szikrázását. Magam sem tartottam sokat róla, arról itélve, a mint a fekete-, a márvány- és a közép-tengeren láttam. De nem is volt fogalmam azon szikrázásról, melyet az oceánon több izben észleltünk. A széttörő habok nemcsak szikrákat adnak, hanem lángolnak és a hullámvonal, mely a hajó után képződik, kékes tüzfolyamot képez, mint ha kénkő volna, nem viz. Némelyek e jelenséget az

electricitásnak tulajdonitják, mely édes vizben nem létezik. Analog valami, mint midőn a vegyész különféle savakon különféle légszeszt vezet át.

Mások azt mondják: infusoriumok, ázalékok, villany, milyet bizonyos bogarakon észlelünk. Az eredmény ugyanaz: hab, só, villany, parány —, minden »élet«. A tény annyira tény, hogy a hajókon levő vékony vizvezetékekben is szikráz a viz.

Ez mind igen szép. De azért véletlenül, egy »unselfcontrolled« pillanatban mélyen kimerülve érzed magadat. Fárasztó, untató, busitó, kétségbeejtő ez a tengeri ut! — Semmi dolgod, még sincs nyugtod. Volna időd olvasni, irni, gondolkozni: de épen az a baj, hogy nem vagy képes gondolkozni, hát még irni! hanem csak tétlenkedni, tétlen testtel, mozdulatlan elfásult lélekkel bámulsz magad elé; és megutálsz mindent!

Ilyen ez a tengeri ut!

Hát még aztán, ez a hamburg-amerikai konyha! Mert ne hidd, hogy az étel iránt is közönyös az ember. Sőt az »állat« rendkivül eleven. Semmi sem müködik benne a mi szellemi; hanem gyomra hihetelen mütétekre képes! Hála az égnek, különben lehetetlen volna hetekig hamburgi füstölt hust, hájból vegytanilag igen ügyesen alkotott állitólagos vajat, mely pedig csak kenőcs: trichines kolbászokat; sarjadzó burgonyát; héringet; miknek szinét, szagát is megunta, mindennap föleméGsztenie. Milyen kár azért a mindennapi farkas étvágyért, hogy igy kárba vész. Odahaza csodákat lehetne vele mívelni.

A Frisia alkata is különbözik a Goethe-étől. Salonja nem foglalja el a hajó egész szélét: hanem hosszú étterem, közepén a hatvan személyre számitott asztallal;

két oldalán a cabinekbe nyilnak az ajtók; és ha nem tartozik az ebéd vagy lunch kellemeihez hallani, mint ökröndöznek és jajgatnak — férfiak és nők odabenn; ugy nem igen vonzó tartózkodási hely ez állitólagos salon napközben sem; rosz időben nem szellőzhetni, jó időben léghuzam üz ki. Egyáltalán sok apró kényelmetlenség, mely csak ügyetlen berendezés következménye, hányszor mondatta el velünk: milyen majom az ember! ki e tengeri hajókat magasztalni akarja, rendesen csak azt emlegeti, hogy milyen pompásak, milyen finom fa, mennyi aranyozás, kép, tükör, zongora! stb. De azt senki sem kérdi, hogy van-e kényelem? lehet-e valamely zugba vonulni, csendesen maradni, vagy a zongorán lehet-e játszani? Fölösleges megjegyezni, hogy ez bizony soha sincs hangolva, s a Frisia salonja végében épen a csavar fölött, tehát oly ingó helyen áll, hol edzett tengerész legyen, a ki a hintázást fél óráig kitartja.

Hamburg-amerikai humbug!

Post scriptum: Ugyanazon Goethe hajó nem kerülhette ki sorsát; ugyanis 1876. deczember végén Monte-Video-ból jött táviratok szerint a Leboislandnál zátonyra kerülvén, elveszett; de a rajta volt személyzet szerencsésen megmentetett. Ha kálvinista volnék, azt mondanám: praedestinatio.

II. RÉSZ.

KÖRUT ÉJSZAK-AMERIKÁBAN.

SZEMÉLYES BENYOMÁSOK ÉS UTIKÉPEK.

1.

New-York, junius közepén. — Első benyomások. — Tények kritika nélkül.

Vannak régi olvasóim között jóakaró barátaim, kik képesnek tartanak arra, és bizonynyal azt is várják tőlem, hogy szellemdús és csipős leveleket irjak innen az új világból, melyet — eltérve e részben is a közönséges emberek jó sorsától — csak öt heti oceani kalandozás után értem el.

Csalatkozni fognak. A szokatlan jelenségek, ismeretlen szokások, emlitésre méltó dolgok olyan özöne nyomja itt az európai embert azonnal, alig hogy lábát kitette a partra, miszerint hétköznapi okosság is kényszerit egyszerűn leirni a látottakat, minden birálat nélkül, s kivált a mélyebb népismei kritikát s a társadalmi viszonyokat boncoló szemlét fönntartani akkorra, mikor már elég tapasztalatot gyüjtöttem, és elegendő tényt észleltem meg, hogy mindennek fény- és árnyoldalait ellesni, valamint könyvekből meritett nézeteimet autopsia utján vagy megerősiteni, vagy módositani képes legyek. Addig leveleim csak igénytelen touristai csevegés jellemével birhatnak.

Olvasóm azt hiendi ugyan, ha nehány sorral tovább olvassa levelemet, hogy az Amerika-bámulás fanatismusába estem, mint több hazánkfia, ki a hazulról ide hozott ó-világi nézleteket kritikailag nem birván kiegyeztetni az itt uralkodó társadalmi s politikai eszmékkel, s mondhatni egészen különböző szellem-áramlattal: szószerint

megbolondultak. De ne higyjed, mert nem egyoldalu megbámulás mondatja velem, hogy itt minden, a mi történik, a mit látsz, nagyszabásu, nagymérvű, nagyszerű. A jó és a rosz, a helyes és oktalan rendkivüli dimensiókat vesz, melyekhez képest az európai arányok törpék. Ilyen a természet, ilyenek az emberek és viszonyaik.

Amint az Európából jövő hajón annyira közeledünk a partokhoz, hogy New-York láthatóvá kezd lenni, már ezen benyomást teszi. Oly széles a Hudson-folyó kettős torkolata North és East-River, oly nagy a Hudson-öble, melyben száz meg száz nagy és apró hajó között lassan haladunk előre, midőn már a templomok, háztornyok, gyárkémények ezrei előttünk állanak, egy beláthatlan épülettömeggel, mely Hoboken, Brooklin, New-York, New-Jersey nevekkel, ámbár külön helyhatóságok alatt, még is csak egy compact várost képez, hol összesen két millió ember talál helyet, foglalkozást, kenyeret, sőt bámulatos gazdagság forrásait ... oly nagyszerű az oceán ezen bejárata, hogy láttára mindent megérteni!

Brooklinban vannak a hajók kiszálló helyei. Mielőtt a kikötőbe eresztenék a hajót, orvosi vizsgálat tartatik: ha ragályos betegségre lelnek, a betegek, vagy a hajó összes személyzete quarantainebe küldetnek. Mig az orvos vizsgát tart a hajón, azalatt a vámhivatalnokok jkönyvbe veszik az utasok neveit és declaratiójukat, mely esküerővel bir s aláirandó. Azt hittem, hogy ez egyuttal némi becsületbeli nyilatkozatnak tekintetik, mely a podgyászvizsgálatot legalább is szeliditi. Szó sincs róla. Podgyászunkat, miután a dockba kirakatott, oly buzgón átkotorázták, s oly soká tartóztatták vissza, mint a védvám uralma alatt szokott történni — a csempészek nagy előnyére. Az irásbeli declarátió célja — ugy látszik —

nem egyéb, mint az, hogy az utast esetleg »esküszegés« végett annál jobban büntethessék.

Átesvén a vizsgán, málháinkat ott hagyjuk a raktárban; a felügyelő átveszi, jegyet ád, melyen hány darab átvételét följegyzi; megmondjuk neki, melyik hotelba szállunk, s ott hagyjuk. Két óra mulva összes holmink szobánkban van a szállodában, s nem fizetünk érte többet mint 50 centet (100 cent = egy dollár = két forint aranyban).

Kétlovas bérkocsiba ülünk, mely mielőtt a kocsik rendetlen tömkelegéből kiszabadulna, nehányszor összeütközik, hogy szinte roppan bele, a lovak vadulnak, kiszállunk hirtelenében, nehogy nyakunkat törjük, végre kocsink is kibontakozik, fölülünk s pár perc mulva a North River partjára érünk; ott a gőzkompok egyike (ferryboat) nehány centért átvisz kocsistól-mindenestől a másik partra, a tulajdonképi New-York partjára, honnan még csaknem háromnegyedig tart, mig a régi cityn, s azután a világ leghosszabb utcáján, a hires Broadwayn át, a fifth Avenueben fekvő Windsor-hotelbe érünk.

Az utcák kocsi- és embertömegekkel, nagy forgalom, de kevés elegantia látszatával birnak. — Többnyire vörösbarnára mázolt téglaházak, mint Londonban; itt-ott öt-hat emeletes vas ház, mely oly ügyesen fehérre mázolt, hogy márvány-épületnek látszik; néha egy-egy igazi fehér márványpalota, oszlopokkal, és sokféle stylű számos templom. Néhány square, majd minden utcában lóvasut, számtalan omnibus, mind tele jövő-menőkkel.

A hotelben vagyunk. Itt minden másképen van, mint Európában. Földszint nagy s izléses, sőt pompás és hüvös csarnokba lépünk be, oldalain kényelmes pamlagok. Közepén egy oldalon az »Office«; ott udvarias

előzékenységgel fogadnak, kikérdeznek minő szobát akarunk; kulcsát átveszi a pincér és vezet az emelőgéphez (lift vagy elevator), mely egész nap és éjjel folytonosan működik, melyen néhány másodperc alatt bársonypamlagon ülve följutsz akár az ötödik emeletig. Ha nők is vannak a liftben, a férfiak levett kalappal vannak, dohányozni nem szabad rajta.

Itt vagyunk tehát a hotelben, azaz csak most mondhatjuk, hogy megérkeztünk. Mert nem tréfa dolog ám még annak is, ki mint magam a világ negyedrészét bebarangoltam, ismeretlenül ide jöve, egyedül eligazodni. Hanem velünk utazott a Frisián az eleven uti gondviselés, Kánitz Eduárd ur alakjában. Ő mint az osztrák jury tagja, maga s kisérői lakásáról előre gondoskodott, s engem is ő vett szárnyai alá ; a mint megérkeztünk, a kikötőben már Rosenthal ur new-yorki lakos várt reánk, s megbecsülhetlen szivességgel igazitott el mindenben: a vámhivatalban, kocsi bérletnél, s el nem hagyott, mig a hotelbe ép kéz-lábbal meg nem száltunk.

Most már nézzünk körül.

Utitársaim, kik kettesével szálltak egy nagy szobába, melyből a fürdőszoba nyilik, egyenkint öt és fél, én, ki külön szobát vettem, de melynek nincs fürdője, öt dollárt fizetünk lakásért s egész napi ellátásért, mely hogy miből áll, — azonnal elmondom. — A szobában elegendő ruhaszekrény, két zsölleszék; széles kitünő tiszta ágy, márvány mozsdóasztal, rajta finom szappan s két csap, melyen a mikor s a mennyi meleg és hideg vizet tetszik, — bocsáthatsz; mig az elhasznált viz lefut a vizvezetékbe, — gyertyát nem kapni, hanem minden szobába légszes világitás vezetve be, elegans bronz légszesz-lámpa alakjában, s ha tetszik, világithatsz alko-

nyattól reggelig, ráfizetés nélkül. Fürdőt vehetsz, a mikor tetszik, minden hozzávalóval együtt, — szintén ráfizetés nélkül. Cselédet nem látsz, kivéve a folyosón sétáló szobaleányt. De nincs is szükséged senkire. Reggel csizmád tisztán áll ajtód előtt, még friss ujság is van beledugva. Odalenn ruhádat is kitisztittatod — testeden. Az olvasó teremben valamennyi ujságot találod, s leveleket irhatsz. Ha vendéged jő, a számos fogadótermek (parlour-room) egyikébe vezeted.

Az élelmezés röviden szólva mesés. Az amerikaiaké boa constrictori, vagy cethal gyomor lehet. Európai ember felét sem képes megenni, a mit itt föltesznek róla. Négyszer napjában jóllakhatni.

A reggeli — breakfast — 8 és 10 közt szolgáltatik föl, a mely percben kivánod, és a következő: elsőben is hoznak beefsteaket, mely kétszer oly nagy mint a milyen Európában szokásos, melléje néhány hig tojás, pohárkába öntve, hogy ne kelljen velök vesződnöd; melléje husos füstölt szalonna sülve, végre osztrigák kirántva; aztán burgonya sülve, főve, szeletekben vagy kirántva, aztán juh vagy borju cotlet, — miután mindez föltálaltatott, kérdi a pincér (minden 3—4 személyre esik egy pincér), kávé kell-e? vagy thea? Ihatol, a hány csésze tetszik, hozzá cukros sütemények. Kitünő tej, cukor és vaj, s végre jeges vizzel telt poharak folyvást az asztalon vannak, gyönyörű fehér kenyérrel, minőnek párját a világon csak jó magyar házakban találni; nem a fölfujt cipót értem, hanem compact, jól kisült hófehér házikenyeret. Ha a folyvást kináló pincér végre meggyőződött, hogy már nem fér beléd semmi, akkor hozza a gyümölcsöt. Alma, narancs, eper, banáne, ananász szeletek, a mennyi tetszik.

Ilyen reggeli után nem kell csodálni, ha az amerikainak ereje és kedve van egész nap járni-kelni, dolgozni és verekedni.

A második reggelit (lunch) 11 és 1 óra közt szolgálják föl. Ez igen gyors és rövid. Főtt osztrigák, egy csésze bouillon, hideg sültek, csirke, roastbeef, sonka, sütemények és ismét gyümölcs, a mennyi tetszik. Ehhez sem szokás egyebet inni, mint jeges vizet, de kaphatsz meleg vagy jégbe hütött theát is.

Következik az ebéd öt és hét között; nem table d'hote, ha csak egy társaság nem kivánja, hogy együtt servirozzák: hanem külön hoznak mindenkinek mindent. Leves, osztriga, finom halak sülve, főve, sült marhahus, két-három-féle főzelékkel, zöld borsó, spárga, mindig annyi, hogy lehetetlen fölemészteni; entremé-k, ragouk két-háromféle sült salátával, p. o. tejfölös uborka saláta közbe vegyitve nyers paradicsom almával (nem mertem megizlelni); aztán torták, crémek, poudinok, fagylaltok, gyümölcsök — mint fentebb. Ilyen ebéd Bécsben vagy Pesten legalább 5—6 frt, — és pedig szüken kimérve.

Végre 9—11 közt a »souper« — thea, hideg sülttel, süteményekkel. És mindez kitünő és oly pazar bőséggel, hogy az eledel maga megéri az öt dollárt annak, a ki győzi gyomorral. Az ital sem oly drága, mint ijesztgettek. Jó bordeaux nagy üvege két d.; — három dollárért már jó eredeti francia pezsgőt is kapni. Az sem áll, hogy Amerikában csak vizet isznak ebéd alatt; isznak bizon mindenfélét. A jégpazarlás azonban a legföltünőbb. Minden pohár az asztalon jéggel tele. Minden gyümölcs, vaj, stb. jégdarabokkal födve; a fagylalt soha sem fogy ki.

Megnéztük a hotel konyháit, éléstárait, borraktárát jégszekrényeit; és a többi; a mi mind érdekes. Az

amerikai hotelek szervezete az utasnak minden igényeire, szükségeire kiterjed. A csarnokban van az office, hol mindennemű utmutatást kapni mind a várost, mind a tovább utazást illetőleg. Van posta és távirdaközlekedés. Ha elutazol, — vasuti jegyedet megkapod a hotelben; málhádat kiviszik, s föladják a vasutra; semmi gondod semmire; csak rendelkezel. És mind e mellékszolgálatért külön dij nem számittatik. Szóval az egész kezelés nagyszabásu. Csak a mosás méreg drága. Néhány darabért fizettünk négy és fél dollárt; a miért oda haza másfél forintot fizettünk volna.

Az ilyen »óriási« dinner után természetesen lehető hosszúra kell nyujtani az estét. Azonban — elvontan attól, hogy a new-yorkiak nem valami fanaticus szinházkedvelők, s dráma és opera csak akkor költenek általános érdeket, ha valami nagyhirű vendék jő; idényök is elmult már, s a nagy szinházak zárvák. Van ellenben számtalan olyan a londoni Alhambra, vagy párisi Champs Elisei szinházakhoz hasonló komédia, Globe-theatre, Olympique, St. Francisco minstrels, s a többi; melyeknél különbek az európaiak. Még jó »nigger«-eket sem láttunk. — Egy estét azonban kellemesen töltének a Gilmore-Gardenben; mely hajdan lovarda, most téli kert szökőkutakkal, cascade-okkal, magikus világitással, hol Offenbach igazgatott száz tagból álló jó zenekart, egy esti ezer dollár honorariumért; s hol 15 ezer ember fér el; azonban alig volt 3—4 ezer jelen. — Ez is amerikai mérvű mulatóhely.

Abból a sok komolyabb érdekű dologból, a mi itt látható, csak keveset láttam eddig, de az mind ezen mondottam nagyszabásu amerikai jeleggel bir.

Például Európában is ismeretes volt az itt hires Steward, ki néhány hét előtt halt meg. Kereskedő volt, ki vagy ötven év előtt kétezer dollárral kezdett nagy üzletet, és nyolcvan millió dollárt hagyott maga után. 80 millió dollár = 160 millió frt ércpénzben = 400 millió franc. Özvegye maradt csak, gyermekei nem voltak. Vagyona nagy része, azt várta tőle a közönség, hogy majd jótékony s közcélokra jut. De biz ezeknek végrendeletében nem hagyott semmit. Életében azonban nagyszerű áldozatokat tőn. Többi közt nagy mérvű szegény leánynevelő intézetet épitett, s alapitott meg. Az épület nagy fehér márvány oszlopos palota. Persze, talán nem is volna szükséges vagy tán nem is célszerü szegény leányokat márványpalotában nevelni? Node kitelik ez az amerikaiaktól. De a mi engem érdekelt: üzletének organisatiója, hogy nézhette át 160 millió frtnyi vagyona kezelését? Mr. B . . . amerikai barátunk (a Goethe hajóról) elvezetett kereskedelmi raktárába, melyet Steward-store név alatt minden gyermek ismer New-Yorkban. Ez egy vasból épült ötemeletes ház, mely fölülről üveggel födött egyetlen termet képez, öt emeletein galeriákkal; gyönyörűn épitve. Az egész ház alulról föl raktár; a vásárlók »liften« emeltetnek föl. Minden képzelhető üzlet van itt egyesitve, de mindenik külön kezelés alatt. Például a szőnyegek és shawlok osztálya, melyről mellékesen jegyzem meg, hogy csak az indiai shawlok értéke másfél millió dollárt tesz ki; van köztük 3—5—10 ezer dolláros db. is, egy ilyen negyven évi munka eredménye. Külön osztályokat, külön könyvvezetéssel s igazgatással képeznek a férfi és női ruhák, vászon és gyapot szövetek; a finom belga csipkék; a bőrmunkák stb. Nagy vállalatait bank- s vasuti müveleteit maga vezette. Vannak New-

Yorkban egyes storek, egyes árucikkek raktárai, melyek túl tesznek Steward ebbeli készletén; de ily stupendosus raktár összeségében nincs a világon. Midőn Steward meghalt, leltára hivatalosan 105 millió dollárra becsültetett. — Grant pénzügyministerséggel kinálta meg, s ő el is fogadta volna; de nem tudni mi okból — a dolog abban maradt. No de utóvégre az egész csak nagyszerű szatócsbolt!

Nagyszerű épület és intézmény itt a posta is, melynek folyosójára nyiló szekrényében minden üzlet-embernek külön elzárt osztálya, s ahhoz kulcsa van, ugy hogy leveleit minden percben a hivatalnokok interventiója nélkül is kiveheti. Ezzel is kevesebb hivatalnokra van szükség. A levelek »ajánlása« is (register) egyszerű; nem kell, mint nálunk, a hivatalnoknak firkálnia, és a föladónak negyedóráig várni és tolakodni, egy hivatalszolga rajzónnal följegyzi a vevényre a föladvány számát és punctum. Egyébiránt igy van ez Angliában is.

Ezután egy biztositó intézetbe vezetett Mr. B. . ., ki a mily hideg és szótlan volt a Goethén találkozásunk első napjaiban, oly kimerithetlen szivességű barátunk lett azóta, s mint new-yorki lakos és nagy üzletek befolyásos részvényese, ismeretsége igen nagy előnyömre volt.

E biztositó intézet az »Equitable insurance company«, melynek 1875-ben bevett prémiumai nyolc millió dollárra mennek, de nagy műveleténél érdekesebb szervezete. Az egész intézet egyetlen, a palotának két emeletét elfoglaló teremben működik. Ott van minden üzlete egyesitve, a könyvvezetéssel, pénztárral s igazgatósággal együtt; a bankok is többnyire igy rendezvék be, hogy az igazgatóknak folytonos átnézetök van a tisztviselők tevékenysége fölött és a fölső és alsó tisztviselők egy-

más ellenőrsége alatt állanak. A harmadik emeleten levő termek és szobák bérbe adatnak, mint »officek« olyan gyárosoknak s üzéreknek, kik kénytelenek a cityben külön irodát tartani. Az egész ház vasból épült s tüzmentes.

A »lift«-en fölemeltetjük magunkat a hatodik emeletre s onnan vas lépcsőn egy toronyba, erről ismét vaslépcsőn egy tetőre érünk. mely széditő magasságban emelkedik ki a város tornyai fölött. Innen madártávlati kilátás nyilik New-York városára, kikötőjére, a Hudson folyamra, s messze ki a tengerre, mely a maga nemében legnagyobbszerü. Egyuttal meteorologiai vizsgálatokhoz kellő készülékek s világitó-torony is van a tetején.

A földalatti pince-helyiségek nem kevésbé érdekesek. Itt t. i. »Mercantile safe deposit vaults« név alatt egy roppant kincseket tartalmazó letéti raktár van, melynek kőfalait vastag vas burkolat fedi, s tüzmentes vasajtókkal zárhatni el. A vasfalak zárható szekrényeket képeznek, melyek kisebb-nagyobb fiókokra osztvák, mindenik külön kulcscsal zárható el. Egy ilyen kisebb-nagyobb fiók évi 50—200 dollárért bérbe vehető ; az ember bezárja értékpapirjait, s egyéb drágaságait s a kulcsát zsebre dugja. Egy tágas bolt telve van utitáskákkal, nagy fa- és vasládákkal ; ha valaki hosszabb időre elutazik, az alatt értékesebb holmiait itt szokta letenni. E letéti üzlet sokkal olcsóbb és egyszerübb az európai bankokénál, s jobban is jövedelmez. New-Yorkban több is van ilyen, de az itt látott a legnagyobbszerű.

Láttam még néhány leánytanodát s más jótékony intézeteket, melyek ismét Amerika nagyszerü typusával birnak ; de ezekről majd csak akkor, ha St.-Franciscóból visszajövet még részletesebben széttekintendek.

A város egészben, mint mondám, nagyszerű benyomást tesz. A régi város — City — emlékeztet Londonra; itt is az aesthetikátlan, de hasznos üzlet honol, piszkos raktáraival, egyes gyáraival, szűk utcák labyrinthjében. De az újabb városrész tervezete igen egyszerű, s abban az idegen könnyen tájékozza magát. A város hosszan terjed ki a Hudson és East River között; az utcák, melyek hosszában nyulnak el és szélesek, fasoroknak, avenuenek (mond evnyu) neveztetnek s számozva vannak; a melyek az avenuet szélében metszik át, streets, szintén számozvák. Legelegánsabbak az 5-ik és 4-dik avenue; kivételt képez a Broadway, mely rézsut átszeli a várost a citytől a centralparkig; a világ leghosszabb s leggazdagabb utcája. A város széltében nem terjedhet, csak hosszában s igy az avenuek mindig hosszabbodnak, a streetsek száma pedig folyvást szaporodik.

Ilyen roppant terjedelmű városban a lakhatást csak a modern közlekedési eszközök legmagasb fejlődöttsége teszi lehetővé. Alig is van itt avenue, sőt utcácska is, melyen legalább egy lóvasutvonal ne volna huzva; a szélesebb utcákban két-három sinvonal is van, a sinek még inkább kimagaslanak a kövezetből, mint Budapesten vagy Bécsben; a kocsik nagyokat zökkennek átmenve rajtuk; s folyvást összeütközés veszélyében vannak. Némely utcában, sőt ugyanazon vonalokon 3—4, sőt tiz társulat is közlekedik; t. i. a hatóság a szokásos és már hazánkban sem egészen ismeretlen »Betheiligung« csábja alatt, derüre borura osztogatta a concessiókat; most már ők lássák, hogy boldogulnak. Amellett számtalan omnibus is jár; a tramway- és omnibus-kocsik mindig tele.

A legszűkebb utcákban is ha csak elfér két sin, jár a lóvasut, a city legnépesebb üzletű helyein is. Gyak-

ran történ, hogy a kereskedő boltja előtt épen rakodnak a társzekérre, mely keresztbe áll a sineken, s a waggonnak elzárja utját; ilyenkor — európai városokban a kocsisok, conductorok és a rakodók közt okvetlenül zajos civakodásra, sőt verekedésre kerülne a sor — itt abból semmi sincs. A tramway vonata csendesen megáll, és vár negyedóráig is; a ki megúnja, az kiszállhat, s mehet odább gyalog — ott hagyva a fizetett öt centet.

Az omnibusok egyik sajátsága, hogy conducteurjök sincs, de a kocsisnak sem szabad pénzt elfogadnia; minden passenger tehát maga teszi be a boxba a vitelbért (öt—tiz cent.), ha valakinek aprópénze nincs, kiszól egy nyiláson a kocsisnak, ez aztán a már előre elkészitett s levélboritékba bezárt váltottpénzt ugyane nyiláson benyujtja. Ha valaki belépte után nehány perc alatt talán feledékenységből nem fizet; mindig akad valaki, a ki emlékezteti. Tessék ilyesmit Bécsben vagy Pesten megpróbálni, három hónap alatt nem menne-e tönkre az illető vállalkozó?

Tramway- és omnibuskocsik tiszták, csinosak. Dohányozni egyikben sem szabad. (Mit szólsz ehhez te honhazai démokrata?) Hanem bagót rágni, illetőleg dohányt szopni (to chew) eleget látni; egyik pofájuk duzzadt, mintha meg volna dagadva; szája pedig némelyiknek ugy jár, mint a kérődző tehéné. De már e csuf szokás is kezd alább hagyni, legalább a tisztességes osztályokhoz tartozók kezdik rejtegetni, tehát szégyelni. Ez a javulás kezdete. Mindazonáltal nincs butor Amerikában, melybe oly gyakran belebotlanék az ember, — és a minő ügyetlenül rejtegetik Európában, hogy meg sem találja, a kinek szüksége van reá, olyannyira szembetünő

és mindenütt láb alatt van Amerikában, hotelben, boltban, lakásokban — a köpőláda.

Még a squarekről és a nagyszerű Centralparkról is kellene szólanom. De ezt is fönn kell tartanom jövőre; mert ugy hiszem, olvasóim Philadelphiából, a kiállitásról óhajtanának mielőbb valamit olvasni, a délutáni vonatok egyikével tehát indulok Philadelphiába.

2.

Philadelphia, május végén.

New-Yorkból ide a harmadfélórai út elég érdektelen. A vidék egyenes lapály; itt-ott süppedékes, turfás, különben, mint magától értetődik, minden arasznyi területén mívelt; szántóföld, kert, ház, gyárak egymást érik, s a várostól tiz mfldnyi távolságban már majd minden ház zászlókkal cifrázott — a »centenniál« tiszteletére.

Estefelé érkezve, be sem mentünk a városba, hanem az attól vagy félórányira fekvő Germantownban (mondd Zsermentaun) szálltunk meg az ott előre megrendelt lakásban. Itt az »uti gondviselés« ismét más alakban nyilatkozott, Ostheimer volt a neve. Ostheimer testvérek egy nagy exportházat képeznek Philadelphiában, s nyaranta Germantownban laknak gyönyörű villájokban. Szeretetre méltó családjuk az anya, leánya, menye s unokáik, illetőleg gyermekeik egészen elamerikaiasodott németek, vendégszeretökkel központjává lőn az egész osztrák-magyar kiállitási coloniának, mely csaknem kivétel nélkül Germantownban telepedett le; a szép nyári

estéket Ostheimeréknál töltök, a veranda alatt élvezve az esti hüvös szellőt, vagy zene, tánc és szellemes társalgás közt feledve el, hogy nem vagyunk otthon; vagy cosmopolita tarokk partie, és sör mellett mulatva, mint otthon. A kiállitástól nem fekszik távolabb, mint maga a város, söt közelebb. A nagy hőségtől, mely a városban s még inkább a világtárlat vas-, fa- és üvegépületeiben uralkodik — Philadelphia Nápolylyal ugyanazon szélességi fokon fekszik, — valódi élvezet itt az est és a regg balzsamos hűsében fölfrissülni.

Csakis az első nap reggelén fordultunk egyet a város nehány piszkos és roszul kövezett, de zászlókkal felcifrázott utcáiban, ki egyet, ki mást vásárolva; e sorok irója egy nyári kalappal egészité ki dandységet igénylő, de kissé elkopott toilettejét, melynek ára négy dollár (9 frt) vala, s melynél különb Pesten öt forintért kapható.

Napjaimat eddig kizárólag a kiállitásnak szentelém, kivéve a vasárnapot, mert e napon a világtárlat zárva marad.

Élénk ellenzék dacára ugyanis a philadelphiai Quakerek (mond Kvéker) methodista papok és egyéb szentek keresztül vitték a világtárlatot rendező állami bizottságban, hogy az vasárnap zárva maradjon. Az itt uralgó világnézletnek ez teljesen megfelel; ellenben a világtárlat pénzügyi vállalkozói más szempontból tekintik a dolgot. Vasárnap volna a legtöbb látogató, s a legnagyobb bevétel, melytől elesnek. Már pedig a kiállitási vállalat közel hét és fél millió dollárba kerül. Hogy ez összeg befolyjon, 15 milló embernek kell a kiállitást látogatni, hogy 50 cent (= 1 frt) bemeneti díj mellett ez összeg bejőjjön. Tart pedig a kiállitás május 10-kétől

november 10-kéig; vagyis leszámitva a vasárnapokat 158 napig: tehát 94,000 látogató kell naponkint, hogy ez összeg bejőjjön. — Végre pedig mindez ideig napjára esik nem több, mint huszezer fizető látogató. Vagy nyolcezer ingyenes, kiállitó, munkás, juritag, újságiró, hivatalnok. Az igaz, hogy a bérletek utján is tetemes pénz foly be; például csak azon társulat is, mely a catalogusok nyomatására kapott szabadalmat, fizet érte százezer dollárt; a szikviz árulásért 52 ezer; dohány és szivarért 18,000 dolár stb.

Mindazonáltal a harc e kérdés körül még nagy szenvedélylyel foly. Meetingek tartatnak pro et contra; és ezerek vesznek részt bennök. Az egyikek — a szabadelvüek, a financialis oldalon kivül kiemelik: »hogy e szerint a szegényebb osztályok soha sem fogják láthatni a kiállitást; s hogy a tárlat látogatása nem zárja ki a templomnak is meglátogatását; és bizony moralitásukra nem volna roszabb hatással vasárnap valami hasznosat látni, s abból okulni, mint unalmukban a whisky-palackhoz folyamodni; — és ha meghivták az egész világot vendégekül: legyenek tekintettel a vendégekre: az egész világ nem áll olyan szentekből, minők a philadelphiak!«

Ellenben a másik párt szónokai ugy dühöngenek, mintha győzelmüket még nem tartanák biztosnak. Ők is a szegény munkás érdekeire hivatkoznak, kinek szent joga a hetedik napon kipihenni. De érveik súlyát az alkotmányos törvényekre fektetik, melyek a vasárnap tiszteletét elrendelték. Pennsylvania keresztény állam, ugy mondanak: s a kereszténységet minden egyéb tekintetek fölött tiszteletben fogja tartani.« A hallgatók ezrei viharos tetszéssel kisérik e szent beszédeket. És e szent beszédeket nem csak papok tartják; hanem világiak, magas

állásu hivatalnokok, söt tábornokok. Ha nálunk valamely barát ilyen beszédeket tartana: a vidéki levelező beküldené valamely pesti lapnak mint curiosumot, mint botrányt »a fölvilágosodott XIX. század végén!«

A vasárnapot tehát részint az iróasztalnál, részint Germantown parkjainak s kertjeinek árnyában sétálva töltök. Egyikünk utközben gyufát akart venni a helységben, másikunk pohár sört óhajtott volna; de nem lehetett ám kapni aranyért sem. Kocsma és bolt zárva van. Még kivánni sem mer az idevaló semmit, hogy meg ne szólják.

Hja furcsa ez az Amerika!

A többi napokat azonban a tárlatban töltém.

Nem szándékom a tulajdonképeni ipartárlatról most már részletesen irni. Erre is maholnap ráillik, mit Nagy Károly, a Daguerréotypek szerzője, a lóversenyről mondott:

»Lófuttatás = lófuttatás.«

Én tulajdonképi föladatomnak tekintem a világtárlatban is Amerikát tanulmányozni; vagyis mindazt, a mi specifice jellemzi Amerikát; a mi társadalmi, gazdászati s történelmi viszonyait érthetővé teszi; — és a mit ezeknek ismeretéből saját nemzetünkre nézve hasznosithatni vélek.

Tehát egyelőre a tárlatról csak egész átalánosságban annyit jegyzek meg, hogy az ugyan egészében nem oly könnyen átnézhető, mint a bécsi volt; mert épületei nem oly összefüggők: dombok és völgyek választják el egymástól, s egy-két nap kellett, mig csak tájékozhattam magamat.

Mindazonáltal annyi áll, hogy a tulajdonképi ipartárlat Bécsben nagyobb is volt, és május 28-ka körül készebb

is volt, mint az itteni. Európa küldeményei sokkal csekélyebbek (Angliát talán kivéve): és a hosszú tengeri ut ezt is, és a késedelmet is megmagyarázza.

A kiállitási épületek egészben nem teszik a nagy és szép azon hatását, mint Bécsben. A főépület (Main building) központja is távol áll a bécsi Rotonde nagyszerüségétől. De annyiban gyakorlatibb az épület, mert csak fából s vasból, s ugy van épitve, hogy más célokra is haszonvehető. Meg is vették már nagyobb részét vasuti társulatok; mig a bécsiek máig sem tudják, mit csináljanak velök és belőlök, a miket még el nem bontottak.

A »müvészet csarnoka« (Art building) nem is szép, nem is célszerü, s oly szűk, hogy nálánál nagyobb annexet kelle épiteni hozzá. Várakozáson aluli, de azért elég imposans a gépek csarnoka; nagyszerü a gazdasági ipartárlat is, mind a kettő Amerika jelen és még jövendő nagyságának hirnökei. Van azután több apróbb épület, specialis tárgyakat tartalmazók, mikről annak idején meg kell emlékeznem.

Mint mondám, még igen sok részlet készületlen, sok kiegészitésre vár; még egészen új épületek is emelkednek. Arra tehát, hogy a kiállitást akárki is részletesen tanulmányozza: még korán van.

De az, a mi az európait leginkább kell hogy érdekelje és tisztán amerikai jellegü, az azon történelmi, népismei és természettani kiállitás, mely a kormány, illetőleg a Smithsonian institution, és a hadügyministerium által rendeztetett, s a Government-buildingben készen áll: s Amerika tudományos ismertetésének hatályosabb eszköze, mint sem egy évi utazás fogna lenni.

Nem ország ez, nem egy állam, hanem egy egész világ. Egyesül itt az éjszaki és déli vegetatió s állat-

ország. A jegesmedve s a parányi colibri; a havasok kuszó fenyvese, s a datolya, pálma; téli gyümölcs és ananász, a szárazföld, a tenger és folyók lakói. Egyesülnek nem egyes nemzetiségek, hanem külön emberfajok; a fehér és fekete faj s a rézbőrű. És mindezeket képviselve találjuk a Smithsonian institution gyüjteményében.

Kezdjük az állatokon. Itt vannak a vizek lakói. A halak, kagylók, békák, rákok, pókok, polypok, részint természetes bőrükben kitömve, részint mintákban, életnagyságban, részint színezett rajzokban.

Mellette azon eszközök, hálók s fegyverek gyüjteménye, melyekkel az ős lakóktól kezdve máig az indiánok, s a harmadfél század előtti európai jövevények ez állatok ellen az önfentartás és pusztitás müvében éltek. A bárkák, hajók, csónakok, canoek természetben; — kezdve azon bőrből készült keskeny, két végén hegyes lélekvesztőn, közepén egy személy elhelyezkedésére föntartott lyukkal, melyben evezni s esetleg nyilakat lődözni, s az egyensúlyt föntartani nem csekély mesterség volt, melyhez az indiánus, de meg az esquimo is értett.

Azután jön az Egyesült-Államokban lelhető összes emlősök gyüjteménye, melyek közt igen sok specialitás, miként azt az állatkertek s ménageriák látogatói is tudják. Ennek kiséretében ismét az emberek lakhelyei — az ős indiánnak falevelekből s héjából készült wigwam-jától kezdve, a mai squatterer fakunyhójáig; az ős lakók kő fegyvereitől a mai Colt-revolverig, a bowi knifeig, melylyel a rowdy (a rowdy hazai nyelvünkön »amerikai betyár«) leszurja azt, kivel összevesz, mert az orra neki nem tetszik; és a »scalp«-ig, melylyel az indiánus anatomiai szabályossággal le-

nyuzza fülétől kezdve koponyáját azon »fehér«-nek, a ki kezébe került.

Ezt követi a növények gyüjteménye, részint száritott alakban, részint színes rajzokban. Óhajtottam volna, hogy bár helyemben Haynald érsek állana, ő tudná ezt élvezni, mert csak kellő ismeret képesit élvezetre.

Azután jön a különféle fa-nemek összeállitása, a hasábokhoz mellékelve a fa leveleinek s gyümölcsének, vagy magjának példányai száritott alakban. Itt láttam először a Hickoryt, melyből a hintók kerekei készülnek, miknek finom vékony alakja, s könnyüsége már New-Yorkban föltünt; eleinte azt hittük, vaslemezek. E kecses kerekek nagyon emelik a hintók elegantiáját. A Hickory csak a déliebb államokban nő, cserfához hasonlit, levelei borostyánhoz, magja pedig apró vadkörtéhez; de tömörebb s egyuttal ruganyosabb fa. Ellenben az óriás Bigtreeket nem találtam képviselve. Ilyenek átmetszetét érdemes lett volna bemutatni.

Észak-Amerika roppant természeti gazdagságáról mindez kellő fogalmat ad; de legmeghatóbbat ásványgyüjteménye: kőszenei, márványai, nemes ékkövei; végre ércei, vasa, ezüstje s aranya.

Népismei tanulmányokra bő anyagot nyujt a gyüjtemény másik osztálya. Itt találjuk Amerika sokféle különböző ős népeinek valamennyi fajait s az indiánok különböző törzseinek jellemző alakjait részint szobor alakban, részint színes rajzokban, részint fényképekben. Az alakok egyrésze üvegszekrényekben áll teljes öltözetben, a férfiak fegyverrel, vagy szerszámmal kezökben; a nők (squaws) s gyermekeik (papoose) kosárban

vagy garabóban hátukon, vagy mellök alatt függve. Öltözetök, — némelyike csak egy-egy rongy, növényszálakból fonva, vagy levelekből füzve — de másoké már tollakból, állatszőrből, bundából vagy már kidolgozottabb bőrből; hasonló vagy faágakból s növényből készült köcsögalaku vagy tálforma fövegekkel.

Photographiáik közt a legújabb időbeliek európai ruhában is láthatók; volt főnökei egyes törzseknek, kik szerződések utján birtokot vagy kisebb-nagyobb, néha tetemes pénzösszeget kaptak az Unio kormányától; letették a fegyvert; de nem vonultak tovább az őserdőkbe, hanem letelepedtek, s keresztényekké lettek, s békésen élnek a fehérek közelében, . . . s lassankint kihalnak.

Kettő közülök, két értelmes képü fiatal ember, mint az aláirásból látjuk »reverend« (tiszteletes ur); az egyik, rvd Thomas Jackson, a theologia pastoralisnak, a másik, Benjamin Lee, az egyháztörténelem tanára a wilbelforce-i egyetemnél.

Kiegésziti népismei s culturtörténelmi tanulmányainkat azon házi eszközök, kőből, fából, vasból készitett, vagy földből égetett edények, tálak, korsók, stb. gyüjteménye, mely rendkivül érdekes világot vet ez ős népek kezdetleges culturalis állapotaira.

Mint mondám — európai utas nem tehet a philadelphiai tárlatban hasznosabb s okosabb dolgot, mint hogy ha napokat szentel ezen gyüjtemény szemlélésének.

Vannak azonban ezen kivül egyéb helybeli szinezetü s érdekes tárgyak is a governement buildingben kiállitva.

Mindenek előtt a nagy férfiunak — Washingtonnak ugynevezett reliquiái. Nem tartozom azok

közé, kiket több-kevesebb joggal ugynevezett nagy emberek elkopott kabátjai, keresztüllőtt kalapjai és rongyolt pantoflijai elérzékenyitenek. De az a két üvegszekrény, melyekben Washington életnagyságban fölöltözve áll, s az általa viselt ruhák, kardok, pisztolyok, — az általa használt nyergek, butorok; iróasztala, székei, ágya, — egészen a »Martha Washington által szőtt« ágytakaróig. (Bedcourtains worked by Martha Washington); az utóbbinak Lafayette által ajándékozott sévrei porcellan asztali edényekig, szóval a legkisebb részletig — culturtörténeti érdekkel is birnak.

Mulatságosak az indiánok által készitett fa- és kőszobor bálványok is. Egy ily élénken színezett óriás vagy négy öl magas, s egymás nyakára ülő rémképekből alkotott. Az alsó óriás fölfal egy tengeri szörnyet. Ez óriás tetején ül a másik, s ugyancsak tépázza üstökénél fogva; ennek tetejében a harmadik, ki fölfalni készül mind a hármat. A mellett azonban kőből faragott szent kigyóik valódi müvészi munkák.

A hadügyministerium kiállitásában, kinek ehhez kedve volna, tanulmányozhatná az amerikai hadsereg szervezetét, katonái egyenruháját, fegyvereit stb. a függetlenségi harctól fogva e mai napig. Mig tengerészi osztályában ismét a hadihajózás fejlődését ugyan e század alatt a torpedóig, bárki is érdekkel kisérendi.

Érdekesek s tanulságosak továbbá a hajózás biztositására irányzott intézkedések, a világitótornyok, az időjárás observatoriumai s azoknak az amerikai partokat átölelő egész rendszere, mely lehetővé teszi, hogy minden kikötőben minden percben tudja a hajós: a tengeren milyen távolban milyen idő uralkodik és várható legközelebb?

Ezer tárgy, de mind messze túlmegy komolyságával a fölületes csevegés keretén.

A szakértőt napokig foglalkodtathatná, de a nem szakemberre nézve is sok érdekes újat s ismeretest nyujt azon, amerikaiak által fölfedezett vagy javitott gépek mintáinak gyüjteménye, melyek szabadalmat nyertek, s a »patented« találmányok registerébe beiktatvák. E gyüjtemény természetesen csak csekély része azon teljesnek, mely Washingtonban a Smithşonian institutionban lelhető. E patensek hivatalos gyüjteménye — mindenik az illető gép rajzával — egész nagy könyvtárt képez 1826 óta; és örök emléke egyuttal az amerikai nép műszaki müveltségének, s genialis leleményességének, mely az apró tűgyártó, vagy a korszakot alkotott varrógépen kezdve, föl az óriás gépekig csodákat teremtett és alkot egy napról a másikra.

Itt van a »Sabbath« nevű hires hajónak is, mely New-Yorktól Liverpoolig hat nap alatt tette meg az utat, »patented« mintája. Hanem hova lett az eredeti? Nagyon szivesen fognám igénybe venni visszautaztamban; azonban hogy létezik-e és hol? nem birtam kitudni.

Nagyérdekű, sőt meglepő továbbá az amerikai kéz- és gyárműipar, a gyapot-, gyapju-, sőt selyemszövetek, bőr, kaucsuk s egyéb mutatványai: de ezekről később fogok szólni.

Volna itt még ezer egyéb látni való is; de délutáni órákban már olyan hőség fejlődik ki a fa- és üvegházak alatt, hogy a ki szerét teheti, menekül a Fairmount-parkba.

Folyvást emlegetik az európaiak, mily szerencsétlen gondolat volt a világtárlatot ezen roppant meleg és

határtalan terjedelmü, piszkos utcáju, rosz kövezetü, sötét-vörös téglaszínű házikóival, és csendes házias szenteskedő lakosaival — komor és unalmas Philadelphiában rendezni! Azonban minden panasz feledve van: ha kilépünk a tárlat keritéséből s átmegyünk a Skuilkil (Szkulkil) folyón s bemélyedünk a világnak ezen legterjedelmesebb parkjába és hegyen-völgyön, föl-le, mindenütt terebélyes fa árnyait s eleven-zöld sürű pázsitját, majd a Skuilkilt minden irányban átszelő apró, de kétemeletes gőzöseit, — azután a jobbra-balra, hol alattunk a völgyben, hol fölöttünk festői alakú merész hidakon átfutó vasuti vonatokat szemléljük! A minő szép a kép, oly üditő a fris szellő fuvalma, kivált kényelmes kocsin, melynek csak azon egyetlen árnyoldala van, hogy óránkint 2 dollár, csaknem öt frt papirpénzben.

Általán a szent philadelphiaiak jól értik, hogy kell az idegeneket nyúzni. A hotelben vagy boardingban napi díj 5 dollár, ezért járna reggeli, lunche ebéd, esteli. De a kiállitás területéről a városba egy óra járás, következéskép ott künn lunchezünk; gyakran ebédelünk is, a mi mindenkorra két-két dollár, kocsi, vasut vagy tramway, szinház (földszinti zártszék 2 vagy másfél dollár), szóval mellékes kiadásokkal rámegy összesen körülbelül 13—15 dollár naponként.

A Cooks Officebe, a világkörutazásokat közvetitő ezen hires intézetbe mentem, s körjegyet váltték Baltimore-, Washington-, Richmond-, Cincinati-, St.-Louis-, Kansas-, City-, Pueblo-, Denver-, Ómaha-, San Franciscoba és ott néhány kirándulásra; San Franciscoból visszajövet pedig Salt Lake Citybe (a mormonokhoz), Ogdenbe, Chicagóig, onnan egyenesen Philadelphiába.

A körjegy ára 323 dollár, körülbelül 730 frt; s előnye nemcsak az a kényelem, hogy nem kell a vasuti állomásokon jegy után járni; hanem némi megtakaritás is.

3.

(Philadelphiából kirándulás a Susquehanna hidjához. Folytatás Baltimoreig; — és Washingtonba.)

Washington, jun. 2.

Mult szombaton a Philadelphia-Baltimore vasut igazgatósága az osztrák biztosokkal csekélységemet is meghivta egy kirándulásra; külön vonattal vittek el Wilmingtonba, hol a társulat vasuti gépgyárát s másokat tekintettük meg; többi közt egy waggon-gyárat s vasuti keréköntődét. Ez utóbbi nem nagyobbszerü a budai Ganz-félénél, de kerekei állitólag még jobbak és Angliában is kelnek.

E dolgokat érdekes látni, unalmas leirni. Mulatságosabb volt további utunk a Susquehanna folyóig, melyről Cooper hires indo-amerikai regényeiből sokat olvashatni. A roppant szélességű folyamon még néhány év előtt gőzkompon (ferryboat) szállitják át a vasuti vonatokat; most nagyszerü 1000 yard hosszúságú s 18 oszlopon nyugvó vashid vezet át, melyen gyalog mentünk végig Havre de Graceig, gyönyörködve a Chesapeake bay festői környezetű tágas öblén.

A vasut Philadelphiából előbb a Skuilkil, majd a Delaware partján megyen, gyümölcstermő, gazdag legelöjü síkságon, s csekély emelkedésű, de erdős dombok közt.

Az utnak ezen jelentéktelen jelleme megmarad Baltimoreig, hova néhány nap mulva utaztam, innen Washingtonba menendő.

Baltimore a Patapsco-folyam partján fekszik, néhány mértföldnyire a Chesapeake-öbölbe ömlése fölött: ugy hogy a nagy tengeri hajók egészen bejöhetnek a városba, néhány molo és csatorna segitségével, mely ennélfogva az Unio elsőrendű kikötői s kereskedő városaihoz tartozik, ámbár lakossága száma alig megy túl 300,000-en. A város jelleme olyan, mint Philadelphiáé. Sötét barnaveres házai, piszkos utcái (legalább nagy részt), de a mellett sok nagymérvü középülete, sok temploma és szerencsétlen szobrai, mikről a nagy phrasisu amerikaiak el is nevezték »Monumental City«-nek. Állam-háza (State House) a Washingtoni Capitol mintájára épült; kupolája tetejéig 287 láb magas, tehát csak négy nálánál magasabb épület lelhető a világon: a Szent-Péter Rómában 458, Szent-Pál Londonban 404, Szent-Izsák Péterváron 362, és a párisi Invalides 323 láb.

Uti tervem nem engedé, hogy egy napnál többet szánjak a különben nem érdektelen városnak, s másnap Washingtonba érkeztem. Mielőtt be ér a vonat, már messziről látni a Capitolt kimagasló kúpjával, mely — de ne tessék nevetni — némileg az esztergomi basilikára emlékeztetett; és e benyomás később sem szünt meg, ámbár aránytalan nagy ez ahhoz képest.

Az indóháznál az omnibusok néger kocsisai grotesk buzgalommal csalogatják az utasokat. Mulatságos jelenet, melyet a pesti English-club egy estélyén kitünőleg láttam előadva műkedvelő urak által. Általában első pillanatra föltünik, hogy itt már a négerek nagy számmal vannak. Azt mondják, a lakosság egy harmad része

Levelem levén washingtoni követünkhöz, — gróf Hoyos László urhoz — gróf Apponyi Sándortól, hasonlókép a követség titkárához B. urhoz más barátomtól; első utam Connectikut Avenue 1021. száma felé irányult. A város terve itt is egyszerü; avenuek és számozott utcák szép rendben szelik át egymást. A Lafayette square előtt azonban sok ut összpontosul s én 1700—1600 számok közt soká botorkáltam, mig végre véletlenül az 1021-diket fölfedeztem.

A gróf igen szivesen fogadott, s miután itteni s hazai dolgokról elbeszélgettünk, kértemre megigérte, hogy az Unio elnökéhez G r a n t-hoz bevezetend, különben hetenkint több napokon szokott fogadni idegen látogatókat, egyszerü jelentkezésre is, de a jelen idényben fogad-e? kétes.

Sokféle hasznos utmutatással ellátva sétálni menék a Lafayette square-re, melynek szép árnyas fái között áll Jackson tábornok jelentéktelen lovagszobra bronzból, s a szó teljes értelmében kódorogva, egyszerre csak a »White house« — az elnöki rezidentia előtt állam. Gondoltam magamban, körül nézek kissé a parkban, mely igen szép és nagy; és a palota körül, mely fehér márványból épült, oszlopzattal homlokzatán; de csak olyan impressiót tesz, mint p. o. a gödöllői, vagy ehhez hasonló főuri kastélyok némelyike: ellenben imposansabb az épület a park alsó része felé, mert arra két emeletes, s főosztálya fél körben domborodik ki. Közeledni akarva az épülethez, egész váratlanul egy őrházból rám kiált valaki, hogy ezen uton idegeneknek tilos a járás, csak a park alsó részén van megengedve. Szinte jól esett az én monarchico-conservativ szivemnek a »fegyelem« és az államfőnök iránti tisztelet ezen cse-

kély nyoma! Tehát e nagy parknak van mégis egy részecskéje, mely nem nyilvános, melyet az elnök családjával nyugodtan élvezhet a nélkül, hogy bagót rágó souverain választói melléje tolakodhatnának s felesége szeme előtt hosszúkat köpnének.

Igy kódorogva tovább a palota előcsarnokába vetődtem, gondolván, megkérdem a portást, vajjon és mikor fogad a praesidens?

No, ugyan megjártam. A kérdett — nem portás, mert az nincs — komornyik vagy hivatalszolga közötti kétes állásu polgártárs, kérdésemre azt mondja: »Csak tessék fölmenni; 11 és 2 óra közt fogad mindennap.«

»Köszönöm uram, majd eljövök holnap.«

»No de minek, ha mindjárt fölmehet.«

»Nem lehet, mondok, nem vagyok ugy öltözve«; (sötét félkabátban voltam).

»Oh uram, ön nagyon jól van öltözve; csak menjen föl e lépcsőn, s adja át jegyét a titkár urnak.«

Igy akarva nem akarva fölmentem a szőnyeggel bevont keskeny falépcsőn, mely az elnöki hivatalszoba előtermeihez vezet. Az elsőben néhány férfi ült, tarka-barka közönséges öltözetben: egyikök az iróasztalnál. Ezt kérdém: mikor fogad az elnök? Mire ez is látogató jegyemet olvasva, mondja, hogy azonnal bejelent.

De, szabadkozám újra, nem tiszteletlenség-e ilyen öltözetben hozzá bemenni? — Épen nem uram! — Ezzel vette jegyemet, s bevitte. Kijövet kis türelemre kért; s én a várakozást arra használtam, hogy — kedves olvasóim kedvéért — kissé körülnézzek.

Nem sok látni való volt. Az előtermek szőnyegekkel bevonva; a fal egyszínűre mázolva, csupasz, képek nélkül; ajtófák s az egyszerü butorok sötét barnák; a szoba közepén tágas asztal közönséges gyapjuszövet teritékkel letakarva; körülötte néhány szék, s csaknem ugyanannyi köpöláda zöld pléhből. A második előteremben néhány iróasztal mellett tisztviselők látszanak foglalkozni: a szoba közepén, ugy hogy csaknem bele kell botlani, áll egy aranyozott chinai alaku porcellán nagy köpöláda. Férfiak jönnek és mennek a praesidenshez be vagy ki: föltett kalappal, melyet az előszobában, gondolom csak a nők iránti tekintetből levesznek.

Vagy husz perc mulva jő a praesidensnek jól kihizott néger komornyikja, s beintenek. Meglepetésemre veszem észre, hogy néhány nő is, egy ur kiséretében, utánam indulnak. Bejövünk a terembe, mely szintén egészen egyszerü, közepén asztallal, kissé oldalt az elnök, iróasztalával.

Én voltam az első belépő: Grant állva, s kezet nyujtva fogadott; s néhány banalis kérdés és felelet után (a kiállitást láttam-e? rég vagyok-e Amerikában?) éreztem, hogy a banalis társalgásnak hamar véget kell szabni, meghajtám magam, s schakehands után félreálltam, hallgatva, mit beszél a nőkkel? Ugyanazon fölületes história volt. Mentünk.

Ez baklövés volt tőlem: mert alig jöttem ki, gróf Hoyos maga jött az elnökhöz, időt kérve bemutatásomra. Ha igy mutattattam volna be, hihetőleg társalgásunk érdekesebb leendett, és alkalmat ád vala Grant személyiségét kissé mélyebben tanulmányozni.

Ámbár azt mondják, ekkor sem sokat hallottam volna tőle, mert szótlanságban vetekedik Moltke tábornokkal, kivel egy időben lévén Gasteinben, következő adoma keringett hallgatagságáról. Társaságba nem vegyült, csak egy udv. tanácsos járt házához vele és nejével whistezni; a mulatság rendszerint szó nélkül folyt, egy izben azonban a játék bevégeztével az udv. tanácsos következő szellemdús észrevételt kockáztatá: »De ma valóban szép meleg időnk volt.« Midőn az udv. tanácsos eltávozott, Moltke azt mondja nejének: »Du Frau! mir scheint der Hofrath ist auch schon ein Schwätzer geworden.«

Elég az hozzá, igy a mint láttam a hires Grantot, nem tőn nagyon előnyös benyomást reám. Alacsony, zömök termetü. rövid nyaku. gömbölyü fejü, sürű gesztenye színü haju, közönséges képü férfiu; arcából ravasz- és makacsság olvasható le. Azt mondják Amerikát jól ismerők: ilyenné kell válni itt az embernek, kivált közpályán: udvarias finom modoru ember itt nem boldogul; népszerütlen.

Kijövet a szolgák igen nyájasan fogadtak, s az egyik azonnal kinálkozott, hogy az ünnepélyes termekbe vezet. Ezek földszint, a kertből jövet az első emeleten vannak. Egy nagy táncterem, dúsan aranyozva, illetőleg azon terem, hol a kül államok képviselőit szokta ünnepélyesen fogadni: s nehány mellékterem. Washington, Lincoln, s más hires elnökök életnagyságu, s közbe-közbe nem is rosz arcképeikkel: egyébiránt az európai királyi palotákhoz képest szegényesen diszitve.

Nem republicanus egyszerüség. hanem izléstelenség nyilatkozik ebben is. Mert hisz a republicanus

egyszerüség nem épitett volna márványpalotákat az elnöknek, egyes ministeriumoknak s a két háznak a capitolban.

Valamint azon egyszerü modor, melylyel a praesidens látogatható és a melylyel általán vele bánnak, kérdés, vajjon célszerü-e? Vajjon az emberek elég emelkedettek-e arra, hogy bizonyos szertartás és külső attributum nélkül is tiszteletben tartsák az államfőt, mint egy nagy eszme személyesitőjét? Vajjon ezen egyszerüség nem mozditja-e elő azon tiszteletlenséget, melyre az emberek nagy része a magasak, sőt a nagyok iránt is nagyon is hajlandó? Nem akarom most feszegetni: de lelkesülni érte nem tudok.

. Innen benéztem a Treasurybe, mely a pénzügyministerium és pénzverde, illetőleg bankónyomda hivatalból áll. Fölösleges leirni; csak azt emelem ki, hogy kivált a bankó-olvasás s kezelés osztályában sok női hivatalnok van alkalmazva. Arra nézve, hogy fizetésük igen csekély — havi 80—100 dollár — ezen többékevésbé csinos nők nagyon elegansan öltözöttek. Ah! ki tudja minő története lehet bármelyiknek is — hivatalba jutása utjait és módjait illetőleg . . . ezen országban, hol az újságoknak két-három oldala naponkint tele van a megvesztegetés és protectio legbotrányosabb történeteivel!

A Treasurytől jövet kérdem az embereket, merre van a Washington monument? Végre oda találtam, a mi nem volt nehéz, mert a fönnemlitett palotához tartozó park mellett közel van egy kietlen pusztaság; és azon nehány seprőcske sejteti, hogy jövendőbeli park terve az, mely 15 év mulva árnyas is lesz; — készen van a nagy tó, közepén szökőkuttal; túl ezen

homok, kőpor és kőhulladékok közt — a Washington monument. Hát ez az? Ezért kár volt idáig sütkérezni. Hisz ezt az éktelen négyszögü tornyot, mely a bolognai asinellik kisebbikére hasonlit, már láttam jártam- és keltemben! Messziről látni, mert vagy 200 láb magas; alapja vagy tiz granit lépcső, a torony maga fehér márvány. Az amerikaiak ezzel valami, az egyptomi gúlákkal versenyző nagyszerü tervet kötöttek össze; a torony 600 láb magas obeliszknek van tervezve, talapzatául pedig a római Pantheonhoz hasonló valami. Nagyszerü kófic lesz, ha elkészül. Csakhogy mikor fog elkészülni? A pénz elfogyott s már évek óta nem is épül tovább!

Sokkal többet ér ennél a szomszédban levő botanicus kert gazdag üvegházaival, s a mellete hatalmas fák között elrejtett Smithsonian Institut: tulajdonkép könyvtár, természettani s ethnographiai gazdag gyüjteményt tartalmazó muzeum, melyet Smithson egy dús angol alapitott. Pár év előtt tüz tőn nagy kárt benne; de most is megbecsülhetetlen. Az állatországból föltünt nehány általam eddig sem Londonban, sem másutt nem látott ősvilági állat csontváza. Azután ismét az amerikai ősnépekre vonatkozó tárgyak, melyeknek csak csekély része az, a mi a kiállitáson látható, s már ott is elragadott. Vannak azután érdekes mumiák, ülő helyzetben, meztelen; ugy néznek ki, mint száritott emberek: férfi, nő, ennek sötét fekete haja keskeny tekercsekre befonva; s kis gyermek. . . Kaganul sziget barlangjában találtattak. Ugy látszik azonban, ezek igy eltemetve s ily görnyedt helyzetben begöngyölgetve is voltak; mert van egy egészen begöngyölt, habár nem is az egyptomiak modorában.

Nevezetes pénz- és éremgyüjteményében nagy örömet okozott egy — mely odahaza legfölebb szánó mosolyra inditott volna. Ez tudniillik — hazai érem, melyhez következő magyarázat fekszik mellékelve:

»Medal struck on the completion of the great Dictionnary of the Hungarian language by Czuczor Gergely and Fogarassy János. From the Hungarian Academy of sciences, Budapest. Hungary.«

A Capitoliumról, és az abban levő alsóház és senatus üléstermeiről csak keveset akarok mondani, mert már százszor leirattak.

Az épület maga, újabb időben két szárny épittetvén ki, magas kúpjával elég szabályos arányu és azon dombról, melyen épült, messze kinéző; nagyszerü, de semmi eredetiséggel nem biró palota; gyönyörű magában, de a mint a puszta környezetre lenéz: sehogy sincs illő helyén az ó római palota, mely környezetül ismét palotákat, templomokat, szobrokat igényel. Kupolája kisebb-e, nagyobb-e a római Szt.-Péterénél — mit az amerikai büszkén emleget, mindegy! De nem oly szép; s épitészileg nem oly érdekes, már csak azért is, mert vasalkotmány. Az amerikainak mindig imponál az érték és a súly. Minden milliomost büszkeséggel nevez. Minden középületnél a fő dolog, mit kiemel: hogy mennyibe került? Szép-e? azt ő ugy sem tudja.

»A kupola súlya 10 millió font vas. Átmérője 96 angol láb. Magassága 145. A rotonda alapjától 220; az épület keleti talapzatától 300, a nyugatitól 396 láb.«

All right. Föl is mentem a legtetejére, biztos vas lépcsőzeten; körülnéztem a Potomac szelid vidékén, hosszú széles láthatáron, mely festőinek épen nem

mondható, és Washington városán, mely oly nagynak van tervezve avenüival és utcáival, hogy kétszáz év mulva sem lesz benépesitve s beépitve. Ez egy roppant birodalmi főváros és — nagy falu. Nagyszerü középületei szerteszét szórva nehány angol mértföldre egymástól; de az utcák nagy részében se ház, se járda; a középen pedig fü tenyész.

Lemenvén, benéztem a senatus ülésbe. Tisztességes négyszög terem, mint a mi muzeumunk nagy terme, fölülről és gyengén világitva. A senatorok közt aránylag nem sok öreg ur, egy néger is. Demokrata és republicanus pártbeliekre oszolva ülnek. A tárgyalás érdektelen levén, nem soká hallgattam.

A képviselők házába, valamint a senatus ülésébe is, vezetőm (házbeli szolga, ki mindenütt demokraticus egykedvüséggel kalapját le sem véve csak az ülésteremben) minden bejelentési cerimonia és jegy nélkül vezetett, vagy küldött be.

A képviselőház átmetszett félkört képez. Minden képviselőnek külön asztalkája s forgatható támlásszéke van, mint a mi fodrászainknál lelhetők. Képviselő sok volt jelen, de közönség kevés. Lárma nem volt, sem civakodás. Ha zaj van, az elnök fakalapácscsal ütöget asztalára. Senki sem volt föltett kalappal; senki se nyujtotta ki lábát asztalára.

Általán többnyire túloznak, a kik Amerikáról irnak. Nem mind igaz ám az; sem a jó, sem a rosz, legalább nem oly kiterjedésben, mint állittatik. Többi közt azt is hallám mindig: Amerikában nem is szabad borravalóval kinálni valakit; sőt ez megbántás fogna lenni! Dehogy nem, dehogy nem. Mindenki elfogadja; fehér,

fekete, pincér, szolga, kocsis, vasuti conductor, férfi és nőcseléd egyformán. Nagyon is elfogadják; magasan állók is — sajnos! — csakhogy ezeknek nagyobb douceur kell.

A capitol rotondájában levő képek — történeti jelenetek a szabadsági háborúból, szép emlékek, de közönséges művek.

Washington ülő márványszobra a capitol előtt nagyon gonosz. Fölső teste meztelen, miért üljön? vagy mikor ült Washington meztelen? Talán mikor fürdeni készült, — az egész izléstelen. Gégéjén olyan lyuk van vagy mélyedés, mintha Navratil barátom gégesorv ellen operálta volna. Általán szobraik — általán a művészet — az amerikaiak gyenge oldala. Ezt az izlés fejleszteni, nevelni, ápolni fogja: erre nincs még ideje a moneymaker nemzetnek. Eddig az antik szolgai utánzásán, — a mi csaknem egyértelmü a torzitással — túl nem emelkedtek.

4.

(Washington siremléke Mount-Vernonban. — Ut Washingtonból Cincinnatyba. — Cincinnaty városa. — Átmenet Ó-Amerikából az újba.)

Négy napot tölték Washingtonban. Sok és kevés; a mint veszszük. Közönséges touristától, ki időhöz van kötve: sok; mert nem kell annyi, hogy minden középületét s intézeteit fölületesen megnézze; — viszont kevés arra, hogy az itteni sociális élettel megismerkedjék.

Pedig Washington e részben teljesen elüt a többi amerikai városoktól. Lételének súlypontja nem az ipar-

ban s kereskedelemben, hanem ott rejlik, hogy az Unionak politikai központja, hol legfőbb hivatalai: a ministeriumok, az Unio főtörvényszéke, a külhatalmak képviselői székelnek.

Itt tehát, nem mint a többi egészen demokratai alakzatu városokban, hol csak a birt dollárok számától függ valakinek társadalmi állása s szerepe, van egy, a demokratia áramlatából kivett »magasabb« osztály, mely a társas-életben főszerepet visz és a hangot adja. És ezen körök élénk érintkezés, nyilt háztartás, vendéglátás, bálok, szinház, picnicek — a hogy a közös, társas kirándulásokat nevezik, — s egyéb mulatságok által lehetőleg igyekeznek a falusi washingtoni létnek fővárosi jellemet adni; és a fényüzés nem is csekély. Az élet ennek következtében drága, és ha a rendes, s nem nagy fizetésére szoritott magas hivatalnok, mint Belknap, a zsarolás s megvesztegetés végett vád alá került hadügyi titkár (minister) versenyezni akar a gazdagokkal: utóvégre is bele bukik — à la Belknap.

A nyári idény azonban a társasélet tanulmányozására nem alkalmas, mert a finom világ vagy fürdőkre, vagy Európába rándult, és ezen gr. Hoyos és a mily bájos oly szellemes nejének minden szivessége, melylyel irányomban voltak sem segithetett. Többi közt az ő kocsijukon kirándultunk egy délután Soldiershomeba; mely csinos parkban a városon kivül fekvő méltán hires intézet, katonai rokkantak szép menhelye. Hogy végre érdemesnek tartom azon jó hazai modoru ebédről is megemlékezni, melylyel megvendégeltek, a kellemes társaságot nem is véve számba, mindenki méltányolandja, a ki tudja, hogy mit tesz az: öt hétig amerikai hotel-koszton élni.

Washingtonból gőzhajón kirándultam Mount-Vernonba is, hol a nagy Washington lakott s hamvai nyugszanak. Érdekes kirándulás, mint minden lépés érdekes, melyet az ember ezen idegen világban tesz. A Potomac folyam helyenkint mértföldnyi széles; partjai nem magasak; cultivált dombok, szántóföldek kevés erdővel díszlenek halmain, miknek alakzata nem mondható festőinek. A vidék a szabadságháború emlékeiben gazdag. A hajó zsufolva van; csak csekély része száll ki közbeesö állomásokon; a többit kegyelet és kiváncsiság vezeti Washington sirjához. Sokan Philadelphián át jött idegenek; a legtöbb amerikai. A hajón szól a zene; kegyetlen hamis játék, roszabb a legutolsó cseh muzsikus-bandánál; de ilyen szokott lenni minden hajón, minden kirándulásnál és picnic-nél; s az amerikai közönség el van ragadtatva a waltzerek és polkák ezen istentelen elfurulyázása és hegedülése által.

A hőségben végtelennek látszik a pár órai út; s könnyebben lélegzünk, midőn végre partra szállhatunk. Az út hegynek megy, helyenkint árnyas fák alatt, melyek egy nyilt fönsíkra vezetnek, hol Washington háza áll. Egyszerü emeletes épület téglából s fából; terjedelmes kilátással a Potomac vidékére egészen a washingtoni capitoliumig. Vagyonos és mívelt country gentlemanhez illő lakás. A házban levő ószerü butorok egy része csakugyan a nagy férfiu idejéből való; a többit, mint mondják, koronkint újonan csináltatta azon nőegylet, mely a Mountvernoni ereklyék föntartására alakult. Természetes, hisz a butorok nem tartanak örökké. Mindazonáltal a tömeg igen soká tolongott a házban s kegyeletes komolysággal nézte meg a korhadó asztalokat, képeket, ágynemüeket, takarókat, melyek láthatók.

Innen az egész karaván a parkba indult a siremlékhez; mely kissé oldalt fekszik.

Hogy az olvasót soká ne untassam, ezen siremlék müvészeti leirását lehető legrövidebbre vonom. Képzeljen az olvasó magának pár ölnyi négyszög keritést vörösbarna téglából; e tégla-fal vagy 7—8 láb magas: elől bejárása van vas-rácsozatu ajtón át az előboltozatba, hol két kicsiny márvány koporsó áll, Washington bátyjáé, és Washington Mártáé. Ezek mögött van egy sötét ajtó, mely azon boltba vezet be, hol Washington koporsója áll.

Az egész sirbolt olyan, hogy ha valaki oda jő s nem tudja, hogy ez siremlék, azt hiszi, hogy — pincegátor.

Kár volt a fáradságért!

No de hányszor gondoltam ezt még később Amerikában, midőn valami nagyhirü dolgot megnéztem! Csakhogy utóvégre látni kellett ezt is! azt is!

Azon érzéssel, hogy nagy vállalatnak megyek eléje, indultam tovább Cincinnaty felé.

Reggel 8-kor indult a vonat. Mint Philadelphiában, ugy itt is, s minden vasuti indóháznál, az utas tartsa nyitva szemeit, rendben az eszét, a mi nekem nagyon nehezemre esik, s ne röstelje a kérdezősködést: mert conductort nem látni; ha van is, nem lehet fölismerni, mert nincs egyenruhája; nem kiáltja az indulást vagy a vonat irányát senki; se szól, se beszél; a vonat pedig néhol az igaz, a gőzmozdony fölött levő harang kongása közt, de többnyire egész csendben megindul; s mire észreveszi az utas, a sok vonat közül az, a melyre szállni kivánt, már elosont.

A vidék, távolodva Washingtontól, mind dombosabb, végre emelkedett lőn; s Harpers-Ferryn innen

és túl néhány óráig valóban festői; a touristák kedvenc kirándulási pontja. A vonat mély sziklaszorosokon vonul át South Mountaintól fogva; alól a Shenandoah habjai küzdenek a kőszirtekkel; odább a Potomaccal egyesül. Alagutak, merész hidak érik egymást. De a legérdekesebb és legszebb pont Harpers-Ferry előtt van, hol a 900 láb hosszú hid kétágra oszlik el, és a vasut két ága, külön irány felé magáról a hidról indul meg. Amerikai merészséggel épült mű.

Graftontól kezdve az utnak, mely most már Ohio felé tart, érdekessége megszünik; sürű erdők födte, kőszén- és petroleum-gazdag vidék, a mi magában igen hasznos és jó, de a touristát nem igen vigasztalja a hőségben és porban, melyben az egész napot tölté, s melyben utoléri az est, a nélkül, hogy üdülést hozna; mert, midőn kellemesen hüs kezd lenni a lég, akkor a ladyk, mint másutt ugy Amerikában is, megijednek a léghuzamtól, s az ablakok jó szcrosan bezáratnak.

Közeledik az éj. Magától értetődik, hogy az ember Sleeping-Carban vett helyet. Ezen ágy-waggonokat Mr. Pullman gondolta ki s hozta be; s meg is gazdagodott belölök. Most minden éji vonathoz, minden vasuton van Sleeping-Car; de nem mind Pullmané, hanem mások gyártmánya és ezek nem is oly kényelmesek, mint amazé. A Sleeping-Car használatáért egy napra s éjre 2—3 dollár jár külön. Az ágyak szélesek s kényelmesek, de az ágynemü forró, a levegő a waggonban izzasztó, minél fogva az én Sleeping-Caron töltött első éjem nem igen vigasztaló volt, meggondolván, hogy majd 5—6 éjet kellend egymásután vasuton töltenem a nagy Pacific vonalon.

Reggel hétkor Cincinnatyban voltam. Tehát ez az amerikai mérvek szerint csekélynek tartandó ut 23 óráig tartott! Hol van még innen California? Hat nap és hat éj!

Cincinnaty, mint azt első pillanatban észrevenni, már egészen más jellemü város, mint az eddig látottak! Valóban itt az északkeleti, a régi Amerikától külformában s szokásokban nagyon elütő, másnemü városokba érünk, Cincinnaty, Saint-Louis, odább nyugat felé Chicago s számtalan kisebb, de gyorsan népesedő község, melyek az átmenetet képezik a nyugat felé keletkezett s pár évtized óta mind csodálatosabban fejlődő státusokra, miket nem ok nélkül nevezett el Dixon is »New-Ameriká«-nak; s melyek összekötik a keletéjszaki Amerikát egy részt a délivel, New-Yorkot New-Orleanssal, — más oldalról a nyugattal, Californiával, s közvetitik az Atlanti és a Csendes-Oceant.

Sokkal modernebb, európaiabb, nyájasabb és elegansabb Cincinnaty kül alakja, például Philadelphiánál. Széles, tiszta utcái, világos, derült épületei; és a lakosság fesztelenebb életmódja azonnal megnyerik az embert.

Hogy pompás hotelei vannak, az minden, kivált újabb amerikai nagy városban magától értetődik. Én az első rangu Burnet Houseba száltam; s üditő fürdő után a város tömkelegébe vetettem magamat. Épen vasárnap volt; de alig lehetett ráismerni.

A boltok nagy része nyitva volt; a »beer saloon«-ok körül tolongtak az emberek; az utcák élénkek, mintha nem is a szent Amerikában volnánk. A rejtély egy részét megmagyarázza, hogy a lakosságnak több mint harmada német; az angolok is nem Philadelphia ős quakkerjeinek, sem New-York puritanusainak utódai, hanem Amerika minden részéből újabb időben letelepültek, kik nem birnak

oly erős vallási traditiókkal, sem nem nevekedtek az általános álszenteskedésben.

Ezen álszenteskedéssel, melyet a mindenben szélsőségre hajlandó amerikai nagyon is túloz, ellenkező túlzást képvisel a német elem, mely európai hazájából az uralkodó protestans pietismus elleni reactiót és az európai liberalismussal a katholicismus elleni gyülöletet hozva magával — tulajdonkép valláselleni forradalmi elemet képez. Ezen irányt pedig legélénkebben képviseli s terjeszti a német zsidó, ki azonban saját vallását legalább külsőleg hiven tartja, s a társas életben épen ugy, mint Európában, ki- és különvál.

A pompás szavakat kedvelő amerikai, a mint New-Yorkot »imperial« Baltimoret »monumental« ugy Cincinnatyt »Queen-city«-nek — királyi városnak nevezi. Illő tehát körülnézni utcáiban, parkjaiban, középületein, mik egészben, mint mondám, gazdag, derült és nagy város benyomását teszik. Széles utcák, számtalan lóvasutvonalakkal, csinos squarek, számtalan templom és közintézet, — ezek közül sok és kiváló a katholikusoké; néhány szobor, egy kivételesen müvészi szépségü közkut, melyet Davidson polgár Münchenben öntetett, s a városnak ajándékozott, s Davidson fountainnek neveztetik, — nagy városhoz méltók. A legszebb templomok egyike Szt. Péter catedralisa, katholikus, — ehhez közel a zsinagóga, babtista, presbiterianus, s egyéb vagy 10 templom, egy névtelen square közelében. Innen nem meszsze van a »Kossuth street« is, melyet csak is azért néztem meg. Hires hazánkfia nagy tiszteletben áll Amerikában, több nagy városban neveztek el róla utcákat, Saint-Louisban is van Kossuth Avenue; Californiában van Kossuth-bánya is; s pedig a Kossuth-mine a kiválók egyike.

De a mi Cincinnaty fő büszkesége, az nevezetes függő hidja az Ohion át, a »Suspension-bridge«. Csak két oszlopa van a két parton; az egyiktől a másikig 1057 am. láb; én 500 lépésnek olvastam; amerikaiak állitása szerint a leghosszabb bolthajtás »a világon«, az oszlopok magassága 200 láb. A budapesti hid is Suspension-bridge, a külömbség csak az, hogy vas-lemezek képezik láncát, mig az ohioé vassodronyokból áll.

Déltájban nagy zaj és élénkség volt az utcákon. Nehány ezer ember ünnepi öltözetben, vagy phantastikus egyenruhában, kardosan, tollasan s cottillonrendekhez hasonló jelvényekkel mellükön, zászlókkal, s zeneszóval ünnepélyesen vonult végig az utcákon. Tornászok, lövész s egyéb egyletek tagjai voltak s délután nagy tornaünnepély tartatott egy kertben. Nagyrészt németek voltak. Az amerikaiak nem nagy kedvelői a testgyakorlatoknak; legfölebb célba lőni szeret; s a fiatal dandy-osztály az evezés, galamblövés sportját űzi.

A város végén jókora magaslaton lévő parkba Mount Adam and Evenpark, a budaihoz hasonló rendszerü, de sokkal magasabb hegyi vasuton szállitják föl az embert öt centért. A hegytetőről a látvány a városra s környezetére meglepő szép. Az Ohio és Licking river összefolyásánál a függő hid s egy más vasuti hid által összekötött nagy, és hozzátehető okos tervvel, szépen épült város: mert teljesen kiépült központból indul ki, s távolabbi periferiájában a fából, de csinosan épült kis házakat fák és kertek környezik; ezért mondám okos tervvel épült, nem mint Washington vagy Budapest, melyek nagy területei decentrice épülve soha sem fognak egy részben sem teljesen kiépittetni. Sok fa, kert park, tömérdek templomtorony s gyárkémény, távolabb kies

erdős dombok s zöld völgyek oly képet alkotnak, mely némileg Liégere, némileg Florencre emlékeztet. A város e fekvése sejteti a jövő generatiók millióit.

Ádám és Éva parkja a magaslaton, hegyen-völgyön szinte csak a jövő generatióknak fog majd árnyat adni, most még új ültetmény. Itt van a vizvezetéknek nagy reservoirja is, mely, mint a legtöbb amerikai városban, óriási kőfalakkal s gátakkal körülvett bassint, vagyis inkább nyilt tavat képez; mint New-Yorkban is, Saint-Louisban is; magaslatuk rendesen olyan, hogy nyomása elegendő a legmagasb városrészek háztetőire vinni a vizet.

Cincinnaty iparágai közül reánk magyarokra nézve legérdekesebb a disznó-ipar. Cincinnaty, Saint-Louis és Chicagóban milliókra megy a fölfüstölt s elpakolt disznóhus, sonka s szalonna értéke. És miért is nem mozdul hasonló ipar hazánkban, mely par excellence a disznótenyésztés hazája. Igaz hogy nekik saját nagy piacuk van, részint Amerika azon nagy területein, hol csak bányamüvelés üzetik, vagy ha a földmüvelés díszlik is, disznó-tenyésztésre nem terjed ki; — másrészt ismét a nagy terjedelmü hajózás szükségletében. De nekünk is volna piacunk, lehetne Ausztriában s Európa nagy részében; holott most magunk is prágai sonkát eszünk.

Cincinnatyban sok nagyszerü »porc house« van, mind egy városrészben; egyet meg is néztem; de a nyári idény beálltával mind szünetel, és igy csak a vizmentes vászonba bevarrt sonkák és szalonnák nagy raktárait, de a készitést nem láttam. Egyébiránt a bécsi kiállitás alkalmával tudtomra Pest városa is kapott ezen amerikai disznó-üzletről mindennemü képekkel ellátott kimeritő emlékiratot. Olvasta-e valaki — talán Kamermayeren kivül?

Innen San-Louisba vettem utamat. Az Ohiotól a Mississippihez. Az ut örömére válhatik a nemzetgazdásznak, mert jól mivelt, s sürü népességü tereken visz át. A költői és a szép természetért rajongó kedélynek kevés tápod ad a többnyire sik vidék. Ennélfogva az utat átugratom az olvasóval, a mit magam se bántam volna s egyenesen Saint-Louisba vezetem.

5.

(Saint-Louis. — A város, az élet. — Az óriás hid. — Óriás hajó az óriási Mississippin. — Vidéki város. — Amerikai életmód.)

San-Louis, vagy Saint, vagy Sanct-Louis a Mississippi partján, hullámzó síkságon, New-Yorktól vagy ezer, Saint-Franciscotól vagy kétezer mfldre fekszik. A Mississippi völgye vagy 200 láb magas halmok s partok közt vonul, melyek a vizválasztékot képezik ez és a Missoury s Merimac folyók közt.

Küljelensége, vagyis jellege az, a mi Cincinnatyé vagy Chicagoé. Épitészete modern, és ép oly nagymérvü és derült. Lakosságának nagy része szintén német; de kevés kivétellel a boltföliratok, hirdetések, minden közlés, mely a közönséghez intézett, angol, néha mindakét nyelven szól. A város alig száz éves. De terjedelmesebb, s mint kereskedelmi pont fontosabb Cincinnatynál. Itt a központja a déli és nyugatészaki termények kicserélésének. Hajói a Mississippin hozzák New-Orleansból a déli gyümölcsöt, a nádcukort, dohányt és fűszereket; s New-Orleansba szállitják az Európába, Ázsiába, vagy Ausztraliába menő gyártmányokat, gabonát, bort, bőröket,

(krokodilbőröket is sokat látni raktárukban) s a bepakolt disznóhust, fát, gyapjut s egyebeket.

Tagadhatlanul érdekes látványt nyujt a Duna partja Budapesten is, kivált őszfelé, midőn a nyerstermények ki- és berakodása számtalan szállitó és gőzhajóra javában foly az árúkkal telerakott partokon. Ilyenkor látni, hogy még eddig Budapest központot képez a kelet és nyugat forgalmában. De természetesen sokkal nagyobb mérvü látvány az, melyet a világkereskedelmet forgató Mississippi St.-Louisban nyujt. A városnak a folyamra forduló része nem szép, mert csak a kereskedelemnek van szánva, hanem el van foglalva imposans raktárak által; mig a folyam partján jó nehány mfldnyi hosszúságban hemzsegnek a kisebb-nagyobb és az óriási terjedelmü hajók.

Épen itt fekvén a Grand-Republic, mely Amerikának általában igen nagy folyam-gőzösei között, mik óriás folyamain közlekednek, a legnagyobb, megnéztem kivül-belől. Kivülről oly magas, mint egy pesti háromemeletes ház; a mint maga is három emeletes. Aljában van a raktár az árúk számára, azt hiszem több fér bele, mint két-három legnagyobb tengeri hajóra. Az első és második emeleten oldalt hálócabinek vannak, mint a tengeri hajókon, a középen a salon, melynek pompáját, divánjait, zsöllyeszékeit, szingazdag szőnyegeit, tükreit, csillárait fölösleges leirni; az amerikai hajók és hotelek e részben végtelen pazarok; emlékeztetnek a törökök palotáira, hol mindezen luxus megvan, izlés és müvészi érzék nyoma nélkül. Még fölöslegesebb megemliteni, hogy szép zongora is áll a salonban, mint minden magánházban Amerikában találni zongorát, ha senki se tud is játszani rajta, mert a négyszöget képező zongora csinos butor;

emeli a ház elegantiáját, s míveltebb szinezetet ad a családnak. Jaj az idegennek, ki ilyen házba vetődik, s megtudják hogy zongorázni tud! Egyébiránt sok családban műkedvelősködnek; és ha hamisan játszanak is össze, a nemes szenvedély mindig dicsérendő.

Elfér e hajón 1600 ember. A legfőbb emeleten a hajó tisztjei s cselédei, konyhák, mosóhelyiségek stb. Képzelhetni, mily unalmas lehet ez a »very pleasant« utazás, nehány száz mértföldre ezen a végtelen széles és lapos partu prózai Mississippin!

De ezelőtt negyven évvel, midőn Boz Dickens itt járt, az ő leirásáról itélve, nem ily pompások voltak e hajók; csak azóta fejlődött ki a folyamhajózás kényelme s fényüzése; de el is érte tetőpontját, mert a hova ma vasuton utazhatni, bizony senki se megy hajón, — kivéve azon kevés szép vidéket, minő a Hudson Albanytól New-Yorkig, vagy a Lawrence-folyam Montrealig. De az árúszállitás a nemzetgazdászati fejlődéssel azt pótolva, folyvást emelkedőben van, mert a vasutszállitásnál olcsóbb, egyszerübb, s átrakodást nem igényel.

St.-Louis lakossága száz év előtt (1774-ben) 120 lélekből ált; ma 320 ezer körül van. Cincinnaty lakossága 1800-ban 760 személyre számittatott, ma 230 ezer. A város szabályosan épittetett, széles, egyenes utcákkal, keresztül-kasul járó lóvasutakkal.

Sok nagy szálloda közül legpompásabb a Southern-hotel. Középületei szépek, iskolái nagy számmal, valamint templomai s jótékony intézetei, ezek közt ismét legtöbb katholikus, mi a város francia eredetéből magyarázandó, mely francia eredetet lépten-nyomon tapasztalni, valamint francia szót is gyakran hallani.

Mindezeket csak általán emlitem, mert a tan- és egyéb intézetek tüzetes tanulmányozása túlment ,az idő és körülmények által elém szabott korlátokon; a fölületes látás fölületes leirása pedig a mily unalmas, oly meddő fogna lenni.

A város legnagyobb nevezetessége a Mississippi hidóriás. A folyam medre annyira változó levén, hogy gyakran az áradat negyven lábnyi mély iszapot hoz és mos el: a hid oszlopait az iszap alatt sziklákra kellett épiteni: ugy hogy az egyik oszlop alapja 90. a másik 130 lábnyira van a viz rendes álláspontja alatt. Más részről pedig törvény szabta meg, hogy minden hid a hajózásra való tekintetből 50 lábbal kell hogy magasabb legyen a viz rendes szinvonalánál. A hid négy oszlopai közötti három boltozat öt-öt száz, a fő oszlopai közötti 520 láb hosszú. Az épitmény tehát a mily merész, oly nagy diadala az amerikai műépitészetnek. De miként eszközölni a följárást a csak csekély magaslatu s közvetlenül le a lolyó partjáig épült város utcáiból e magas hidra? Az amerikai nem ismer technikai nehézséget. A hid meghosszabbittatott öt boltozatu és 1050 láb hosszú viaducttal, mely ötven láb magasban a parttól benyúl egészen a város főutcájába, a széles Washington avenueba, a nélkül, hogy egy házat vagy boltot be kellett volna falazni, vagy csak egy utca közlekedését is elzárni. Ott a vasutvonat 4800 láb hosszú alagutba megy be, mely a város nagy része alatt vonul el, s a 11-ik utcában kiér, s ott áll nagy indóháza a St.-Luis Central Railroardnak.

Én három kellemes napot töltöttem San-Luisban. Elvem ugyan Németországon kivül sehol német hotelbe nem szállni, mert rendszerint roszabbak a többieknél;

mindenesetre piszkosak, s alig olcsóbbak az elsőrendüeknél. Igy van az Olasz-, Francia-, Angolországban; igy a keleten; igy Amerikában is. De Saint-Louisban a Hôtel Tivoly némi kivételt képez. Háza sok szellemdús mível német központja lévén, kik a »magyart« örömmel fogadták körükbe, nem egy az amerikai viszonyokra vonatkozó tanulságos társalgás és derült óra emlékét hoztam magammal; megjegyzenem kell, hogy mint magától értetődik, a német nézeteket s német fölfogást amerikai dolgokról nem szabad mérvadók gyanánt föltétlenül elfogadni. Amerikaiakkal kell beszélni, s általában saját szemmel minél többet látni, hogy önállóan itélhessen az ember. Ki kell emelnem st.-louisi kellemes ismeretségeim közül Sonnenschein rabbi urat, vagy 15 év óta künn levő hazánkfiát, ki nem csak hitsorsosainál oly nagy becsülésben áll, hogy évenkint tizezer dollárral dijazzák, hanem mint derék ember és kitünő szónok nagy politikai befolyással is bir.

Mellékesen szólva, a hőség itt már kezdett kiállhatlan lenni, ugy hogy rettegéssel gondoltam az előttem álló hosszú utra a pusztákon keresztül, és csak az uszoda s este a gyönyörű Lafayette-park tartották még a szuszt bennem. Ez utóbbinak minden bejárásánál e fölirat olvasható: »Kutyák és rosz hirü személyek (persons of evil repute) e parkból kitiltvák.« Ez utóbbiak alatt értendők a részegek is. Azonkivül padokon vagy pázsiton heverni tilos. Itt-ott csak mégis van nyoma azon törekvésnek Amerikában is, a »canailletól« elzárkózni, mely különben uralkodik a társas életben, a politikai téren, s mint még lesz alkalmam megmutatni, hangadó a modor és szokások tekintetében is. A squaret Benton és Lafayette bronz szobrai, mosolygó

virág-ágyak, ügyesen épült sziklapartiek és vizesések ékesitik; és a mi mindennél többet ér: a nagy csendet ott mi sem zavarja, mint a madarak vig csevegése. Több kisebb-nagyobb square szakitja félbe a végtelen háztömegeket, a mire szüksége is van a nagyrészt kőszénfüstbe temetkezett iparos városnak.

Az élet itt is, mint Cincinnatyban, nyilvánosabb és németesebb, mint az ó-amerikai városokban. Restaurantok, nagy sörházak élénkitik; torna, ének, zene-egyletek szépitik az életet.

St.-Louisból kirándultam Bellevillebe, mert ott egy ismerőst akartam fölkeresni, s egy vidéki kisebb várost is látni. Nem is bántam meg, mert ha valami nagy dolgot nem láttam is, igen eredetinek találtam az életmódot.

Megjőve a vasuton a kis városba, elsőbben is a justice of the peace hivatala után tudakozódtam, hogy ott megtudjam ismerősöm lakását. A város lakossága legfölebb 10,000 lehet; de mint ennél sokkal csekélyebb városok is, lóvasuthálózattal, légszeszvilágitással, vizvezetékkel bir. (Mit szól ehez Hódmező-Vásárhely vagy még Kőrös és Kecskemét is?) A legnagyobb részt apró házak egy családra számitva s fából épitvék; de csinosak; van nehány téglaház is; iskolák, középületek, bankok, intézetek.

A rendőrhivatalból egy ugyanazon téren levő borházba utasitottak azon fölvilágositással, hogy azon ur, kit keresek, már nehány év előtt elköltözött észak felé, hanem a fia ama borüzletben segéd. Én tehát oda tartottam, midőn egyszerre nevemet hallom, német-amerikai accentussal kicifrázva, s egy barátságos ember áll elém, ingujjban, kék köténnyel maga előtt, házi sipkával fején.

Ismerősnek látszék előttem arca, de nem tudtam hova lenni. Röviden szólva: Mr. Schuck, egy idevaló német borkereskedő, ki a szerencsétlen Goethén utitársam volt, s ámbár ott nem sokat érintkeztünk, a közös balsors szülte barátsággal emlékezett reám. Ő nem is eresztett többé ki; vendégének engagirozott egész napra, reggelivel s jó rajnai borokkal traktált, miket ugyancsak a »Goethé«-n hozott által, és számos nagy hordóval birt azonnal meglátogatott pincéjében.

Mr. Schuck borháza központja a város kiválóbb embereinek, de borkereskedőnek nem elég a kiváló embereket magánál látni, neki sok ember, azaz sok ivó kell; és ugy is van nála: a munka izzadságát le nem törlött poros vagy piszkos ruháju munkások jöttek-mentek, vagy üldögélve is maradtak; dél tájban gentlemanek jöttek, futólagos lunchra, s egy jó pohár »hock«-ra, mint általán a rajnai fehér borokat nevezik Angliában s Amerikában: az egyik attorney volt, ügyvéd, a másik biró, a harmadik egy magas, elegans ur, fényes cylinderrel fején, fekete nadrágban, fehér mellény-, fehér nyakravalóval: ingujjban; az igaz: tiszta, finom ingujjban; egy milliomokat forgató bank elnöke; művelt, eszes ember, ki azonnal ebédre hivott meg, — mit el nem fogadhattam. Ezen urak a nép embereivel együtt ülve, álldogálva vagy beszélgetve költötték el a rövid lunchet, s azzal odább mentek.

Nehánynál látogatást tettem. Ha az amerikai városokban sokat emlegetem a faházakat: olvasóm bizonyosan valami deszkakunyhókat ért alattuk. Ez csalódás. E faházak a prairien, vagy bányahelyeken távol a civilisatiótól, vagy szegény városrészekben: a légtől és hidegtől, az esőtől átjárt fakunyhónak többé-kevésbé

nyomorult variatióját képezik ugyan; de nagyobb városokban néha a város közepén is, de csinos vagyonos külvárosokban rendszerint külsőleg alig ismerhetők föl azoknak, oly csinos alakuak, gömbölyü oszlopos homlokzattal, finoman faragott lépcsőzettel, ablakpárkányokkal és oly gondosan vannak fehér olajfestékkel bemázolva, mintha csak márványból volnának. Tükörüvegből állnak az ablakok s a ház ajtaján belől minden zug szőnyegekkel van beboritva s a kettős deszkafal izletes papirkárpitokkal bevonva; minden néha két, néha három emeletes házikóban van vendégfogadó szoba (parlor vagy salon), van légszesz és vizvezeték, fürdő s minden kényelem. Télen e faházak egy a pincét képező alsó boltozatba épitett nagy kályha által füttetnek, ugy hogy minden részökben egyenlő meleg uralkodik; azonban hátrányos oldaluk, hogy nyáron hüvösen nem tarthatók. Pedig, mint már emlegettem, a hőség igen nagy Észak-Amerikában is.

A fa Amerikában igen olcsó; alkalmas tehát az épitészetre nemcsak azért, mert mobilis népe gyorsan akar épiteni, és a ki ma letelepedett valahol, félév mulva talán fölszedi sátorfáját, s ezer mfddel odább keres magának új hazát; a mint valóban e faházakkal sok új helység ugy néz ki, mintha csak tábor volna, mely holnap reggel kocsira rakodik, s odább megy; hanem alkalmas épen olcsósága miatt és igy gazdag nagy városokban is előnynyel bir. Mig nálunk csaknem egész Európában az épitési anyag drágasága miatt, és azért, mert az épitészeti törvények a »soliditás« iránti túlságos gondoskodásból nagyon megdrágitják s nehezitik az épitkezést: a szegény városrészek nem is lehetnek egyebek piszkos putriknál, s a legelegansabb váro-

soknak is egészségtelen ronda környezete van, mint egy szép képnek piszkos kerete: addig Amerikában az iparos segéd, a munkásosztály nagyrésze, néhány évi takarékosság után, s egy kis hitellel képes csinos kis házat épiteni magának; minek következtében egész távol külvárosok utcái csinos házakból állnak, előkertekkel, fasorokkal; s végtelenül szépitik a várost.

Az amerikai nagyon házias. Egész nap lót-fut, dolgozik; estefelé haza jő üzletéből kifáradtan, mint vadász eb. Ilyenkor nincs kedve sétálni. A nők sem nagyon mozgékonyak. Mit is tegyenek? A vidék csak kevés ponton szép és vonzó; a természet mostoha, kevés terület kivételével. Nagy városokban a távolság is nagy; s ha van is szinház, messze van. Az amerikai, ha este haza jő, megebédel, aztán kiül a háza előtti erkélyre a »rocking chairbe« (hintaszék) fekete nadrágban cilinderrel fején, hosszú vászon porkabátban (dustcoat). ölében kisgyerekkel; kezében esti lappal; neje pár lépéssel háta mögött ül rocking chairben: és kimondhatlanul unatkozni látszik. — Ez mindennapi, de főleg vasárnap délutáni kép minden amerikai városban.

Mint már érintém, a németesebb jellegű nyugati városokban az élet kissé nyiltabb, és estenkint a sörházak, clubbok, mulató helyek is telvék.

St.-Louisnak még egy különlegessége a katholicismusnak túlnyomósága. Nem mintha politikai vagy társadalmi téren volna e túlnyomóság észlelhető. Hanem a katholikus lakosság, katholikus templomok, iskolák, egyházi és jótékony intézetek száma, és anyagi tehetsége oly nagy, hogy St.-Louis Amerika Rómájának is neveztetik, mint Debrecen a kálvinista Rómának. Van

katholikus egyetem, melyet még a jezsuiták alapitottak nagy és jeles könyvtárral; a szent szivről (sacredheart) nevezett convent és akadémia; Ursuliták, Szt.-József nővéreinek conventje s nyolc iskolái; szegény-, kór- és árvaházai nagy tőkékkel alapitva, s igen nagy hatást gyakorolva ezerek jólétére. A Paulai Sz.-Vince társulatnak ezer tagja van; s a szemérmes szegényeket házról házra járva segélyezik. Confessionalis surlódásnak pedig semmi nyoma.

Egy szép oldala az általános szabadság elvének, melynek annyi árnyoldaláról is kellend még emlékeznem később.

Szóval St.-Louis Amerika első rendü és fényes jövőjü városainak egyike. De minden élénksége dacára itt is érzik és panaszolják, mint általán Amerika minden zugában, az üzlet pangását, a keresethiányt. Gyarapodással nehány év óta csak kevés szerencsés hazardeur vagy szédelgő dicsekedhetik. Munkahiányt, az üzletek megszoritását, a szegénység terjedését emlegetik minden városban. A sajnos ténynek sokféle oka van. A lefolyt polgárháború nagy sebeket ütött. A déli statusok nagy birtokosai, kik nagy fogyasztók voltak, a rabszolgaság rögtöni megszünte által elszegényedtek. Termelésük drágult, és — mert a négerek nagy része most vagy keveset vagy semmit sem dolgozik — tetemesen fogyott. Az államadósság szaporodott, az adó ennek következtében tetemesen emelkedett, kivált a behozatali vámok. Ez által minden megdrágult. A papirpénz (greenbacks) megzavarja az összes államgazdászatot árfolyama hullámzásával. Mindehhez járul az elnökválasztás közeledtével — ha nem is nagy zavargásoktól való félelem, hanem ezer meg ezer család

precarius állapota; melyek állásuk bizonytalan voltában meghuzzák magukat, nem költekeznek, nem fogyasztanak, szóval Amerika sem Eldorado!

6.

(Amerikai vasutak. — Waggonok. — Pullman Palace-Sleeping Car. — Demokratiai egyenlőség. — Kényelem és kényelmetlenség a Sleeping Carban. — A porterek és conductorok. — Vasutak egyszerű szolgálati organisatiója. — A málha. — Életveszély a vasutakon és vasuti rendőrség.)

Mielőtt tovább utaznám, meg kell ismertetnem az olvasóval, hogy miként utazik az ember amerikai vasuton.

Mint már mondám ugyanis, ez az Unio nem csak állam, ez egy egész világ. A távolságok igen nagyok. Pestről Párisba rándulni, az csak macskaugrás ahhoz képest: New-Yorkból San-Franciscóba utazni, vagy Bostonból New-Orleansba.

Meg kell vallani, hogy föladata nagyszerüségéhez mért nagyszabásu Amerika vasuti organisátiója, s a szellem, mely azt átlengi.

A vasuti személykocsik általán jóval szélesebbek és hosszabbak az európai kocsiknál, s nincsenek apró coupéekra (szakaszokra) osztva, hol többé-kevésbé összesajtolva mozdulatlanul kell ülni: hanem egy hosszban nyitvák; két oldalon levő kettős üléseik között nyilt átjárat van, s az utas ha megunta helyét, végig sétálhat akár az egész vonat valamennyi kocsiján. Ha valaki dohányozni akar, fölkeresi a smokingcart, kiszivja szivarát, vagy az itt divatos rövid, de öblös pipát, s vissza megy helyére.

A kocsik továbbá vagy $2^1/_2$ lábbal magasabbak is. Tetejök boltozatos, s a boltozaton is vannak szelelő ablakok; s állandó a szellőzés. Minden kocsiban van ivó vizmedence, jéggel bőven ellátva és van külön rekesz, bizonyos megnevezhetlen szükségek esetére; ugy hogy az utas nem kénytelen lesni egyes állomásokat, a hol van »fünf Minuten Aufenthalt«, mint Európában; midőn férfiak, nők, gyermekek, betegek és aggok lélekszakadva s tömegesen futnak, esőben, hóban ama bizonyos helyre; a mi sem nagyon aesthetikai látmány, sem nem mondható egészséges, vagy kényelmes berendezésnek.

Az ülőhelyek előre s hátra átmozditható, de kissé alacsony támláju, bársonynyal vagy posztóval bevont, két személyre számitott padok. Hosszú uton kissé fárasztók; éjjeli alvásra épenséggel nem számitottak.

Azonban minden hosszabb vonathoz van csatolva egy-két parlor-, vagy sleeping-car. A kettő közt az a különbség, hogy az első csak »salon«, nappali használatra. Elegánsabb a rendes első osztályu kocsinál; sőt fényes is: aranyozott kárpitokkal, tükrökkel, pompás bársony zsölleszékekkel, melyek a padolathoz leszögezvék, de körben forgathatók, mint fodrászaink székei. A parlor-car csak nappali vonatokkal jár. Célja egy kis demokratiai ámitással — miután formaszerüleg többnyire minden fővonaton csak első osztály, az az egy osztály létezik, mert hát Amerikában minden ember egyenlő — még is lehetővé tenni annak, kinek pénze van, s még másfél dollárt rászán néhány órai utjára — lehetővé tenni, hogy magát s családját elkülönitse a szegényebb tömegtől; a mit énmagam részéről nagy következetlenség bűne nélkül sem nem csodálok, sem nem kárhoztatok; mert elvontan a tulajdonképi »mobtól«, az ugynevezett

míveltebbek között is Amerikában a fesztelenség bizonyos foka uralkodik, melyet európai telivérü demokrata is, ha egy kis anyai nevelésben részesült, nehezen tür el. Nem egyszer éltem meg a finomabb parlor-carban is, hogy egy-egy utas levetette csizmáját, s harisnyában maradt, mely még azon fölül hosszabb szolgálat sötét nyomait is viselte magán. Ezer szerencse, ha nem volt alkalma lábát melléd az ülésre vagy más szék támlájára kinyujtani; mert ha volt, bizonyosan megtette.

No de ha nappal finyásságnak látszik is parlor-carba váltani jegyet; éjjel elkerülhetlen a sleeping car, az alvó-kocsi. A közönséges waggon ülőhelyeit, kinek nincs vis-à-viseja, lehet ugy elrendezni, hogy egy-egy vánkos segitségével jó idegü ember el is alhatik rajta, ha nem röstelli esetleg néhány néger és chinai kúli illat-dús kigőzölgésében fetrengeni reggelig. De néhány éjen át, például Chicagótól San-Franciscoig öt, New-Yorktól hét éjen át ilyen módon aludni: azt olyan utas közül is, ki California bányáiban két hét alatt milliomossá lenni remél, a tizedik sem birja ki.

A sleeping car tehát amerikai vasutakon nélkülözhetlen: és az eredetileg M. Pullman által szerkesztett, de azóta sokak által utánzott éjjeli kocsik, habár nem is felelnek meg azon nagy szónak, hogy p a l a c e car (palota!); de az európai vasutak éji coupéihez hasonlitva csakugyan paloták.

Az európai fővonalokon járó »Mans boudoir sleeping car«-nak vannak ugyan előnyei az amerikai fölött. Beosztása célszerübb, mert 2—4 személyre beosztott szakaszaiban elkülönzöttekben és magas támláju zsölleszékein kényelmesebben ül az utas, mint sem a Pullman-carban. Ez utóbbinak egyik kellemetlensége az, hogy az ember

egész napokon át számos idegen férfi, nő, gyermek közt tolong: pedig ha csak egy vagy két idegennel van együtt az ember, könnyebben ismerkedik, mintha 25-tel van együtt, kik azonfölül többnyire annyira érdektelenek, hogy az ember nem is óhajt megismerkedni velök. Ovakodni sem árt az idegenektől; számtalan kalandor utazik kivált California felé. A kocsikon nagy betükkel nyomtatott falragaszok figyelmeztetnek, hogy ismeretlenekkel ne tessék kártyázni, különben bizonyos lehetsz, hogy kirabolnak; surely youwill be robbed!

Ellenben a Pullman-car ágyai oly szélesek, hogy két személy is elférne bennök. A nappali ülések este ágyakká alakittatnak át; egyik alól, másik fölötte (mint a gőzhajókon). A kocsi boltozatos teteje ugyanis szekrényeket képez, melyekben külön zár alatt a két ágyba való ruha, vánkosok, s meleg takarók tartatnak. Az egymás fölötti két-két ágy függöny által elkülönittetik a többitől. Van azután mosdó cabine, néhol férfiak és nők számára külön.

Mind e kényelem azonban csak nagyon relativ; és tetemesen csökken, ha a kocsi tele van. Az alatt a fél vagy egész óra alatt, mig a néger szolga (porter) este az ágyakat elkésziti és reggel, mig azokat ismét összerakja és kiporol és söpör: az ember nem tudja hova meneküljön. A vetkőzés este, reggel a fölkelés, öltözés, mosakodás ismét kényelmetlen lökdöséssel s tolongással, lábtiprással és versenygéssel jár; a mosdóasztalhoz nehéz jutni; a ki kapja az marja. Aztán az európai embernek le is kell győzni szemérmességét, a miről egyébiránt — miután az amerikai nők, ha az ember félmeztelenül mosdik is, a legelfogulatlanabb nyugalommal nézik — hamar leszokik. Végre forró napokban az ágyi ruha is

annyira átmelegszik, — reggel ugy is az éjjeli gőztől kiszellőzetlenül pakoltatott be, — hogy mintha csak fűtött kemencébe feküdnél bele.

A sleeping caroknak, ha nem képezik a vasuttársulat, hanem magán vállalkozó tulajdonát, külön conductora, s ennek felsőbbsége alatt külön portere van — rendesen szerecsen. Ez utóbbi szolgálja az utasokat, hoz ételt, vizet, jeget; megtisztitja reggelre a csizmákat stb. s minden utastól 1—2 dollár, néha csak 25 cent borravalót kap.

A conductor azonban nehezebben definiálható sociális állást foglal el. Amerikai értelemben gentleman, mert tiszta inge, s jó ruhája van. Európai értelemben magasabb nemű szolga; s ennélfogva az az egyenlőségi láb, melyre magát az utasokkal teszi, feltünő. Hogy nappal ő az többnyire, ki a kocsi legkényelmesebb diványán végig nyujtózik, az még nem nagy dolog, mert ezt a porter is megteszi, hanem aztán ingujra vetkőzve kártyáz, vagy ostábláz az utasokkal; a mosdó asztalnál ő az első személy: ha senkisem, ő bizonyosan kap több tiszta törülközőt is; mikor te mosakodol, akkor ő ruháját keféltеti és poroltatja a porter által melletted, ugy hogy a a mennyi port lemostál magadról — annyival borittatol be ismét. És a többi. Szóval a legungenirtebb szemtelenség jellemzi viseletét; a miben egyébiránt, kinek az amerikai társas életet egészen átértenie sikerült, ezen egészbe teljesen beillő jelenségek egyikét fogja fölismerni, melyeket az amerikai észre sem vesz.

Ezen utóbbiak neméhez tartozik az a boszantás is, melynek az utas minden vasuti vonaton a házalók részéről van kitéve. E házalók egy része csak látogatók, kik egyes állomásokon jönnek be, ujságlapokat, jeges

tejet, fagylaltot kinálgatva; vannak azonban olyanok, kik a vonatot állandóan kisérik. Ezek közül még legtürhetőbb a hirlap- és könyvkereskedő ágens; ki vagy mint önálló vállalkozó, vagy mint bizományos évenkint bizonyos összeget fizet a vasuttársulatnak azon jógért, hogy minden vonaton járhasson, vagy járathassa megbizottját, ki utközben mindenütt, hol ujság jelenik meg, — pedig minden 300 ember által fakunyhókban lakott rongyos helyen jelenik meg legalább egy hirlap — azt átveszi, és kinálgatja; és a pusztában pár nap óta barangoló utazó annyira ujságéhes is, hogy minden zuglapot megvesz. De főüzlete a könyvkereskedés. Magával hord egy nagy láda könyvet, szépen bekötött divatos regények, rajzokkal ellátott pompás utleirások és guidek, heti s havi folyóiratok, reviewk és magazinek. A gondolat igen gyakorlati; tömérdek könyv és folyóirat kél el az uton, annál inkább, mert a rendes bolti áron adatnak.

Ezenkivül egy vagy több gyümölcsárús fiu is jár örökké ki-be. Előre tudni mikor jőnek, mert az ajtót nem teszi be egyik is, hanem lábával csapja be oly zörejjel, mintha csak két vonat ütköznék össze. Kosarában, mely előtte függ, narancs, száraz füge, dió, pine-nut, mogyoró, cukros pattogatott kukorica. A mint becsapta maga mögött az ajtót: megáll s egy hosszút köp kosarán által; aztán megindul egyiktől másikhoz, ajánlgatja holmiját: ha rá nem nézesz, kosarával meglök vagy vállon üt, hogy nézz rá. A könyvárus, ki szintén többnyire 14—18 éves fiu, ezt nem teszi, hanem egy rakás könyvet szótlanul letesz melléd ülésedre, s negyedóra mulva ismét elszedi, ha vettél vagy nem vettél. A házaló is azonban belefárad a járás-kelésbe, s akkor melléd ül, kinyujtja lábát az átelleni ülésre s egyet alszik. Hogy ez

téged talán geniroz is: arra nem is gondol; még senki se mondta meg neki; az emerikai eltüri, idegen ember pedig jobb ha nem szól. legfölebb megcsodálnák.

A mi a vasuti szolgálat szervezetét illeti, annak egyszerüsége utánzásra méltó, a mennyiben az európai viszonyok közt utánozható. E szervezet az utasnak oly kényelmeket nyujt, miről az európainak fogalma sincs.

Már csak az is, hogy a vasuti menetjegy végett nem szükséges a vasuti hivatalban tolongani a pénztár előtt, »queut« csinálni; hanem lehet venni számos ügynöknél, sokszor a hotelben; igen nagy kényelem. Vannak számos ilyen közvetitő ügynökségek: legnagyobbszerü a »Cooks Ticket-Office«, hol nem csak Amerika minden zugába, hanem az egész világra szóló köruti jegyeket kapni. Ilyen köruti jegyeket venni annál is ajánlatosabb arra nézve, ki uti tervével körülbelül tisztában van, mert kevesebbe kerülnek egészben, mintha állomásonkint külön venné az utas. De ha tervén utközben változtat is, s talán más vonaton akar menni, mint a melyre jegye szól: jegyét vagy kicserélheti, vagy visszaváltja az illető ticket-ügynök. Mindennapi eset az, mi velem is megtörtént.

Chicagoban rábeszélnek, hogy ne menjek egyenesen vissza Philadelphiába, minthogy az ok, melyért eredetileg visszasietni akartam, t. i. a julius 4-diki Centennial-ünnepély már ugy is megszünt, hanem jőjjek el a Niagara-zuhataghoz. Bementem egy ticket-officeba és ott kicserélték jegyemet a Niagarához (Suspensionsbridge) és onnan Philadelphiába szóló vasuti jegyért; s nem kellett ráfizetnem, csak fél dollárt!

De e részben maguk a vasuti hivatalok is igen előzékenyek; semmi nyoma azon kicsinyességnek és grajzler-szellemnek, melylyel a mi vasutainkon egy-két kraj-

cárnyi különbség miatt irkafirkálnak, s boszantják az utast, s a például 8 órai vonatra váltott jegyet már a 10 órai vonatra nem használhatod.

Továbbá az uti málhák átadásánál európai vasutakon a szegény utas mily kínoknak van kitéve. A vonat pár perc mulva menőben van; az utas apró kézi holmija a váróteremben, ő maga a vasuti jegygyel s pénztárcájával kezében lesi a málha-föladásnál, mikor kerül az ő kofferjére a sor? Végre megmérik, bediktálják, a hivatalnok kiszámitja, hogy 2 frt 30 kr. fizetendő; váltani kell egy ötöst, fizetsz, jegyedet zsebre teszed; akkor a mázsálók borra valót koldulnak; azalatt ellopják a tolongásban órádat, végre készen vagy, másodszor csengettek, szaladnod kell, nincs is időd bucsut venni barátid, vagy családodtól, kik kikisértek. És igy tovább! Amerikai vasuton az indóháznál átveszik a málhát a nélkül, hogy megmérnék. Szabály szerint vagy 100 font díjmentes. De néha 200 fontért sem fizetsz semmit, mert mint mondám. meg sem mérik. Az egyik utas lehet, hogy ötven fonttal többet visz, mint szabalyszerüleg szabad volna; de a másik tán hatvan fonttal kevesebbet. Az a differentia tehát, mely a nagy tömegben végre resultálna, nem érdemes arra, hogy miatta időt vesztegessenek, az utasokat boszantsák, s talán ki sem fizeti a rá forditott költségeket, irkafirkát, hivatalnokok, cselédek tartását.

Mi sem egyszerübb továbbá, mint a málha kezelése. Minden darabért, melyet átadsz, egy számozott pléhlemezt kapsz (checque), melyen a város, hol az kiadandó, meg van nevezve. Ennek hasonló mása a podgyászra köttetik és ezzel minden ellenőrség megvan. Mielőtt a vonat az illető állomásra p. o. Chicagoba ér, félórával előbb bejő a waggonokba a podgyászkezelő, s minden-

ki megkérd: van-e podgyásza? Ha Chicagoban óhajtod átvenni, akkor jelented magadat. Ő átveszi checquejeidet, ad helyettök ideiglenes téritvényt; följegyzi, melyik hotelbe vagy privát házba szállitandó a holmi; — és alig érkeztél meg, legfölebb fél óra mulva, podgyászod is megérkezik s fizetsz az odaszállitásért 50—75 centet darabonkint.

Ha pedig nem akarod Chicagoban átvenni podgyászodat: egyszerüen nem szólsz semmit, s az ott marad a vasuton; átveszed a mikor tetszik. Ha pedig csak San-Franciscoban van szükséged reá: kicseréled a checquet, s egy vagy két nap vagy hét mulva San-Franciscóba jövén — még azon órában ép oly biztosan megkapod holmidat, mintha kezedben hordtad volna.

Ha a föladott tárgy el talál veszni: minden checquért száz dollár kártalanitás jár; tekintet nélkül a colli súlyára.

A kezelés ezen könnyedsége azonban néhol túlságba is megy át. Például több nagy városi indóházban az indulandó vonat ugy van bekeritve, hogy az utasok csak egyenkint férnek be az ajtón s ott a jegyszedő megnézi s átlyukasztja jegyét. De ez kivétel. A szabály az, hogy az utas akadálytalanul száll be a waggonba. Sokszor megtörténik tehát — és vasárnapi excursióknál s általán oly vonatokon, hol nagy sokaság tolong, magam is láttam gyakran, hogy sok utas jegy nélkül foglal helyet a waggonban s egyenesen a conductornak fizeti le a díjat, a nélkül, hogy ez rövidebb utnál jegyet adna. Létezik-e valami nemü ellenőrség e részben vagy nem teszi-e zsebre a conductor az igy beszedett összegeket? nem tudom. De ez megmagyarázza legalább némi részben azt, mit amerikai lakosoktól hallottam, hogy vannak

vasutak, melyeken minden vonat tele van utasokkal s melyek még sem hoznak be a részvényeseknek egy percent kamatot sem. Az általános demoralisatió mellett, melyet pénzdolgában és mind az állami mind egyéb társulati vagyon kezelésében Amerika naponkint tanusit, közel fekszik a gyanu, hogy a vasutak administratiójában általán más tényezők is működnek közre, melyek ezen finaciális eredményt előidézik. Azonban valljuk be szerényen, hogy van akárhány vasut Európában, mely kedvező körülmények dacára, kicsinyes krajcárkodó gazdálkodás mellett is, hasonló financiális eredményt mutat föl.

Végül még valamit az amerikai vasutépitészetről s a menet gyorsaságáról.

Európában az a hit uralkodik, hogy az amerikai vasutak többnyire könnyelmű vakmerőséggel épitvék; és hogy a vonatok őrült gyorsasággal, 50—60 mértföldre egy órában — járnak; s igy az utas folyvást életveszélyben van rajtok.

Ez mind a »sensationalis« irók által, kik magukat az átélt veszedelmek által vélik érdekesebbé tenni, elterjesztett csalódás. Vannak kivételesen vétkes könnyelműséggel épült hidak vagy viaductok; (hát Európában?) s megtörténik, hogy kivételesen őrült sebességgel megy egy-egy vonat.

Például a minap egy külön vonat (szinész-társasággal s más sportkedvelőkkel) *) ment el New-Yorkból San-

*) A vonatot H. C. Jarnett szinigazgató rendezte s 16 személy vőn benne részt, mindenik 500 dollárt fizetett; (visszamenete szabad levén bármikor). A vonat megindult New-Yorkból junius 1-én reggeli 1 órakor s junius 4-én délután San-Franciscoba ért. A 3325 mértföldnyi utat 88 óra alatt tette meg. Tehát a megállapodásokat bele számitva, circa 36½ mfldet óránkint.

Franciscoba, s mint előre hirdettetett, csakugyan 88 óra alatt tette meg a különben hét napi és éji utat. Nekem maga egy vasuttársulati igazgató mondá: »Nem volna kedvem vele utazni«.

De szabály szerint a vasutak lehető egyszerüség mellett solidan épülnek: vannak merész magas viaductok s facölöpökből készült, s messziről gyenge pókhálóknak látszó óriás hidak, s ha a vonat rajtuk átrobog, s az utas kinéz az ablakon az ezer lábnyi mélységbe, azt hiszi, hogy csakugyan elviszi az ördög. De a veszedelem csak képzelt; ezen objectumok szilárdan épültek.

Szintugy, a vonatok gyorsasága 30—40 mfld közt változik, ritkán 50 vagy épen 60. A Pacific vasuton általán mérsékeltebb, mint éjszakkeleten, hol a concurrentia végett gyorsabban járnak. Egyáltalán Angolországban átlagosan nagyobb sebesség dívik, mint Amerikában.

Balesetek korántsem oly gyakoriak, mint a mint hire jár. Gyakoriabbak ott, hol sok verseny-vonal körösztül-kasul fut s gyorsaságra is versenyez egymással. De mégis biztosabb a vasuti járat, mintsem Angliában, hol 430,000-re esik egy baleset, mig Massachusets államban, mely a vasutakkal legsürűbben ellátott államok egyike, csak 1.500,000-re, Németországban három millióra, Franciaországban négy millióra egy.

Legeslegvégül — miután már benne vagyok a fecsegésben, — minden európainak föl fog tűnni az amerikai vasutakon, mily kevéssé tartja a magas rendőrség feladatának minden állampolgár becses személye fölött gyámkodni, sőt minden veszélytől megóvni.

A vasutvonal künn a szabadban igen gyakran be sincs keritve, s az útátjáróknál is a korlát csak kivételes; többnyire csak egy nagy táblán van irva: »Look out for

the Locomotive« — vigyázz a mozdonyra! De ez még semmi. Hanem a legnagyobb városokban: New-Yorkban, Philadelphiában, Chicagoban stb. elzárt indóház nélkül a legnépesebb utcák között kerités vagy korlát nélkül jönnek-mennek a vonatok; egyetlen jeladásuk az, hogy a mozdony fölött folyvást kong a harang.

Helyes-e? nem-e ezen szabadság? Erre csak azon ténynyel válaszolhatni, hogy nem történik semmi szerencsétlenség. Nem több mint másutt. Még csak egy gyermeket sem gázolnak el. Megtanulják az emberek magukra és gyermekeikre vigyázni.

Mennyi mindenféle haszontalan költséggel terheltetnek a mi vasutaink! csupa elővigyázatból, melyre ok és melynek haszna sincs.

7.

(Ut a távol nyugatra: Far West. Geographiai tájékozás. A Missouri völgye. Amerika éléskamrája. A cultura pusztitásai s alkotásai. Városok keletkezése. Átmenet a nagy amerikai pusztaságra, a prairiekre s a Pacific-vasutra).

Saint Louisból este megy a gyorsvonat délnyugatnak, a Missouri (amerikai kiejtés szerint Mizary) völgyének, Kansas Citynek; honnan az »Atchison Topeka and Santa Fé Rail road« Pueblóba; innen a Kansas Pacific vonal Denverbe, a honnan végre Denver Rió Grande vasut Cheyenbe visz, a nagy Pacific vasutnak ezen fontos állomására, mely Omahától már 516, San Franciscotól vagy 1400, Saint-Louistól pedig az én utamon vagy ezer mfldre van.

Ha a legrövidebb utat kerestem volna San-Franciscóba, akkor már Philadelphiából Chicago felé kell vala

tartanom, honnan Omahán át a nagy Pacific vasuton öt nap s hat éj alatt, a nélkül, hogy a waggonból ki kellene szállni, San-Franciscoba érhetni. De célom levén minél többet látni Amerikában, inkább az imént jelzett kerülőre szántam magamat.

Chicago, Cincinnaty, Saint-Louis, Kansas City fővárosait képezik az Ohio, Missoury, Mississippi által mosott ama boldog síkságnak, melynek őstermő erejü s trágyára épen nem s szántásra is alig szorult talaja képezi Amerika, sőt részben már Európának is éléstárát, a gabnátermelés s marhatenyésztés Eldoradóját.

Ha az olvasó nem röstelli kissé a térképre tekinteni: azonnal szemébe fog ötleni, hogy Észak-Amerikát széltében három nagy és parallel hegylánc metszi át északdéli irányban. Az atlanti oceánhoz legközelebb s partjaival csaknem párhuzamosan vonulnak az Alleghany-hegyek. Más oldalról nyugat felé ismét közel a Pacific vagy is csendes tengerhez, látjuk a Sierra Newada, és Wasatch hegyláncot. E kettő között állanak a terjedelmes szikla-hegyek — Rocky-Mountains, ezeknek lábainál roppant terjedelmű nagy tavak lelhetők és az óriási St-Lawrence, Missoury, Mississippi, Ohio stb. s más folyamoknak forrásai, melyek roppant terjedelmű síkságokat mosnak, termékenyitenek, vagy esetleg áradásaikkal feldúlnak.

Az e folyamok által átjárt völgyek képezik az amerikai continens középrészét, középpontját. Még az atlanti oceán partjai eléggé meg sem népesedtek, már is erre vette utját az emigratio, a civilisatio uttörői itt alkották első telepeiket; kiirtották az erdők nagy részét, müvelés alá vették ez eddig itt tanyázott, de mindinkább hátraszoritott indiánok által birt földeket s épitettek városo-

kat, melyek most több száz ezer lakossal birnak, milliárdnyi értékü kereskedelmet üznek.

A nagy Pacific-vasut kelet felől nyugatnak egyenesen áthágja mind a három hegységet; — én délnyugat felé kerülve, ezen gazdag síkság egy részén áthajtva térek át azon egyenes vonalra.

Cincinnaty-ig és Saint-Louis-ig, mint már emlitém, a lapályos vidék kevés gyönyört nyujt a költői vagy festői phantásiának; annál érdekesebb a nemzetgazdászra nézve. A tourista tehát, ki este megy el a gyorsvonaton St.-Louisból Kansas felé, nem sokat veszit az által, hogy egy jókora területet átaludt, ámbár reggel némi különbséget mégis észreveend. A cultura itt már kezdetlegesebbnek látszik, a népesség nem oly sürü.

Sötétzöld buja legelőkön lovak és szarvasmarhák ezrei legelnek. Nagy kalászu buza, s két—négy öl magas kukoricavetések váltják föl egymást. Néhol a kukorica oly magas, hogy a csöveket szabad kézzel el nem érhetni, bottal kell leverni, vagy fogassal letépni. Itt-ott szőlők is láthatók. Az egymást gyorsan érő állomások: Jefferson City 7000, Sedalia 6000, Warrensbury 4000 lakossal; a többé-kevésbé egyszerü faházak között tégLából épült iskolaházakkal s több templommal. Élénk kis városok ezek, melyek csak azért tesznek oly benyomást, mintha csak utazó karavánok vagy sátorok volnának, mert fából épitvék, s néha egészen fák közé rejtvék. Tiz husz év mulva némelyikök nagy várossá növendi ki magát.

Például nézzünk körül Kansas Cityben, hol reggeli tiz óra tájban érkeztem meg.

Kansas City a Kaw river és Missoury összefolyásánál, ez utóbbinak bal partján, halmokon épülve tetsző-

sen fekszik. Ez 1830 ban kezdődő város lakossága ma 35—40 ezer lehet. De e kis város volt az első, mely hidat épitett a Missouryn át, mely egy millió dollárba került. Hasonló amerikai új városkáknak üzleti forgalmáról fogalmat adandó megemlitem, hogy Kansas City bankletétei évenkint 60—70 millió; igatlan vagyon átirása 5 és félmillió; nagybani és részletes kereskedelme 40 millió, kézművei 12 millió dollárt képviselnek évenkint.

Az igaz, hogy Kansas City nyolc vasut végpontja. A Missoury Pacific, melyen St. Louisból jöttem; a Kansas City Topeka és Santa Fé Railroad, melyen odább menendek; a Kansas Pacific, mely majd Denverbe viend, s még más öt vidéki vasuté.

Ezen a vidéken még 50 év előtt a Wiandotte nevü indiánok éltek, kik 200 évvel ezelőtt szorittattak ide az Erie tó partjairól, ősi hazájokból. A rólok nevezett város (Wiandotte) 3000 lakossal bir, Topeka város nyolc ezerrel, köztük hatezer néger. Topeka az indiánusok nyelvén burgonyát jelent. Wamego, Manhattan, s sok más helység, hegy és folyó nevei szintén az indiánoktól erednek, s csakis egyetlen emlékei már a kipusztult Wiandotte törzsnek.

Innen terjedelmes síkságon megy át a vasut; ős tenyészetű, sürü erdők között, hol az akácfa mellett magnoliát, gumtreet (gummifa) s egyébb délibb természetű fákat látunk, buja folyondárok által ugy összekuszáltan, hogy lehetetlen embernek vagy állatnak behatolni. Itt-ott néhány lépésre a vasuttól egy faház áll udvarral, s kis kerttel s gazdasági épületekkel, a fák között egy-egy kis farm; azután beljebb hatol a kezdetleges kocsiut az ős erdőbe s jobbra-balra még néhány ház épül és utca lesz belőle; új község kezdődik az erdő

rovására. Az erdőirtás rendszere itt abból áll, hogy megvágják a fákat, mire azok kiszáradnak; a száraz fákból házakat épitenek, a nyert talaj termő földdé válik. Az erdőből kiömlő patakok és folyók fekete iszapot hömpölygetnek.

Ki-kijövünk a Missoury partjára, mely zavaros és nyugtalan vizével nyugaton levő forrásától három ezer mértföldnyi utat tevén, a Mississipivel egyesül s további ezerkétszáz mértföldet tevén, a mexikói öbölbe szakad. A hosszú síkságon egyátalán nem festői; nagy vidéket termékenyit; de gyakori áradásaival nagy pusztitásokat is tesz; de a Rocky Mountainek közül nagyszerű sziklaszorulatokon, meredek esésekkel tör ki, mig a síkságra leér. A hajózás rajta csaknem legyőzhetlen akadályokkal küzd, gyors áramlata, számtalan szigetei s zátonyai miatt. De legnagyobb veszedelmét a hajóknak ama számtalan ingó fatörzsek képezik, melyeket a folyam áradatában a partokról elragad, melyek aztán leülepednek és gyökereikkel az iszapos talajba kapaszkodva, erős csúcsaik fölfelé fordulva a csekély viz alól többé-kevésbé kiemelkednek. A fölülről lefelé jövő hajó ezen ingó cölöpökön még átsurran, de az alulról jövők, erős gőzösök is beleütődve ugy megsérülnek, hogy azonnal elsülyednek.

A vasuti vonat negyven mértföldnyi gyorsasággal szeli át a végtelen síkot. Dél felé a hőség 100—150 Fht fokot ér el, ámbár minden ablak, ajtó nyitva; mint fütött légcsőből, oly forró szél tolul be rajtok, barna porral s kőszéngőzzel egyetemben. A Kansas river partján fekvő Topeka, Kansas állam fővárosa ebédállomásunk. Emeletes deszkaépületben van az ebédlő;

a teritett asztalt nigro-cselédek állják körül s miriád legyek ostromolják.

Eledelnek — sok mutatvány kering; ehetetlen kemény sült hus, vagy nyolc lat egy-egy adagra és ditto kemény pörkölt sonka; sok burgonya, kukoricakása, nyers paradicsom és uborka szeletekre vágva; »pie«, azaz traganttészta-pástétom; no de van jeges thea, jeges tej, jeges viz; sőt jó fekete kávé. Az ebéd taxája egy dollár.

Huszonöt perc mulva tovább megyünk. Az erdők megszüntek, buja legelők, buza- s kukoricaföldek, hazai pusztáinkra emlékeztető farmek követik. Csaknem alföldi tájképek, eltekintve a faházaktól. A hőség még nagyobb mint délben, az utasok olvasgatnak, alszanak. A mint a nap lefelé hajlik, kiülünk a waggon »platform«-jára vagy lépcsőire, ahányan elférünk, s szivarozunk; egy irlandi »lady« öblös rövid pipából szívja a Kentucky-dohányt, a vonat sebesen robog; a waggon jobbra-balra szökdel, ez nem akadályozza a 12 vagy épen 4—5 éves gyermekeket, hogy ne mászkáljanak künn a kocsi hátulján s lépcsőin, szüleik utánuk sem néznek, de nem esik le egyikök sem. Emporia City, Florenc, Newton s más hasonló nagynevű, de apró városokon megyünk át. Az utóbbi »supper station«: az estebéd szakasztott mása a dinnernek. Országomat egy pohár jó sörért! De nincs. Megint kiülünk a »platform«-ra, ámbár oda van irva, hogy »passengers are not allowed to stand at the platform.« Kiszíván a szivart, beáll az éj homálya; a vonat monoton zörejjel rohan tovább a sötét ismeretlenbe. Az utazók egyenkint eltünnek s lefekszenek, magam maradok, s gondolataim messze száguldanak, mig a porter figyelmeztet, hogy már ideje lesz

lefeküdni. Lemosom arcomról s fejemről a port és kőszenet, s belefekszem tisztán behuzott, de portól és kőszéntől már is ellepett ágyamba.

Reggelre új világban találtam magamat. . . Az amerikai pusztaságban.

A ki az alföld némely terméketlen szikes részeit ismeri, könnyen alkothat magának az amerikai pusztaságról is képet, csak a végtelenig kell nagyitania a mérveket. A végtelenig mondám, mert a leggyorsabb vonaton is több napokon s éjeken át mitsem látni, mint futóhomok-halmokat, alkalitól ellepett, fehér szikes területekkel, miken az egyedül élő növény a »wild sage« — vad zsálya, (wilder salvei) s az árvalányhaj, mely azonban nem oly szép, mint a magyar pusztákon. Élő állatot nem látni, kivéve a »prairie dogot«, az amerikai által »puszta kutyájának« nevezett állatot, mely azonban a mi ürgénkhez nagyon hasonlit, habár valamivel nagyobb is s ugatáshoz hasonló hangokat ád; különben ép úgy földalatti üregekben lakik, melyeket finom homokhalmocskák jeleznek. A buffalo (bivaly) csordák a vasutaktól örökre elvonultak; nem is láttam; csak a kecses antilopok futottak a vonat elől pár száz lépésre kisebb-nagyobb csapatokban.

Eleinte érdekes látvány a prairie; de másod-, harmadnapra, nem képzeli senki, mily elszomoritó és fárasztó kép. A vasut mentében megy a kocsi-ut is, melyen hajdan a bevándorlók karavánjai vonultak fehér ponyvával bevont társzekereken, miket már most ritkán látni, csoportosan, hogy az indiánok ellen megvédhessék magukat. Sok ezer vándor férfi, nő, gyermek, sok vontatómarha veszett itt el éhen-szomjan, hagymázban, vagy az indiánok nyilaitól. Csontjaik ott fehérlenek a vasuti

sínek mentében szerteszórva, vagy már halmokra gyüjtve tán valamely spódium-gyár számára. Szintén párhuzamosan a vasuttal, de kisebb-nagyobb távolban folyik az Arkansas river, s abba számos kisebb lassu, csavargó barna patak ömlik (creeks); ezeknek közelében rendesen vegetatió nyomai láthatók; fák, legelők, rétek és sás vagy nád; köztük faházak. Az ily telepek nevei r a n c h (a spanyol r a n c h ó b ó l). A ranch különbözik a farmtól; ez egy mezőgazdasági telep: amaz nagy ló- s marhatenyésztés központja. Ezek a puszták oázai; s nagyon jól esnek a szemnek.

E végtelenségben körülbelül azon érzés lepi meg az embert, mint a tengeren. Semmi sem köt össze a messze elhagyott civilisált világgal e két vas-sínen kivül. Az utasok is, mint a hajón, könnyebben ismerkednek s simulnak egymáshoz. A társaság nehezen definiálbató. Nem elegans, az bizonyos; de nem is cselédforma; megkülönböztető jel nincs. Nők s gyermekek is vannak a vonaton; s itt-ott leszállnak valami kis helységnél vagy egyedül álló házaknál. Ha nekem ajándékozzák Colorado minden kincseit, még sem maradnék itt. Többnyire apró farmerek, bányászok, kereskedők. Két-három fiatal emberrel künn üldögélek egész nap a platformon, a lépcsőn; ők revolverből vagy rifleből lődöznek a prairie dogra; nem nagy sikerrel, de nagy kitartással.

Nagyobb állomások: Granada, Las Animas, La Junta, Pueblo. Mint e spanyol nevekből következtethetni, e vidék régibb lakossága spanyol; s Mexikóhoz tartozott, mig az Californiával együtt az utolsó háború után az Egyesült-Államoknak engedtetett át.

Délutáni két óra tájban Pueblóba érünk, mely városka szétszórt fa- és téglaházaival az Arkansas partján fekszik, kopár, köves dombok katlanában.

Itt átszállunk a Denver-Rio Grande keskeny vágányu vasut apró waggonjaiba. Alig hagyjuk el Pueblót, egyszerre óriási hegylánc emelkedik ki a síkságból, csaknem oly közvetlenül, mint a Tátrahegység a magyar síkságból; tetején hó. A Rocky-Monntains, miket ezentúl délről északnak, azután nyugati oldalukon fogunk megkerülni, s melyek a nagy pusztaságot távolról bekeritve — nagyszerü keretét képezik a sivár képnek.

Nagy távolságokban csak nehány ponton áll meg a vasut, vizet venni be. Egyetlen szép állomás Colorado-Spring; ez egy fürdőhely, kies tó partján, hol a szomszéd államok vagyonosabb lakóinak családjai keresnek nyári üdülést.

Alkonyat volt, midőn Denverbe értünk. Azon hitem, hogy itt vasuti csatlakozás van, s azonnal tovább mehetek, hiunak bizonyult; a vonat csak holnap délután megy Cheyennebe; és igy nolens volens meg kellett szállnom Denverben; a mit azonban utólag nem bántam meg.

8.

(Denver. — A szélsőségek érintkezése. Amerika általános jellege. — Hogyan keletkeznek a »far west« — nyugati Amerika városai?)

Amerika általános jellege a történeti kifejlődés hiánya. Egész Amerika eleven meghazudtolása azon régi axiomának, hogy nem létezik ugrás a természetben. Ázsiában és Európában csak évezredek folyamában nőtték ki magukat barbár népek művelt nemzetekké, fokról-

fokra. Évezredek kellettek oda, mig a vadászatból tengődő népek pásztornépekké, ezek földmívelőkké fejlődtek s letelepedtek; végre tartós államokká szervezkedtek. És ezen hosszú idő alatt egész népek olvadtak föl másokba; a kevésbé tehetségesek az erőteljesebbekbe; s a művelődésre nagyobb hivatással biró népek lassankint assimilálták, ritkán irtották ki, hanem inkább csak elnyelték a régib vagy autochton népeket.

Amerikában mindjárt első betelepitésétől kezdve a barbár őslakók nyakára ültek a már relativ magas műveltségű európai népfajok, kész civilisatiót hozva magukkal, melyet amazok hirtelen be nem fogadhattak. Assimiláló processusnak kevés nyoma és semmi eredménye. Az egymás ellenébe állitott két emberfaj nem vegyülhetett.

Az indiánokat kényszerüleg ki kellett irtani. Hazugság és Isten-káromlás azt mondani, hogy bármely emberfaj — a mívelődésre nem képes. Legkevésbé lehet ezt állitani Amerika ős lakóiról, az igenis improprie ugy nevezett indiánokról. Némely törzseik akkor, midőn az európaiak betörtek, a szelid erkölcsök által áthatott, csaknem idylli állapotban léteztek. A civilisált és »keresztény« emberekkel való érintkezés csinált belőlük ördögöket. Más törzsek nagy államokat képeztek, s aránylagos jóllétben s fogalmaink szerint bármily ferde, de tartós és épen ennélfogva absurdoknak nem mondható állami s társadalmi intézmények alatt éltek. A bevándorlott európaiak földúlták államaikat, elrabolták kincseiket, koldussá tették, demoralisálták és kiirtották őket.

A még ma élő indiánok test- és lélektani tanulmányozása azon meggyőződést kelti, hogy ezen emberfaj igen is míveltségképes. Vannak igen alárendelt és hitvány jelenségű törzsek köztük. Denver és Cheyenne,

Ogden és Omaha között sokan ácsorogtak a vasuti vonal körül, a megszelidült Shoshone s más törzsekből; nők, férfiak és gyermekek. Öltözetük európai ugyan, de fajuk azonnal felismerhető. Alacson zömök emberek, széles barnavörös pofával, melyet főleg a nők, durva vörös festékkel még inkább eléktelenitenek, kicsiny fekete gömbölyű szemeik mélyen fekszenek a keskeny benőtt homlok alatt; sürű és vastag fekete és merev hajuk — a férfiaké s nőké egyenlő s fésületlenül lóg le vállaikra. Arckifejezésük jó kedélyre s butaságra mutat. A földmíveléshez épen nem birnak szokni, de a vasutaknál itt-ott némi szolgálatokat tesznek. Földalatti putrikban laknak, mint nálunk némely helyen még ma is a vándorcigányok. Ez a nép csekély szellemi adományban részesült a gondviseléstől, az igaz. Sőt a californiai indiánok még azon harci szellemmel, bátorsággal s értelmi képességgel sem birnak, mely a Shawnee, Miami, Delaware és Sioux indiánokat kiválólag jellemzi; de ki merné mondani, hogy századok folyása alatt a mívelődés némi fokára nem emelkedett volna? Ki látta korunk civilisált nagy népeinek évezredek előtti őseit? Ki állithatja tudományos alappal, hogy különbek voltak?

De ezen hitványabb fajtáju törzsek mellett vannak szebb,· különb alkatú és tehetségű indián törzsek is. Amerika telepitésének történetéből következtetni lehet, hogy több nemesebb, testre lélekre kiválóbb törzsek voltak azok között is, kiket az európaiak kiirtottak. A ma még utolsó töredékeiben létező, de talán néhány évtized mulva szintén végkép elpusztulandó törzsek, Shawnee, Miami, Sioux, Seneca-indiánok mai barbár állapotukban is nemesebb emberfaj jellegével birnak. Magas termet, széles váll, büszke és bátor magatartás, ruganyos erő-

teljes járás, magasan tartott fej, közép magasságu homlok, nagy sas orr, széles száj, keskeny ajkakkal, vad, de tüzes szem — összevéve oly egyéni egészet képeznek, melylyel átlag véve csak kevés európai nép versenyezhet. Fogalmaik becsületről, erényről, férfiérdemről nagyrészt ferdék; de hogy ilyen fogalmakkal egyáltalán birnak, nemesebb jellegöket tanusitja!

»De — azt mondják — vadak, a földmívelésre nem szoktathatók; a munkát férfiméltóság alattinak, — a férfit csak hadakozásra, vadászatra, a nőt minden egyéb munkára hivatottnak tartják.«

Igaz. De lehet-e állitani, hogy néhány század alatt is lehetetlen lett volna őket letelepiteni, munkára, földmívelésre szoktatni és civilisálni? Amerikai irók sem tagadják, hogy a fehérekkel érintkezésben lévő törzsek az utóbbi 15 év alatt vad szokásaik nagy részével felhagytak; lőfegyvert használnak, s az amerikaiaktól kapott európai ruházattal és eledellel élnek. California déli partjain sok indiánus civilisálva van annyira, hogy faházban laknak, marhát, lovat tenyésztenek, kerti és földmunkával foglalkoznak; s vad kifejezésük is szelidült. Beszélnek angolul, spanyolul.

A míveltebb népek rendesen vétkeznek abban, hogy a gyengébb vagy kevésbé mívelt népeket megvetik. Vajjon nem nevetett volna-e minden Cicero vagy Tacitus korabeli római, ha valaki azt merte volna állitani, hogy egykor ezen vad germán népek, kik ellen hadakoztak, a világ legmíveltebb nemzetei egyikévé fognak kifejlődni, mely a had s béke tudományaiban, poezisban, irodalomban messze túl fogja szárnyalni a világ fölött uralkodó nagy római nemzetet?

A népek mívelődéséhez idő kell. Hosszú idő. És ezért kellett elveszniök, s ezért kell végkép elpusztulniok az indiánoknak. Nem jutott ki nekik annyi idő, hogy e lassu processuson átmehessenek. Rájuk ütött egy emberfaj, mely annyira túlszárnyalta őket, hogy hozzá közeledni lehetetlen volt. Az európaiak bejöttek kész civilisatióval és lőporral. A kész civilisatió, a vallási s polgári fogalmak és intézmények hirtelen befogadására e primitiv népek képtelenek voltak és létükért küzdtek, midőn ellenálltak. A lőpor győzött. Az emerikai nép, az amerikai állam nem várhatott; nem képes várni, neki gőz- és villanyerővel ellenállhatlanul kell törnie előre.

És igy látjuk az európai és keresztény civilisatiót átültetve Amerikába közvetités nélkül; és a merre forditjuk szemeinket ma is Amerikában, mindenütt a legmagasabb cultura s legkezdetlegesebb állapotoknak közvetités és átmenet nélküli érintkezését látjuk. A cultura gyorsan halad; rögtön foglal; s azonnal biztositani kénytelen diadalát.

A cultura és barbarságnak, a civilisatio magas foka és a primitiv állapotoknak ezen közvetlen érintkezését fogjuk észlelni későbbi tanulmányainkban Amerika szellemi s erkölcsi és társadalmi viszonyain is, mely szemünkbe ötlik az anyagi s gazdászati téren, midőn a szomoru és sivár prairie közepén olyan városokba jövünk, mint Denver és Cheyenne, vagy Salt Lake City (m. Szalt lék szity).

Huszonnégy órai ut a pusztán át a városnak nevezett minden zug iránt is kedvezően hangol. De Denver túltőn a legmerészebb várakozáson.

Azt hivők, Éjszak-Amerika sőt Európa nagy városai egyikébe értünk, midőn vasutról leszállva a hotel-omnibusok egész sorát látuk várakozni reánk, melyeknek conductorai a legnyájasabban, de torokszakadva hivogattak illető hoteleikbe szállni, melyek mind a legpompásabb címekkel birtak, például »Amerika«, »Grand Central«, »Inter-Ocean« hotel!

Vaktában a Grand Centralt választám, melyet egyes házak, majd széles utcák között áthajtva, pár perc alatt el is értem. A hotel kicsiny, de kétemeletes téglaépület. Kicsiben — akárcsak a new-yorki Windsorhotel. Szervezete s berendezése ugyanaz. Nagy előcsarnok az office-el; a lépcsők, folyosók, a parlor-room, a szobában légszesz-világitás; csak a fürdő hiányzik. Földszint az ebédlő; a pincérek s a szolgák nem négerek, mint Philadelphiában, Washingtonban s mindenütt délfelé, hanem chinaiak. Az étkezés az amerikai chablon szerinti; de mi, kik három nap a vasuti állomásokon étkeztünk, türhetőnek találjuk.

Esteli alatt egészen besötétedett, de bátran mehettem sétálni, mert a városka egyenes utcáin könnyü a tájékozás, s boltjai és közhelyei, melyek alatt főleg a pálinkaházak értendők, légszesz-világitottak késő éjelig. Itt-ott zajos zene hallható kétes jellemü mulató helyekről, melyek körül tolong a férfi sereg s gyanus nők. Egy nagy boltban árverés folyik, nagy lármával; több az eladó, mint a vevő. A másikban igazi amerikai sorshuzás van folyamatban; a falat egész hosszában faállvány foglalja el, melyre papirra nyomtatott számok vannak ragasztva hosszú sorokban. Kiki azon számra tesz tiz centet, a melyre sejtelme, magyar műnyelvben »ahndung«-ja van. A számok mögöttt találandó nye-

remény, melynek egy-két dollárnak kellene lenni, a betevőé. A bankadó, vagyis játékrendező orditva biztatja a publikumot, mely többnyire rozzant öltözetü fiatalságból áll, a betétre. A kivánt számot letépi, s a mögötte levő nyereményt kiadja. Néztem vagy öt percig: egyetlen szám sem nyert semmit. Európában már megverték volna a kópét; de ez a publikum türte és — tett. Hajdan az ilyen új városkák bűnbarlangjaiban napirenden volt a hazard s a hamis kártyajáték; de ma keményen el van tiltva; s a rendőrség keményen őrködik a tilalom végrehajtása fölött.

A mint reggel sétálni mentem, meg voltam lepetve a város nagyszerű panorámája által. Az utcákról kilátni a havasok egyes csúcsaira; s ez ellenállhatlanul kicsalja az embert a közel halmokra, hogy onnan átnézete legyen a városra s vidékére. A városkából hamar kiérek a Platte (m. Plét) folyam fahidjához, s azon át a terjedelmes, de még eddig csekély »népességü« temető mellett el mindig fölfelé menve egy téglából épült s fris ültetményü kert közepén fekvő csinos villához, mely tulajdonkép fürdőhely »mineral springs«; s bármi kezdetlegesnek látszik, bizonyosan kellemes nyári »resource« a prairie s közel és távoli bányatelepek lakóinak. A város már mélyen fekszik alattam a Cherry-Creek és a mondott Platte összefolyásánál, s áradásaiknak láthatólag kitéve; ámbár fekvése öt ezer láb magas a t. sz. fölött. Tovább menve ismét magasabb fensíkra érek, számos vizérrel s gyorsan lefutó patakkal. — A talaj szikes és kopár, a prairie folytatása; de a viz közelében rétek, szántóföldek, fiatal kertek s új villák.

Szélesen tervezett utak és avenue-k fiatal fasorok között, melyek egyike a Highland-Lake (Heilendlék) nevü

jókora nagy tóhoz vezet, honnan az emlitett patakok lefolynak. A leendő nagy város terve előttünk fekszik, fasorokkal megjelölt egyenes utcáiban, szögleteiken táblára irvák az utcák nevei is; de a házak még hiányoznak és a kocsiuton még fű nő.

A kép rámája nagyszerü; az egekig emelkedő Rocky Mountainsek kétszáz mértföldnyi, szakadatlan láncolatot képező, hófedte csúcsaikkal háromnegyedrészben keritik be 15 mértföldnyi távolban a várost, azon csalódást keltve, hogy már itt a nagy amerikai pusztának vége. A Rocky Mountainsek vörös-barna előhegysége kevés szinváltozattal s árnyalattal bir: de massiv tömegük s havasaik imposans képet alkotnak.

Visszatérve a városba, annyi észlelni valót találtam, hogy nem maradt időm sem unatkozni, sem a tisztelt olvasó számára valamely levélbe kezdeni.

A »far west« ezen primitiv városai rendkivül érdekesek. A mint a hegyeken át a végtelen pusztákba tovább hat be a vasut, ennek alkalmas pontjain mint varázsütésre teremnek az ipar és kereskedelem ezen új központjai. A vasuti állomás körül kocsmák és raktárak keletkeznek; élelmi szerek szüksége oda vonz egy »grocert«; (a mit nálunk fűszerárusnak neveznek) aztán jő egy foltozó cipész és szabó; fa- és kőszén-raktár, első rendbeli szükség; aztán faházakat kell épiteni; jő néhány ács és kőmives; néhány butorka is kellene: egy-két asztalos talál foglalkozást; mindennap több ember jő; minél több jő, annál inkább szaporodik a szükséglet. Jönnek mennek az immigransok, idegenek, jövevények, kiváncsiak és utazók; kisebb nagyobb elegantiáju hotelek épülnek. Az »autonom« község megalakul: hatóságot választ; ez megrajzolja a »bizonyosan nagy-

gyá növendő« város tervét; kijelöli az utcákat; a légszesz-világitás azonnal berendeztetik; a hegyeken lelhető tavakból, patakokból bevezetik csöveken az édes vizet; ez lehetővé teszi kertek és fasorok ápolását. Ha a lakók száma pár ezeret ért el: akkor már lóvasut keletkezik, mert a házak nem levén nagy bérkaszárnyák, mint az európai városokban, hanem minden család külön házban lakván, a városok hirtelen terjednek ki; a távolságok nagyok; az idő pedig pénz. Tehát lóvonatu vasut — szükség.

Ezen érdekes »hirtelen keletkezés« typusát, melyet föntebb mint ugrást a természetben jelöltem meg, az általam eddig látott városok egyike sem viselte magán oly szembeötlőn, mint Denver; — és a később látott Salt Lake City.

A város külső utcái sovány kertjeikkel kinyulnak a sivár prairie homokbuckáiba; de beljebb nem csak csinos fa- és téglaházak, hanem 3—4 emeletes »storek«, vagyis oly árúcsarnokok vannak, milyenek Európa első rendü kereskedővárosaiban is ritkák. Tulajdonkép egy utca sincs kiépitve; a város csak most keletkezik; utcái kövezetlenek; s a mély homokban csak deszkajárdák teszik lehetővé a járás-kelést. De nagy raktáraiban minden gyártmány és kézmű található, melyre az embernek szüksége lehet; s minőség tekintetében is a legkülönbözőbbek — a legdurvábbtól a legfinomabbig. Hogyan lehetséges ez? hol vannak a vásárlók, kik az ezen és más városkákban összehalmozott sok árút elfogyasztják? Felelet: a nehány száz és ezer mértföldnyi területen, hol sem gyár, sem kézmüves nem található. A szétszórtan lakó, folyvást szaporodó immigransok, a farmerek, marhatenyésztők, bányászok, fuvarosok ezen városkák-

ból látják el magukat mindennel. Vizmentes ruhaneműek, lószerszámok, csizma s női cipők és piperék, kocsik, butorok, gazdasági gépek, kaucsuk csövek, fegyverek, cukor, thea, kávé, rizs, füstölt halak és husok, pléhszelencékbe légmentesen becsinált mindennemű eledel, nyelvek, ludmájak, beefsteakek, paradicsom- s egyéb gyümölcs-conservek, minden nagy tömegekben; borok, pezsgők s a sokféle pálinka, szóval minden világrészből minden a mire háztartásban, gazdaságban szegény és vagyonos embernek szüksége lehet. A keletkező ipar s kereskedelem nyomában keletkeznek bankok, hitel- és biztositó intézetek; s épitenek maguknak palotákat. A vállalkozók s kereskedők roppant nyereményt realizálnak. Mindennek az ára 25—30—50 százalékkal magasabb, mint New-Yorkban vagy St.-Louisban. Denverbe érkeztemkor az omnibusban feledtem porköpenyemet s itt vettem újat: ára négy dollár volt; ugyanolyat New-Yorkban két és fél dollárért vettem volt. E vétel ürügye alatt megvizsgáltam egy kész férfiruha raktárt és valóban solidabb árúkat találtam ott, mint a reclam-csináló Wellischek és Rothbergereknél Bécsben vagy Pesten. Az árak természetesen olyanok, a milyenek lehetnek nehány ezer mfldnyi távolban előállitásuk helyétől.

Ismerősöm nem volt Denverben, de hamar mult az idő s délután 3 órakor indultam el a Denver-Pacific vasuton Cheyennebe.

9.

(Denvertől Cheyennebe. — Folytatása a pusztának. — Rémképek. — A személy- és vagyonbiztosság a »far west« új telepein. — A puszták állatvilága. — A buffalo és a vadászat.)

A Puebloból Denverbe és innét Cheyennebe vezető vasutvonalat hiába keresnéd az amerikai utikönyvek, névszerint a hires Appletonnak három év előtti legújabb kiadásában: mert csak azóta épültek.

A vonatnak 2 és fél órakor kell vala indulnia. Szerény ebéd után amerikai módon kiültem a hotel elé az utcára s hinta-székben himbálódzva és szivarozva vártam a lóvasut kocsijára, mely az indóházhoz viendett. Amerika nagy városaiban nem külön fiakkeren, hanem rendszerint magából a hotelből induló, kisebb városokban a hoteleket sorban bejáró omnibusokon, vagy az arra járó tramwayn mennek az utasok a vasuti vagy hajóállomásokra; nagyobb podgyászuk már előbb szállittatott oda az »express« szállitók által. Ezen omnibusok s lóvasuti kocsik a legnagyobb pontossággal érkeznek meg kellő időben; s mint tapasztaltam, nincs eset rá, hogy a vonattól elkéssenek. De miután már két óra és még egy negyedóra elmult s a tramway nem mutatkozott, nyugtalankodni kezdtem, és csaknem boszankodtam a fekete porterre, ki a lagnagyobb phlegmával ült a podgyász közelében, természetesen rocking-chairben. Végre megérkezett a kocsi, s kellő időben tőn le a Denver-Pacific vasut indóházában.

A »Pacific« név által pedig az olvasó ne engedje magát confundáltatni. A nyugat felé vivő vasutak szeretik e pompás nevet fölvenni; és igy létezik Kansas-Pacific,

Denver-Pacifiic stb. vasut; de ez a nevezet tényleg és törvény szerint csak az Omahatól San-Franciscoig egyenesen vezető világvonalat illeti meg, vagyis annak két részét: az Omahatól Cheyenneig nyuló Union-Pacific és az innen San-Franciscoba vezető Central-Pacific vonalakat.

Azonban a Denver-Pacific vonal is rendes széles vágányu vasut, olyan waggonokkal, melyek tisztaság és kényelem tekintetében hazai vasutaink harmadik osztályához hasonlók. Utas kevés van a vonatot képező két kocsiban; és köztük egy sincs, kit külsejéről itélve Európában a tisztességes osztályhoz számitanának. Mindazonáltal egyszerü, de inoffensiv emberek.

Nyilván a »civilisatió uttörői« a pusztában, erdőszélen és a bányákban. Egy-két spanyolul beszélő néger és chinai. A vidék folytatása az éktelen sík pusztaságnak; az állomások, kivéve Greely »városát«, egyes faházak, ranchek, néhány csenevész fától környezve. De balra folyvást látjuk a Rocky-Mountains hatalmas hegyláncát, és az azokból 12—15 ezer lábnyi magasba kiemelkedő Pikes-Peak (lándzsa csúcs) és Long-Peak (hosszú csúcs) ormait. Hideg szél fúj a hegyek felől; majd hóval vegyes zivatar kerekedik: a sürü eső egészen elfödi előlünk az elsötétült láthatárt. A conductor ugy befüt, mintha december volna. Ugyanis, mit multkor a waggonokról szólva elfeledtem megemliteni: minden waggonban áll egy jókora vaskályha is, kürtője egyenesen kiemelkedik a waggon tetején által. Előbb tapló gyanánt valami impregnált rongygyal, mely rögtön lángot vetett, a fa alá gyujtott, s mikor a fa jól égett, kőszenet rakott utána. Pokoli meleg lőn a kocsiban: de jól esett, mert hirtelenében nagyon átfáztunk.

Sötét volt, mire Cheyennebe értünk. Nem ismertem sem ott, sem az utasok közül egy lelket sem; nem is tudtam, mely hotelbe szálljak éjjelre; mert arra, hogy itt is éjet kellend töltenem : nem számitottam. A »baggage-man« (a málhakiadó) a hotel Dyert ajánlá. Menjünk hát a hotel Dyerbe!

Cheyenne is egyike azon városoknak, melyek a Pacific-vasut épitése következtében keletkeztek; s melyek közül sokan, a mint a vasut tovább épült, szintén odább mentek, és egészen eltüntek. Cheyenne jövője azonban biztos, habár nem fejlődik is oly gyorsan, mint Denver, mely az ércdús Colorado állam fővárosa és vizgazdag szép vidéken fekszik. A hotel Dyer emeletes faház. Előcsarnoka, hol a vendégek fogadtatnak s neveiket beirják, egyuttal az »ivoda« (bar-room); apró asztalkáknál »wisky« poharak mellet naptól barnult képü, s rozzant öltözetü férfiak ülnek szivarfüstbe merülve. Utitársaim, kik szintén szobákat fogadtak, nem sokkal jobban néznek ki. Ez nem igen vonzó: de mit lehet tenni? A fekete pincér fölvezet szobámba az emeletbe, keskeny de szőnyeggel boritott falépcsőn, s keskeny corridoron át. A szoba is szőnyeggel födve, ágy, mosdó szekrény, két szék áll benne; — az ágy jó és tiszta. Minden amerikai chablon szerint; még csinosan butorzott parlorroom is van.

Lemegyek az ebédlőbe, s a folyosón két félreismerhetlen jellemü nővel találkozom, kik kölcsönös értelmet jelző tekintettel köszöntenek egy szintén az ebédlő felé tartó sötét arcu, fekete szakállu, széles mexicói kalapu férfiut, ki a köszöntést megvető főbólintással viszonozza. A nők a »ladys dining room«-ba mennek, melyet azonban csak egy rongyos függöny választ el a közös ebédlőtől. Szerény estebéd után viszavonulok szobámba, s az eddigi

utamon táskámban használatlanul hevert revolvert először véve elő — ágyam mellé tevém. Nagy hamar elaludtam, s az igazak álmával aludtam reggelig.

Az elővigyázat fölösleges volt. A mint reggel láttam — a gyanus társaság kissé zordon és megviselt, de jóravaló emberekből állt, a vagyonszerzés kalandoraiból, a civilisatió uttörőiből; kik a revolvert maguk is csak védelmül használják.

De a gyanakodás egészen indokolatlan még sem volt. A »far west« ezen új telepein, az arany-, ezüst- s egyéb ércbányák fölfedezésének első idejében, és igy Cheyenneben is a két hemisphera leggonoszabb kalandorai és megszökött fegyencei ütötték föl tanyájukat, a jobb sorsot kereső szegény emigransok kínjára; és még néhány év előtt ezen új telepeken a rablás és gyilkosság napirenden volt.

A desperadok és rowdik rémuralmat gyakoroltak. A városok környezete, az országutak hemzsegtek a zsiványoktól, kik szervezett szövetséget képeztek. Ha egy meggazdagodott bányász visszautazóban volt észak felé, vagy egy gazda tele zsebbel nyugat felé ment marhát vásárolni, vagy nehány települő utra kelt valahol földet venni vagy bérelni: a pusztán megtámadták, kirabolták s lelőtték. A gonosztevőket mindenki ismerte; a városokban laktak, ott dőzsöltek, tivornyáztak, és szórták a pénzt; de bántani senki se merte; tanuskodni ellenök senki sem bátorkodott; a justice of the peace nem merte üldözőbe venni; a biró elitélni: mert különben halál fia volt. Világos nappal revolverrel lőtték le az utcán saját háza küszöbén.

Nem maradt a becsületes lakóknak más menekülésök, mint az önsegély, a self help. A becsületes emberek is összeesküdtek. Titkos rendőrséget, titkos birákat válasz-

tottak, bátor embereket. És ezen ugynevezet »vigilance comitte«-k követték a gyilkosok praxisát.

A kocka fordult. A mint valamely rablás vagy gyilkosság hire jött : tudták-e bizonyosan, vagy csak sejtették a tettest? — mindegy. Egy szép reggel nehány ismeretes gazember holtestét lehetett találni az utcán, egy árokban vagy fán függve. Ezen rendszeresitett »lynch», a jogi elméletek által egyátalán nem ismert procedura teljesen sikeresnek bizonyult. A gazemberek száma láthatólag csökkent. A kit ki nem végeztek, az odább állt, s elpusztult. A biztosság helyre állt. Ekkor a titkos justitia önként megszüntette működését; és a rendes igazságszolgáltatás jogaiba visszalépett.

Igy történt ez valamennyi újan keletkezett városban Chicagótól, vagy Kansastól San-Franciscóig. És meg kell vallani, hogy nem csak elpusztultak a hazardjáték s más bűnök barlangjai a szigoru tilalom és éber rendőrség elől — s mellékesen megjegyezve, a hazardjaték csak is a vagyonosabb körök clubjaiban, elegans fürdőhelyeken dívik: hanem egyátalán mondhatni, hogy egész Amerikában a személy- és vagyonbiztosság nem csekélyebb, mint akárhol Europa mívelt államaiban; és a mely utas nem keresi föl a canaille lebujait, annak ott a revolverre oly kevés szüksége van, mint itt. Kivételek vannak; és egyes bűnesetek fordulnak elő, melyek a kegyetlenség és vadság főfokát árulják el. Főleg a déli államokban a fehérek gyűlölködése a feketék ellen gyalázatos bűntettekben nyilvánul. Azonban nem kell feledni, hogy e vidékeken ezer meg ezer ember folytonos küzdelemben él nemcsak a vad természet, hanem a vad emberek ellen is. Nemcsak a rablók s »rowdiek« ellen, hanem az indiánok ellen is folytonosan őrállomáson kell lenniök;

időről időre élethalál harcot vívniok tüzhelyökért, családjokért. Azt leégetni, ezt egyszálig leölni, a hősiség ideálja, az indiánus legnemesebb cselekedete, legfőbb életcélja. Ha az indiánok kézre keritenek egy »halvány« embert, annak fejebőrét előbb lenyuzzák (scalpirozzák), — oly műtét, melyet alig él túl valaki, — s aztán megölik. Az ilyen életviszonyok alatt elvadul a kedély. Az ember nem becsüli másnak életét, mikor a magáé is folyvást kockán van; és a revolverrel valakit lelőnie nem kerül nagyobb elhatározásba, mint nálunk valakit pofon ütni.

A Pacific-vasut San-Franciscóba vivő vonala déli két óra tájban indul Cheyenneből. Ugy éreztem magamat, mintha már föladatom nehezebb részét befejeztem volna, s most már csaknem élvezet lesz ismét a Pullman carban utazni odább. Ez ugyan csalódás volt; mert csak ezután következett az igazi pusztaság. Azonban nem bántam meg, hogy e nagy kerülőt tettem Saint-Louistól; mert a Kansas és Colorado államok, miket átszeltem, mind sceneria, mind a mezőgazdaság és bányászat által az Unio legérdekesebb s legóriásibb jövőt igérő területeihez tartoznak, miken maholnap annyi millió ember képes lesz megélni, a mennyi ma egész Amerika lakossága.

Csak azt sajnáltam, hogy buffalot nem láttam. A buffalo a Mississippi keleti oldalán már eltűnt; részint kiirtatott, részint — mivel igen vad és félénk — a szaporodó emberi telep és a vasut elől eltakarodtak nyugat felé, s csak még Nebraska, Kansas, Colorado, Texas és az indian territorryn találhatók, mindig nagy csapatokban, és e síkságon ezrenkint vonulnak át tavaszkor délről északnak, őszkor ellenkező irányban keresve a

buja legelőket. Ilyenkor a vasuti vonalok is veszélyben forognak, mert e tömör tömegek ki nem térhetnek előle. A prairiek állatvilágát mindössze, a prairiedogot kivéve, a buffalo és antilope képviseli. Szárnyas vadakból a fürj, mely csaknem oly nagy, mint a mi foglyunk, és októbertől márciusig lövetik; — ez azonban mint vándor, Amerika minden részeiben található; azután a grouse (nyirfajd) és a puszták specialis madara a »prairie chicken« (prairie csirke), mely csak lakatlan vidékeken tanyáz, s ámbár nagyobb a mi foglyunknál, jól repül. Ezek is augustus 1-től március 1-ig lövetnek. Az őzek vadászatára is van tilalmi idő szabva a legtöbb államban, de szabatosabb vadásztörvény nincs, s mindenki vadászhat be nem keritett területeken. Ilyeneket ugyan a mívelt éjszakkeleti államokban nagy ritkán találni.

A buffalo-vadászat kedvelt sport. Lőni, minthogy igen finom hallásu, csak messziről lehet. Az indianus, mint magától értetődik, lesben s hasoncsúszva, a vadember ösztönével jobban meg tudja közeliteni, mint a fehér ember. Az »Utáh« (félig civilisált) indiánok Coloradoban évenkint 15—20 ezeret lőnek, a többi területről hiányzanak a statisztikai adatok; amerikai és főleg angol sportsmanek rendesen ily szelid indiánok, vagy a vasut mentében Kansas, Denver, Cheyene s Omaha közt mindenütt található vadász-kalauzok társaságában indulnak a különben ártalmatlan buffalo veszély nélküli vadászatára; jól s eleve ellátva 500 lépésre vivő Ramington-fegyverrel, és ha a lőtt vadat ott hagyni nem akarják, kocsikkal s minden egyéb ily expeditióra szükséges szerekkel. Az indiánok többnyire nyillal lövik, habár jó lőfegyvereik vannak; mert a töltényekkel takarékosan bánnak; s azokat csak »ellenségeik« ellen használják.

A buffalok száz ezrei estek a fehér és vörös emberek lőszenvedélyének áldozatául a nélkül, hogy valamire használtattak volna. A hol lelövettek, ott maradtak a pusztaságban. Általában azonban az indiánok nagy hasznukat veszik; sőt buffalo nélkül meg sem élhetnek. A husát télre a levegőn megszáritva bepácolják; — vastag bozontos barna szőrü bőrét ruhának s fekhelynek kikészitik. E munka a nőket illeti. A cserzés igen primitiv. A lenyúzot bőrök cserzés helyett árkokba dugatnak, s hugyagban kiáztatva kisimittatnak; — e procedura által a szőr barna színe kissé vörössárgába megyen át, de a bőr igen sima és puha lesz. Az indián nők végül cifra vörös arabesket rajzolnak reá. Néhány utitársam emlékül vásárolt ily kész buffalo bundát, darabját tizenöt — husz dollárért; de biz az nem oly szép, mint a medvebunda; és később hallám tőlök, hogy tele lettek nagy molykukacokkal.

10.

(A Pacific-vasut keletkezése, financirozása s épitészete. Az ut és vidék nevezetességei Omahától végig.)

Ha az olvasó nem röstelli Éjszak-Amerika térképébe pillantani, látni fogja, hogy kelet-északról Omaha felé, New-Yorktól vagy Philadelphiától Chicagóig, sőt azon tul is Omaháig annyi a vasuti vonal, hogy rajzuk szövevényesebb a legcifrább pókhálónál. De Omahától Sacramentóig, vagyis a Missourytól Californiába a Csendes-tengerig csak egyetlen vonal látható, mely 1914 mértföldnyi hosszúságban szeli át a Rocky-Mountains

(Sziklahegyeket) és Sierra Newada (Havas-hegylánc) csúcsait.

Még ezelőtt tiz évvel e vasut nem létezett. California az Uniótól mintegy el volt vágva. Szárazföldi közlekedése nem volt vele. Csak merész emigransok caravánjai, a hazát kereső mormonok s az arany fölfedezése után ezernyi szerencsevadászok, gyalog, lóháton, vagy ponyvával bevont társzekereken merészkedtek az óriás hegyeken, posványos völgyeken s a rémes puszták futó homokján keresztül barangolni, hogy elérjék az igéret földét: Californiát. A kereskedő árúit, a kormány sürgönyeit, vagy esetleg hadseregét csak a Cape-Horn, Dél-Amerika s Mexico megkerülésével küldhette Californiába. Egy vasut tehát Omahától San-Franciscóig bármily vakmerő gondolatnak látszék is: kereskedelmi s strategiai, gazdászati s politikai szempontból államszükség volt.

Meg kell jegyeznem itt, hogy a vasutügy nem tekintetvén szövetségi államügynek, egészen az egyes államok törvényhozási körébe esik elanyira: hogy nemcsak az engedélyek föltételei, vonalok, subventiók meghatározása tőlük függ, hanem még arról sincs gondoskodva, hogy az Unio területén a vágány mérve egyenlő legyen. Igaz, hogy a szükség érzete a fővonalakat még is oda vezette. Az éjszak-amerikai vasutak tehát nem képeznek rendszert; és az egyes államok vasutvonalai létrehozásánál nem köztekintetek, hanem üzleti érdek a corruptió, a congressusok tagjainak megvesztegetése képezték a főtényezőt.

A Pacific-vasutat csak úgy lehetett létesiteni, hogy a szövetségi congressus karolta föl az eszmét; s nagyszerü támogatásában részesité a kivitelére válalkozott társulatokat. Igy jött létre a világnak — akár technikai nehézségeit, akár azon fontosságát tekintsük, melylyel

az egész földgömb szorosabb összeköttetése által az összes emberiség fejlődésére kihatni hivatott—a világnak legnagyobbszerü vasutja: a Pacific vasut.

1853 óta részint a kormány által kiküldött, részint magán utazók tanulmányai kideritették, hogy a Sziklahegyeken át nem lehetetlen vasutat épiteni; sőt több vonal is jelöltetett ki; különösen az egyik Uj-Mexico felé, melyet a déli államok óhajtottak, a másik New-York és San-Francisco magaslati vonalán; és a polgárháború volt az oka, hogy a congressus ez utóbbi vonalat választá.

Az engedély 1862-ki jul. 1-jéről szól; de foganatba csak 1866-ban vétetett. A congressus két részre osztotta föl a roppant vállalatot: Omahától Ogdenig a Central Pacific; Ogdentől Sacramentóig — Union Pacific név alatt — két külön társulat köteleztetett ellenkező irányban ugy épiteni, hogy a kormány által meghatározott ponton és időben találkozzanak. A törvényhozás mértföldenkint, a terület nehézségei szerint, 15—28 ezer dollárnyi subventiót szavazott meg, és ezen fölül a vasut mentében fekvő, állami tulajdonnak tekintett, gazdátlan földekből összesen vagy 20—25 millió holdnyi területet. Ennek értéke ugyan felettébb változó nemcsak minősége. és a vasuthoz vagy állomási városokhoz való közelsége. hanem a jobb vagy roszabb gazdászati conjuncturák szerint is; és holdja egy-másfél és öt-hat dolláron kél: a vasuttársulat érdeke azokon túladni, mert minden telepitvénynyel emelkedik a vasut forgalma, és a népesedés szaporodásával folyvást emelkedik a föld értéke. Némelyek számitása szerint már a földek eladása magában fedezendi a vasut összes épitési költségeit. Részemről azt hiszem, hogy ezen értékesités csak hosszú idők lefo-

lyása után lesz kivehető. Csaknem kétezer mértföldnyi vonalon, melyeknek fele sivár sziklatetőkön, futóhomokon, szikes terméketlen pusztaföldeken megy keresztül, — nem fog a vidék egyhamar ugy benépesedni, hogy e nagy terület értékesithetővé váljék.

Egyébiránt szivemből kivánok e vállalatnak fényes jövőt; mert jelene legalább nem lehet igen fényes. A kétezer mfldnyi vonalon van ugyan vagy 130 állomás; de San-Francisco, Sacramento, Stocton városokon, Cheyenne, Ogden, Elko, s még egy-két népesebb helyen kivül a többi állomás alig áll nehány szórványos házból, néhol csak egyetlen kunyhó; napjában pedig csak két közönséges s két gyors vonat közlekedik, egyik oda, másik vissza, ritkán több mint 4—5 waggonnal; és az árúszállitás is többnyire csak kis terjedelmü, finomabb cikkekre szoritkozik; a nagy terjedelmü árúk s nyers termények még a Missouryn le, Panamán át, vagy a Cape-Hornt megkerülő hajókon szállittatnak. A közbenső forgalom pedig még nem ád elegendő tápot a vasutaknak.

Azonban a két részvénytársulat létrejött; a vasut négy, — mondd négy év alatt megépült; mellékesen megjegyezve, legnagyobbrészt chinai munkások segedelmével, — s 1869. május 19-én az egész vonal megnyittatott.

És meg kell vallani, hogy a mily nagyszerü volt e vasut eszméje, oly nagyszerü technikai kivitele: a mi könnyen elképzelhető, meggondolván, hogy a két ezer mfldnyi vonal hol lápokon, hol futóhomokon, majd ismét kőgör között vagy szilárd gránit-falak alatt vagy fölött, nagyterjedelmü havasokon s roppant folyamokon keresztül viszen és legmagasb állomásai a Sierra-Newadán hét ezer, Rocky-Moutainsen át nyolcezer lábnál magasabban fekszenek.

A vasutépitészre s technikus szakemberre e vasutvonal épitésének tanulmányozása nagy érdekkel s bizonyára nagy haszonnal is birhat; s erre nézve egész szakkönyvtár áll rendelkezésére minden nyelven. De a nem szakértőnek is szemébe ötlenek annak némely sajátságai. Az épités alapelve volt az olcsóság; s ennek egyik következménye az állomási s indóházak — nálunk szokatlan — egyszerüsége; keritések, zárak, őrházak teljes hiánya. Másik következés — a fényes, de költséges műépitészi tárgyak — hidak, viaductok, alagutak lehető mellőzése. A vonal egyenesen tart célpontja felé; hogy egy magaslatot kikerüljön, nem kigyóz lassú lejtőkön a hegyoldalokon s alagutakon át, hanem ha csak lehet. egyenesen lemegy ezer lábra, s aztán ismét fölmegy ezer lábra. Viaduct helyett egy merész kanyarodást csinál; (a congressus 122 méterre szabta a belső átmérő határvonalát) és ezer lábnyi meredekek oldalán fut el, vagy ép oly magas s tetején csak a síneknek helyt adó, tehát 2—3 öl széles töltésen szeli át a völgyet; s miután a viaductot és hidat ki nem kerülhették, a gyors kiépités kedvéért csak fából késziték azokat; s azóta lassankint pótolják a recsegő és félelmes faalkotmányokat solid kő- és vas-épitményekkel. Óriási folyamok akadályozták Amerikában általán a vasutépitést, miken még egy évtized előtt nem volt képes az emberi tudomány hidakat épiteni; és akkor az Ohion Cincinnatynál, a Mississippin St.-Louisnál, a Susquehannán Philadelphia s Baltimore közt, és a Missouryn Omahánál a vasuti vonatok gőzkompokon tétettek át a másik partra.

De ez nem maradhatott igy. A szükség lendületet ád a tudománynak. Az érc tömörülésének s kinyulásának elvéből kiindulva sikerült a sodrony alkalmazásával

oly vashidakat épiteni. melyeknek ívei sokkal könnyebbek voltak. mint a régi rendszerü compact s egymáshoz forrasztott láncokból készült ívek valának; lehetséges lőn tehát ugyanoly erejü ívet hosszabbra kinyujtani; kisérletek tétettek előbb 60—70 méter hosszú ívekkel, s ma már 150 méterig jutottak; — mig a függő hidak íveit (suspensionbridge), melyek oszlopaikban nagy támerővel birnak, 4—500 méterig terjesztik ki. Azon hid. mely a Pacific vasutat az Unio éjszaki részeivel összeköti, t. i. Omahánál a Missouryn át Council Bluffsba visz, oly rendkivüli példánya a hidaknak, hogy helyén találom részletesebben leirni.

Az omahai hid pontján a Missoury 900 méter szélességü; gyors esésü vize tavaszkor óriási jégtáblákat, szálfákat, egész kis szigeteket ragad magával; mélysége csak 8—9 méter rendszerint; de ágya futóhomok, mely hol erre, hol amarra mosódik; szikla néhol csak husz méterre a viz alatt érhető el. Azon kivül a folyam könnyen cserél helyet; s egy egész kilométerre távozik jobbra vagy balra. Ily viszonyok közt a feladat nehéz volt. Az oszlopok számát lehető kevésre, testöket, — hogy a hajózást ne akadályozzák — lehető csekélyre, az íveket lehető hosszúkra kellett szabni. A hid ma 11 oszlopon áll, 250 méter hosszú ívekkel; szélessége 50 méter, s a gőzmozdonyu vonatokon kivül, lóvasut, s közönséges kocsik is közlekednek rajta. Bele került egy millió dollárba,

A vonal Council Bluffstól egyenesen tart Omahának. a hid messziről látható. A nagyszerü folyam fölött pár száz láb magas meredek parton árnyas fák közül kandikál ki Omaha fiatal városa, csinos fehér faházaival, több templomtoronynyal. A Missoury széles völgye, mintha csak lesüppedt volna, mély síkság. Mögöttünk

Council Bluffs szintén meredek partjai zöldelnek. A sceneria egészen sajátságos. Csak panorámában lehetne előadni; leirni, vagy egy képre festeni nem lehet.

A vonat lassan halad előre a hidon; alattunk zúg a Nilhoz hasonlón zavaros folyam. Óriási mű a hid; óriási természet szülötte a folyam; álomszerü az óriási tájkép. Azon pontok egyike, miket ha az európai először lát, elragadtatva vallja meg, hogy — érdemes volt Amerikába jönni.

A mesés Pacific vasut térképét először a bécsi kiállitáson láttam; s az ébresztć már bennem a vágyat rajta átszelni az új világot. És ime most itt ülök a kényelmes Pullman-carban, várva a vonat indulását, mely szerdán délelőtti 11 ½ órakor hagyja el Omahát, s vasárnap délután 5 és fél órakor — vagyis 4 nap, négy éj és 6 óra mulva érkezik meg San-Franciscoban.

Omahát nagyszerü vidékével elhagyva, nem sejti az európai utas, hogy rengeteg pusztaságba viszi utja; mert még vagy 250 mfldnyire Omahától mindenütt a vasut mentében a cultura vívmányai gyönyörködtetik szemeit. Egymást érik a kis, de gyorsan fejlődő helységek; szántóföldek, kaszálók, topolya- és nyárfasorok, kis erdők zöldelnek jobbra-balra. — Az egész környék még két évtized előtt az indianoké volt, kik ma beljebb telepittettek. A Columbus vasuti állomástól alig 15 angol mfldre van a Pawnee-indiánok reservatiója (igy nevezik azon területeket, melyekre egyes törzsek az amerikai kormánynyal kötött szerződések alapján belebbeztetvén, megtelepittetnek, melyek tehát nekik fentartatnak, reserváltatnak). E Pawnee-indiánok száma körül-belül ezer; s mióta a vadászatból nem élhetnek meg, sikerrel

mívelik a földet, s egészen szelidek. A vasuti állomásoknál rendszerint ácsorognak, férfiak, nők, nemzeti öltözetben is, azaz csaknem annyira levetkezve mint európai bálokban szokás.

Grand Island étkező állomás. A vonat megérkeztekor az ebédlő előtt áll egy chinai, s teljes erejével üti a tam-tamot, tudniillik egy nagy réztányért, melynek kongását messzire elhallani. Itt kivételkép nem izzadságtól illatozó négerek, sem szótlan chinaiak, hanem leányok, még pedig szivélyes leányok szolgáltak. Németek laknak itt, ők vették mívelés alá a még vad vidéket.

Innen a harmadik állomás Plum-Creek, hol 1868-ban a Sioux-indiánok egy izben fölszakiták a síneket, s kirabolták az ott felfordult tehervonatot, megölvén előbb a gépészt és fütőt; a többi vasuti tiszt elszökött a sötétben. Azonban a gazdag zsákmánynyal odább állt rablókat nyomban követte a boszu. A vasut őrizetére szolgálatba fogadott Pawnee-indiánok, kik táviratilag ide rendeltettek, szerencsésen utólérték régi ellenségeiket a Siouxkat, s nagy mészárlás és számtalan scalpirozás véghezvitele után, visszafoglalták az elrablott holmikat.

A vasut mentében, attól 3—4 mértföldnyire nehány gyalog- és lovas-zászlóalyt befogadó erődök vannak az indiánok ellenőrzésére, — az emigransok s a vasut környékebeli telepitvények védelmére.

A vasutvonat Omahától 230 mértföldnyi távolban már 1400 lábbal, tehát 2370 láb magasba emelkedett. A vidék jellege terjedelmes síkság; a vonal hol a Nebraska, hol a Platte-folyammal párhuzamosan halad; mellékfolyók ömlenek ezekbe; s a vasut számos kisebb-nagyobb hidakon megy át. North Platte állomás előtt a

Platte éjszaki ágán 3000 láb hosszú s cédrusfa-oszlopokon nyugvó hidon megyünk át.

Itt kezdődik a világ vége. A cultura már távolabb szünt meg; de még legelők s a folyam partján füzfák voltak eddig láthatók; most már a futóhomok és az alkali föld kezdődik, hol egyetlen élő növény a vad zsálya és egyetlen élő állat a prairie eb a vasut közelében; távolban látni csak néha egy csapat kecses antilopot futva futni az ördöngős gép elől; és látni csodálatos káprázatokat a délibábban,melyet megcsodál minden nemzet fia, csak a magyar nem; mert hisz ez azt is hazájából ismeri.

Vagy 25 mflddel Cheyenne előtt változik a monoton halott síkság jelleme. A Rocky Mountainsek hófedte csúcsai kezdenek délfelől láthatók lenni; eleinte csak fehér felhőknek vélnéd; de lassankint mind tisztulnak körvonalaik; s világosan látható lesz a 14,000 lábnyi Long Peak; mig éjszak felé a Black Hill — fekete hegyek — láncolata képez láthatárt az eddig végtelen pusztában.

A vasut darab óta észrevehetőleg emelkedik; természetes, mert az ezer láb magasban fekvő Omahától 24 órai távolban, vagyis Cheyennél már hatezer láb magaslatot ér el.

Ezen állomásról bőven emlékeztem meg egy előbbi levelemben; tehát menjünk tovább. Innen Shermannig, a Rocky Mountains legmagasb állomásáig 33 mértföld; e rövid vonalon tehát az emelkedés 2200 lábnál több; — és egy-egy angol mfldre 70, helyenkint 90 láb, vagyis 1 : 58.66. Europában akárhány hegyi vasut létezik meredekebb emelkedéssel. Például a Brenneren át 132 láb egy angol mfldre, vagy is 1 : 40. Általában a Rocky Mountains területi akadályai csekélyebbek, mint képzelnők. Az ut Omahától Shermannig hétezer háromszáz

lábnyi csaknem folytonos emelkedés; de a melynek meredek csúcsok, tátongó völgyszorosok nem állnak utjában; az egész ut csaknem folytonos fönsík. A nehézség az égalj, az ezen magaslatokon honos szélvészek s hófuvatag elleni állandó küzdelemben rejlik. Az egész vonalon idáig nincs egy alagut is; csak néhány nagy fahid.

Cheyennet elhagyva nemsokára vad sziklák közé jutunk. Az ut láthatólag emelkedik; 20 mflddel odább, Granit Canon állomása már 1367 lábbal magasabb Cheyenne-nél. A hegyalakzat granit, közben mészkő és kvarc rétegek, melyek a coloradói arany régiókból terjednek idáig.

A hó e magaslatokon nem annyira sokasága, mint inkább az uralkodó szélvészek miatt veszedelmes a vasuti közlekedésre; a vonat kőfalak és deszkával betetőzött védgátak között megyen, néhol több mértföldnyi hosszúságban. Már ezen uton megtanuljuk érteni a Rocky Mountains nevet. A Karstnál sivárabb, szomorubb és nagyobbszerü sziklahegy ez. Valami képzelhetlen vajudása a természetnek rázta igy összevissza, s halmozta magas gúlákba ezen granitóriásokat; talán a nehány száz mfldre innen látható 14,000 láb magas Pikes-Peak vetélytársai álltak itt évezredek előtt, s dőltek le és ezeknek omladékai az utunkat környező görök, gúlák, falak és tornyok.

Nehány óra mulva elérjük e vasut főpontját, a világnak legmagasabban fekvő vasuti állomását, mely a hires tábornok tiszteletére kapta a Shermann nevet. Magassága 8235 láb, nem csak túlemekedik a legmagasb vasuti pontokon, (a Brenner 4500, a Mont Cenis 6893,) hanem egyuttal az emberek által lakott pontok legmagasabbjai egyike. Amerikában Empire City 8583, Central City

8500 és Newadában Treasure City 9163 láb. A szent Bernát kolostor Svájcban 8114, — de egy buddhista zárda: H a n l e, Tibetben 15,117 láb magasban fekszik.

Shermann állomása a föntebb leirt granit romok között, a két-három száz mfldnyi távolból majestaticus csendben áttekintő havasoktól bekeritve, egy sajátságos és semmiféle európai vidékhez nem hasonlitható, sivár, de nagyszerü kép. Az amerikai utikönyvek — főleg Appleton, ki Amerikában az a mi Baedeker Európában — nagyon ajánlják az utasnak, hogy itt szálljon ki, mert ez very quiet place, a mit képzelhetni; s hogy vagy 12 mfldnyi távolban a vidék igen regényes; hüvös erdők, pisztrángokkal telt patakok halászatra és vadászatra csábitják az embert stb. Már én csak azt hiszem — jobb lesz tovább utazni.

Innen lefelé megindulva az ugynevezett Laramie plains (síkság) illatos alpesi legelőin ezernyi gulyákat látunk legelni; egy 650 láb hosszú, 125 láb magas hidon megyünk át a Dale-Creek patakon. Néhány erőd van a vasut közelében; Front-Saunders és Laramie. Ez utóbbiról azt mondja Appleton: »a very pleasant town« ; én pedig ezt irtam utijegyzeteim közé: »faházikók, mik körül egy élő fát sem látni«.

1600 lábat ereszkedtünk le; Rock-Creek állomástól kezdve 6600 lábat ismét fölfelé megyünk Willicoxig 7000 l. M e d i c i n e-B o w étkezési állomáshoz érünk, melyről meg kell emlékeznem, mint az egész Pacific vasut legnyomorultabb állomásáról; mert mig a többin akármily egyszerű, de tisztességes teritett étterem található, addig itt csak egy alacsony fakunyhó áll székek nélkül; s az utas, a ki mit megragadhat: egy darab timsótól savanyu pörkölt sonkát, vagy kemény birka-

combot, azt állva befalja s a fal mellett álló sajtárból merit magának jeges vizet és fizet egy dollárt; mig a kunyhó belsejében asztalnál ülnek a vasuti cselédek és hivatalnokok s azok gondos szolgálatban részesülnek.

A vidék ismét változott; ámbár nem szépült. A granit-alakzatot homokkő váltá föl, mely mindenféle phantastikus alakokban, hol mint megforditott gúla, hol mint egy rovátkos erőd, vagy csonka torony állja körül a vasutat. Igy tart ez naphosszat; aztán ismét merő vizmosásoknak, elhagyott folyammedreknek vélnéd az egész vidéket; végre ismét szikes futóhomokra jutunk. Itt-ott 6700—7400 l. magasban közel a vasuthoz, hó fekszik a mélyedésekben. Változik, de csak mint a halál képe. Halott marad. Növényt nem látni. Patakokon megyünk át, miknek vize annyira impregnált alkalival, hogy állat nem él meg benne: s ha a marha legyőzhetlen szomjában iszik belőle: megdöglik. Az állomásokon nem száll be, nem száll ki senki. A ki e vidéken lakik, az csak tehervonattal jár. Az utasok szótlanok. Az ut végtelen.

A mint azonban a Rocky Mountainst elhagyva, a Wasatch hegységhez közeledünk, a sceneria változik. Wasatch állomáson túl öt alaguton megyünk keresztül, melyek tömör sziklába vágva, mesterséges boltozatot nem igényelnek. A második alagutból kiérve, a vonat 70 láb magas rácsozatos viaducton átmegyen szép csendesen, hogy ideje legyen minden utasnak azon gondolattal megbarátkozni, hogy miként viszi le most mindjárt az ördög a mélységbe; s ezen recsegő alkotmányról áttér a vonat a hegyoldalba, honnan ismét egy hajszálnyi zökkenés elégnek látszik arra, hogy az bukfencet hányjon le a mélyen alattunk tátongó völgybe.

Azonban, mint sejtheti az olvasó, a halálfélelem kellemes izgalma következés nélkül mult el; s teljes biztosságban s egészségben értük el a Pacific vasut legfestőibbnek hiresztelt részét, mely Castle Rocknál kezdődik és tart egészen a nagy sós tóig (vagy 100 angol mfd); a hol ismét a nagy amerikai pusztaságba mélyedünk.

Castle Rock: (várszikla), Echo, Hanging Rock (függő szikla), Devils-slide (az ördög szánutja), Weber Canon (Weber-szorosa), a Devils Gate (ördög kapuja) mind olyan nevek, melyekkel az amerikai phantásia megjelölni akarta azon szeszélyes szikla-alakzatokat, melyeknek képét a vonalon a hegytetőkön, vagy a mély szorulatokban a vasut mellett, fölött és alatt láthatni. Tagadhatlanul nagyszerü képek, melyek jól esnek az utasnak, ki napokat töltött a képtelen pusztákon. De arra, ki az osztrák, karinthiai, tyroli, svájci havasokat bebarangolta, nem tesznek oly elragadó benyomást, mint az amerikaiak az idegentől megvárják.

Ellenben egészen sajátságos kép a Great Salt Lake, a nagy sóstó, melynek partján megy a vonat csaknem Ogdentől Corinneig s Promontoryig. A tó 45 angol mfld széles s 126 hosszú: vize oly sós, hogy semmiféle állat nem él meg; s oly sürü, hogy az ember el nem merülhet benne. Szigetei közül némelyik 15 □ mfld nagyságu. A nagy terjedelmü tó, az azt minden oldalról szegélyező óriási havas hegyek alján: leirhatlan szép, melancholicus, nagyszerü kép. Van valami bibliai ihlet az egész környéken: teljesen ugy van az alkotva, hogy egy magát bibliainak képzelő fanatikus secta benne ismerje föl az igéret földét!

Azonban Salt Lake Cityről, a hova Ogdenből szárnyvasut visz, s a mormonokról általán legközelebb tüzetesen fogván szólni — utazzunk odább.

Mint mondám Promontoryn túl ismét 60 négyszög mértföldnyi pusztaságba jövünk, hol sem növény, sem állat nem él, s nem is fog élni soha; oly sós és alkali telt a föld. De azon túl is még 200 mflre csak »puszta kietlen az őszi határ, vad meg nem üvölti, nem szállja madár.«

A 4070 láb magasan fekvő Wadsworth-nál, hol a vasuttársulatnak nagy műhelyei és raktárai vannak, és igy Omahától vagy 1600 mfld távolságban kezdődik a Sierra Newada hegységre való kapaszkodás; a mely pedig igen gyors, mert alig 90 mfldnyi távolban 5 és fél óra alatt már ezen vonal legmagasabb pontjára, a 7034 láb magas Summit állomásra érünk. (A Rocky Mountains legmagasb állomása 8242 l.)

A Sierra Newada és a Rocky Mountains közt nagy a különbség. Ezeknek rémes sivárságát — kedves völgyek, zöld lomb és fenyves erdők, és azok tövében vigan futkosó patakok s festői tavak váltják föl. A magaslatokhoz közeledve mind sürűbb lesz a hó, mely az erdők és pázsit sötét zöldéből vakitólag fehérlik ki, s a vasuti sínekig terjed. Gyönyörű képek váltják föl egymást; csak az a kár, hogy a vasuton utazó csak lopva lát egy-egy pontot; mert a legszebb vidéken a vasut több mértföldnyire deszkabódéval van befödve, a hófuvások ellen. Summitnál megállunk s nehány percig átnézhetni e nagyszerün szép vidéket; látni mögöttünk az áthaladt magaslatot, előttünk pedig a szép alakzatu, magas fenyvesekkel födött csúcsokon és hegyhátakon át és a völgyeken le ezer mértföldnyire látni be a mesés California völgyeibe. Festői látvány, mely élénken emlékeztet arra, midőn az utas az Appeninek tetejére érve, egyszerre lába alatt elterülve látja Olaszország bűbájos kertjét, a toscanai síkot.

De nemcsak tájképi érdeke van e vidéknek: a vasut technikai nevezetességei is említésre méltók. A vonat nyugatnak menet 50 mfldre 2500 lábat emelkedett: lefelé pedig 6000 lábat esik 75 mfldnyi távolban. Mértföldnél hosszabb alagutak, viaductok, meredek keskeny átmenetek, melyeket a magasból lelóggó kosarakban dolgozó munkások életveszélylyel vágtak a hegyoldalba, s melyek alatt 2—3 ezer lábnyi mélység tátong, — váltakoznak folyvást, Sacramento városáig, mely csak 30 lábnyira fekszik a tenger szine fölött.

Ezen vonalon tapasztaltam a leggyorsabb menetet Amerikában, a mit képzelhetni is, miután Summittől Sacramentoig hét óra alatt érkezik le a vonat, — hétezer láb magasból 30 láb szinvonalára a tenger fölött!

A tulajdonképi Pacific vasut végpontja Sacramento. Innen már két vasut, és a gőzhajó közt választhat, a ki San-Franciscóba szándékozik. Én elsőbbséget adok a vasutnak, s ugyanazon waggonban a California Pacific Railroadon hat és fél óra mulva San-Franciscóban vagyok!

* * *

Elértem tehát utam végpontját; egy álmam teljesedésbe ment: láttam a Pacific-vasutat; gazdagabb vagyok egy nagyérdekü tapasztalással. De ha kérdik — pedig sokan kérdik — milyen benyomás maradt meg bennem a nagy Pacific-vasutról? — erre nem könnyű felelnem. Mindenesetre egészen más az egész, mintsem a képzeletben volt.

A vasuti waggon ablakából látva, más benyomást is tesz a vidék, mint hogy ha azt a szabadban nézi s azzal közvetlenül érintkezik, akadályaival személyesen szembeszáll, szépségeivel hosszabban gyönyörködhetik az ember.

Nem egy érdekes pontot, nagyszerü alakzatot mulaszt el, vagy lát csak félig a vasuti tourista; s a mit egészben át nem nézhetni: annak arányait sem lehet felfogni. . .

Gyalog és lóháton kellene beutazni az egész vonalat.

Ime itt van! Borsózik a hátad, ugy-e? és ezer rém ébred agyadban? Látod: ez a benyomása a Pacific-vasutnak. Pedig százezeren mentek gyalog, kisérve gyermekeikkel s holmijukkal megrakott társzekereiket végig e borzasztó uton, keresve az új hazát, hol egy darab kenyérhez a polgári s vallási szabadság szárnyai alatt nyugalmat leljenek. Ezeren elhulltak utközben, éhen-szomjan, typhusban, vagy a hózivatarok által eltemetve, vagy megölettek az indiánok által! . . . csontjaik most is ott fehérlenek a vasut mentében, csaknem szakadatlan sorban Omahatól Sacramentóig!

Vannak elbájoló szépségei, regényes pontjai az azt környező természetben, csodálatos részletei technikájában: de mindez csak roppant távolságokban. Közben pedig elszomoritó végteleneknek látszó sivatagok, homoktenger, sziklahegyek védő árny nélkül, üditő viz nélkül, oly vidékek, hol állandóan meg nem maradhatott az ember, s a már-már elpusztuló bivalyon kivül nem élt állat; és az ut legnagyobb része oly magas szinvonalon áll a tenger fölött, hol általán a természet csak zordon szépségeivel s rémeivel hat; azután nagy fáradság, hőség, ha nem is kelletlen, de legalább is közönyös uti társaság: ez a Pacific-vasut emléke. De a ki látta, azt fogja mondani: hogy fáradsága meg van jutalmazva.

Borzasztó ut, de nagyszerü!

11.

California az aranyország.

San-Francisco, junius 20.

Harmadfél hónapja, hogy elhagytam hazámat. San-Franciscoban vagyok. Vagyis oly messze, hogy mikor itt déli 12 óra van: akkor oda haza éjfélt üt. Hat hete, hogy eljöttem New-Yorkból. New-Yorktól megint San-Franciscoig, Hepworth Dixon szerint hosszabb az ut mint Páristól Bagdadig.

El voltam készülve reá, hogy ez az Amerika józan prózai ország, hol az emberek a keresetnek élnek, s mig lehelletöket ki nem adják, egyebet nem csinálnak, mint pénzt; olyan ország, hol a hegyek büszke ormai, a mosolygó völgyek, csevegő patakok, regényes tavak, hatalmas folyamok csak annyiban becsültetnek, a mennyiben bennök petroleumot, kőszenet, ezüstöt és aranyat találni vagy nem találni.

Eddig nem csalódtam. Nagyon érdekes és tanulságos ez az Amerika: de unalmas. Sokat láttam, mit látni kell, hogy az embernek fogalma lehessen róla, s a mit láttam, elmémnek adott tápot: de lelkem, szivem és kedélyem kiszáradt, kifáradt, a látottakba beleúnt e néhány hét benyomásai alatt. Nem annyira testi nyugalom szükségét érzém, mint inkább egy kis lelki tápnak, valaminek, a mi egyet lenditsen a kedély húrjain, s a phantazia idegeit izgalomba hozza.

Azon dithyrambusok után, melyekkel a világ minden mívelt nyelvén California megénekeltetett, reméltem, hogy a mit keresek, itt fogom megtalálni; s elhatároztam, hogy San-Franciscoban pár hetet fogok tölteni.

Nem is egészen csalódtam. Az emberek ugyan legbensőbb lényegöket tekintve, szintén igazi amerikaiak; szegény ügyefogyott millionairek vagy a kik azzá törekszenek lenni; megmételyezve a pénzszomjtól, nem éhezve és nem szomjuhozva az élet nemesebb javait, mert ignoti nulla cupido. De még is kissé elütnek fajtájuktól. A Yankee szomoru jelenség; ki savanyu arccal lót-fut a »business« után mig a lába birja; dollárt dollárra rak; de nem élvezi. Hol is tanult volna élvezni és mikor? Neki a dollár nem eszköz, hanem cél. Egyetlen szórakozása papjának vasárnapi szónoklata, melyet el nem mulaszt, mert vallásosnak akar látszani lehető olcsón. Könyvtára mindössze a biblia, melyet félreért; szellemi szükségét kielégiti pártlapja olvasása; az emberi sziv egyetlen nyilvánulása nála: gyermekeinek majomszeretete, mig gyermekek. A californiai is pénzhajhász; de derült kedélylyel; mindenek fölött istene a szerzemény; de aztán vannak apró istenei is. Elve szerezni, de nem takarékoskodni. Gyüjteni de élvezni is. Szereti vagyonát fitogtatni, vendégszeretőnek látszani, gyakran valóban az is, és mindig splendid legalább kicsiben. Egyátalában nem ambitiója szentnek tartatni. Szereti a mulatságot, női kalandokat. Poezis és irodalom nem létezik reá nézve sem, de legalább rajong a természet szépségeiért, melyek környezik. Egészben nem sokkal jobb a többi Yankeenél, de mindenesetre kellemesebb.

Még kevésbé csalódtam California természeti bájairól való képzeleteimben.

Meg kell ugyan vallanom, hogy a Sierra Newada legmagasabb állomásáról gyorsan leérve a völgybe és a síkságra, a csalódás érzetével láttam a szántóföldeken a tarlót, a mezőkön a száraz füvet, sőt az örökzöld

cserfaerdőkben is a pázsitot leégve. Az egész különben bájos hegyek völgyek panorámája, melyet viruló zöldnek reméltem, sárgabarna színű volt, csak a fák zöldeltek. Hat héttel később vagy korábban jöttem, mint kellett volna. Itt junius közepén az aratásnak vége, a nyár derekán, a hőség már magas fokán van; ellenben még nem állt be a gyümölcs idény; az eper, cseresznye, s kajszi barack vége felé jár ugyan; de az őszi barack, narancs s füge gyéren van; a szőlő még nem érett.

Ez tehát nem az az időpont, mikor Californiát látni kell annak, ki teljes szépségében látni akarja; hanem vagy február márciusban, tavaszi bájában, vagy augusztus szeptemberben, midőn a hőség és szárazság fő fokát éri ugyan el, s a tájkép legkevésbé szép: ellenben a gyümölcs-idény tetőpontján van, s általán az ország termékenységéről legteljesb fogalmat szerezhetni.

De az év bármely szakában jöjjön valaki Californiába, azonnal szemébe fog tünni nemcsak az, hogy égalja, földtani viszonyai, és igy az életföltételek lényegére nézve a többi amerikai államoktól teljesen elüt, hanem hogy ez a földgömb egy egészen sajátságos és csodálatos zuga, melyet, mint a magyar szokta mondani, az Isten jó kedvében teremtett.

Ez a csodák országa. A bibliai Chanaánt az ember lehetetlennek, s csak költői képnek hiszi. A ki Californiát ismeri, az meggyőződik, hogy a bibliai Chanaán valósággal létezett; a tejjel mézzel folyó ország, hol oly nagy szőlőfürtök termettek, hogy két ember rúdon vitte a vállán.

Ez a XIX. század Chanaánja, melyet a világ elől elrejtve, az emberek elől eldugva tartott a gondviselés és csak tegnap lepte meg vele az emberiséget. Száz év

előtt még senki se tudott róla. Három év mulva lesz száz esztendeje, hogy Don Gaspar Portala Alsó-California kormányzója vezetése alatt, néhány hajóval, pár száz spanyol katona, s egy-két jezsuita pater fölfedezték a San-Franciscонak elnevezett tengeröbölt, s a spanyol király nevében elfoglaltnak declarálták a még nem is ismert országot.

És e spanyol jezsuiták ültették Krisztus tanát az indiánok közé; s ültették az első szőlőt, melyet Spanyolországból hoztak. A jezsuiták elpusztultak, kolostoraik ma mint zöld folyondárokkal bevont regényes romok tekintenek le San-Pablo, s San-Antonio ormairól a gőzhajók által fölzavart tengeröböl hullámaira. Az indiánok is eltüntek; mellékesen szólva, elég rosz keresztények voltak. Az ország Mexico uralma alá került; a mi egyértelmü azzal, hogy elpusztult. És a világ már Kr. u. 1848-at irt, midőn ez egy Amerikára győzelmesen végződött háború, s nagy belrázkodások, s az Amerikához való csatoltatásra irányzott forradalmak után a Guadeloup-Hidalgoi békeszerződés erejénél fogva az amerikai egyesült államoknak átengedtetett.

Nem irok arról, mert ezerszer meg van irva, hogy hogyan fedezték föl az aranyat Californiában, s milyen aranylázt idézett elő az egész világon! Csak azt emlitem, hogy ezen idő óta még nem mult harminc év, és ezen idő alatt az akkor nehány száz emberen s ugyannyi ezer szabadon legelő marhán kivül lakatlan országban maig a népesség egy millióra emelkedett, és az akkor még szegénynek ismert ország azóta két ezer millió forint értékü aranyat adott az öröktől örökké aranyszomjban szenvedő emberiségnek; s felforgatta az értékforgalmakat s arányokat az egész világon. De nem csak

hogy arany uszik folyói fövenyében, és hever hegyeiben és sziklái közt annyi és oly nyiltan, hogy a vak is ráakadt; a ki látott belevakult; vannak gazdag ezüst, higany, vas, borax, asphalt, kénkő bányái, s számtalan kénkő, timsó s egyéb gyógyforrásai, csodálatos kiégett vulcánjai és gőzölgő geyzerjei.

És ebből az országból, melyen 30 év előtt még eke nem érintette a szüz földet és még máig is hitelesen ki sem számitható, mennyi millió hold föld vár a munkás kézre, ma már 9—10 millió dollár értékü, minőségre nézve első rendü buzát visznek ki Amerikába, sőt Európába is. Aratás után a gazdának nem kell sietni a behordással, mert arról, hogy vagy két hónapig még nem fog esni, s a szélvész el nem hordja, szomszéd el nem lopja keresztjeit — tökéletesen biztos.

És milliókra megy a szarvasmarha és juhok száma, melyek — még pedig védő istállók nélkül — buja legelőin tenyésznek.

Itt találni az állatvilág szélső ellentéteit is. Óriás medvét és havasi sast az alpeseken; mig a kertekben tucat számra fickándoz a mókus, s pillangókhoz hasonlón röpködnek a colibrik.

És ezen országban, hol mióta a világ áll, gyümölcsfát nem ápolt ember, s erdei vad gyümölcsön kivül más nem termett, ma a világ minden gyümölcsét találni; s négy millióra számithatják a gyümölcsfák összegét. Magról ültetett fa már harmadik évben terem; három éves fa oly nagy, mint nálunk a 7—8 éves; gyümölcsük mind nagyobb mint nálunk. A cseresznye oly nagy mint nálunk a szilva; a kajszi és az őszi barack két ököl nagyságu. Az igaz, hogy nem oly zamatos, mint a mienk, de ugy mondják, hogy ennek oka a fák fiatalsága, s hogy

a minőség évről évre javul. Az almába, cseresznyébe soha se jő kukac, sem a buzába zsizsik. Fügéi oly kitünőek mint Siciliában; banan-jai oly zamatosak mint Egyptomban. Narancsa két akkora mint az olaszországi; nedvdús, kissé savanyús, de kellemes ízü; s igen finom kérgü. A szőlő szemei s fürtei igen nagyok, néha 4—5 font súlyuak. Sárga s görög dinnye is jól tenyész, s évről évre finomul.

Megterem itt minden égalj alatti fa és növény. És terem itt egy fa, mely sehol máshol az egész világon elő nem fordul: ez a Bigtree, vagy botanicus nevén Sequoia gigantea, vagy Wellingtoniana; óriás fa, mely a Jo Semithe völgyben tömegekben lelhető; némelyik 400 láb magas, és 30—42 láb széles átmérőjü belsejében 24 pár kényelmesen táncolhat quadrillet. És egész éven át folyvást a szabadban tenyész itt minden zöldség, s konyhakerti növény, carfiol, spárga, articsóka, zöldborsó, fiatal kukorica, paradicsom s a főzelékek minden neme mindig frissen kapható.

A költészet s állandó szerelem országa, hol tavaszkor és őszkor, nyáron és télen — sarjad és nyilik, s illatával betölti a léget ezer meg ezer tarka virág; a mit észrevevén az Európából behozott méhek, megszüntek télre gyüjteni mézet; ugy hogy kicsiben s folyvást el kell szedni tőlök a mit ugyszólván napról napra leraknak. Igy fajul el még e gondos kis állat is s lesz könnyelmüvé a kedvező égalj befolyása alatt; tedd át a szorgalmas németet, s erélyes angolt Nápolyba, s két század mulva oly lazzaroni lesz belőle, minő ma az olasz.

És ezen országban, melynek területén 30 év előtt nehány tucat fakunyhón és az indiánok fakéreg vagy bőrfödte sátrain (wigwam) kivül egyéb épület nem volt

található: ma nagy helységek, virágzó városok állnak, fényes palotákkal, templomokkal, iskolákkal, szinházakkal, roppant hotelekkel, kényelmes és csinos magánházakkal; a fényüzés minden cikkeit tartalmazó boltokkal; gyárakkal; nagy üzletekkel; számtalan millionairrel.

No de nem létezett s nem létezik csoda, melyet meg ne lehetne magyarázni. És igy ezen csodát is nehány sorban meg lehet fejteni »a geographiai fekvés és az égalj által«.

California nagy ország! Százötvenezer négyszög angol mfld; mely a $32._{31}$. sz. foktól a 42-dik fokig terjedő hosszad paralellogramot képez. És e terület alakzata nagyon változatos. Havasai 15 ezer lábnyi magaslatokra emelkednek; de viszont van 3000 négyszög mfldnyi területe — a Colorado Desert — mely 70 lábnyira fekszik a tenger szine alatt! Az égalj természetesen változó ezen alakzat szerint. Más a csendes tenger délnyugati partjain s öbleiben, miket a chinai tengertől jövő meleg légáramlat érint; s más éjszak-nyugat felé az Oceánról délkelet felé fuvó hideg szeleknek kitett vidéken; más a melegebb, a beljebb fekvő síkságon, s mély völgyekben; hidegebb ismét a Sierra Newada örökhavához és jégcsúcsaihoz közelebb. Azonban átlagos hőmérséke olyan mint Olaszországé: hirtelen változások, s nagy zivatarok nélkül, miket nem ismer. Általán télen melegebb, nyáron hüvösebb, mintsem a Rocky Mountainsen túl fekvő amerikai államokban. Leghidegebb hónapja január, legmelegebb september. A légmérsék közti átlagos különbség csak 8—10 fok, de a részleges különbség nagy. Például a Sacramento s más déli fekvésü völgyekben a meleg

árnyékban is elér néha 90—100 fokot frht; vagy is 26—30 Réaumurt; mig a San-Franciscoi öbölben ritkán megy túl 55—58 f. fokon (v. 15—19 R.). Tulajdonkép csak két idénye van, melyet helytelenül nevezni télnek és nyárnak, helyesebb volna száraz és esős idénynek mondani; a mint is a kettőnek hőmérséke közötti átlagos különbség csak 8—10 fok. Az esőidény september végétől tart februárig; de nem ugy értendő, mint a tropikai vidékek esős idénye, hol bizonyos hónapokon át folyvást szakad. Californiában csak annyit jelent, hogy ezen idő alatt eshetik; ellenben a nyári, vagyis száraz idényben bizonyos, hogy nem esik. Az eső vizmennyiség közti különbség nagy egy s más évben. Az esőhiány mindig rosz termést jelez. Hó pedig nem is látható 3000 lábnyi magaslatokon alól; de azon fölül a Sierra Newadában tizenöt lábnyi hó, rögtöni hófuvatagok, melyek egész caravánokat is eltemetnek, nem tartoznak a ritkaságok közé.

És végre ezen ország első szinhelye különféle emberfajok összevegyülésének — civilisált intézmények, egyéni szabadság, s csaknem teljes egyenjoguság alapján. Itt nemcsak nemzetek vegyülnek. Itt az egymástól annyira különböző angol, francia, német, olasz, szláv, spanyol, — mint egység áll, mint caucasusi faj, mint fehér: a fekete, sárga és rézbőrüek ellenében. A fehér, a néger, a chinai és indián. Itt dióhéjban képviselt az összes emberiség; s a családi egyesülés ellen nem létezik anyagi vagy polgárjogi akadály. Itt oly népvegyülés mehet végbe, mely talán századok mulva gyakorlati bizonyitékokat eredményezend azon sokat vitatott kérdésre vonatkozólag, vajjon az összes emberiség egy

ősapától származó teremtmény változatait, — avagy külön állatfajokat képez-e?

*
* *

A mely amerikai nem ismeri Californiát: az nem ismeri Amerikát. Pedig sokan nem ismerik; s vajmi kevesek azok, a kik ha »business« (mondd: biznesz) magyarul szólva »Geschäft« nem szólitja oda, csupa mulatság vagy tanulmány kedvéért oda utaznának. Az amerikainak nincs ideje. Azt hiszem több európai és canadai angol látogatja Californiát, mint amerikai.

Pedig Amerika mint államterület csonka volt, mig Californiát nem »annectálta«. Egyik oldalán ez által érte el természetes határát, mely a Csendes tenger, mint másik oldalról az Atlanti Oceán. Hogy mily jogcímen jutott hozzá? azt nem kell kérdeni. Ugyanazon jogcímen, mint Texashoz, s egyéb új területekhez. És ugyan e jogcímen fogja egykor elfoglalni Mexicót. És ez mellékesen szólva nem is fog Mexicónak kárára válni. Ha t. i. valamely határszéli országnak gazdasági vagy bánya kincsei nagyon kecsegtetők: akkor az amerikai »pioneerek« a civilisatió uttörői, minden kiéhezett s pénzvágyó merész kalandor arra veti szemeit, arra forditja lépteit; bevándorolnak százankint; s pár év mulva kezdenek forradalmat szítani az államhatalom ellen, legyen az indiánus vagy mexicoi katholikus — az mindegy. Rövid idő alatt segitségökre jő pár ezer önkéntes Amerikából; ütközetekre kerül a dolog; — a győzelem az amerikaié. Azonban a határszéli államok folyvást panaszkodnak Washingtonban, hogy az ő életök és vagyonuk mindaddig nem lesz biztonságban, mig a szomszédban béke és rend helyre nem állittatik; a mi pedig csak az által érhető el, ha az amerikai Egyesült Államokhoz csatol-

tatnak. A sajtó is ezen értelemben üti a nagy dobot. A mexicói kormány, látva, hogy e provinciák reá nézve már elvesztek: megalkuszik a washingtoni kormánynyal, s nehány millió dollárért átengedi Texast s Californiát.

Nem lehet tagadni azonban, hogy az annexióval ez országok új aerája kezdődik. A pusztaság harminc év alatt virágzó kertté válik; s milliárd dollárnyi érték bújik ki a föld alól.

Mindazonáltal nagy tévedés azt hinni, hogy California főkincse még ma is arany- és ércbányáiban van; mert már évek óta sok millióval meghaladja a földmívelés hozaléka a nemes ércbányák összes jövedelmét. Általán az aranynak is lejárt aranykora. Azon idő, midőn csak körmével kellett turkálni a földben, hogy valaki aranyat találjon; midőn a folyó vizekből a legkezdetlegesebb készülékkel, mely nehány dollárba került oly eredménynyel lehetett mosni az aranyat, hogy a munkás napjában 40—50—200 dollárt szerzett — azon idő rég lejárt. Az arany- és ezüstbányászatból bejövő összeg, mely 1870 előtt évi 80 millióra számittatott, most már 40-re szállt le; ma már gépek, költséges vizépitészi készületek szükségesek, hogy a bányák jövedelmező állapotban föntartassanak; ma már a bányák kisebb-nagyobb részvénytársulatok kezeiben vannak; keletáruk pedig a részvényeknek nehány év alatt nagyon lesülyedt. Igaz, hogy ennek nem az az oka, mintha az arany s ezüst érzékenyen megfogyott vagy a bányák mívelése általán jövedelmező nem volna: hanem oka a szédelgés, a részvénytársulatok alakitásakor elkövetett csalások. A mesterségesen fölcsigázott részvénytőkék kamatait nem hozzák

be a bányák, az igaz: de a valóban beléjök fektetett, helyesen beruházott tőke kamatait dúsan behoznák most is. A bányarészvények főtözsdéje San-Franciscoban van; s 217-re megy a tőzsdejegyzékben előforduló részvénytársulati papirok száma. Nincs érzékenyebb papir a bányarészvénynél. Megszakad az egyiknek valamely jó ere: mindenki siet eldobni. Holnap hire megy, hogy emitt roppant mesés kincsekre találtak: mesésen fölszáll árfolyamuk. Elönti a viz? vagy ellenkezőleg elfogy a vize? puff! 1872. januárban a Comstock Lode 13 bányája 17 millióra becsültettek; s azon arányban keltek részvényei. Öt hónappal később 80 millióra becsültetett értékük. Pár hónap alatt leestek 30 millióra. A ki maga idején el nem adta — 80-ból veszitett 50-t. Egy nap alatt millionärré lett a koldus; s millionärek koldusokká. Képzelhetni a lázas ingerültséget, melyben a játszók élnek. Pedig ki nem játszik a tőzsdén?! A napi forgalom a tőzsdén legalább egy millió. Volt nap, a hol 10 millió dollárt tőn.

Nevezetes az is, hogy a legtöbb rosz bányát sikerült az angolokra sózni. A Yankee e téren lefőzte John Bullt. John Bull nem tud mit csinálni pénzével, s californiai bányákat vásárol — látatlanba! Az amerikai agensek Londonban oly kecsegtető prospectusokat, s a mesés jövedelmezőség oly kétségbe vonhatlan bizonyitványait tudják felmutatni, hogy a londoni piacon, hol mindig vannak elhelyezést kereső milliomok, akadtak tőkepénzesek a lépre. Hanem John Bull sem oly együgyű, mint a milyennek látszik, s miután egy párszor megcsalták — most már megbizottakat küld Californiába, kik a bányákat megnézzék, s részletes jelentést tegyenek azok állapotáról. Ezen megbizottak eljönnek;

megsétáltatnak a bányában: megbámulják a gazdag aranyereket; — a Yankee tudja, mit s hol kell nekik mutogatni, s hogy kell elhallgatni, hogy a bánya melyik oldalán merült már ki az aranyér, s melyik részében kell nehány százezernyi investitió, vizvezeték, gőzgépek stb. — hogy a bánya még tovább is jövedelmező állapotban tartassék. A küldött visszajön Londonba; s az üzletet jó lelkiismerettel ajánlja. Megtörténik az alku, részvénytársaság alakittatik; az eladó kiköti magának, hogy a vételár egy része neki részvényekben fizettessék; a miből világosan következik, hogy a leendő üzletet ő is jónak tartja. . . . Nehány hónap mulva észreveszi John Bull, hogy nagyszerűn fölült. Ugy kell neki, minek jár olyan messze földekre Californiába, Australiába, New-Zeelandba bányákat vásárolni, a helyett, hogy magyar vasuti kölcsönt venne. . . És pedig ez nem rosz élc tőlem; mert valójában ezeken bizonyos évek folytán még tőkéjét is megkétszerezve látja, mint ezt a belga s hollandi capitalisták igen jól tudják: mig az emlitett kalandos vállalatokból nemcsak kamatot nem kap, de tőkéjét se látja többet.

Mint mondám, ma már a földmívelés California gazdagságának bővebb forrása ércbányáinál; és hivatalosan constatált tény, hogy nehány év óta a földmívelő vidékek lakossága folyton szaporodik; ellenben a bányaterületeké fogy.

A Californiában létező 120.947.840 acre (k. b. egy hold) hányadrésze mívelésre képes? azt nem lehet kimutatni; mindenesetre nagyobb része. Eddig 4.564,000 acre van bekeritve, azaz mint magántulajdon lefoglalva; ebből 2.596,612 acre tettleg mívelés alatt. Buzával 1869/70-ben 1.118,981 acre volt be vetve; az aratott

buza értéke 20 millióra számittatik, s tiz millió dollár értékü vitetett ki, nagyobbrésze Angliába. Liszt Chinába, Ausztráliába is vitetik; mert a buza jól megérik s lisztje igen száraz — veszély nélkül lehet a tengeren bármily messze szállitani. Jól terem a rozs is, árpa, zab, széna stb., de világkereskedelmi szempontból tekintetbe még eddig nem jönnek.

A kézmű és gyáripar statistikája is meglepő, tekintetbe véve, hogy ezen állam összes lakossága alig tesz ki egy milliót. 1870-ben 40 millió dollárra számittatott gyáriparba elhelyezett tőkeérték, mely körülbelül 4000 gyárra oszlik el; ezek foglalkoztatnak 26,000 munkást; fizetnek 13 milliót munkabér fejében; 35 milliót nyers anyagért; s az előállitott cikkek értéke évenkint 60—66 millió. Ebből a liszt 8 millió, fa hat millió, szivar két millió, cipő és csizma 1½ millió, kocsik és waggonok 1.300,000, élelmi cikkek, gyapjúkelmék, higany 1—1½ millió dollár értékü stb.

A kézművesek munkája magas; asztalos, kőmives, ács, 4—6; könnyebb vagy nyersebb munkát végzők 2—4 dollárt szereznek napjában.

Az élet drága; mindenki azért jött Californiába, mert itt remélte, hogy jobban fog élni mint másutt; tehát bővebben is költ. De a pénz is bővebben van, és az arany a pénzforgalom. A forgalomban levő pénz a double eagle (kettős sas) — 20 arany-dollár s öt arany-dollár: egy fél és negyed dollár, (25 cent) 20 cent és 10 cent (one dyme), ezüst pénzek; a legkisebb pénz a tizes, (=22 krajcár), ötöst nem is látni; sem nickel, sem réz váltópénzt; tiz centből nem szokás visszaadni, vagy visszakérni. Nem érdemes. Az apró forgalomban még egy eszményi pénzzel is számitanak, mely mint a francia »sous«

tettleg nem létezik: ez a »bitt« vagyis $^1/_8$ dollár = $12^1/_2$ cent. Ezt Californián kivül nem is ismerik.

Az összes ingatlan birtok értéke 550 millió dollárt tesz ki, tudniillik az adó-census szerint. Valójában magasabbnak kell lennie; mert más oldalról maga San-Francisco lakóinak, kik az igaz, a provinciában terjedelmes jószágokat, bányákat, gyárakat birnak, vagyoni értéke 400 millióra tétetik.

Banküzletekben 80 millió van elhelyezve; ebből 45 millió esik a San-Franciscoi letéti s takarékpénztárakra. A San-Franciscoban székelő különféle bejegyzett társulatok által évenkint fizetett osztalékok 20 millió dollárra rugnak. Ebből 13 millió a bányákra, 3 millió takarékpénztárakra, 1 millió bankokra esik. A vizvezetéki társulat 480 ezer dollár osztalékot fizet; a légszesztársulat 410,000, a biztositó-társulatok 210,000 dollárt.

Ezen számok nem volnának elegendők, hogy ha célom volna, a mi munkám terjedelménél fogva nem lehet, California statistikáját nyujtani, de elegendők arra, hogy némi fogalmat adjanak ezen fiatal ország gyors fejlődéséről, s igazolják azon elragadtatást, melylyel ezen aranyországról, mint csodaországról, szól és ir mindenki, a ki látta: és a mely igazolva van ma is, mindamellett, hogy az utóbbi 3—4 év folytán kifejlett közgazdasági válságot élénken érezni itt is, annyira, hogy ma csak a földmíves vándorolhat be a boldogulás reményével; mert a földmívelésnek beláthatlan tere van, s az általa igényelt munkások száma nem elegendő. Ellenben értelmesebb munkások, bankhivatalnokok, technicusok, kereskedelmi segédek, alkalmazást csak nehezen találnak, mert fölös számmal vannak.

Mint mondám, California lakói nem csak nem oly hypokriták mint a többi amerikaiak, hanem nagyon is könnyen látszanak venni a vallást. Mindazonáltal már 1870-ben létezett az országban 645 vallási congregatio, 532 imaházzal, s azokban 195,000 ülőhelylyel. Összes egyházi vagyonuk pedig 7.404,000 dollárt tőn. Ebből a katholikusoké 144 egyház, 66 ezer ülőhelylyel s 4.600,000 dollár vagyon-értékkel; azaz a templomok több mint negyedrésze, az ülőhelyek $^1/_3$ része, és az egyházvagyon 1 és $^1/_2$ része az ő tulajdonuk. Utánnuk közvetlenül jönnek a Methodisták 155, Baptisták 115, Praesbiterianusok és Congregationalisták 95, Episcopolisták 38, Zsidók 10, Mormonok 3, Spiritualisták 2 imaházzal. A californiai katholikusok feje az érsek, ki San-Franciscoban székel.

Sok érdekes mozzanatot hozhatnék még föl, ha munkám terve a tovább terjeszkedésben nem korlátozna, melyek egy államnak embroyonalis állapotából való kifejlődésénél jellemzetesek; a fő azonban mindenesetre ugyanaz, mely — habár csak kisebb mérvben — egész Amerikában érvényesiti magát, s ez az: hogy az imént jelzett bámulatos gyors fejlődés, szellemi s anyagi jólét mesés haladása, sem a politikai szervezet, sem egyedül az ország nagyszerü természeti kincsei által nem magyarázható meg: hanem főleg az által, hogy itt az ember vállalkozási szellemét s munkaképességét sem régi intézmények s traditiók, sem a romok irányában is sokak keblében élő kegyelet nem akadályozzák, mint Európa régi államaiban; hogy az új alkotások nem ütköznek a régi érdekekbe; mert ezen állam, tabula rasa, valóságos puszta, melyen minden újonnan termelt fűszál — valamennyi lakó közös érdekének szolgál. Itt nem kell az

újjáalkotásoknál megalkudni a multtal; nincs szükség kimélő átmenetekre, ideiglenességekre és félrendszabályokra: itt megragadhatni egy eszmét, s azt ki lehet vinni, kereken, teljes erejében. Ez a csudálatosan gyors fejlődés kulcsa.

12.

Az aranyváros.

San-Francisco jul. 1.

E különös országnak van ismét egy különlegessége, és ez fővárosa San-Francisco! az »aranyváros« — Golden city — mint a szó-dagályt kedvelő amerikaiak nevezik, ez uttal méltó emphasissal.

Azaz hogy bocsánat, az állam politikai fővárosa nem San-Francisco, hanem az attól öt órányira fekvő San-Sacramento. Itt ülésez a californiai congressus, kormányzója, államhatóságai; itt áll a washingtoni mintára épült Capitolium, melynek kupja 220 láb magas. »The cost was about two and a half million dollars«.

San-Erancisco csak tengeri kikötő, s kereskedelmi város. De mig Sacramentot nem ismeri senki, San-Francisconak hire van az egész világon. A legeltaszitóbb és legvonzóbb, de legcsodálatosabb mesék keringenek róla; és e mesék valóságosan igazak. Regényiróiknak nem is igen kell megerőltetni képzelődésüket; csak irják le az embereket a mint voltak, s a minők ma is, és a dolgokat, melyek történtek; és kész Bret Hartnak legfeszitőbb s legkülönösebb regénye.

A város homokbuckás dombokon és völgyekben épült. Központja felé jól kövezett, vas, kő és tégla anyagból emelt pompás házakkal, s palotákkal beépitett utcák vannak, melyeknek külső végei egy oldalról fölemelkednek a homokbuckás dombokra, hol már kecses és fehérre festett faházikók s egyes villák díszlenek; s az utca közepén lóvasut jár, mig a homokra fektetett deszkaállványok képezik a járdát; másik végök kinyulik az öbölre és kikötőre, hol a dockok, raktárak, vasuti indóházak, gőzhajók és gőzkompok állomásai vannak. Innen, hol nagyszerü világkereskedelmi mozgalmat szemlélhetni, át az elegans utcákon, hol az üzleti forgalom, sétáló ladyk, és ladylike demimonde, fehérek, feketék és chinaiak tolongása szórakoztat, föl a dombokig, honnan elbájoló kilátás van a tág öböl viztükrére, szigeteire, hegyeire, ez oly változatos sétát képez, mely a legblazirtabb párisi járdataposó, vagy new-yorki »loafer« (=bumler) idegeit is kellemes izgalomba hozza.

San-Francisco sokban ellentétet képez a régi államok nagy városaival, s a többi közt abban is, hogy még emezekben nők ritkán láthatók az utcákon s közhelyeken, mert részint a nagy hideg, részint a nagy hőség, szóval a kevésbé kellemes égalj, részint végre tunyaság a házban tartja őket; vagy kiknek házi tüzhelyük nincs, azok a hotel és boarding house folyosóin egész nap tétlenül sétálnak vagy üldögélnek, napjában háromszor változtatott toiletteben: az alatt San-Francisco főutcáin, kivált a napnak legkellemesebb déli óráiban, hemzsegnek az elegans nők; vagy kettecskén karonfogva, vagy csinosan öltözött gyermekeiket vezetve, vagy egyedül röpkedve. És pedig veszedelmesen szépek ezek a San-franciscoi szépek. Dicsőséges szüleményei a spanyol, francia, olasz, angol,

német vérvegyüléknek! Többnyire középnagyságú, karcsú de teljes termetüek: könnyü járatuk kecses mint az őzé. kissé erélyes mint a szarvasé. Kevés köztük a szőke; többnyire barnák, gesztenye szinü vagy fekete dús hajzattal; frisurájuk egyszerű, chignon nélkül; arcbőrük gyengéd pirral vegyült olajszin; eleven fekete vagy kék szemekkel, finom konyulatu kis orral; eszes derült gunyoros arckifejezéssel. És aztán két különös chiquejök van: kis kalapjokat oly ügyesen kötik be zöld vagy kék fátyolkával, mintha csak kendővel volna fejök bekötve, a mi különösen piquant, és balkezökkel oly kecsesen fogják össze ruháik hátulsó redőit, mintha csak táncra készülnének. Ruháik többnyire sötét szinüek, uszályt nem hordanak; egész jelenségök egyszerű de elegáns. Arany és drágakő ékszereket szeretik — hiszen az arany-országban laknak — fülbevaló, nyaktű, óralánc, arany-öv, gyémánt gyürűk csillognak rajtok; de nem font számra. mint az európai bourgeoisietől, vagy ténsasszonyból ugrasztott méltóságos asszonytól megszoktuk; hanem izletes filigrán csecsebecsék, melyek bármit mondjon is a mogorva férj uram, szépitik a csinos nőt.

Az utcai élet élénkebb, az egész életmód nyiltabb; az emberek derültebbek. Itt létem első reggelén X. barátommal barangolva, találkoztunk vagy tizenöt emberrel, kiknek bemutatott: »Magyar ember«: ah! I'm veryglad! Magyarországról csak annyit tud, hogy Kossuth magyar volt; hogy a szabadságért harcolt, s hogy különben Franciaországgal határos. Aztán azt kérdi, hogy német nyelv-e a mienk? Mire én fölvilágositom, hogy bizony külön nyelvünk van. Általán az amerikaiak nem tudnak rólunk semmit: mégis láthatólag szivesebbek, mihelyt azt hallják hogy magyar vagyok.

»Ez a magyar gentleman« philadelphiai kiállitásról jő — mondja bemutatóm.

»You found it splendid?« Látom hogy azon feleletet várja tőlem hogy: very splendid!

»Will you take a drink?«

»Nem tetszik velem egyet inni?«

Notabene: visszautasitani nem illik. »Uram ittam ma már whiskyt, whisky punchot, sherry coblert, catawba-punchot, champaigne cocktailt, bocsásson meg már nem birok!

»Tehát fogadja ön el e szivart!«

El kell fogadni. Hogy hatalmas havannai még meg nem száradt friss szivar, melynek ára 25—30 cent aranyban = 64—80 krajcár: az magától értetődik! Aztán meghiv lunchre, vagy holnapra ebédre. És ez igy megy sorba, egytől egyig; akár millionär, akár középsorsú, akar kezdő üzletember — a vendéget szereti; maga is szeret mulatni; pár dollár fölle: az neki bliktri. Könnyen jő, könnyen megy.

Az amerikai míveltségi foka szerint különbözőleg hazájára vagy büszke, vagy hiú. Második kérdése bizonyosan: »and how find You Amerika?« hogyan tetszik önnek Amerika? A californiai Amerikáról nem is szól. Erős local-patriotismusa kizárólag California megbámulására szoritkozik. — »How do you like California?« Szereti ön Californiát? mit szól ön Californiához? csak ezt kérdi: s ha te fölmagasztalod, »a very mervellous«. »beautiful«, magneficent countryt« akkor ő el van ragadtatva. »Igyunk még egy whisky punchot«.

Az itatási szokás, Rae szerint az arany ásók által hozatott be. Italt rendelni bajtársai számára a californiai szerencsés bányászok szokása volt. Italt rendelni

ismerősei számára, a gazdag californiai polgár szokása. Rae egy urat emleget, ki a legnépszerűbb ember volt San-Franciscoban csak azért, mert volt olyan napja, hogy ötszáz dollárt itatott el barátaival. Ellenben megismerkedtem egy irlandi származású millionärrel, ki oly fösvény, hogy nemcsak hogy másnak nem fizet, hanem a hol szerét teheti, más költségén eszik, iszik, s magát vendégül octroálja. A legcimeresebb gonosztevő nem részesül oly általános megvetésben, mint ez az ur, egyedül fösvénysége miatt. A szellemi javakra való áldozásban azonban szűkmarkúak; legalább Rae emliti, hogy most pompás palotában elhelyezett célszerű olvasó termekkel ellátott kereskedelmi könyvtár, hova Hyttel ur által vezettettem be — szegény apró kereskedők, segédek, irók, zenészek adományaiból alakult s tartatik fön, s a millionärek mit sem tettek érte.

Nem csoda, ha a belváros, hol a forgalom összpontosul, tele van a legnagyobb fényüzéssel berendezett restaurantokkal és (bar-room) ivodákkal. Van több olyan étkező, és pedig elegans helyiség, hol ételt ingyen kapni, csak az italért kell fizetni; és természetesen az italt ilyen helyen valamivel, de csekélységgel, drágábban számitják. A ki csak egy pohár claretet iszik is, melyért 25 centet fizet, az ehetik jóllakásig halat, sült hust, sonkát, sajtot ingyen! . . Tessék ezt megkisérteni Müller urnak a Thonet-udvarban.

A san-franciscoi középosztály, mesterember, hivatalnok, kereskedő, ügyvéd, bank- és pénzüzér és börsianer életmódja körülbelöl ez: reggel 7—8-kor az üzletbe, déltájban futva, állva, ülve, mindenesetre erős reggeli; közben járás-kelés üzleti dolgokban, vagy a tőzsdén; közben egy-egy pohár sziverősitő a fönnemlitettek közül;

zése üzleti munka tart esti hatig. Akkor a legszegényebb munkás is, ha szerét teheti, inget vált, leveti könnyű dolgozó nadrágját s blouseját, melyet munkaközben tisztességes ruhája fölött hord, hogy azt kimélje; a vagyonos a maga módja szerint átöltözik: s megyen omnibuson, tramwayn, gőzkompon, közelebb vagy távolabb lakására vagy vendéglőbe, vagy clubjába ebédre. Ebéd után kikocsikáz a közel gyönyörű vidékre, a Cliffhousehoz; este szinház, sörház, borház, játékház és mindenféle ház. Félórával éjfél előtt a légszeszszel már csak félig világitott utcákban csend áll be.

Bizonyos libertinage jellemzi San-Franciscot. Azon állapot ugyan, midőn ott a hamis játék s minden egyéb bűn tanyái, hol a boldog boldogtalan arany kereső, vagy az egy kis pénzzel földet vásárolni a távolból jött immigrans, kifosztatott mindenéből, éjjel nappal nyitva voltak; s világos nappal az utcán, revolverrel lőttek egymásra; s a városban egy becsületes asszony nem lakhatott volna: ezen állapot, — hála a vigilance Comiténak — 15—20 év óta megszünt. San-Francisco most igen tisztességes, becsületes város, melynek, mint mondám, hölgyei ladyk és még demimondja is ladylike. Mindazon által most is sokkal nagyobb férfi lakossága, mint a női; s igen sok férfi él nőtlenül, mert állandóan még le nem telepedhetett; szerencsét próbálni jött; s maradása bizonytalan.

És a fölséges üditő, erősitő, az idegeket ruganyozó, a kedélyt és vért könnyitő égalj! Ez a frissitő tengeri fuvalom, mely folyvást mérsékli az ország belsejéből jövő száraz meleget. San-Francisco tudniillik egy félszigeten fekszik, melynek egyik oldalán a csendes tenger, másik oldalán az öböl. Ennek a tengerfelőli bejáratánál a hegyek annyira közelednek egymáshoz, hogy végpont-

jaik közt alig van 1/4 angol mfldnyi köz. A hajók ezen bejáratát Golden Gatenek, aranyos kapunak nevezik. E kapun folytonosan tódul be a csendes tenger felől jövő hideg lég, s mérsékli az ország belsejéből jövő meleget; de a délutáni órákban köd képződik, mely az éjen át s reggel addig tart, mig a nap ereje eloszlatja. Érdekes a köd ezen tódulását a dombok tetejéről szemlélni. Hirtelen keletkezik és terjed, úgy hogy minden percben azt véljük, beborit. Azután ismét meg hátrál s jókora láthatár megtisztul. A mint az ország belsejébe ér, a forró völgyek s kiszáradt hegyek felszivják.

Az olyan utas, ki csak egy-két napot tölt itt s talán ilyen ködös vagy épen a nyáron nem ritka szeles poros délután kocsiz ki: az San-Francisco kedves climáját a legkellemetlenebbnek, csodaszép vidékét a legsilányabbnak fogja tartani.

San-Francisco a 37.48 szél. fokon oly távolságban fekszik az egyenlitőtől, mint Lisabon, Palermo, Athen vagy Smirna. Januárban átlagos hőmérséke 49 fht, september 58, a különbség csak 9 fok; mig New-Yorkban január és julius közt a különbség 42, Londonban 25, Nápolyban 30.

Hogy miként kell öltözködni San-Franciscoban, egy Amerikai iró körülbelül ekként irja le, — és hogy nem túlzott, azt én junius közepétől julius elejéig tapasztaltam:

»Reggel 7—8-kor kimegyek fölső kabátban, s azt begombolom nyakig; 9-kor felnyitom a két fölső gombját; féltizkor egészen kigombolom; tizkor levetem a fölső kabátot s egyszerű posztó öltönyben maradok; tizenegy után hazamegyek s nyári öltönyt veszek föl; két óra után ismét fölhuzom posztó öltönyömet; négy óra után

ráhuzom a fölső kabátot; hatkor begombolkozom nyakig s ha lehet kendőt veszek föléje.«

Itt soha sincs forróság; mindig kellemes, többnyire hüvös a hévmérsék; ritkaság, hogy valakinek kedve jöjjön tengeri fürdőt venni, pedig az öbölben jól berendezett fürdőház van; de a viz hideg, csak ritkán ér el 13—14 R. fokot. És a lég maga elég üditő, s az emberi műszerekre igen elevenitőleg hat. Szóval a már beteg, elgyengült lélegzési szerveket kivéve, miknek a gyakori köd, sőt szél és por nem kedvez, különben a legegészségesebb égalj.

Tény, hogy San-Franciscoban a férfiak erősebbek, a nők virulóbbak, mint a többi Amerikában. Az egészségi viszonyok kedvezőbbek mint bárhol. Mig Nápolyban 39 halott esik ezer lakosra, Bécsben 35, New-Yorkban 28, Londonban 24, addig San-Franciscoban csak 21.

* * *

San-Francisco vidékének szépsége ha nem is vetélkedik Nápolylyal, nagyszerüsége Konstantinápolylyal: de legalább emlékeztet rájuk. Ege gyakran borus ugyan a ködtől, de midőn tiszta — egészen déli szinezetben ragyog. Évente 220 tiszta, 60 esős, 80 borus napja van: télen-nyáron megtörténik, hogy több hetekig a legtisztább napok követik egymást. Ezen arány kedvezőbb mint Olaszországban. Gyönyörü tág öble festőibb a Bosphorusnál; partjait szép alakzatú hegység szegélyezi, mely 2—3 ezer láb magasságig emelkedik; s bájos sziklaszigetek usznak kék vizében, mint tükörre festett megannyi phantasticus aquarel kép. A hegyek egy része kopár ugyan, mint Olaszországban, s nem látni oldalain a ciprus és narancs-erdők környezte mosékat, sem tündérkertek közt márványpalotákat, mint Galathá, Therapia,

Bujukdere vagy Beikosz körül: de csudálatos kék vagy vörös színt játszanak a nap változó világitása szerint. Szigetei közt ugyan hasztalan keresnéd Caprit, mert arra, hogy ilyesmit kétszer teremtsen az Isten, nincs példa: de bájos nyugpontul szolgálnak a szemnek, akár a partról nézi az ember, akár gőzhajón surran el mellettök. És van San-Francisco fekvésében a világszerünek azon jellege, mely Konstantinápolyban meglepi az embert, s egy homályos és tisztelettel vegyült érzést ébreszt, egy sejtelmet, hogy e helyt az emberiség sorsának egyik kulcsa van elrejtve. Igaz, hogy a mi Konstantinápolyra nézve tény, az San-Franciscora nézve még csak előérzet, de alapos előérzet, hogy itt is egy történeti tényezővel van dolgunk.

San-Francisco az éjszak-amerikai continens nyugati határvárosa maholnap a közlekedési eszközök folytonos fejlődését számitásba véve, nehány napi távolságban Ázsia legelőbbre haladott országaitól, s épen ugy Európa szivétől; a világszerű vasut végpontján s olyan tengeröbölben, melybe ellenség be nem jöhet, mert a Goldengate két hegyfala alig egy angol mértföldnyi zárható kaput képez védelmére; s a mely tengeröböl nyolc mfld széles s 50 mfld hosszú; más forrás szerint 257 □ mfld s ebből 79 n. sz. mfld három öl vizmélységü. (A newyorki csak 22 n. sz. mfld.) Elfér kikötőiben állitólag kényelmesen a világ valamennyi hatalmasságainak összes hajóhada; San-Francisco kikötőjében magában horgonyozhat 3730 első rendü kereskedelmi hajó, vagyis 10,000 különböző hajó. West-Point és Lime-Point közt vagy is az arany-kapu bejáratánál apálykor 33 láb a vizmélység. A dagály és apály közti különbség csekély; erős viharok nem akadályozzák a ki- s bejárást; és soha

sem fagy be. Mindezen előnyöknél fogva elsőbbsége van Amerika minden öblei s kikötői fölött.

A város még alig 24 éves korában, azaz 1872-ben, tovább nem terjednek forrásaim (Hyttel Resources of California) adatai, érkezett kikötőibe 3670 hajó 1.237,000 tonna súlylyal. És pedig Angliából 72, Német- s Franciaországból 8—8, Ausztráliából 77, China és Japánból 80, Dél-Amerikából 122, s igy a világ minden részéből. Tizenhárom év alatt a hajóközlekedés: s pedig az amerikai 200, külföldi hajók forgalma 350 száztólival emelkedett. Képzelhetni egy század alatt hova fog emelkedni!

Ily gyors fejlődésü városban természetesen a speculatio egyik főtárgyát — a házhelyek és telkek képezik. De a város terjedésének irányát eltalálni nem oly könynyü. Ezelőtt 15 évvel a Washington- és Sacramento-utcák képezték a város központját; ma már a Montgomery, Kearny, California és Market street. Ide huzódnak a bankok, a nagy üzletek, az elegans boltok és a pénzes közönség. E vidék házhelyei most drágábbak, mint amott. Ezelőtt 20—25 évvel potom áron vásárolt homokbucka területek ma már milliókat érnek. És ezek adásvevésén igen sok ember lett millionärré. Egyátalán itt egy nap alatt annyi millionärt látni, mint Budapesten bukott uraságot. Az is igaz, hogy egy év folytán csaknem annyi bankigazgató s pénztárnok, vagy bankár szökik meg mint Bécsben; s hogy több milliót tudnak lopni mint Bécsben, annak sem kell a bécsiek nagyobb szoliditásában keresni az okát. Ma azonban, illetőleg néhány év otai mostoha idők, bankbukások, bánya- és kereskedelmi válságok után — a háztelkek átlagos értéke is tetemesen lesülyedt. Majd fog emelkedni ismét. Nem kell félteni San-Francisco jövőjét!

Különben ma is oly vigan élnek itt, mint bármikor az aranyidőkben. Még vigabban, mert nem kell attól tartani, hogy a ki az utcán ártatlanul sétál, véletlenül két párbajvivó közelébe vetődik, kik revolverrel lődöznek egymásra, s igazán nem tehetnek róla, ha véletlenül lelövik az ártatlan sétálót. Ma már rend van San-Franciscoban, s a nyugalom helyre van állitva, jobban mint Varsóban.

Nagyon kedveltek a kirándulások a szép környékbe; a bérkocsik, s hátas lovak számosak. Két lovas kocsi bére egész napra 6—8 dollár; a belföldi lovak nem nagyok de erősek; s fáradhatlanul futnak a homokban s dicséretes tulajdonságuk, hogy egész nap elvannak etetés nélkül. Leglátogatottabb a Cliff house, egy finoman berendezett ét- és mulatóház, mely a csendes tenger partján kiemelkedő sziklacsúcson áll; tágas terasse-áról festői kilátás nyilik jobbról a Golden Gatere s azt környező hegyekre, balról az ezüst hullámok mosta sík tengerpartra, s előtte a végtelen csendes Oceán kék tükrére. A hotel átellenében meredek sziklacsúcsok emelkednek ki a tengerből, mely dühösen de eredmény nélkül ostromolja, s gyakran félig eltemeti habjaival, mig tetején a sziklák közt a tengeri oroszlányok sütkéreznek a napon, s játszódnak ormótlan kecsességgel leugrálva a hullámok közé, hol ismét ügyetlenül fölmászkálva a sziklákra, mig ezeknek csúcsain pelikánok tartanak siestát, s különféle pompás szinü madarak vagy sirályok repkednek körülöttük. A sziklákat Seal-Rocksnak nevezik az ott tartózkodó tengeri oroszlányokról, kik azonban rég eltüntek volna, ha szabad volna lődözni őket. Vannak köztük 9—10 láb hosszúk, s bukfenceik nézésébe nem fárad bele a kis és nagy gyermekek serege.

Soká sétáltam föl-alá a terrassen elmerülve a fönséges tájkép élvezetébe, mig a költői fellengés helyett a környező életre nem fordult figyelmem. Mint mondám a Cliff house kedvenc mulató helye a fashionable köröknek, kik fél napokat is töltenek itt, s itt reggeliznek vagy ebédelnek mint a párisiak St. Cloudban vagy Belvilleben. A salonban zongora, az ebédlő fényes, még több vonzerőt játszanak gyakorolni a csinosan rendezett, s csak néhány személyre számitott külön cabinetek, miknek üvegajtói a terrassera nyilnak, miken át belátni, és én benéztem. Ittott igen csinos nők, fiatal udvarlók, s idős rouék, alkalmasint házaspárok, kik mulatni jöttek, de jobb kedvök volt, s nagyobb zajt ütöttek, mint házasok szoktak. Azután lebocsátották a függönyöket; ámbár nem sütött oda a nap. Az ebéd kitünő volt, fris tengeri pókok, finom halak, zamatos »tenderloin« türhető pezsgő. Az ebéd 3 személyre belekerülhetett vagy ötven dollárba.

A vasuti vonatok, melyek Reed-Woodba, Fair-Oaksba vezetnek 1½ vagy 2 órányi távolba, vasárnaponkint tele vannak kirándulókkal. Némely állomáson száz-kétszáz is száll ki egyszerre, nők, férfiak, gyermekek, kik egész napra eleséggel ellátva s egy társaságot képezve — néha zeneszereket is czipelve kivonulnak a közelebb távolabbi szép pontokra, árnyas erdőkbe. Az ily társas-kirándulások »Picknick«-nek neveztetnek, s igen kedveltek. Egy nagy előnye van az ilyen nyári kirándulásoknak Californiában, esőtől semmi esetre sem kell félni.

Ezen vonalon legszebb pont Fair Oaks (szép tölgyek). Hullámzó síkság, melynek dombjairól vagy kerti pavillonjairól kilátni egy oldalról a San Franciscoi öbölre s szép hegyeire, más oldalról a tengerre. Gyönyörű par-

kok és kertek, s gazdagon és izletesen épült villák jelzik, hogy ez a dúsgazdagok nyaraló helye. Kivéve a török szultánt, a monacoi herceget és az olasz királyt, nincs európai fejedelemnek olyan kertje, mint ezen demokrata polgároknak, azon egyszerü okból, mert itt a szabadban száz meg száz australiai, japáni, dél-amerikai virág, bokor és fa buján tenyész, mig nyugat-éjszakon csak üvegházakban nagy ügygyel-bajjal tartatnak fönn. Két vasárnapot töltöttem itt Ullman Móric hazánkfia gyönyörű birtokán, kedves családja, s érdekes társaság körében, a terebélyes fák árnyában élveztem a balzsam illatu léget, s még julius elsején oly üditő hüst, minő nálunk szép májusi napon szokott lenni — t. i. minden tiz évben egyszer.

Megjöttömkor a Palace Hotelbe szálltam. Hat és félemeletes, vagy 500 szobát tartalmazó óriás hotel, üvegfödte szép nagy udvarral, tetőtől le az udvarig pompás szőnyegekkel, fényes ebédlő, társalgó s olvasó termekkel — szóval pompás. Nagy szobám volt, két melléklettel — az egyikben fürdő kád s closet meleg s hideg vizzel; ára reggeli, déli, estebéd és esteli vagyis négyszeri étkezéssel együtt öt dollár aranyban (Californiában nem fogadnak el papirpénzt, greenbackot s az arany agiója jelenleg 12½ %). Vajjon az első vagy hatodik emeleten lakik-e valaki? az egyre megy ki: három emelőgép folyvást tevékenységben van éjjeli 1—2 óráig, s föl-le szállitják az embereket. Azonban pár nap mulva magánszállást fogadtam, a Kearny nevü első rangu utcában, egy nappali s mellé háló szobát az első emeleten: fizetvén fél hónapra 30 dollárt. Az amerikai hotel-étkezést ugyanis nagyon meg lehet unni; és kellemetlenségeihez tartozik, hogy az ember le van kötve. St.-Fran-

ciscoban pedig sok jó, sőt finom restaurant létezvén, az utas emancipálhatja magát.

Mint mondám, St.-Francisco fiatal nagy város. Harminc év előtt épültek itt az első fakunyhók. De kikötője a kereskedelemnek kedvező fekvése, a közelébb-távolabb fekvő arany-, ezüst-, higany-, kőszén-, vasbányák gyors fejlődése hirtelen megnövesztették, ugy, hogy ma már vagy 200,000 lakója van, s huszonöt-harminc év mulva a világ első rendü kereskedelmi városai egyike lesz.

Lakosai túlnyomólag angol-amerikaiak; de van vagy 20,000 német is; — sok spanyol, kik már a mexicói uralom idejében Californiában laktak, vagy azóta átjöttek, s arc-színök és modoruk által hamar fölismerhetők; vannak franciák is, görög, dalmátországi szlávok s csak kevés magyar. Van minden, kivált azonban német nemzetiségü zsidó is. Végre vagy harmincezer chinai.

Ezek a chinaiak Amerikának kemény diót fognak még képezni. A néger-kérdést maholnap a »chinai kérdés« fogja követni, mert a chinaiak mind nagyobb számmal özönlenek be; olcsó munkájokkal lenyomják a munkabért; a mi gazdasági tekintetben szerencse volna: de rosz vért csinál a munkásosztálynál; minélfogva minden demagog a chinaiak elleni dictiózással igyekszik magát népszerüvé tenni. Igaz, hogy e nép, a mit Amerikában szerez, mind elküldi Chinába, s annyira idegennek tekinti magát itt, hogy még halottait is hazaküldi. A holttetemeket tudniillik megfőzik, — a husos részeket gondosan levakarják a csontokról: a tiszta csontokat faszekrényekbe zárva küldik át hazájuk szent földjére. Ők tehát idegen testet képeznek a társadalomban; s végre ha csak tizedrésze igaz is azon hireknek, mik

erkölcstelenségökről keringenek — nem lehet szaporodásukat közönynyel venni. Azonban e kérdés tüzetesebb tárgyalását máskorra tartva fönn — egyelőre csak sétálgatok s szétnézegetek a chinaiak által tömören lakott városrészekben. Házaik chinai stylben épülvén — akárcsak Pekingben vélnéd magadat.

Színes házak, cifrára faragott, s zöldre festett balconokkal s folyosókkal, — ereszekkel, melyek alatt cifra vörös vagy zöld léggömb forma lampiónok, papirsárkányok himbálóznak. Nehány templom, gyermekes csúf bálványokkal.

Földszint boltok vannak, mindennemü európai és chinai iparárúkkal. Ez utóbbiakból vettem volna, mert itt eredeti voltuk kétségtelen; de annyira túlbecsülik árúikat, hogy nem lehet, s nem érdemes megfizetni. Itt ugy is mindennek magas ára van; s meg vagyok győződve, hogy Bécsben s Pesten legalább oly olcsón kapni chinai s japáni árúkat, mint itt.

Árulnak aztán gyümölcsöt, zöldséget, hust, szárított s fris halakat, sült disznót, mit nagyon szeretnek; mind ezt meglehetősen degoutant piszkos alakban.

Egy chinai hotel és restaurant a Sacramento utcában a gazdag chinaiak gyülhelye. Bemegyünk; földszint a bar-room, (ivóhely) elég tisztességessen néz ki. A házbelieket üdvözöljük, s kérdjük: körül nézhetünk-e a házban? Szivesen csatlakozik egyikök hozzánk s fölvezet a cifra faragványozott, barnára fényezett falépcsőn az emeleti terembe, mely szintén sötét-barna alapszínnel bir, de ablakfülkéiben, és mellék szobáiban színe aranyos papir tapetákkal s képekkel tarkázott. Cifra papirból készült lámpák, és nagy üveg-csillárok függnek a teremben; asztalok, székek, állványok finom porcellán edé-

nyekkel. A nyilt mellékszobákban elegáns divánok vánkosokkal az opiumszivók számára, — az ehhez való minden készülékkel.

A gazdag chinaiak ezen mulató házaikkal élénk ellentétben vannak azon pincelakok, melyekbe az utcáról belátunk; e sötét, piszkos, büdös lyukak, a hol hemzseg az egymás nyakán ülő coolie. Kettenkint szoktak e helyeken egy-egy ágyat bérelni, mely azonban oly keskeny, s oly lyukban van, hogy egy is alig bir abba bemászni; tehát felváltva alszanak; az egyik estétől az éj bizonyos órájáig, — addig a másik az utczán sétál, csavarog, vagy valami lebujban játszik (a chinai szenvedélyes játékos), azután a másik jő aludni, s szerepet cserélnek.

Ezen lebujok csak rendőr kiséretében látogathatók meg; s ámbár e részben túlzások nem lesznek ritkák: de tagadhatlan, hogy számos borzadály, s nem mindig kikutatható bűntettek szinhelyei, miket ha a rendőrség kinyomoz is: a biróság elitélni nem képes, mert a hamis tanuskodást oly rendszerré mívelték ki, hogy nehéz európai jogfogalmaknak megfelelőleg valakire rábizonyitani. A chinai ellen tanuskodó chinainak, vagy másnak gyakran veszélyeztetve van élete. Gazdagjaik, ha érdekökben áll, sokszor egyenest Chinából hozatnak orgyilkost, ki 5—6 száz dollárt kap, s a mint befejezte föladatát: rögtön visszaszállittatik Chinába.

A chinai szinházak — kettő van — a város érdekességeihez tartoznak. Kivülről ezek is cifra épületek, de bejövet csúf sötét bódé. A közönség chinaiak s kevés idegen. Dohányoznak, illetőleg cigarettet szivnak; azelőtt opiumot szivtak, de a rendőrség eltiltotta; mind a mellett most is olyan büz van a házban, hogy soká ki nem állhatni.

A szinpad kicsiny; előtérben a játszók; mögöttük ül a 6—7 személyből álló zenekar; tambura, dobok, cintálak, fütyülő s fuvola-szerekkel, s fadorombokkal. Irtóztató macskazene, melyet aztán koronkint fokoz a játszók éneke, helyesebben szólva — csúf nyivákolása. Az előadott darabok többnyire ezer évek előtti történeti művek, melyek nem fejezhetők be egy este, hanem hónapokon át huzódnak. Ez valami harcias tárgy lehetett. A szereplők, az igaz, hogy finom chinai szövetekbe, drága aranyhímzetü cifra ruhákba voltak öltözve; de többnyire rútul festett vagy ijesztő lenni akaró nevetséges álcák alatt, férfiak és csúf nők; komikai koronákkal, bolond süvegekkel, hosszú tollakkal fejeiken.

Beszédjük csúf torokhangu orditás. Jönnek, mennek ugyanazon alakok más-más evolutiókban, civódnak, forognak, harcolnak, elfutnak, meg visszajönnek. Nem érteni a dulakodásból egyebet, mint hogy a hadvezér elveszté a csatát; s az uralkodó előtt hasra fektetik, s vagy tizet vágnak rá a bambusbottal.

A chinaiak, miután már ismerik az európai szinészetet és zenét, nem csak nem tartják ízetlennek az övéket, hanem az európainál különbnek vélik. Általán lenézik az európaiakat; s magukat és műveltségöket sokkal magasabbra helyezik.

Hogy az idegen St. Franciscoban első sorban a tőzsdét nézi meg, az érthető. Ez az igazi papirjáték hazája, hol a koldus egy nap alatt milliomossá lesz és megforditva. A bányarészvények képezik itt a fő játék- és értékpapirokat. Ezeknek sora véghetetlen. És a játékdüh határtalan. De most a tőzsde itt is nagyon csöndes; az árfolyam régóta mint lefelé tart, s a hangulat nyomott.

Általán az üzlet, mint egész Amerikában, ugy itt is rosz; s az idegennek, ki most ide jő kenyerét keresni, és — mint hitte, hogy lehet — az aranyat csak ugy sétálva szedni föl az utcáról, annak ugyan koppan az álla.

St. Francisco, mint Amerikában valamennyi város, üzleti város; a hol mint igen érdekest legelőbb is a tőzsdét, bankokat, kereskedelmi kamarát, nagy raktárakat mutogatják az idegennek. Ez megnéz mindent, és sokat fárad s — kivált ha ujságiró — hiába fárad; mert ezek a dolgok mindenütt egyformák; s még csak irni sem lehet rólok érdekesen.

Ellenben nagyon emlitésre méltó itt a németek clubja, a St. Francisco-Verein, mely, minthogy mindjárt első nap beiratott Ullmann hazánkfia, nyitva volt előttem, s olvasó termével, hol számtalan folyóiraton, amerikai s európai hirlapokon kivül a »N. Freie Pressét« is találtam, kellemes tartózkodási helyet képezett. Ez a club is mutatja, mily könnyen jő itt létre minden vállalat s mily nagy mérve van mindennek. A club az egész házat elfoglalja; minden zuga pompás szőnyegekkel van beboritva; férfias elegantiával butorozott számtalan és nagy termei, mint két nagy olvasóterem, könyvtár, billiard- és játszószoba ugy berendezve, hogy a mulatozók egymást, vagy az olvasókat ne háborgassák. Van állandó buffetje és vendéglője; nagy éttermében jól étkeznek a tagok, kik vendégeket s nejeiket is magukkal hozhatják; s az elköltöttekről egy kis billt adnak, s csak havonkint fizetik a társulat könyvvivője által nyilvántartott számláikat. Kitűnő italok s mérsékelt árak. Ezenkivül van a clubnak nagy és szép táncterme és a bálok alkalmára számitott s finom selyembutorokkal és kárpitokkal elegan-

san berendezett melléktermek, női drawing-roomok stb. Fizetnek pedig a tagok évenkint 100 dollárt.

Az égalj dicső. Tizennégynapi ittlétem alatt csak két nap volt érezhetőn meleg s azokon is este hüvös szél állt be; különben nappal is tiszta ég mellet kellemes, hüvös szél leng, s a ki a pesti vagy philadelphiai hőséget ismeri, elfeledi, hogy juniusnak vége.

Itt tehát valóban kipihenhetni az amerikai s kivált a Pacific-ut fáradalmait s hőségét. Csakhogy az utolsó napokat két tárgy tette nyugtalanabbá: a két párt conventiójának elnöki candidaturája és a százéves ünnep közeledése.

E városban is mind a két párt bir hivekkel, de a republicanusok nyilván többségben vannak.

A conventió üléseinek napjain minden pillanatban érkeztek Cincinnatiból táviratok; s nem kelle várni, mig ezek az esti lapokban megjelennek, hanem az utcákon, a tőzsde előtt folytatólagosan nagy táblákra jegyeztettek. A szavazatok számának folytonos változása lázas izgalmat szült; a Hayes nominatiójában való kiegyezés azonban megnyugvással, sőt helyesléssel fogadtatott. Százegy ágyulövés jelezte az eseményt.

Tegnapelőtt este megint 101 lövés tudatta, hogy a democrata conventió gyülése is megválasztá elnökjelöltjét; ez nem oly nagy feszültséggel váratott. Egyébiránt itt ágyuztathat mindenki, ha előbb a hatóságnál bejelenti szándékát.

Ágyuzni pedig, lövöldözni, vagy legalább durrogatni, puffantyukat robogtatni általános passió itt; és valóban ijesztő készületeket tesznek az idősek és a gyerekek, hogy julius 4-kén kilövöldözzék magukat a függetlenség dicsőségére. A bayben tengeri csata lesz, »shambattle«, egy

nagy hajó légbe fog röpittetni; ez se baj. Hanem annyi lődözés lesz a városban is, (a chinaiaknak roppant raktáraik vannak tüzjátékszerekkel, melyek mind eladvák) hogy még a lapok is felszólaltak már, s emlékeztetik a hazafias publikumot, hogy St.-Francisco nagy része — faépületekből áll, s faburkolata van! A gyermekek már most is dobálják a puffantyukat a járó-kelők lábai közé. Sőt megnőtt emberek pisztolyokkal lőnek másnak füle mellet. A chinaiak főleg kedvenc céltáblái a legdurvább tréfáknak. De a felsőbb emeletekből is egész tűzesőt s bombákat dobálnak le a tolongó tömegbe; s a közönség nemcsak tűri, hanem mulat rajta. Az utcák tele aggasztvák apró nemzeti zászlókkal. A gyárakban már beszüntették a munkát, s julius 1-én déltől fogva már minden bolt zárva marad 6-káig. A vidékről ezer számra fognak bejönni a farmerek s bányászok. Zenebandák szerveztkednek, egyletek sorakoznak. És ez igy megy egész Amerikában.

Eleinte szándékom volt visszamenni Philadelphiára julius 4-ére; azonban itt késtem, de itt sem vártam be a lármás napot, hanem épen vasuton voltam. Nem is bántam meg, hogy nem voltam jelen a julius 4-ki ünnepélyen, mely abból állt, hogy nehány zászlóalj katona fölmasirozott. Bernard Taylor egy szép, de hosszú alkalmi költeményt szavalt el, melyet később élvezettel olvastam, a mi bizonynyal célszerűbb volt, aztán egy methodista pap másfél órai rettentő prédikátiót tartott, melytől az irtózatos hőségben reggel óta tolongott 200,000 főnyi sokaság széjjel futott. Grant meg sem jelent az ünnepélyen. Volt esze.

Még mielőtt elhagynám Californiát, hálásan kell megemlékeznem ott letelepedett jó hazánkfiairól, kik egy egy sóhajjal a távol haza után mégis lelkesen ra-

gaszkodnak új hazájukhoz. Gyurkovics Kornél, ki a magyar közlekedési ministeriumot mint fogalmazó szolgálta, s annyira meg is unta, hogy Amerikába ment, s ma sok leküzdött szenvedés után egy gépgyárban talált technikai ismereteinek megfelelő állást; a többször említett Ullman Mór és sógora Baumgarten József — mind a kettő pesti fi; — azután dr. Czapkay, ki a californiai »pionier«-ek, San Fancisco legrégibb lakóinak egyike; továbbá Asztalos József, ki egy asztalos-egylet kiváló tagjakint szép sikerrel dolgozik, s dr. Bak szegedi fi, s igen keresett orvos; ez utóbbiak kedves családjai körében magyar szivességet, magyar társalgást s magyar konyhát élveztem s boldog voltam. Mert nem is képzeli az olvasó, hogy mily buzgó magyar hazafi lett belőlem Amerikában!

Pedig bizony a hazáját szerető magyar ember is elmondhatja magáról, mint e napokban megjegyzém egy szellemdús, de ma kissé népszerűtlen volt minister barátomnak, »n e s c i o qua natale solum dulcedine allicit;« nem tudja, miért szereti!

»Azon kezdem, válaszolá ő, hogy nem is igaz, hogy szereti.«

»No de legalább nagy a füstje!«

13.

Kirándulás a Vulkánok közé. a Geysers forrásokhoz. Hogy érti az amerikai a természet élvezetét. Erdei posta. Telepek az ős erdőben. White Sulphur Spring.

San-Francisco, jun. 25-kén.

A G e y s e r s S p r i n g a San-Franciscoból tehető nagyobb kirándulások egyike, mint csodálatos vulcanicus

alakzatú vidék, rendkivüli érdekünek dicsértetett előttem, s olyannak festetik is a guidebook által. És valóban a californiai Geysers-eknek csak is Islandban van mássuk. Két új ismerősöm is oda készülvén, kaptam az alkalmon s csatlakoztam hozzájuk.

Hétkor reggel indult meg a gőzhajó. A köd tisztult; a San-Franciscoi öböl szép pontjai egymás után bontakoztak ki a párából. A hajó közel megyen el Alcatrass megerősitett szigete mellett; azután a festői Angel Island; azután egy kis sziklasziget mellett; azután a partokat szegélyező hegyek, s azokon levő kolostorok, San-Quentin, San-Rafael merülnek föl; jobbra hagyjuk a regényes San-Pabló öblét, melyet oly költőin irt le Dixon; két óra mulva kiérünk, s balra a Petalúma folyóba hajózunk, s vagy husz perc mulva Donahue városkánál megállunk; és a kikötő mellett közvetlenül álló vasutra szállunk.

Eddig illatos friss volt a levegő; a vasuton rövid idő mulva meleg lőn, minél beljebb hatoltunk a termékeny Sonoma völgybe. A dombok oldalain, s erdős hegyek aljában dús szántóföldek és szőllők, rozs- és kukoricaföldek, közben izoláltan álló óriási fenyőfák, mint zöld obeliskek merednek ég felé. A dombok oldalán cserfa-grouppek; a vidék itt-ott emlékeztet a déli vasut által érintett Bakony-vidékre hazánkban, azon különbséggel, hogy balra a Sta-Helena 4300 lábnyi csúcsa kisér bennünket a Sta-Rosa völgye egész hosszában. Santa-Rocca városkán túl szaporodnak a szöllők, de többnyire síkságban; buján tenyésző vesszeik nem köttetnek karóhoz, hihetőleg azért, hogy a nagy hőségben több árnyat tartsanak. Idáig még régi spanyol telepeken jártunk, melyek azonban negyven év óta népesültek

s amerikaisodtak; de a spanyol jelleg leggyakoribb az embereken; valamint spanyolpénzben — realokban — számitanak is; jeléül, hogy a nép mindenütt conservativ. — Healdsbourghnál a festői folyamu Russian riveren megy át a vonat; s Coverdalenál, hol a magas hegyek kezdődnek, vége is szakad. Kiszállunk; s egy omnibus bevisz a helységbe, hol egy egyszerü faháznál ismét leszállunk, megmosdunk; s szintén igen egyszerűn ebédelünk.

Egy órakor a ház elé áll egy magas keskeny födött omnibus négy jó lóval. Ez az Amerikában általán, hol a vasut megszünik, használatban levő Stage-coach. Fölmászunk ülőhelyeinkre; hárman ülünk egy sorban, hol kettő férne csak el; s megindul a bárka a köves és göröngyös uton jobbra-balra, előre-hátra lökdösve. A társaság tiszta vérü, de nem legszebb kinézésü Yankeekből, összesen tizenkét személyből áll, köztük két érdektelen, de igényteljes lady; mindnyája vászon porkabátban, melyre csakugyan szükség is volt. A keskeny völgyet, s a Russian Rivert átszelve gyorsan fölkanyarodik az út a hegyekbe, aztán megint meredek le, s ismét föl; néhol, de ritkán árnyékban, többnyire a napban; a kocsi fedele nem véd meg a tikkasztó hőség ellen; azonban elzárja a kilátást a friss erdőre, hegyekre, völgyekre. Az út föl-le, folyvást kigyózik; négy lovunk csak ugy ragadja a termetes omnibust. Itt-ott megáll az erdőben; kocsisunk táskájából kivesz egy csomag papirt, és az egyik fára fölszegezett faládikába teszi, s abból viszont pár levelet vesz ki, s táskájába dugja, s odább hajt. »Mi ez?« kérdém. »A posta.« Tiz—husz mfldnyi távolból ezen »fiók« postákhoz jönnek az erdők lakói, a számos bánya munkásai, s egyszerűn beteszik

leveleiket; vagy többnyire fogadnak levélhordót, ki a nap tudvalevő órájában hozza vagy viszi a leveleket, hirlapokat. Nem vész el egy sem.

Körülbelől négy óra tájban érkeztünk meg a Geysers Springs látogatói számára az erdő közepén vagy háromezer láb magasban épült hôtel elé, s leszálltunk azaz estünk a kocsiból, mert sokkal merevebbek és törődöttebbek voltunk, semhogy talpra ugrani birtunk volna. A hôtel fából épült emeletes nagy ház, 50—60 szobával a naponkint jövő-menő touristák számára; mellékszárnyán lakásokkal, az itteni ásványvizeket s kénkőlevegőt hosszabb ideig használó betegek számára. Az elszállásolás elég egyszerű, de tekintve azt, hogy mily magányban áll a hôtel — kielégitő.

Egy kis mosdás s pihenés után körülnézünk. Erdők közepében egy forró katlanban vagyunk; a hôtel átellenében áll a vulcán. Kopár hegyek, mész-sziklák, melyek folyvást gőzölnek s füstölnek. Majd egybegyülnek az utasok, s a vezető élükre áll, s megindulunk. Alig megyünk néhány percig meredeken lefelé, meleg kénkőpatakhoz érünk, mely elég erős volna malmot hajtani. Valamivel odább vizét fürdőknek fölfogják. Ezután gyalog ösvényen a hegyoldalban fölfelé tartunk, s kis negyed óra után süppedő kőgörön át sziklaszorulatba érünk. Egészen sajátságos természet közepében leljük magunkat. A sziklák oly forrók lábaink alatt, hogy vastag talpú csizmában is alig lehet kiállni. Ha sarkunkkal, vagy a bottal erősebben ütünk — alattunk kongani halljuk az ürt. Tény, hogy az egész környék hegy-katlan, s kiégett Krátert képez, mely tán évezredek előtt süppedt be; és azóta ismét lejebb kiégett; és az a sziklakéreg, mely most fedelét képezi, s melyen

járunk: századok vagy évezredek mulva szintén be fog omlani. Hogy belől folyvást ég, mutatja az, hogy számtalan lyukon, s kisebb-nagyobb nyiláson át folyvást gőzölög, sustorog; itt-ott egész forrásokban tör ki a magnesias, vagy kénköves viz, egészen forrón, hogy tojást főzhetni benne. A sziklaszorulat, melyet Devils-Canonnak, Ördögvölgynek neveznek, sárga, vörös, zöld, kék, fehér — magnezia, timsó, epszomsó, kénkő-ülledékkel bevonva, pompás színvegyületet mutat. De a levegő oly forró, a különféle főleg kénkő kigőzölgés oly erős, hogy alig várjuk mig tetejére érünk. Egyedül járni itt veszedelmes volna, mert helyenkint a kigőzölgés oly erős, hogy elájulna tőle az ember. A tetején van a legnagyobb nyilás — az ördög gőzgépének nevezik — melyből mint jókora kéményből szökik föl négy meter magasba a forró kénköves viz. Hogy e nyilásnak nagynak, és a barlangnak, honnan a viz felszökik, mélynek kell lenni, következik abból, mert a reá lehengeritett sziklák nyomtalanul tünnek el bene. Az ördög völgye teljesen megfelel azon képnek, melyet élénk fantázia Macbeth boszorkányainak barlangjáról alkothat magának. A tetejéről átnézetet nyerve világosan látni, hogy az egész táják jó messzire — sok ilyen hegyomlásból eredt katlan alakzatával bir; — a mint is igen gazdag ásványokban, higany- s egyéb ércbányákban. A bányamunkások, s igazgatók szórványosan tanyáznak az erdők mélyében 3—4 ezer láb magasban, többé-kevésbé durván faragott fakunyhókban; s különös hatást tőn némelyike körül vagy ajtaja előtt egy-egy cifrán öltözött »ladyt« látni.

Az estebéd ismét ehetetlen »spring-chicken« — vagyis tavaszi csirkének nevezett vén kakasból állt; az éj

ismét tikkasztón forró volt. Reggel elsőbben is egy photograph lepett meg a Devils Cannon fényképével, melyen — mindnyájan le valánk véve, kik tegnap ott valánk. A kép ugyan rosz; de gyorsasága megérte a két dollárt? Nyolckor ismét felültünk a tegnapi kínpadra, azaz omnibusba, és a hegy másik oldalán hajtott le a virtuóz-kocsis lóhalálba, a legmerészebb kanyarulatot képező sziklaoldalakon ugy rohanva le, hogy ezer helyen is nyakunkat törtük volna, ha csak félujjnyira is kizökkent volna bárkánk a kerékvágásból. Gyönyörű ernyőkön át a hegy legmagasb pontján a Sierra-Newada havasainak képével előttünk, hullámzó völgyekkel alattunk — vagy három óra mulva leröpültünk, ép kéz láb, és vagy husz házból álló Pineflatt nevü új telepnél, mely az őserdő közepében áll, néhány száz holdnyi szántóölddé alakitott irtással körülötte, megálltunk; vagy félórai pihenés s több rendbeli whisky pohár; azután ismét odább.

Dél tájban új erdőnyilás, új telep, melyet Fossvillenek neveznek. Alapitója Mr. Foss, nagy farmer, s Californiában leghiresebb »driver«-kocsis; a mit délután be is bizonyitott, mert gyönyörű négy lóval, s kényelmes féderes nagy omnibuson 18—19 percz alatt beszállitott a hat angol mfldnyire fekvő vasuti állomáshoz Calistogába.

Csinosan s kényelmesen épült terjedelmes faháza, gazdasági épületei, istállói, számos lova, tehene, óriás disznai — mind ez igen érdemes s nézni való tárgy volt. »Captain« Foss maga vagyonos, intelligens, termetes, széles vállú, a civilisatió uttörőjének született férfiú; érdekes társalgásra adott lökést a termelési viszonyokról, — mikről más helyen emlékeztem meg; én láto-

gató jegyemet adám neki, mire ö fényképével tisztelt meg.

Calistoga a Napa völgyét átszelő, s San-Pabloi öbölbe vezető vasut végállomása: honnan hét óra alatt jutni San-Franciscoba. Tegnap óta jókora hegyeket s szép területet kerültünk meg. A Petalumavalleyn jöttünk be, s 4—5 ezer lábnyi magaslaton átmenve, a Napa völgyén jöttünk ki. A Napa valley igen termékeny, különösen sok bort termelő, s gyorsan népesedő vidék. Legközelebbi állomásáról St.-Helena egy óra alatt érni a White Sulphur Springs (fehér kénkö-forrás) nevü, az amerikaiak által szintén valami csodaszerünek ecsetelt fürdőhelyhez. Bizony pedig nagyon primitiv! Egyszerü fából épült hòtel, egy-két mellék-épülettel, a dombok alatt szélesen terjedö völgyben; semmi tekintetben sem éri meg, hogy a nagy hőségben a már leirt emberkínzó stage-coachon oda töresse magát az ember. Szerencsére nincs távol a vasuti állomástól, honnan négy-öt óra alatt Vallejóba érni, mely a szép San-Pablo öblében fekvő s szépen fejlődő kereskedelmi pont; hol ismét gőzhajóra ülünk: s miután három napot átizzadtunk, rögtön felsö kabátot és plaidet vetünk magunkra, hogy a hajó ormáról gyönyörködjünk a San-Francisco bay változatos panorámájában, mig a köd és az alkonyat engedi. . . Messziről látjuk a világitó tornyok fényét, s San-Francisco városa magaslatain az ezer meg ezer légszesz lángot; — s nem sokára beérünk, derült baráti körben töltve az estét!

A kirándulás igen szép, s igen érdekes volt. De belőle azt tanultam, hogy ezen idényben a hegyek közt és völgyekben a forróság igen nagy, a stage-coachon pedig csak 4—5 órát utazni napjában nem élvezet.

Ez szomorú tapasztalás volt, tekintve forró vágyamat a Josemite völgyébe rándulni. Annál kevesebb kedvem maradt fönn e vállalathoz, mert az egész kirándulás, ha az ember maga tetszése szerint osztaná be, mindössze hat napot venne igénybe; hanem mesterségesen — a vendéglősök javára — ugy van berendezve, hogy tiz napig tart. Ismerős utitárs nélkül pedig érdektelen vagy épen kellemetlen amerikai touristákkal utazni tiz napig ily shablonszerüleg, — c' est plus fort que moi.

Josemitet tehát nem fogom látni. Tulajdonkép fájlalom ezt. De vigasztal az, hogy sokan kik látták, azt tartják, hogy óriási vizeséseit kivéve — akárhány hasonlón nagyszerü alpesi képet látni a Tyrolban, s Svajtzban. Azt pedig már magam is eléggé tapasztaltam, hogy a valóság mennyire leszállitja azon bombastokat, mikkel Amerika természeti szépségeiről a benszülöttek beszélnek és irnak. Sőt még saját műfogásokkal is birnak — fa- s acélmetszetekben legnagyobb mérvü látmérvekben (perspectivában) állitani elő nagyon jelentéktelen pontokat.

14.

A mormonok közt.

I.

Salt Lakecity. A mormon vallás.

Ogdenben kell leszállnia a Pacific-vasutról, kinek kedve van az új vallás-alkotás marottejának legérdekesebb szüleményével — a mormonismussal szemtől szemben megismerkedni.

A mormonok fővárosa. Salt-Lake-City (sóstó-város) Ogdentől 36 mfldre magas hegyek által környezett, gyakran Palesztinához hasonlitott gyönyörű vidéken fekszik; s az »Utah-Central Railwayn«, mely évről-évre tovább épittetik, vagy öt negyed óra alatt érni oda. Salt-Lake-City Utah területnek fővárosa. Utah, ámbár lakosságának száma igényt adna arra, hogy állami szervezetet kapjon s mint olyan vétessék be az Unióba: máig is csak »territory«: s nem is fog előbb államnak elismertetni, mig keresztény lakossága nem éri el a megkivánt számot; mert ámbár az Unio alkotmánya nem ismer vallást, nem foglalkozhatik vallási kérdésekkel; de a törvénynek ruganyos magyarázatánál fogva és valójában, mert a házasság egyedül polgárjogi szempont alá eső szerződés, — a polygamia törvénytelennek tekintetik; s nemcsak hogy polygamiai állam keletkezése nem türetik, hanem a polygamiában élők a politikai jogok gyakorlatából — a választási jogból is kizárvák. Ha a mormonismus el nem pusztul, Utah területe soha sem is lesz állammá, hanem más államok közt fog feldaraboltatni, mint már eddig is Newada és Colorado államok (az utóbbi oly nagy, mint Franciaország) az ő területéből alakittattak, egy darabja California államhoz csatoltatott.

A város lakossága 20—22 ezer; abból 18—20 ezer mormon. A nem mormonok, vagyis mint a mormonok minden más vallásbelit neveznek »the gentiles« a pogányok, idegenek csak a vasut megnyitása óta kezdtek az intolerans mormonok közt letelepedni, de azóta folyvást szaporodnak.

Mielőtt az Amerikában mindenünnen elüldözött mormonok itt ütötték fel tanyájukat, — a vidék sivár, puszta volt, vándor indián törzsek koronkinti tanyája; s

úgy látszék, sóskeserü földje mívelésre képtelen, s édes viz hiányában csakugyan örökké terméketlen vadon maradott volna. A mormonok azonban azon kezdték, hogy a magas hegyekből egész patakokat vezettek le a völgybe; s ma a vidék termékeny szántóföldekkel, virágos kertekkel, mindennemű gyümölcsfákkal eláraszto tt paradicsom. A 3—4000 láb magas területnek égalja igen egészséges; nem oly kedves mint Californiáé, de sokkal szelidebb, mint a kelet-éjszaki államokban; s igy bőven terem minden, mit míveltebb ember élete föntartására igényel. Fölös terményei könnyen értékesithetők, mert közel a vasut, s szaporodnak közelében a bányák, emelkedőben van a népesedés, új telep, új városok keletkeznek.

Salt-Lake-City első tekintetre kevéssé különbözik más új-amerikai városoktól; s nem venni észre, hogy itt különös nép lakik. Ugyanazon terv szerint épült; házai a főutcákban, hol az üzlet honol, hasonló stylben emelvék fából, tégláből vagy vályogból (a b o d e = napon száritott tégla). Lóvasut, légszeszvilágitás, a házakban vizvezeték mint másutt. De a mi tetszősebb, szinte idylli képet ád neki — az, hogy épen csak a főutcát kivéve, az utcák mindkét oldalát lombos fák szegélyzik; s mindenfelé nyilt patakokban foly a kristálytiszta fris hegyi viz; minden kertbe beágazva; a házak pedig a külsőbb utcákban nem a járda vonalában, hanem a kisebb-nagyobb kert közepében, lomb- és gyümölcsfák titokteljes árnyában állnak folyondároktól zöldelve, virágillat közepette. Minden kertben s minden ház előtt zsibong a játszadozó sok gyermek; de asszonyt ritkán látni, mert a mormon nőnek nem igen van ideje napközben sétálni, tétlenkedni vagy mulatni. És ha látni mormon nőt, nem tünik föl: egyszerű, szegényes öltözetü, hallgatag és

nagy többsége nem is szép. Coquettenek nem szabad lennie, víg nem tud lenni, tehát érdektelen látvány. A férfiak póriasak; — igaz, hogy a mormonok zöme a legalsó néposztályból téríttetett. Földre szegezett szemekkel járnak, vagy komor és gyanakodó pillantást vetnek reád, elzárkózó fanatismus és hyprokrisis jellege ül durva arcaikon.

Ezek az új kori szentek nem igen vonzók, az tény. Egyébiránt erélyes munkások, jó földművelők, buzgó pénzszerzők. Ez utóbbi ugy látszik jól összefér a szentséggel; legalább a belső utcák nagy raktárai, takarékpénztárai s egyéb pénzintézetei ezt sejtetik, mert a cégek többnyire igen szent nevek consortiumára mutatnak. »Zion szentjeinek ruharaktára«, »Az utolsó napok szentjeinek takarék-bankja«, »Jézus Krisztus utolsó napok szentjeinek biztositó-intézete«. Egy vegyes árúraktár fölé ez van irva: »Szentség az urnak!« (Holines to the Lord); némely cégtáblán a háromszögü »Istenszem.« E megjelölések egyuttal arra valók, hogy a mormon hivek el ne tévedjenek a mindinkább szaporodó pogányok üzleteibe, melyek veszélyes concurrentiát csinálnak amazoknak, pedig amazokban a főprófétának, Brigham Youngnak sok milliója van befektetve.

A csinos hôtelek újabb időben megszaporodtak: én nem a legújabb, de emeletes és csinos Walkershouseba szálltam, mert — mormon ház. A házbeliek modora az idegen irányában elég barátságos: tudván, hogy ez holnap ugy is elmegy és pénzt hágy itt. Két nőt láttam sáfárkodni a házban s konyhában, egyik sem fiatal, ellenben elég csufak. Hanem az emeletben két csinos fiatal leány motozgatott a szobákban. Néztem őket, mint róka a savanyú szőlőt; mert ezek az amerikai muzulmánok e

tekintetben szintén nem értenek tréfát csakugy, mint a török mormonok Konstantinápolyban, hol egy utitársamnak, ki gyengén fátyolozott nővel kissé könnyelmüen tetszelgett, majd betörték az oldalbordáját. A hôtel különben egészen amerikai divat szerint »fényesen« butorozott; s tisztán tartott fürdőjében nagy élvezettel mostam le nem ugyan pogányságomat, hanem a Pacific-vasuton szerzett porkérget.

Igy felfrissülve kirontottam az égető nap hevébe, utamat a főutcán arra forditva, a merre vendéglősöm irányzott, kitől a »Tabernacle«-t tudakoltam. A főutca felső végén nagy kőfallal bekeritett területen áll ez a hires »tabernacle«, a mormonok cathedralis temploma, dómja, bazilikája, zsinagógája, mecsetje. Nie dagewesen. Ilyen épületet még nem látott a világ. Isten választott népének természetesen saját külön architecturájának is kell lennie. Ez egy tojásdad gömbölyü, nagyterjedelmü épület, melynek alig három öl magas massiv és dísztelen puszta falát lapos kupola fedi, mely hasonlit a réchaud födeléhez, vagy még inkább egy óriási gomba fejéhez. Ezen ormótlan kupola mintha csak súlyával belenyomná az épületet a földbe. Akárki találta ki ezen architecturai gombát, — bizonyosan bolond gombát evett. A távolból vagy magasb pontról nézve azt, meg nem állja az ember a nevetést.

Benseje egyetlen termet képez, tele fapadokkal, — miknek két középső sora a nőké — a terem oldalán formátlan faoszlopokon nyugvó karzat szintén ülésekkel; az előteremben néhány lépcsőnyi magasban elválasztott, körülések a praesidens, a tizenkét apostol s a vének ülőhelyei vannak; s egy roppant nagy orgona, mint a mormonok tartják — legnagyobb a világon. A templom falai

pusztàk; ellenben virágcsokrokkal és guirlandokkal izléstelenül tele aggatvák. A teremről azt tartják, hogy nyolc ezer, némelyek szerint azonban csak öt ezer ülőhely van benne; acustikáját nagyon dicsérte a mormon templomszolga, ki bevezetett, nem volt alkalmam meggyöződni róla; hogy szemre az egész inkább lovarda, mint templom, az áll. A mondott emelvényen szentelt vizmedencék, mikből kis kannával merittetik s a hivek közt körbejár a szentelt viz; ebből egy csepp és egy egy morzsa kenyér képezi náluk az áldozat szentségét. A mormonok e tabernacleben vallástürelmük jeléül megengedik más vallású papoknak is a prédikálást: de másnap az ő papjaik emezeknek szónoklatait csúful kifigurázzák.

Ezen épület közvetlen közelében már 18 év óta épitenek egy új, de hasonló alaku tabernaculumot, mely még nagyobb lesz a réginél. Szürke gránit ciclopi falzata már másfélöl magaslatig emelkedik ki, de még néhány millió dollár s örök idő kell hozzá, hogy elkészüljön; ámbár buzgón koldulnak a hivek közt az épitési költségekre. A magam forma pogány nem birja megérteni, hogy mi célt akarnak elérni a mormonok ravasz vezérei ezen oktalan és éktelen várerődszerü óriási épülettel, melyhez nagyságra egészen hasonlót már több helyütt kezdtek épiteni: ugy látszik vallási ambitiójuk s ezen colossalis müvek célja: a világot megdöbbenteni a mormonismus alkotó hatalmának nagyszerü jeleivel.

Ennek átellenében áll a próféta: Brigham Young residentiája. A kiállott életveszélyek emlékében ez a bölcs férfiu a szabad Amerika területén olyan erőditett lakhelyet épitett magának, mint egy középkori feudalis ur. A 10—15 holdnyi területen áll Brigham Youngnak

magán lakháza is, az »Oroszlán ház«, mint a bejáratánál levő oroszlánról nevezik; azután a »méh-köpű«(bee hive) nevü házak, hol néhány felesége s gyermekeik laknak; iskolaház stb. mind kertek közé rejtve. Az egész terület magas kőfallal van bekeritve, s csak egyetlen erős kapu képezi annak bejáratát.

A mint ezen beléptem, terjedelmes emeletes ház előtt áltam, melyben Brigham Young hivatalai, irodája, az általa kiadott lapok szerkesztősége, nyomdája és a szent könyvek raktára van elhelyezve. Néhány lépcsőn fölmenve egy előteremben több leányt találtam, kik lapok összehajtogatásával foglalkoztak. A titkár után tudakozódván, tágas mellékterembe utasittattam, hol iróasztaloknál több férfi foglalkozott. Udvariasan fogadtak s midőn azt hallották tőlem, hogy idegen vagyok s a praesidensnél óhajtanám tiszteletemet tenni, csaknem szivélyesen szóltak velem. A praesidens titkára sajnálatát fejezé ki, hogy Mr. Young már néhány nap óta beteg levén, ma nem látható; hanem egy-két nap mulva valószinű, hogy szokása szerint ismét képes lesz délutáni 3 órakor idegen látogatókat fogadni. Láttam ugyan a praesidens arcképét festve, acélmetszetben fényképezve, mert minden házban, minden boltkirakatban látható; — de mint mindenből következtethetni, kitűnő jellemzését s személyleirását olvastam is báró Hübnertől: mindazonáltal érdekelt volna látni azon embert, ki minden vallásalapitók fölött azon roppant előnynyel bir, hogy maga nem csak nem tőn vértanúságot vallása mellett, hanem practicus Yankeehez illőleg egyesiteni tudta magában a vallásalapitó nymbusát »a business-man« oly sikerével a pénzcsinálás terén, hogy ő ma Amerika leggazdagabb embereinek egyike. Arcképe Yankee jellegü. Nagy

csontú, de teljes arca a 75 éves férfi erős alkotmányát, magas homloka beható eszét, mély szemei erélyét és ravaszságát, testes ajkai érzékiségét árulják el. Érdekes és ellenszenves, eszes és közönséges, mint a német mondja: gemein arc.

Különben nem sok látni való van Sant Lake Cityben. A hőség pedig a délutáni órákban égető volt. Az elég gyarló ebéd után tehát jól beredőzött szobámban maradtam s uti jegyzeteim szaporitásával mulattam, s csak alkonyat felé sétáltam ki. Itt-ott deszkajárdán, különben bokáig érő homokban, mely télen ugyanoly mély sárt képez, végig sétáltam az utcákat. Látni ugyan néhány igen uri kinézésü, természetesen az apostolok és vének által birt házat, egy — a mormonok szemében igen nagy botrányt képező, s vörös homokkőből góth izlésben épült episcopalis templomot; jókora nagy városházat, még néhány solidabb kőépületet, nagy raktárakat, egyszerű szinházat; de ezeken kivül mindenütt csak szegényes faházak láthatók, de mint mondám, mind jól mívelt árnyas kertek s lugasok közt.

A város széles völgyben fekszik; nagyrészt még kiépitetlen, de minden irányban épülő utcáinak alsó végei kiérnek a homokos síkságra; felső részei (a próféta s az apostolok és vének uri lakaival) a hegyoldalon fekszenek. Innen kiérve nem kell igen messze menni, hogy átnézetet nyerjen az ember az egész kis város és az azt környező vidék fölött, melyet nehéz jellemezni, melyre nehéz illő epithetont találni. Azt mondani, hogy regényes — nem egészen volna helyes; jellege inkább tragikai, mint regényes. Ezen rejtelmesen sötét hegyhátak, 10—12 ezer lábnyi magasra nyúló hófedeleikkel s sziklacsúcsaikkal, miket még emberi láb nem érintett, s mik

a hig tiszta légben sokkal közelébb látszanak, mint valójában vannak, ugy bekeritik a völgyet, hogy az ember azt hiszi, e nagyszerü fogházból többé ki nem jut, itt el van temetve. De a hegyoldalak vörös és fehér szikláin s a völgyek zöldjén játszó aranysugarak, a távol mélyedésben fölmerülő tónak csillámló tükre, az alattunk viruló s csak nagy kertnek látszó termékeny völgy; a hegyekről lefutó, s a völgyön fehér szalagokként kanyargó patakok annyira mérséklik ama rémes benyomást, hogy ismét a gyengéd szavak tucat számra jönnek nyelvünkre, s szépnek, bájosnak, festőinek szeretnők mondani a sajátságos képet. Mind kevés; találó szavak nem találhatók reá. »Fönséges. . . .« ez talán az igazi szó. Látása a lenyugvó nap tündéri világitásánál a legnagyobb uti fáradalmakat elfeledteti velem. És szivem legrejtettebb zugában végtelenül jól esik azon tudat, hogy holnap — itt hagyhatom örökre!

Nap nyugta után szürkület nélkül közvetlenül beáll a sötétség mint keleten. A szinházba siettem. Csinos emeletes ház; a csarnokban két dollárért előkelő zártszékre jegyet váltva, szinlapot nyomnak kezembe, ingyen, mi Amerikában általános szokás. A lap a szini előadás programmján kivül vegyes tárgyú cikkeket s napi hireket tartalmaz; címe »Salt-Lake Times, the organ of Amusements!« — Salt-Lake-City és mulatságok! Contradictio in adjecto. Ámbár hozzá kell tennem, hogy a szinház nagy pártolója Brigham Young; saját leányai is szerepelnek néha. Sajnos, hogy épen ezen este nem volt színi előadás, hanem Mr. Keller, Professor Ling Look, Cunard és Yamadera »the famous royal Illusionists« — hires királyi bűvészek mutogatták nagyszerű varázslataikat, chinai és japáni szemfényvesztéseket, miket

gyermekkorunk óta ismerünk; s mik közül különösen kiemeltetett a »cena infernal« — pokoli vacsora, melyet »Ling Look 3000-szer, és Európa valamennyi koronás fejedelmei előtt adott elő« (before all the crowned heads of Europe!) Mellékesen megjegyezve az európai koronás főket szeretik »reclame«-ul használni az amerikai művészek. A szinház oly csinos, hogy beillenék bármely kisebb európai városba. Tágas páholyai izletesen diszítvék arany kárpitokkal s vörös függönyökkel. Két főpáholy a prófétáé; ezekben vagy 8—10 gyermek asszonyokkal, de ő maga nem volt jelen. A szinház tele volt, s elég tisztességes kinézésü férfi és női közönség, mormonok és pogányok, s idegenek. A közönség igen naiv és hálás volt. Fütty sem hiányzott, a mi a tetszésnek legfőbb jele.

Szinház után benéztem több »bar room«-ba, egy egy pohár jeges sörre, a mely rosz volt. Ezen ivodákban ülőhelyek nincsenek; kiki csak futtában iszik valamit, s elmegy. A mormonoknál szeszes italok tiltvák; nem is isznak — csak titokban.

Tiz óra lehetett. Az utcák csendesek voltak; üresek, s roszul világitvák. A hőség még mindig tikkasztó volt, kivált a hôtel szobáiban, melyeket csak kárpittal födött lécfalak választanak el egymástól. Szerencsére az ágyak Amerikában oly szélesek, hogy ha az egyik fele nagyon átmelegedett — átfekhetni a másikba.

*
* *

Az amerikai teljes lelkéből gyülöli a mormonokat. A felőlök uralkodó közvélemény az, hogy e vallásnak alapitói s e felekezet prófétái, püspökei, vénei impostorok; hiveinek tömege pedig nem vallásos, hanem felekezeti fanatizmusból türelmetlen, s pusztán anyagi

érdekért minden bűntettre képes; — állati ösztöneinek a nőt feláldozó, a családélet szentélyét profanáló, az emberiséget lealázó — hypokrita gonosz nép.

Igazak-e a vádak? s ha csak félig igazak is, miként volt az lehetséges, hogy a mormon felekezet közel kétszáz ezerre szaporodott, hogy az üldözésből csodaerőt meritve, Rocky Mountains rettentő pusztaságain át gyalogolva, óriási szenvedések legyőzése után megtelepednek egy terméketlen sivár vidéken, melynek sós földjén nem látni fűszálat, s nem találni egy csepp iható vizet; — és azt néhány év alatt viruló kertté varázsolják át, melyet látni öröm, melyben élni boldogság lehet? És e felekezet oly vallás-, egyházi s politikai szervezetet kap, melynek alapja: a hit, eszköze: a legerősebb fegyelem; eredménye: általános gazdászati fejlődés; és végre olyan physicai hatalom, hogy maga az Unio kormánya is, mely kelletlenül látja, eltürni kénytelen?

Ez mindenesetre érdekes világtörténeti rejtély, melyet azonban talán sikerülend lehető röviden megmagyaráznom részint saját tapasztalataim, részint a mormonokról — mellettük és ellenük — szóló sok jeles munka segitségével.

A mormon hittan lényegében oly kevéssé komoly, oly annyira nem tartalmaz az egyetlen eszmét vagy csak sejtelmet is, mely az emberiség vallásfogalmainak ezredéves fejlődésében netán némi előhaladást jelezne, vagy egy féligmeddig művelt ember hitszükségletének, Isten felé irányzott aspiratióinak valamely, eddig ki nem elégitett pontját megvilágitaná s valamely megoldhatlan kételyét eloszlatná: — hogy azok túlságos s érdemetlen megbecsülésben részesitik, kik keletkezé-

sét s — aránylag gyors — hóditásait az Amerikában 4—5 évtized előtt elhatalmasodott vallásújitási hajlamokból s hit-szükségből magyarázzák. Világboldogitó philosophok és új vallásalapitó prófétáknak, az igaz, hogy sehol, még a vallások bölcsőjében, keleten sincs oly nyilt terök és sikerre több kilátásuk, mint Amerikában. Itt, a vallásszabadság hazájában, nagy ugyan a hypokritaság is, de még nem halt ki a mély vallásos érzület, mely az első letelepülőket Európából ide üzte; itt minden városban van tömérdek, másutt a földön nem is ismert vallásnak temploma. A felekezeti szőrszálhasogatás minden »conclusumá«-nak van egyháza, papja, közönsége. De — és ez a dolog comikai oldala — itt minden csavargó utcai prédikátornak is van hallgatója és minden hóbortnak akad hivője. Egy oldalról szigorú vallásfelekezeti nevelés: más oldalról korlátlan politikai s társadalmi szabadság. Egy oldalról az örökös biblia olvasás, mely a nép erkölcsi nevelésének egyedüli alapja és eszköze, heviti a kedélyeket: másrészt a biblia szabad magyarázata mintegy kihiv a vallási speculatiókra. — És ezen ellentét, mely a népbe nevelt felekezeti rajongás és ez elvül hirdetett szabad vizsgálat közt fenforog, csekély szellemi müveltség mellett lehetetlen, hogy meg ne zavarja az elméket és ne ápoljon némi homályos, öntudatlan hajlamokat minden új, állitólagos »revelatió«-nak készséges befogadására.

De a mormon vallás tulajdonképi theologiai vagy theosophiai része oly együgyü, hogy az csakis a legtanulatlanabb osztályoknál találhatott befogadtatásra. Missionariusaik, kiket a világ minden részébe szétküldött első prófétájuk, Smith József, s később

Brigham Young, legnagyobb sikerrel működtek Angliában nemcsak azért, mert ott a téritésben nem akadályoztattak, hanem azért is, mert az angol proletár valamennyi közt szellemileg a legalsóbb fokon áll. Svédországból elűzték, Svájcban nem tűrték meg. Egy missionarius Poroszországba ment s Berlinbe jövén, a cultusministerhez folyamodást adott be, hogy engedtessék meg neki prédikálni: eredménye az volt, hogy a rendőrségre hivatott s ott tudtára adták, hogy másnap reggel el kell takarodnia Berlinből. A hivek szaporitása igen szivükön feküdt ugyan, de tulajdonkép ha egy-egy missionarius nehány asszonyt vagy épen ifju leányt hozott haza: megtette kötelességét.

Az új vallás főtételei, s egész szelleme szintén tudatlan, s nyers tömegre számitvák. Nincs bennök semmi magasztos lendület, mely az embert Istenhez fölemeli; sem az érzékeny keblek, s a beteg, vagy mély phantasia mysticismusa. Durva próza az, mely az Istent lerántja az emberek? — nem! — az állatok közé. Minden földi élvezettel biztat; és örök életben a testi gyönyörök folytatását igéri. Foglalóul előre is a soknejüségben a legerősebb ösztönt brutalis módon elégiti ki; lázitóbb intézvénynyé téve a polygamiát, mint sem azt a korán hiveinél látjuk. Mig ugyanis a muzulmant törvénye arra kényszeriti, hogy nejéről életében s halálakor kellőleg gondoskodjék, azt eltartsa; s több nőt nem is vehet, mint eltarthat; és általán négy törvényes neje lehet legfölebb: addig a mormonnak akárhány neje lehet, és minden neje csak szolgálója, rabszolgája, kiknek önföntartásukról is kell gondoskodniok s férjök helyett is dolgozniok. Dolgozni és lealáztatását nyugodtan tűrni: ez a mormon nő sorsa.

Azonban igazságtalanság volna be nem vallani, hogy a mormonokat az amerikai régi államokból a szegény munkás osztályok irigysége, és sikeres munkájok, anyagi boldogulásuk elleni agyarkodása nem kevésbé, mint puritanus felekezeti gyülölködés, még mielőtt a polygamia náluk behozatott volna, üldözőbe vette; s kivándorolni kényszeritette egészen a távol Missouri partjáig. Ott sem hagyott nekik békét a »mob«; telepitvényeik elpusztittattak, helységeik felgyujtattak; maguk, feleségeik, gyermekeik leölettek a föllázadt csőcselék által; — és az államhatalom nem védelmezte őket. Prófétájok Joe Smith, ki vallási rajongó, vagy ha tetszik, szédelgő lehetett, de nem volt gonosztevő: minduntalan fölmerült gyülöletes vádakra, elzáratott; de a törvényszékek által, — s ez becsületökre legyen mondva — felmentetett. Midőn egy izben ismét új vádak alapján bebörtönöztetett: feketére mázolt képü fegyverzett emberek börtönébe törtek, s őt galádul hideg vérrel megölték.

De hivei el nem széledtek; hanem csoportosultak; s a prófétá utódja Brigham Young vezetése alatt — dacolva sziklahegyek és puszták rémeivel, hóval, szélvészszel, indiánok támadásival, éhséggel és typhussal — másfél évig gyalogolva, s szekereiket magok után huzva, végre elérték az igéret földét!.. és a martyr gyanánt emlékükben megdicsőült próféta isteni küldetéséről csak most győződtek meg igazán. Most már magukat Isten különös választott népének kezdték tartani, mint egykor a zsidók; — és azt hivék, kiérdemelték a mai kor szenteinek — latter day saints — nevezhetni magukat.

Az urnak különös kosztosai is vannak, kivált a vallásalapitók közt; a mi a mormon vallás alapitóit

Smith Józsefet, Brigham Youngot és apostoltársait illeti — a mi ezeket vallástanaik összetákolásánál különösen jellemzi — az bizonyos theologiai charlatanság, mely ügyesen van számitva a tanulatlan együgyü emberekre, ellenben minden míveltebb embert vagy boszankodásra vagy nevetésre ingerel.

A mormon vallás tulajdonkép több ó és új vallásnak, hindu mythosoknak, neoplatonicus és gnosticus eszméknek, s török érzékiségnek, mélyebb értelmi egybefüggés nélkül való zagyva vegyüléke. Mint a hegyekről különböző irányban lefutó vizek egyesülnek egy piszkos tóban: úgy a legmagasztosabb, s legferdébb vallástanok a Mormonismusban durva materialismussá egyesülnek.

Jó és gonosz szellemet ismer el, mint Zoroaster. Metempsychosist vall, mint Pythagoras. A modern spiritistáktól átvevé a szellemek rokonságát és a sír két oldalán egymáshoz kötött testvérszellemek sympathiáját. A babtistáktól elfogadta vizbemártás keresztségét; az apocalyptikusoktól milleniumban való hitet; az illuminatusoktól azoknak látnoki jóslatait, káprázatait. A Nephiták utódainak mondják magukat. A zsidóktól átvették az önhittséget, miszerint ők az Isten választott népe; s az »Egyptomiak« azaz minden más vallásuak iránti gyülöletet; megtarták Jehovájukat, a kiengesztelhetlen bosszúállás Istenét. Legkevésbé látni be, hogy miért — valószinüleg csak politikai tekintetekből — akarnak még is keresztényeknek tartatni; miután Krisztusról azt tartják, hogy csak olyan ember volt mint más; hogy a földön három neje volt, a túlvilágban pedig még több; általán Istent is csak embernek hiszik; kinek fia, rokonai vannak; kik azonban más égi testeken uralkodnak, és ezen isteni atyafiság eszik, iszik, élvez. vét-

kezik — csakugy, mint a görög istenek és a földi emberek. A mit egyházi szertartásnak, isteni tiszteletnek, cultusnak neveznek: a mormonoknál nem létezik. Csak a próféta istenitése — ebből áll minden. Egyházi beszédeikben vajmi keveset prédikálnak papjaik hitbeli dolgokról, dogmákról, morálról!! — hanem igen sokat arról, hogyan kell okosan gazdálkodni; a gyümölcsfát nyesni; méheket tenyészteni stb.

A soknejüséget pedig az ó testamentum által igazolják. Ott van, hogy az Isten megparancsolta Ábrahámnak, ámbár Sarah neje még élt, hogy Hágárt vegye el. Tehát a soknejüség Isten parancsa. Brigham Youngnak jelenleg 16 neje van és 16 ugynevezett sealed; mi körülbelül annyit tesz, mint lepecsételtettek, biztositottak. Ezek némelyike házassági viszonyban él vele; a többiek — özvegyek vagy agg leányok, — kik ezen mysticus kötelék által biztositják magukat, hogy az örökkévalóságban azok lesznek, mikké e földön nem válhattak, t. i. a próféta valóságos feleségei. A többi apostolnak 4—5 nejök van; háromnál kevesebb egynek sincs.

De más házas embernek is lehet ilyen túlvilági mátkája; s a férjezett nő is lehet más házas embernek — túlvilági, vagyis halál utáni mátkája.

Igen nevetséges az ő bibliájokban (Book of Mormon) a szent könyv keleti ős styljének szolgai utánzása. Az Ur Istent ugyanazon nyelven beszélteti, mint ezred évek előtt Ábrahámhoz szólt. »Bizony bizony mondom néktek, valaki nem hisz, elkárhozva legyen.« Be damned!

Az ő bibliájok címe: »A Mormon könyve; Mormon kéz által a Nephi tálcáiból vett tálcákra irott tudósitás. Kapható Salt Lake Cityben, a Desenet News

(ujság) kiadó hivatalában, az egyház könyvek raktárában. Forditotta Smith József. Kivonat a Nephi nép évkönyveiből és a Lámánitákéból; a kik Izrael házának maradékai stb. És kivonat Ether könyvéből, mely Jared népének történelme, kik szétszórattak azon időben, a midőn Isten megzavarta a népek nyelvét, a mikor épiték a tornyot, mely ér vala az égbe«.

E könyv eredete pedig Brigham Young állitása szerint következő: Smith Józsefnek megjelent az angyal; és nagy szikla szekrényhez vezette őt, s azt fölnyitván, négy arany tálcát mutatott neki; de azt mondá, hogy csak két év mulva fogja átadni neki. Két év mulva ismét megjelent az angyal, s átadta neki a négy arany tálat, melyeken e könyv, »az Urim és Thulim« »reformált egyptomi« nyelven vala irva; s abból forditá le azt Smith József. Ez a Mormon könyv. Én megvettem a tabernaculum portásánál; s a mennyire győztem türelemmel, olvasgattam. A legképtelenebb badarságok vannak benne bibliai nyakatekert stylben előadva.

A másik könyv, melyet megvettem, »kathekismus gyermekek számára, mely előadja az »Utolsó napok szentjeinek Jézus Krisztus egyházának fő vallási elveit« John Jaques vén (Elder) által. Huszadik ezer példány. Salt Lake City 1875. Főcélja e kathekismusnak a prófétában való vakhitet ültetni a gyermek lelkébe.

A harmadiknak címe: »Az utolsó napok szentjei Jézus Krisztus egyházának keletkezése, fölemelkedése, s szenvedései; feleletek sorozata kérdésekre, bele foglalva az égi házasságot«. Ez tulajdonkép apologiájuk a mormonoknak, melyben lehetőleg nagyitva adatnak elő azon üldözések, miknek a mormonok kitéve voltak, s azon szenvedések, miken átmentek, mig a pusztákon

vándoroltak, s Salt Lakehez értek; s az általuk végbe vitt nagy dolgok; de legérdekesebb része a soknejüség indokolása.

Ebből idézek néhány sort, melynél szem előtt tartandó, hogy az Ur Isten minden alkalommal személyesen beszélt Smith Józseffel, mint később Brigham Young-al is, s közvetlenül adta ki parancsait. Mind a mellett, hogy Smith neje s gyermekei tagadják, s nem is bizonyitható be, hogy ő a soknejüséget tartotta volna, Brigham Young azt állitja felőle, hogy egy évvel halála előtt közvetlen isteni kijelentést vőn, hogy térjen vissza a patriarchák életmódjához, s az égi házassághoz. Hosszú lelki küzdelmek után egy éjjel Brigham Young is kapott ily isteni »revelatiót«, azt közlé a püspökökkel s elderekkel: s nem nagy habozás után ezek is, és a hivők serege is elfogadták azt. Ezen isteni kinyilatkoztatás történetét irja le Smith György e könyvben, hol többi közt e sorok állanak:

»És én parancsolom Smith Emma szolgálómnak, hogy vesse magát alá Smith József szolgámnak, s ragaszkodjék hozzá és senki máshoz. De ha nem akarja magát alávetni ezen én parancsomnak, pusztittassék el, ugy mond az ur, mert én vagyok az ur, a te Istened.

»És ismét, az egyház törvénye: ha egy férfi elvön egy szüzet, és el akar venni egy másikat: és az első beleegyezik; és ha ez elveszi a másodikat, és azok szüzek és nincsenek más férfinak eljegyezve: akkor ő (a férfi) igazolva van; ő nem követhet el házasságtörést; mert azok neki adattak; s az övéi . . . . és ha tíz szüze van, nem követhet el házasságtörést; mert azok az övéi, és neki adattak. De hogy ha egyike a tíz szüzeknek, miután nőül vétetett, más férfival jönne egybe, házasság-

törést követ el; s el kell pusztittatnia.« »És valamely nőnek az egyházszolgája előadná Isten ezen törvényét, annak hinnie kell; különben legyen elkárhozva s veszszen el.« . . . A mi más szóval annyit tesz, hogy ha egy nőt, ki eddig egyedüli neje férjének, fölvilágositani s meggyőzni igyekszenek a »vének« (elder) s főpapok, hogy Isten parancsából férjének most más feleséget is kell vennie; neki — első nejének — ebbe bele kell egyeznie. Az egész csak komédia, mert ha ő nem akarna beleegyezni: akkor egyházi büntetések, azaz mindennemü boszantások, meggyaláztatások, börtön, vagy halál várnak reá, s ellentállása mit sem használ. Azonban a férfit, ki nem akarna több nőt venni, mint gyanust s hitetlent hasonlókép üldözőbe veszik. Tiszta embert meg nem türhetnek maguk közt: az a dolog természetében fekszik; de a hitközség szaporodása is szivükön fekszik.

Érdekesen beszéli el Mrss Stenhouse egy mívelt angolnő, kit fiatal korában vallási rajongás vezetett át a baptista egyházból a mormon vallásra, s egy mormonhoz ment férjhez, s úgy került Utahba, hogyan capacitálták ott a főpapok arról, hogy férjének második nőt is kell vennie, és mily lelki torturákon ment keresztül, mig beleegyezését kierőszakolták, mert férjét szerette; és miket szenvedett, midőn látta, hogy férje, ki eddig őt igazán viszont szerette, nem marad érzéketlen új neje bájai iránt; egy gyöngéd női sziv e tragédiája, a családi élet ezen meggyalázása, melyet megható egyszerűséggel ir le, föllázitja a jobb érzésü embert s megfoghatóvá teszi azon gyülöletet, melynek a mormonok Amerikában, hol a nők iránti méltó tisztelet a túlságig is megyen, kitévék.

De a tragicum mellett vannak e könyvben igen mulattató képek is, a mormonok társas életéből. Igy például

finom női satyrával ir le egy táncmulatságot (a mormon-apostolok és vének szeretnek bálokat rendezni), hogyan ülnek a táncterem falai alatti pamlagon és székeken a már férjezett nők petrezselymet árulva, mig férjeik, a többé-kevésbé elvénült Don Juánok negélyezett fiatalsággal forgolódnak a fiatal lányok közt, táncolva, tetszelegve, udvarolva.

A mormonismus házi botrányait még drasticusabban ecseteli Anna Lysenek »Wife number nineteen« című könyve (Lyse Anna, a 19-dik számú nő), kit a sors anynyira kitüntetett, hogy maga a főpróféta, Brigham Young vette nőül; (és pedig tizenkilencedik neje lőn), de alig 2—3 napi együttlét után magától egy távolabbi birtokára elküldött s elhagyott. A mint mondják, a szép nőnek sikerült megszöknie; és ezen emlékirattal boszulta meg magát. A könyv nagy elterjedésnek örvend; s egy utitársam azt véletlenül a vasuti waggonban egy könyvházalótól vette, én utóbb kerestem New-York valamennyi könyvárusainál, de nem birtam megszerezni, mert művét maga adta ki aláirás utján, s az ilyen bizományi munkák iránt Amerikában is csak úgy, mint nálunk, nem érdeklődnek a könyvárusok.

Mind e művek tulajdonkép nem födöznek fel nagy rémes titkokat, hanem vagy megható képét ecsetelik azon ezer apró szenvedésnek, miknek a mormon családi s társas életben minden tiszta női sziv kitéve van, mig magát teljesen meg nem adja, azaz mig bele nem nyugszik abba, hogy ő csak baromi érzékiség eszköze s más semmi. Vagy pedig a mormonok socialis életének apró, gyakran nagyon nevetséges jeleneteinek humoristikus leirásai.

———

15.

A mormonok közt.

II.

A mormon társadalmi szervezet. A mormonismus jövője.

Elmondtuk a mormon vallás fő tételeit; s olvasóink bizonynyal egyetértenek velünk abban, hogy ily badarságokkal félig-meddig józan eszü emberek közt nem igen lehetne proselytákat csinálni. De a legtudatlanabb tömeg közt is alig akadna, kire egyedül ezekkel a tanokkal hatni lehetne. Ha tehát az ügyefogyottak, anyagilag tönkrejutottak és szegények közt — kikhez a hittéritők kizárólag fordulnak — oly nagy hóditásokat tőnek, hogy ezerenkint jöttek át évente az új Palestinába: annak nem theologiai, hanem más okai voltak.

Ezeknek előadásában kénytelen vagyok b. Hübner szellemdús munkáját (Promenade autour du monde) követni, mert rövidebben s találóbban a mormonismus gyors terjedésének titkát és társadalmi szervezetét nem lehet megmagyarázni, mint ő néhány lapon tevé.

»Föltehető-e — kérdi ő — hogy annyian és oly forrón vágynának a mormon tanitásokra, ha hittéritőik csak azt igérnék nekik, hogy e nyomorteljes földi életet majd folytatni fogják a más világon is?« Nem.

De ezeknek van ám más mondani valójuk is. Miután megigérték, mit különben minden vallás igér, a jövő élet boldogságát, — még olyasmit tesznek hozzá, mit semmiféle más vallás nem tesz, t. i. már a földi életben a legfényesebb kilátásokat festik eléjök.

A hittéritő miután röviden előadta a hit alapelveit, áttér hosszasan a mormonok foglalására, az előnyökre,

a javakra, melyekben részesülnek; szóval földi boldogságukról elragadó képet fest nekik, föléleszti vágyaikat, és azoknak teljes kielégitését igéri; oda utal a tengereken, határtalan sikokon és rettentő szirteken túl levő új Jordán partjaira, a bibliának két ezüst tavára, új Judea hegyeire, szóval, az igéret földére, hol megtalálják azt, mit addig nélkülöztek — a boldogságot. Eddig — igy szól — ha nem is egy urnak, de a nyomornak voltatok rabszolgái; a szentek völgyében a határtalan szabadság vár reátok, a függetlenség, a jólét és talán gazdagság. Azután az ifjusághoz fordulnak s beszélnek neki a Hárem szédítő gyönyöreiről s Deseret leányainak szépségéről; igérnek neki nőket tetszés szerint, szóval a többnejüség élveit ecsetelik.

Sőt mi több, alig hogy kijelentik a megtéritettek csatlakozásukat: Brigham Young bankárai által azonnal elláttatnak pénzzel s úti szükségletekkel. New-Yorkban megkapják úti tervöket, útlevelek könnyitik továbbjutásukat és segitségben és oltalomban részesittetnek hosszú útjok minden állomásán.

Az előadottak után világos, hogy a mormon proselyták tömegét — kevés rajongók kivételével — nem a vallási fanatismus, nem az igazság szomjuzása, nem is a pillanatnyi elragadottság, vagy a lelkiismeret furdalásai, de egyedül és kizárólag kellemesebb földi élet reménye vezérli ide. A vallási elem megtérésük idejekor annyi bennök, mint semmi.

Megérkezésök után a püspökök és elöljárók az egészségesnek munkát szereznek, a betegnek segélyt juttatnak, mindnyájokat az élet első szükségleteivel ellátják, mig a mívelésre szánt földek munkálását megkezdhetik. Sőt — és ez a fődolog — Young a házépitésre

szükséges anyagokat előlegezi nekik, vályogtéglát, deszkát és más egyéb eszközöket. Az átengedett föld és előlegezett tárgyak dollár értékben fölvéve az adósságok könyvébe bevezettetnek. A visszatérités részletekben történik: a tized és pedig a gazdaság tiszta jövedelmének tiz százaléka, egyházi célokra! előre megvétetik rajtok.

Hosszadalmas volna itt a további részletekbe bocsátkozni vagy fejtegetni azon bonyolódott viszonyt, mely a hitelező Brigham Young és adósai közt — pedig valamennyien adósai — fönforog. Elég legyen a tény, hogy a mormonok legnagyobb részének még eddig nem sikerült és nem is fog sikerülni adósságát teljesen tisztázni.

Nehéz munkával szerzi életét; tehet, de ez már igen ritka, egy kis jólétre szert; azonban megtakaritásokat tenni végtelen nehéz; ezért oly kevés a gazdag közöttük. A kevés készpénz és a nehézség, melylyel az Egyesült Államok pénzforrásaihoz lehet jutni, ismét egy nagy akadály, mely e társadalom zavarait csak növeli. A Pacific-vasut megépülte előtt Utah valóságos börtön volt, honnan menekülni lehetetlenség vala és az jobbadán még ma is, utak s összeköttetések hiányában. Ha netalán valamely szent el akarná hagyni utahi házáját, előbb el kell adnia gazdaságát, hogy adósságait kifizesse; de hogy eladhassa, kész- és amerikai pénzzel fizető vevőre kellene akadnia, de ilyen ember ám csak egy van egész Utahban; és ez Brigham Young maga. Ennek még egyáltalában nem áll érdekében ilynemü adásvevéseket elősegitni. Vallási és politikai hatalmának titka nagyobb részt a mormonokhoz való ezen financiális viszonyaiban rejlik, kik többé-kevésbbé lekötele-

zettjei, adósai. De hát a hittéritők igérte függetlenség? Aláváló hazugság! A mormonok Brigham Youngtól nemcsak hogy teljesen függnek, de valóságos foglyai.

De furcsa dolog, a bevándorló a függetlenség helyett talált valamit, mit akkor, midőn e szentek karjaiba veté magát, nem birt, mit Európában hiában keresett volna, t. i. a hitet. Igen; ő most már erősen és vakon hisz Brigham Youngban, a prófétában. Érthetlen és furcsa dolog, de úgy van, a gyakorlat bizonyitja; sokan kutatták és magyarázgatták ennek okait. A ki meg akar győződni erről, tekintsen itt körül, vagy forduljon az első ismeretlenhez, kit új Jeruzsalem utcáin talál!

Kisértsük meg, — ha lehetséges, — e homályos de lényeges pontnak megvilágitását, mi ha sikerül, megleltük a talány megfejtését, a mormonismus kulcsát.

Brigham Young 1869 körül, a vasut elkészülte s a Wašatch hegységben levő bányák föllelte előtt hatalma tetőpontján állott, és ez időben az Unio kormánya által is Utah területének kormányzójává neveztetvén ki: alattvalói testének és lelkének föltétlen ura volt. E társaság csak hivőket vesz föl kebelébe. A törvénysértő törvényen kivül helyeztetik; javai elkoboztatnak; ő maga pedig menekülni kénytelen; de menekülnie lehetetlen! Tehát térjen meg, tegyen bűnbánatot és kezdje újra életét; de most már segitség nélkül; mert javadalma, munkaeszközei, marhái elkobozva maradnak. A mi pedig a tulajdonképeni szakadárokat illeti, kik veszedelmesekké lehetnének, ezek el szoktak tünni. Néha holttetemeikre akadtak. A kevés »pogányok«, kik itt tartózkodtak, csak tűrettek.

Jaj annak ezek közül, ki egy mormon hajadonnak mert volna udvarolni. Ehhez még képzeljük, mily nehéz az idejutás, és a próféta engedelme nélkül mily nehéz a távozhatás; s ime teljes az elszigetelt pokol képe!

Emlitém, hogy Brigham Young a test és léleknek föltétlen ura; ez szószerint szigorúan veendő. A mi a lelket illeti, ő határoz az akarat, lelkiismeret fölött, ő vezeti a gondolatot az általa kijelölt uton. De különben ki is merne Utahban gondolkozni? Itt hinni, dolgozni, élvezni kell, de gondolkozni — nem szabad. Vasárnap imaház; köznap gazdaság vagy otthon; szinház és hárem minden este, tessék! És ez elég. Alig marad ezenkivül reflexiókra idő. S minden sugallat utján történik. Isten a sugalmazó, Brigham Young a sugalmazott. Egyenetlenségben, zavarban, mindenben hozzá kell fordulni. Néha figyelmez, de hallgat; a mi azt akarja jelenteni, hogy még nem kapott kinyilatkoztatást az Istentől; de ha egyszer megszóllal, mindenki meg van győződve arról, hogy Isten szavait hallja. Brighamot ugyan nem tekintik az Isten megtestesülésének, de csaknem annak. És igy joggal mondhatjuk, ő a lélekkel rendelkezik.

És most lássuk a testet! Kezében folynak össze minden ügyek és minden anyagi érdekek szálai. Ő használja és kiaknázza az egész területet Utaht, mely körülbelül majd akkora, mint Francziaország fele, az ő szolgálatában áll 200,000 ember physicai és szellemi ereje. Pharao ideje óta a világ aligha látta e monopolium párját. Ő az Egyesült Államok leggazdagabbjai egyikének tartatik; több mint tizenkét millió dollárra becsülik vagyonát. A piacokon ő szabja meg az életárakat; ő szabja ki az utak irányát, és roppant utvámot szed;

az élet és forgalom minden mozgalmában ő ott van első sorban; kisajtol és kihasznál mindent. Fegyveres erejével, a jól begyakorolt és fölszerelt néphaddal és terjedelmes távirdai összeköttetéssel, mely Utah minden nevezetesebb pontján van, az egész tartomány fölött uralkodik.«

* * *

A mormonismus gyors elterjedése, s erős társadalmi szervezkedése, mely e sorokban ecseteltetett, ma már a történeté. Fényesen igazolja az azon axioma igazságát, melyet az első próféta Joe Smith nyilvánitott egy amerikai iró előtt: »Ön nem sejti, hogy a cselekvés szabadsága milyen súlyos teher a legtöbb emberre nézve, s a despotismusra mily nagy szükségük van. Én despota vagyok; s azért engedelmeskedik mindenki.« Lássuk, miként áll jelenleg? és mi vár reá a jövőben?

A mormon társadalom még ma is fönnáll. Brigham Young még él és uralkodik. De néhány év óta a helyzet tetemesen változott.

Világos, hogy a mormonismus csak egészen isolálltan, minden más állammal való érintkezéstől távol, valamely oceáni szigeten állhatna fönn. Érintkezése az amerikai társadalommal s az állam kormányával, elkerülhetlen összeütközéseket von maga után. Amerikát egészen meg kell hóditania; különben Amerika kebelében meg nem maradhat.

Vezéreik érezték ezt, midőn egy, a rémes puszták s megmászhatlan hegyek által elszigetelt hazát kerestek; és minden eszközt megragadtak, s minden bűnös tettre készek voltak, hogy közelökből minden idegent kizárjanak, s hiveiket a világtól elszigetelve tartsák.

Az Unio kormányánál már rég szemet szúrt, hogy a mormonok sokasága olyan polgári s katonai szervezetet kapott, mely képessé tette Brigham Youngot néhány ezerre menő militiát, mint fanatizált testőrseregét állitani a síkra; mig ő maga, ellentétben az állam republikanus elvével, valóságos theokratikus fejedelmi hatalommal birt. És e hatalommal számos visszaélés történt. A mormonok vagyona és élete eo ipso kezében volt; — helyzetök nyomottabb volt a rabszolgákénál. Hanem még lázitóbb volt az államtörvények megvetése, mely a közéjök letelepedett nem-mormonok üldözésében nyilatkozott. Ha valamely »pogány« köztük le mert telepedni s üzletet nyitni: kimarták, tönkre tették, vagy orozva meggyilkolták.

Az ezer közül csak egy esetet hozok föl:

Bizonyos Mr. Robinson a várostól mértföldnyi távolságban fekvő birtokot vásárolt, melyen, mint ekkor hire járt, oly hathatós gyógyforrás található, hogy akárki birja, rövid idő alatt meg fog gazdagodni. A város atyái (mormonok) azt álliták, hogy azon birtok a városé, mert annak területén fekszik. Az alsó s fölsőbb törvényszékek Robinsonnak itélték oda. Erre titkos fenyegetések érkeztek Robinsonhoz, hogy ha jószántával el nem megy, veszélynek teszi ki magát. De ő meg nem ijedt s maradt. Egy este zörögnek ajtaján; kérdi, ki az? azt mondják, egy ember nem messze a háztól felfordult kocsijával s kitörte a lábát, lenne oly jó segitségül jönni. Robinson revolvert tesz zsebébe, kimegy s az őt váró három emberrel elindul . . . Másnap reggel néhány ölnyire házától bezúzott fejjel halva találták; két pogány be akarta vinni a házba; több mormon ott álldogált, de egyikök sem segitett, tudván, hogy az egyház a meg-

gyilkoltnak ellensége volt. A tettesek természetesen nem voltak kinyomozhatók, mint ez rendszerint történt. És ha valakire rásült is a bűntett: a mormon jury fölmenté.

A kormány rendes uton nem segithetett; mert habár Utah területét államnak el nem ismerte is: autonom belszervezkedésébe, közigazgatásába be nem avatkozott; sőt Brigham Youngot a terület kormányzójául kinevezte. Csak 1875-ben ment az állam annyira, hogy törvényben kimondá, miszerint a polygamia nem ismertetik el törvényes házasságnak.

Azonban már a 60-as években egy erődöt is épittetett, a növekedő mormon hatalom esetleges megfékezésére s az üldözöttek védelmére. Ez a már emlitett Camp Douglas nevü erőd, két angol mfldre Salt Lake Citytől, meredek sziklák alatt, de vagy 600 lábnyi magasban épülve, uralkodik a város fölött, melyre regényesen szép kilátása van, és — ágyui pour le cas que irányozvák. Vagy két zászlóalj katona van benne állandó szállásban, Connor tábornok parancsnoksága alatt.

A mormonok csak gúnyolódtak eleinte Camp Douglas rovására: főembereik azonban jól fölfogták annak vészteljes fontosságát. De Connor tábornok sem az az ember, a kivel tréfálni lehet. Rendesen megüzente Brigham Youngnak, hogy a nap mely óráján fog a városban tartózkodni, vagy átlovagolni, s mindenkor hozzátevé: »Ha kellő időben nem találok visszaérkezni az erődbe: egy óra mulva a város bombáztatni fog.«

Ma már nemcsak Connor tábornok, hanem akárki biztosan járhat a mormonok között!

Ma már nem Brigham Young képviseli az államhatalmat is. Ma ő csak tettleges hatalommal bir, mint

dúsgazdag ember, s egy fanatikus tömeg vallási főnöke. Utah területének a kormány által kinevezett nem-mormon kormányzója van; állami rendőrközegei s törvényszékei vannak, és az állami intézmények hatálya növekedik minden új nem-mormon településsel; a települők pedig szaporodnak minden talpalatnyi új vasuttal.

Általában a Pacific-vasut, s később az Ogdentől a Sóstó-városba vezető szárnyvonal kiépülése halálos döfés volt a mormon társadalom ellen. Tudták is ők ezt előre; s tudta főleg Brigham Young. De midőn látta, hogy meg nem akadályozhatja: legalább — Yankeehez illőleg — hasznot igyekezett húzni belőle; s maga is a vállalkozó consortium s igazgatóság tagja lőn; s nem keveset nyert rajta.

De a vasut által a mormonok üzleti monopoliuma mindinkább fenyegetve van. Az üldözéssel ma már nem boldogulnak. Számos nagykereskedés, pénzintézet s műhely van pogány kézen, s Brigham Young már csak arra van utalva, hogy saját pénzével támogassa a mormon vállalatokat s túlnyomó tőkéjével nyomja el a keletkező versenyt — ha birja.

E külről fenyegető veszélyeken kivül a mormon szervezeten rágódó belkorhadás jelei is mutatkoznak.

Mióta a mormonok nem üldöztetnek, ellenben ők maguk lettek üldözőkké, — mióta új hazájukban békében gyarapodtak: azóta a belviszály magvai, melyek elejétől léteztek, de Brigham Young vas keze által elfojtattak — buján kikeltek. Felekezetekre kezdenek oszlani, és a szakadárok szaporodni.

Smith József fiai a soknejüség ellen izgatnak; fönnen tagadják, hogy apjok azt tanitotta vagy tartotta volna. Eddig három felekezet létezik, melyek külön gyül-

nek egybe »isteni tiszteletre. — A Josephiták — Smith utódai; a Godbee-iták és az orthodox Brighamiták. A Godbee-iták legszámosabbak; közlönyük a »Salt Lake Tribune«; ezek Brigham Young hatalmaskodásait ellenzik, s Church of Zion név alatt szakadár egyházat képeznek. A Brighamiták dühös polemiát visznek ellenök az ő lapjaikban; ezek a »Deseret News«, »Salt Lake Herald« — Young nyomdájában adatnak ki.

A szegényekben fölébredt az irigység a vagyonos főbbek, apostolok és dúsgazdag prófétájuk ellen. Sokan jöttek már annak belátására, hogy ők nem egyebek, mint Brigham Young örökös jobbágyai, rabszolgái. Az elégületlenek szaporodnak. A nők csendes ellenzékisége is kezd hatást gyakorolni.

Brigham Young szórja ugyan profétai menyköveit most is ellenségeire; de nem a régi hatással. Az excommunicatio: »suspension of the enjoiments of church privileges« (az egyház előjogainak élvezetéből való kizáratás) ma már nem oly félelmes, mint akkor volt, mikor a Sóstó völgyében s Utah területén kizárólag mormonok laktak; mikor az, kire vallási közönyt vagy eretnekséget ráfogtak — veszve volt; bebörtönöztetett s ha elszökött, s le nem gyilkoltatott, a pusztában nyomorultan elpusztult.

Ha ma egy nő megszökik a háremből: nem lehet oly könnyen visszahozni, s megbüntetni, mert menhelyre s védőkre talál; s ha Brigham Young a mormon militiára támaszkodva valamely kiváló erőszakolást merényelne — a Camp Douglasból elhamvasztják Salt Lake Cityt. És ha egy mormon lázadás az erőd csekély csapataival szemben sikerülne is: utóvégre még is levernék az Unio hadai; és ez volna a mormonismus végpusztulása. Kiirtatnának, mint az indiánok.

De mint láttuk, a washingtoni kormány részéről erőszakos föllépésre a mormonok ellen nincs és aligha lesz ok. A benső feloszlás jeleiről már következtetni, hogy a felbomlás csak idő kérdése.

Ma már — és ezt kellett megélnie a zsarnok jellemü Brigham Youngnak — a próféta saját fészkében sikeresen müködnek episcopalis missionariusok; kik iskolát nyitottak, mely jobb a mormonokénál, s melyben a mormon tanulók is naponkint szaporodnak; és a mormon szülők nem rettegnek oda küldeni gyermekeiket; sőt sokan maguk is áttértek; és a hatalmaskodó próféta nem bir boszút állani rajtuk.

Sőt a mi több: saját családját fenyegeti a végzet. Nyilvános titok, hogy Youngnak első nejétől fönnlevő, illetőleg legidősb fia el van tökélve, mihelyt atyja meghal, megtámadni többi gyermekeinek, illetőleg korcs testvéreinek törvényes születését, s apjának egész roppant örökségét magának követelni.

Sokan azt hiszik, Brigham Young halálával a mormonismus végórája is fog ütni. Annyi bizonyos, hogy az apostolok, kik már is nyiltan civakodnak s szövik a cseleket, hogy melyikök legyen utódja, előkészitik a dissolutiót.

Tehát az egykori üldözés szülte vakbuzgóság, a felekezet éltető ereje lohadóban; a fegyelem lazulva; a hivek belviszályok által felekezetekre oszlatva; az évről évre szaporodó pogányok közt maholnap elmerülve; azon kilátással, hogy a respublica törvényei s intézményei nem sokára Utahban is teljes érvényre jutandnak: nagyon valószinü, hogy a mormonismus legalább is a polygamiából ki fog bontakozni, átalakulni s jelentéktelen felekezetekké fog törpülni, vagy végkép elenyészni.

16.

Omahától Chicagoig: s innen a Niagara zuhatagához. Chicago városa, fekvése, közigazgatása, pénzügyi állapotai. Szédelgés jelenben; de nagy üzlet is, még nagyobb jövő. Niagara zuhataga. Természeti csoda s emberi humbug. Vasut Philadelphiaig: a világ legmíveltebb vidékei egyikén át.

Omaha nagyszerű panorámáját másutt emlitém. Mig a vonat hosszú egyenes viaducton távolodik Council-Bluffs irányában — elragadó visszapillantás esik Omaha magas partjaira, a hidra, a Mississippire s tág völgyére. A vonat lassú síklejtőn halad lefelé Jova és Illinois államok területén, buján zöldellő prairieken s mívelt földeken, virágzó farmeken, csinos városokon s telepeken át; itt-ott a nyilt vidéken két-három emeletes kastély- és palotaszerü nagy épületek láthatók: az egyik államfogház, a másik vakok intézete, a harmadik College, s igy tovább. — A népes állomások egyike Buda, nehány ezer lakosságú város, s végpontja egy mellékvasuti vonalnak.

Omahától Chicagoig 24 óra. Délután 4-kor indult a vonat, másnap délután 4-kor megérkezett. Az út azzal is kellemesebb volt, mintsem a Pacific-vonalon, hogy étkező-kocsi (Hotel-Car) volt a vonathoz csatolva. A kocsi a Pullman-Carokhoz hasonlóan van épitve; ügyesen rendezett kis konyhája foglalja el egyik végét; a többi csinos étterem, a waggon két oldalán teritett s 3—4 személyre számitott asztalkákkal. Az ellátás elég tisztességes s jutányos volt. Már ez azután vasuton a comfortnak netovábbja! Kár, hogy csak — kivételesen fordulnak elő e kocsik.

Chicago harminc év előtt az indiánokkal való kereskedés apró állomása volt. 1830-ban tizenkét házból állt

vagy 100 lakossal. 1837-ben jegyeztetett be városnak s kapott municipalis jogot; akkor 4700-ra ment népessége. Ma negyven év mulva ötszázezerre számittatik; de ez bizonyosan túlzás; 1870-ben hivatalos összeirás szerint 300,000 volt; hat év alatt nem szaporodhatott $66^2/_3$%-al; annál kevesbé, mert 1872-ben a nagy tüzvész csaknem elhamvasztotta; a három év óta tartó gazdasági krisis alól pedig Chicago sem búhatott ki.

A Michigan tónak, mely beillenék tengernek, nyugati partján fekszik, az indián nevű Chicago folyó torkolatánál. Mocsáros mély területét nehány lábbal kellet föltölteni; most már a város talaja száraz, s levegője egészséges. A benyomás nem csekély, melyet első pillanatban az idegenre tesz. Széles tiszta utcái, elegans magas házai, palotaszerű középületei azon hitet költnék, hogy ez régi fejlődésű gazdag város; pedig hogy nem régi, azt már tudjuk, vajjon gazdag-e? azt csak sejtjük. Meglehet hogy ebben is csal a külszin.

A város 1871-ki october 8—9-kén csaknem egészen leégett. Már nehány nappal előbb gyakori tüzvészek pusztitottak, s kifárasztták, s rendjében megzavarták a tüzoltó testületet. October 8-kán délután ütött ki tüz a faházakból álló és azonfölül nagy faraktárakkal ellepett külvárosban; a láng nem sokára átcsapott a folyón, s ellenállhatlan rohamával beboritotta az egész várost; még az utcák faburkolata is kiégett. Mentésről szó sem lehetett. Hétfőn este nagy vihar és eső oltotta el a tüzet; miután a főutcákat, pompás templomokat, palotákat, hôteleket, vasuti indóházakat, gabona- s egyéb raktárakat, gyárakat elhamvasztotta, s alig talált volna már táplálékot. Kétszázezer ember maradt fedél nélkül. Háromszázmilliónyi érték pusztult el. Biztositva volt vagy százmilió; de ennek fele

sem volt behajtható, mert a biztositó társulatok és bankok épületei is porrá égtek; s maguk is megbuktak.

Már ma csak néhány templom füstös romjain látni még a vész emlékeit; a város legszebb részei még pompásabban kiépültek; külvárosai csinos kő- és faházait fasorok és kertek környezik. Hogy ismét fölépült, nem csoda; mert a város fekvésében birja prosperitásának alapját; és mert annyi new-yorki, s más városokbeli tőkepénzes és bank-intézetek voltak záloghitelezések által érdekelve fölépülésében, hogy az ő érdekükben állt a város kiépitését hitelezéssel előmozditani. Jótékony adakozásban sem volt hiány, kivált a vészt követett első napokban. Hanem az már csodával határos, hogy tizenhétezernél több leégett s köztök számos nagyszerű épület, hét hónap alatt csaknem mind fölépült; ugy hogy hiteles számitás szerint a nap minden órájában fölépült átlagosan egy ház; nem csak faházak, hanem átlag ilyenek is, de nagy tégla- s kőházak, paloták is. Az amerikai mozgékonyság, csüggedni nem tudó bátorság, és a self help szellemét ebben méltánylólag kell elismerni.

A város ma pompásabb mint azelőtt volt. De itt sem arany a mi fénylik. »Mere humbug« mondá egy chicagói polgár. Megengedem, hogy e pompás látszat nem merő szédelgés; de az tény, hogy nagy része e magánházaknak s palotáknak zálog-kölcsönökkel van túlterhelve; s az utóbbi évek nem voltak kedvezők a tőkegyüjtésnek. De nem csak a magánbirtok; a város mint olyan is adósságokba merült.

Általán Chicago példáján is látni, hogyan kezeltetnek a városok s községek pénzügyei. Törvény szerint egy városnak sem szabad több adósságot kötni, mint a mi ingatlan vagyona öt százalékának megfelel. De a város

consolidált adóssága 13, lebegő adóssága 3 és fél, összesen 16 és fél millió dollár 5 %-ra. E szerint a város vagyonának 345 millió dollár értékkel kellene birni; holott az csak 171 millióra van becsülve. Mondják, hogy itt aránylag nem csekélyebb visszaélések s sikkasztások követtettek el, mint a minők New-Yorkban fordultak elő. Most van kapkodás; de nincs hitel.

Egyébiránt van Chicago városa fölvirágzásának széles és szilárd alapja! Ez szerencsés fekvése a tengernagyságú Michigan tó partján, és három fő irányban elágazó vasutak górpontján; New-York és New-Orleans, New-York és San-Francisco, s mind a kettő és Canada közti közlekedés központja. Ő közvetiti a 60—70 millió mázsára menő buza és gabna kereskedést; ötven-hatvan millió ölnyi fa, 700 millió deszka és zsindely, 400 ezer darab marha, 300 ezernél több juh, két milliónál több eleven disznóval; s mit tudom én hány millió disznónak a város számos porc-house-aiban fölfüstölt húsával való, szóval colossalis mérvű kereskedelmét, vagy szállitási üzletét.

Középületei elősorolásával nem akarok időt veszteni; s az öt-hatemeletes magtáraknál és a hajók rakodásánál alkalmazott óriási elevatorokat (gabonaemelő gépeket) csak mellékesen emlitem. Csak alagutait érintem, mik Chicago speciálitásaihoz tartoznak. A Chicago-folyamon ugyanis számtalan nyitható, ugynevezett forgó-hidak közvetitik a két part közti élénk közlekedést. A hidak folyvást nyitódnak és csukódnak; de még is akadályozzák a hajók menetét, — s akadályozzák a gyalogok, lovasok s kocsik forgalmát is. Kellőleg magas hidat a sík városban épiteni gyakorlatlan lett volna; de meg hányat kellett volna épiteni, hogy a forgalomnak

megfeleljenek! Tehát egy alagut épittetett a folyam széltében, mely csaknem fél angol mértföld hosszú, a nyilásnál 19, közepén 23½ széles s 15 láb magas. Szelelőlyukak vannak minden 50 lábra egymástól. Ilyen alagut azóta nyolc épittetett. Egy-egy belekerült csaknem 400 ezer dollárba.

Hasonlókép nagyérdekű, kivált a műépitészekre nézve a Michigan tava alatti tunnel. Az a városnak vizzel való ellátása céljából épült 64 láb mély; s két mfldre megy be a tó alá; 69 lábnyi mélységben a viz alatt; végén világitótorony emelkedik ki a vizből. Ezen alagut ismét Amerikához méltó óriási mű!

Chicagóban is kényelmesebben érzi magát az idegen, mint a régi városokban. Népessége vegyes; az élet élénk; a hôtelek kielégitők. Nevezetes, hogy itt sincs uszoda, pedig a város hosszában a Michigan-tó partján nyúlik el.

*
*   *

Chicagóból a Niagara zuhatagához, ezer apró s egymást keresztülkasul átszelő vasútvonalakat nem számitva, két fővonalon juthatni: körülbelől 20 óra alatt. A Michigan tavától délkeletnek tartva, az Erie tavát délfelől kerülve meg, az út fele ez utóbbi tóval párhuzamosan, s annak partján megy Buffaloig, honnan Niagara fél óranyira van. Vagy a Michigantól éjszakkelet felé Detroitnak a Hudson- és Erie-tavak közötti térségen Niagaráig, — mely az Ontario- és Erie-tavak között fekszik. Ez utóbbit érdekesebbnek véltem.

Szóval, az éjszak-amerikai tengerszerű tavak regiójában vagyunk. Ezekről ismét köteteket lehetne irni; irtak is mások; — többi közt Duvergier de Hauranne is amerikai utjában hosszú fejezetet szentelt nekik, ki pár hónapig

utazott rajtok; mely élvezetet, mellékesen szólva, nem irigylem tőle.

Napközben utunkban alig hagytuk el az egyiket balról, már másik merült föl jobbról; s ha partjára kiértünk, mindenik mint határtalan tenger terült el szemeink előtt. Ismétlem, nagy mérvekkel biró természettel s nagy alkotásokkal bir ez az Amerika. Valamennyi európai alpesek elférnének akár a Rocky-Mountains, akár a Sierra-Newada hegyláncai között. Pusztái oly terjedelmesek, hogy átutaztában kétségbeesik az ember. Folyói oly hosszúk s szélesek, hogy a Duna vagy a Rajna csak patakok azokhoz képest. Tavai oly nagyok, hogy ha akármelyikébe bele állitanák Szászországot: az ott, mint Dixon mondá, föl sem tűnő szigetet képezne. És a természet alkotásai hatnak az emberre; s versenyre serkentik; és az emberek műveiben is meg van a nagy mérv. Semmi sem oly nagy, hogy az amerikainak merészsége ne vállalkoznék reá. És ha néha kudarcot vall is: a meghiúsult nagy akarat, ha észszerű alapból indúlt ki, becsülendő. Ha tehát nagy szavakat is szeret használni az amerikai: sokszor lehet rajta mosolyogni; de nem lehet e jogot tőle egészen elvitatni.

Az e tavak közötti vidék nem igen magas fönsík: lehet, hogy egykor viz alatt volt ez is; s e tavak csak egyet képeztek. Most érdektelen; de nagyon művelt vidék. A vasut Canada területére tér át; Suspension bridge állomásánál, illetőleg Niagaránál leszállunk; itt angol területen, — átmegyek a hidon, — s ott ismét Amerikában vagyok.

Reggel volt; s én elhatároztam másnap reggelig maradni; az egész napot, s főleg az alkonyatot, mikor minden szép vidék a legszebb, a Niagara zuhatagának,

az éjet pedig — az ágybanalvás már kivételessé lett élvezetének szentelni.

A zuhatagot látogatni akaró legcélszerűbben cselekszik, ha ismét átmegy a vasuti hidon a canadai oldalra, s ott a folyó partján megy fölfelé egészen a zuhatagig; visszajövet pedig átmegy a zuhataghoz közellevő függő hidon ismét az amerikai partra, honnan árnyékos uton kertek közt visz az út vissza a helységbe. Ezen vasuti hid is az Amerikában számos rendkivüli műépitmények egyike. Ez 800 láb hosszú függő sodrony-hid; melyet a folyó két átelleni partján álló tornyos oszlopok, illetőleg azokba zárt négy vassodrony tart függőben, 66 lábnyi magasban. A hid fölül vasuti, alól rendes kocsiközlekedésre számitott, oldalain gyaloglóknak külön úttal. Colossalis és szép mű, elragadó kilátással a Niagara folyó környékére egészen a zuhatagig, — melytől innen két a. mfldre van.

Arról, hogy a niagarai zuhatagról szavakkal alkosson valaki némileg megfogható képet: szó sem lehet. Mint olvasóim, ugy én is gyermekkorom óta ezerféle rajzolt, karcolt, fára vagy acélbametszett valószinű s lehetetlen képét láttam ugyan, még is egészen új volt az mikor valóságában előttem állt. Megközeliti a vidék jellegét a Rajna zuhataga Schaffhausennál; csakhogy a Niagarának arányai tán tizszerte nagyobbak. Egy oldalról síkságon szétterjedve majestatikus lassúsággal közeledik a Rajnánál tizszer nagyobb hatalmas folyam, de útját állja egy erős sziklamagaslat; a folyó kénytelen oldalra kanyarodni, és ott egyszerre egész tömegével lezuhan a kétszáz lábnyi mélységbe; dühöngve és tajtékozva rohan tovább mély sziklaágyában, s megkerüli a hegyet, mely útjában föntartóztatta. . .

Nem elég a zuhatagot egy pontról látni. A canadai oldalról imposansabb a látmány; de az amerikairól ismét más képet ád; megható és nagyszerű mindig; de föl kell menni a partokra, és a Suspension-bridge oszlopaira, hogy átnézni lehessen egy képben az egész sceneriát; azután le kell mászni vagy kétszáz lépcsőn a folyam ágyába, és a zuhatag alá; minden lépten-nyomon fizetni kell ugyan: a hidon, a hid oszlopára, az amerikai oldalon egy parkon kell átmenni, mely levezet a meder aljáig; a canadain lépcsőzet van, s ott viaszkosvászonba öltöztetnek; mindenütt 25—50 cent vagy egy dollár a díj. Különös ugyanis, hogy nem az állam, hanem részvénytársaság gondoskodik mindenről, hidak, utak, lépcsők, látpontok, sőt hôtelek épitéséről s föntartásáról: s ez természetesen azon van, hogy a rövid, alig 4 hónapi touristai idény alatt beszedje tőkéje kamatait. Itt van aztán az idegennek alkalma a humbugot tanulmányozni.

Itt egy födött lépcső vezet le a mélységbe: a vörös papirra nyomtatott nagy hirdetés az ajtó mellett azt mondja, hogy ez »egyetlen« pont, a honnan teljes átnézetet kaphatni a zuhatagra; bemenet ruházattal együtt 1 dollár 50 cent. Sok pénz; de miután »only point of view« hát csak megfizeted: mikor oda érsz látod, hogy nem igaz; hogy onnan is csak egy részét látni.

Más födött lépcső: a falragasz azt mondja, hogy a ki itt lemegy, csak 25 centet fizet vizmentes ruháért; »view free of charge;« — a látmányért nem kell fizetni. Az ajtónál egy fiatal ember biztat, hogy menj be; hisz csak 25 cent! Lemégy, nézesz két percig az ív-alakban lezuhanó vizernyő alatt, nem látsz semmit, s mikor kijösz, még egy dollárt kell fizetned. »Miért?« a ruháért. »Hisz a ruháért már fizettem 25 centet.« — Igen, de ez úrnak kabátja

s nadrágja is volt! . . . Az előbbi Yankee volt, az utóbbi német zsidó. Az előbbi nagyitott, de előre megmondta, mit követel? s tetszésedre bizza, ráálsz-e vagy nem? Az utóbbi belecsal és rászed. A Yankee nagy szédelgő; a zsidó kicsinyes csaló. Ez a különbség. A dolog lényegileg egyre megy ki; de a modor, az eljárás más, és jellemző.

Ki szemlélő kedélylyel s a természet iránt érzékkel bir, egész napot kellemesen tölthet itt. A nap állása szerint varázs-szerűleg változik a kép. Mielőtt a folyam a meredek széléhez érne — közbe eső sziklatalaj két ágra szakitja; az egyik az amerikai parton egyenes vonalban szakad le; a canadai oldalon félkört képez; a két ágat napközben élénken színezett szivárvány köti össze; s alkonyat felé a félkörben lezuhanó viztömeg világos zöld színű, s mint olvadt malachit hömpölyög le, két oldalról olvadt ezüst folyam által szegélyezve. Télen, midőn a zuhatag fele kristály- és opálpalotákká merevül meg, ez a legélénkebb phantasián túltevő tündéri kép lehet. A természet e nagyszerű műve a világ unicumai közé tartozik, s látása magában megéri az Amerikába utazást.

Nem távol, vagy ezer lépésre a zuhatagtól, — de nem mint a képek után vélnők: a zuhatag fölött, — áll egy másik függőhid, mely oly karcsunak s gyöngédnek látszik a 280 lábnyi magasban, hogy az ember csodálja, hogy mernek rajta nagy kocsik és omnibusok járni.

* * *

Mi az, a mi az embert hazájából idegen földre, országból országba, egy világrészből a másikba üzi? Közönséges kiváncsiság? látvágy? tudvágy? vagy a ne-

mesebb izgalmak szükség érzete? Kinél hogy! — Elég az, hogy az elégedettség kellemes érzetével utaztam tovább. Kezdetben az Erie, aztán a Lehigh (Lihey) végre a Pensylvania vasuton; legnagyobb részt a New-York állam területén át. Meg voltam lepetve, nemcsak a folyvást szép vidék által, hanem még inkább azon magas cultura jelei által, melyek az egész út hosszában Philadelphiáig — reggel 4-től este 7-ig — kisértek.

Mig a síkságon megy a vonat, egymást érik a helységek, gyárak, mindenütt munkás mozgékonyság, füstölgő magas kémények, kőszéntől barna telepek. Pár óra mulva igen szép hegyi vasuton vagyunk, szép erdőkkel, a magaslatokon nagy látkörrel erdős völgyekre; — a Lehigh vizének alig van helye néhol a völgyekben, még is mindkét partján van vasut; még pedig ugyancsak eleven vasut! Mig a mi gyors vonatunk egy oldalon röpül, a másik parton öt vonat robog egymás után, pár negyed óra alatt, minden vonat 350 kocsival, rajtuk kőszén és vaskő. Minden zugban kőszénbányák, odább vasgyárak és kohók, fürész-malmok; népes helységek, 10—20 ezer lakosságú iparos városok, mint Easton, Allentown; számtalan szép vashidak a folyamokon át; a hegyoldalokon csinos villák, nyaralók; aztán magasodnak a hegyek, szűkebb lesz a szorulat, regényesebb a táj: szép fürdőhelyek mellett megyünk el, mint Mauch-Chunk, hol pompás nagy hôtelek jelzik, hogy sok vagyonos ember tölti a nyári idényt. És midőn végre a müvészileg épült karcsu vashidakon, merész viaduktokon, alagutakon, meredek hegyoldalakon vakmerőn kanyarodó vasutvonal kiér a síkságra, ismét számos más vasutat szel át, melyek ép oly élénkek és népesek; aztán csatornákkal fut egy vonalban, miken fával, deszkákkal.

zsindelyekkel megrakott hajók csúsznak-másznak előre.... igy megy ez Philadelphiáig és New-Yorkig, más irányban Bostonig, minden felé fogalmat adva az idegennek, hogy e régi államok culturája, népesedése, vagyonossága mily magas fokra ért — az első európai megtelepüléstől alig 250—200 év lefolyása alatt!

17.

Philadelphia, jul. közepén.

Körutamból ismét visszaérkezve Philadelphiába, csodálva tapasztaltam, hogy a már akkor teljesen berendezett világtárlati helyiségekben semmi sem ragadja meg újdonsága vagy rendkivülisége által figyelmemet. És valóban ámbár Anglia sokat, Franciaország sok szépet, Németország nem sokat, de a közt sok solid ipartárgyat állitott ki, Oroszország és a mi monarchiánk is jól volt képviselve: még sem tűnt szembe semmi új, sem façonra, sem előállitási módra semmi, mit már Bécsben s Párisban ne láttunk volna. Csak az amerikai tárlat nyujtott új és nevezetes anyagot tanulmányokra. A mint is most jöttem csak azon meggyőződésre, hogy a philadelphiai világtárlat — qua világtárlat — csak humbug; és az egész tulajdonkép amerikai általános kiállitás volt. Mint ilyen pedig igen érdekes s tanulságos, az tagadhatlan.

Tulajdonkép humanus és nemes eszme is volt egy nemzet lételének századik évnapját azzal ünnepelni, hogy az ország világ előtt bemutatja: e száz év alatt mennyire haladt elő a béke műveiben? Az ipar, kereskedés, tudomány és művészetek terén? És habár a ma-

gasztos gondolat mögött egy adag nemzeti hiuság rejlett is, nem akarok becséből levonni semmit.

De ha már világtárlat kellett, miért kellett azt épen Philadelphiában rendezni? Igy sóhajtoztak az európai kiállitók, s mindazok, kiket küldetés vagy üzlet érdeke Philadelphiában maradni kényszeritett. És valójában visszajöttömkor előbbi ismerőseimet, német, francia, orosz barátimat nyomoruságos állapotban találtam, megsoványodva, kimerülve, törődötten. Nem csoda, a nyáron főleg kellemetlen keletéjszaki égalj Philadelphiában legtürhetlenebb. Fekvése szép ugyan, kivált a Fairmount Parc felé, de oly déli mint Nápolyé, hősége kiállhatlan, tengeri fuvalom nem mérsékli mint legalább némiként New-Yorkban; a város egész Amerikában legnagyobb terjedelmü; végtelen barna-vörös tégla-házsorai átmelegülnek mint kemencék; a város mindkét oldalát folyó-viz mossa, egy oldalán a hatalmas Delaware, más oldalán a kies vidékü Sknilkil, de arról, hogy fürdeni lehessen bennök, gondoskodva nincs. Az amerikai fél a hideg viztől, átalán fél a meghüléstől, neki nincs szüksége uszodára a szabadban. Az, hogy az egész világból ide csőditett idegenek kényelmi, sőt egészségi igényeiről is illenék gondoskodni, senkinek se jutott eszébe. A kiállitásról este a városba érkezett idegen — a hôtel izzasztó termében megebédelvén, nem tudta hova meneküljön. A philadelphiai nép tisztességes, csendes, családias, az estét a ház előtt hintaszékben tölti. De mit tegyen az idegen? Nyilt közkertek, parkok, hol fagylaltot kapni, szellős sör- és borházak, hol német szokás szerint pipafüst mellett vagy egy órát eliddogálni lehetne, itt nem léteznek. Szinház kicsiny és rosz. Circus kezdetleges. Egy ideig sétáltak a roszul kövezett népes utcákon

izzadva, aztán haza mentek a hôtelbe, lefeküdni és — izzadni. Némelyik éjjel kétszer-háromszor kétségbeesetten ugrott ki ágyából, s be a fürdőkádba, hogy pillanatnyi enyhülést szerezzen magának. Ilyen életmód mellett néhány hónap alatt nagyon kimerül az ember ereje.

Az élet egyéb kellemeiről is szépen le kell mondani Philadelphiában. Egyetlen finom restaurant sem található itt. Legelőbbkelő vendégfogadója, a Continental hôtel, tisztátalan, hanyagul szolgált, a konyhája rosz, de csak ugy öt dollárt követel mint egy new-yorki első rangu hôtel.

Ilyen volt az anyagi létkör, és milyen volt az erkölcsi? Semilyen. Kinek nem volt véletlen szerencséje oly odavaló családdal ismerkedni meg, mely szivesen látta körében, ez pedig nem oly könnyü vala, mert sokan eltávoztak a nyári idényre, az veszve volt. De különben is jó emberek ezek a philadelphiaiak, de kissé szűkkeblüek és szűkmarkuak, más szóval nem igen vendégszeretők! A köznép, azaz a közönség pedig egyátalán nem volt előzékeny vagy barátságos az idegenek iránt. Ez egy kisvárosias nyárspolgári fölfogásu s nevelésileg, vallásilag korlátolt nép, mely megütközik mindenen a mit bölcsője óta meg nem szokott. Ki világos öltözetben járt, vagy tán fehér kalapot tett fejére, nem csak megbámulták az utcán, hanem szemébe nevettek, nem csak pajkos gyermekek, hanem férfiak és ladyk. A philadelphiai a legnagyobb hőségben is feketében jár, s sötét kalapot tesz fejére. — Egy izben a szinházban fölvonás közt fölkeltem zártszékemről, s arccal a közönség felé fordultam; a beállott bámulás, sugdosás, nevetés nagyhamar észrevétette velem, hogy hallatlan

otrányt követtem el; helyéből fölállni, s a közönséget negnézni, az Philadelphiában, és ennélfogva az egész ilágon nem szokás. Szépen csücsülve kell maradni, s nig az előadás befejezve nincs, az előtted ülőnek hátára neresztení szemeidet.

Igen de hát melyik városban kellett volna rendezni kiállitást? erre nehéz volt felelni. Az égalj egész Jjszak-Amerikában kellemetlen. Délen magából értedő-ik hogy forró s esős, egészségtelen. A Mississippi tor-olata felé mocsáros lapályok, New-Orleans városa vi-ékével együtt az idegenre ragadó sárgaláz hona. Az jszakkeleti részeken télen zordonabb, nyáron sokkal nelegebb mint hazánkban, és az időjárás és hévmérsék áltozása még gyorsabb. Mondják, hogy ez nem mindig olt igy, hanem megérezni azon abnormis égaljon, hogy Amerika területén vagy husz millió holdnyi erdők pusz-ittattak el! — A kiállitásra legkellemesebb hely volt olna San-Francisco. Igen de az egy második világút, nnyira levén még New-Yorktól mint New-York Euró-ától!

Mondám, hogy Philadelphia 800,000 lakosával a egnagyobb kiterjedésü város Amerikában. Hossza 20 ngol mfld, tehát olyan vonal, mint Pestről Vácig, széle . Egy izben végig mentem hosszában lóvasuton, az ut alamivel két óránál tovább tartott, egyenes vonalban agyobbrészt trappban. Vannak a városnak széles, gaz-ag, nagy házakkal sőt palotákkal beépült lakályos tcái; de nagyobb része az utcáknak egészen egyforma ét emeletes házakból áll, barnavörös téglafalakkal, ninden homlokzat vagy diszitmény nélkül, mintha vala-nely gyárnak munkásházai volnának, a kapu, ajtók s blakok csak lyukak. Az ember azt hinné, itt merőben

szegény emberek tanyáznak, pedig nem ugy van. Ezen két vagy négy ablak szélességü két emeletes sötét falak mögött gyakran igen kényelmes, sőt fényüző módon egy-egy gazdag család lakik talán már negyedik nemzedékben; hanem ez a quakeri egyszerűség, mogorvaság, mely ez utcákat jellemzi, az emberekbe is bele neveltetett.

Az óriás város hosszában s szélében majd minden második utcán megy lóvasut, a tramway-közlekedést huszonkét társulat közvetiti, a közönség azonban nem veszi észre, hogy egy vonalról leszállva — másikra átmenve — más társulat kocsijára került, mert a díj távolság szerint ugyanaz mindeniken, és mindenik elfogadja a másik társulat jegyeit; (markokat) szokás levén egyszerre 20—30 jegyet előre vásárolni.

A végtelen utcatömegek egyformaságát vagy tiz kisebb-nagyobb s igen egyszerü fasorokból álló square szakitja félbe; — s itt-ott paloták, mint a szabadkőművesekė, s mások; melyek közül természetesen legérdekesebb a State-House, vagy Independence Hall, az állampalota, melynek keleti szögén fekszik azon terem, hol a congressus 1776. julius 4-én a függetlenséget kimondá, s' az erkélyről a néptömegnek kihirdeté. Nincs is ezen erkölcsi emléken kivül semmi emlitésre méltó, sem az épületen, sem a termen.

Philadelphiában nagy számmal találhatók érdekes és jótékony közintézetek, iskolák, könyvtárak, fogházak. Irigylendő az utazók közt a szakember, mert annak föladata korlátolt. A tanférfiu megnézi az iskolákat; az orvos a kórházakat; de az ilyen szerencsétlen omniscius publicistának mindent kell látnia: templomokat, iskolákat, kórházakat, fogházakat, szinházakat, tébolydákat,

łözsdét, vizvezetést, gyárakat. munkástelepeket, palotákat, lebujokat . . . Meg is néztem sokat, többi közt a Girard Colleget, a Pennsylvaniai egyetemet, melyről az amerikaiak azt hiszik, hogy — »it has a reputation around the world« világszerü hire van, — s miután a javitó- és magán-börtönrendszer Philadelphiában keletkezett, megnéztem az Eastern-Penitentiaryt; megvallom nem egyéb eredménynyel, mint az, hogy pár napig kegyetlenül megerőltettem magamat, s rontottam idegeimet. Hasznát nem vehetem a látottaknak, még annyiban sem, hogy leirjam; mert hisz a mi leirásra érdemes — rég le van az irva tiz nyelven; s ha komolyan belefognék: oly vastagra nőne könyvem — hogy senki se venné meg. Nem is tanultam e nagy fáradság dacára semmit: sokkal jobban ismertem a mi Amerikáról iratott, sem hogy valami újat fedeztem volna föl.

Egyébiránt a Continental-hôtelben, s általán a városban éjjel-nappal kiállott hőséget nem lehet leirni. Nyilt ablakok és a folyosóra nyiló ajtók mellett annyi léghuzam sem volt. hogy a légszesz lángja ingadozott volna. A viz egész éjjel csurgott az ember fejéről; az amerikai etiquette megszünt s a corridorokon a legegyszerübb — on ne peut pas plus — toilettekben találkoztak ladyk és gentlemenek . . . Pár nap mulva ismét Germantownba vonultam, a fáradhatlan szivességü Miss Richardson házába, mely azóta annyival is vonzóbbá lőn, hogy európai vendégei kedvéért egy néger. de német szakácsnét fogadott házába; s azzal az étkezés minden kifogáson fölüli müvészi magaslatra emelkedett.

A szép esti órák ismét a szeretetre méltó Ostheimer házban töltek; e második tartózkodásom nem volt melancholiától ment. Mióta oda voltam, egy-két utitársam

Európába visszautazott, mások most készültek; némelyik ide-oda rándult. Les jours se suivent mais ne se ressemblent pas. Semmi sem ismétlődik.

18.

New-York, augustus 1-én.

Minden utazó tapasztalja, hogy egy idegen város, melyben csak pár napot töltött is, ha másodszor oda jő — már régi ismerős kedélyes benyomását teszi, s az ember csaknem otthonosan érzi magát benne. Nálam ezen honosság érzetét emelte az, hogy egy amerikai ismerősöm kényelmes házában, szeretetre méltó körében laktam, — kinek első ittlétemkor meg kellett igérnem, hogy californiai útamból visszajövet pár hétre az ő házában kell felütnöm hadi szállásomat, s innen teendünk majd kirándulásokat a közelebb s távolabb érdekes pontokra. Ez Dr. S . . y volt, New-York újabb iskoláju jelesebb orvosai egyike, ki egy évnél többet töltött hazánkban, és pedig mint Dr. Bakody tanár előadásainak buzgó hallgatója. Visegrádon ismerkedtem meg vele, melynek szépségére rajongással emlékszik vissza; mint általán oly előszeretettel van hazánk iránt, hogy élénk kivánsága azt ismét meglátogatni.

Mily jól esik a flanirozás, vagyis amerikai nyelven »loafing«, itt a »határon«, hátam mögött a bejárt continenssel! Most egészen más szemekkel nézem New-Yorkot. A mi rajta amerikai jellegü: azt már sokkal kiáltóbb színekben ismertem meg a belföldön; a mi most meglep: az New-York európai jellege. Valójában

mint San-Francisco a continens nyugati szélén, úgy New-York a keletin — cosmopoliticus jellegü; amaz némileg ázsiai, emez határozottan európai árnyalattal. Természetes! New-York majd a legközelebbi pont Európához, kereskedelme által azzal folytonos érintkezésben, az emigratióval folytonosan európai népelemeket szedve föl, miket assimilalni nem bir. Négyszázezer irlandi, vagy kétszázezer német lakosság itt létét észrevenni az utcákon is, az üzletekben s minden közhelyen. Az angoltól könnyen megkülönböztethető »irish«, és német nyelvet hallani úton-útfélen. Az épitkezés is még némileg európai, hollandi vagy angol jelleget ád a városnak. Csak a számtalan izlés nélküli templom jelzi az amerikai izléstelenséget. Látni itt minden épitészeti styl torzképét; mely azon hajlamból ered: nagyot, magasat, meglepőt, drágát alkotni, mit a barbárok összezavarnak a »szép« fogalmával. Kivételt képez a postaépület; s képezne a hirhedt új törvényszéki palota, ha el birna készülni; — ennek történetét azonban másutt adom elő. Általán a belváros, a city, nem igen tisztán tartott; a kövezet s faburkolat főhelyeken is, meglehetősen rosz. Ellenben az Avenuek fölső részei, főleg az V., IV. és III. igen csinos, díszes, csendes városrészek, hol a választékos s vagyonos osztály, minden házban egy-egy család, kellemesen lakik.

De méltó büszkesége New-Yorknak Central-Parkja, mely a város nyugati szélén fekszik. Ez egy új alkotás, mindössze tán 15 éve, hogy elkezdték. Terjedelme 843 acre, és nagy ügyességbe, munkába, s költségbe kerülhetett, tekintve, hogy területe, mint az egész városé, kopár szikla dombok és mocsáros völgyek, — míg belőle oly izletesen tervezett nagyszerü kéjkert lőn,

árnyékos partiekkal, illatozó virágágyakkal, kisebb-nagyobb tavakkal, miket csörgedező patakok kötnek össze; meglepő kilátási pontokkal a tengerre. És említésre méltó az a leleményesség is, melylyel ők — a városnak egyáltalán nagyszerü vizvezetéki művét — a parkba úgy belefoglalták, hogy két vizmedencéje szépitési eszközül is szolgál. E két reservoir egyike 1826 láb hosszú 835 széles, s tizenöt millió akó vizet foglal magába. A másik épenséggel óriási: terjedelme 106 acre, s tartalmi képessége száz millió akó.

Hanem ha New-York még húsz évig az eddigi arányban fog terjedni, a Central-Park is egyszer csak azon fogja magát észrevenni, hogy köröskörül be van épitve. Különben az óriási város különböző részein több kisebb park és square szolgál nyugpontul a szemnek, sétányúl s játszó helyül, nagy és kis gyermekeknek. Az öbölben is folyvást jövő-menő helyi gőzösökön számos szép kirándulási pont kinálkozik: az árnyas dombokon szép kertek közt van a gazdag, de üzletök által a városhoz kötött polgárok villegiaturája; a közel szigeteken tengeri fürdők lelhetők. Ezek közül a Coney Island kivált vasárnaponkint leglátogatottabb. Berendezése a fürdőhelynek elég egyszerü; s férfiak és nők nagy sans gené-el közösen fürödnek. A hullámzás gyenge. A hires Greenwood-Cemetery hova gőzkompon jutni — a legszebb temetők egyike, szintén igen látogatott pontok.

Szóval New-Yorkban a közép vagyonú osztálybeliek is kellemesen élhetnek. A bonvivant és ínyenc is talál elegans club- és játszó-helyiségeket, finom restaurantokat, minő Delmonico-é, — s ha tetszik más szórakozásokat, mik Párisra emlékeztetik, ha mindjárt Párist nem is pótolják . . . És New-York nem csak roppant

világkereskedelme, s gazdag ressourceai, nagyszerü közintézetei által: hanem kényelmes, kellemes életmód tekintetében is első városa Amerikának.

Hátra volna New-York közintézeteiről szólnom. Iskoláik, könyvtáraik, jótékony intézeteik; özvegyek, árvák, kitett és elhagyott apró gyermekek; csavargó fiuk ellátására szánt menházak oly számosak, a beléjök fektetett összegek oly nagyok — hogy mély tisztelettel kell adóznunk a new-yorkiak áldozatkész humanitásának. Általán mi sem válik annyira Éjszak-Amerika népének becsületére, s miben sem tesz annyira túl minden más nemzeten, mint a rendszeresitettt magán jótékonyság műveiben. Azon kevés után — aránylag kevés — azonban, miket én láttam, sajnálattal kell hozzá tennem, hogy nem mindnyája ezen intézeteknek áll a kor szinvonalán, s kezelésök itt-ott föltünő hiányokat s hanyagságot árul el a futólagos szemlélőnek is.

Miután ezen intézetek egy része az Unio állami kormányzata alatt áll, mások New-York-állam, mások ismét New-York városa által tartatnak fönn, vagy legalább fölügyelete alatt áll: mindenik meglátogathatása végett más hatóságnál kellett engedélyt szorgalmazni, mi nem csekély lótás-futás s idővesztegetésbe került; s néhol észre lehetett venni, hogy nem igen szivesen bocsátanak be; néhol csak igen felületesen mutattak meg egyet-mást. Például a philadelphiai hires penitentiaryban egyetlen fogolyt mutattak meg cellájában; különben csak az üres cellákat láttatták. A különféle műhelyeket, hol a rabok dolgoznak, csak az ablakon át nézhettük.

Ellenben igen előzékeny volt Mr. Wickham New-York város polgármestere, ki az intézetek főfelügyelő-

jéhez Mr. Brennanhez utasitott; s ki egy hivatalnokot küldött ki velünk, hogy a New-York városa hatósága alá tartozó intézetekbe elvezessen. Leginkább említésre méltó ebbeli kirándulásaim közül a Blackwells Island. Az East river ezen keskeny, hosszú szigetén kizárólag városi közintézetek állanak. Egy óriási nagy fogház: nagy tébolyda; szegények háza; dologház; a Charity-kóroda, s ezektől elválasztva — a himlőkórház. A tébolyda nagy kaszárnya- vagy fogházalakú épület: hol 1000—1400 elmebeteg nő nem annyira gyógykezelés alatt, mint inkább fogva tartatik. A forró nyári délutánon a rökkenő hőségü szobákban és folyosókon jártak, ültek, guggoltak, vagy a földön fetrengettek a szerencsétlen asszonyok, — a tébolyodottság különböző fokán és nemeivel vegyest; csak az őrjöngők záratvák el külön, s ezekkel ugy látszik azon kegyetlenséggel bánnak, mely ma már a praxisban legyőzött szempont Európának legalább jobb s kiválóbb intézeteiben. »És mikor bocsáttatnak szabad levegőre?« kérdém a felügyelőt, ki vezetőnk volt. »Bizony ritkán uram! — nincs helyünk a szigeten szabadban!« Ilyen rendszer mellett az egészséges is megtébolyodnék.

A dolgozó házban — hova csak rendszeres részegek és csavargók szoktak bezáratni, e pillanatban 830 személy volt, férfi és nő; télen 1400-ra fölszaporodnak. A ki dolgozni vonakodik, azt absolut sötétségü kamarába zárják, mely csak 4 láb magas és széles, egy öl hosszú. Ezt néhány órán túl ki nem állja senki. Egyszerre rémitő sikoltás és orditás ütötte meg füleinket; a vezető felügyelő, katonai egyenruhás, erőteljes szálas ember, nyugodt mosolylyal nyitotta meg a kettős vasajtót, és a mögött egy elég jól öltözött középkorú nőt

láttunk fetrengeni, folytonos jajgatással hasogatva a levegőt. Sajnáltam őt, de hallgattam; mert nem kell idő előtt itélni. »Fogsz-e dolgozni?« »Jaj jaj uram, dolgozom akármit, csak bocsásson ki, meghalok!« — »Igen, te mindig megigéred, hogy dolgozol, mig kibocsátanak.. Még egyszer megbocsátok. Eredj!« »She is very stubborn« mond felénk fordulva, nagyon makacs, egyáltalán nem akar dolgozni. Vannak külön kamarák, a behozott holtrészegek, s a delirium tremensbe esettek számára.

Amerikában nagy a szabadság, és sok büntett kibujik, s büntetlen marad. De ki egyszer hasonló intézetekbe vagy fogházba kerül — azt nem simogatják többé bársony kézzel.

Szelidebb s ártatlan tébolyban szenvedők külön s szabadon álló apróbb házakban láttatnak el. A Charity hospital jól kezelt, tisztán tartott kóroda. Az igazgató főorvos minden zugot megmutatott. Nem is volt oka mit titkolni; őszintén dicsértem az intézetben uralkodó kényelmet; »Sok is uram«, felelé ő; »annyi és oly jó ingyen kóroda van New-Yorkban, hogy már viszszaélés űzetik velök: igen sok vagyonos ember betolakodik protectio utján, kinek módja volna magát otthon gyógyittatni.« — — —

A javitó fogházba (Penitentiary) azonban alig dugtuk be orrunkat — már megint kivezettek. Ugy látszott, semmi szép mutogatni való nincs benne. Mi sem nagyon bántuk, mert becsületesen kifáradtunk.

Mindezen épületek granitkőből emelvék; és a sziget partjai is ugy épülvék, hogy onnan könnyen ki nem szökik senki.

A város legnagyobbszerü nevezetessége lesz, ha t. i. majd elkészül az a függő hid, mely New-Yorkból

Brooklynba fog átvezetni. Mint emlitém, New-York tulajdonkép félszigeten épült, melynek egy oldalán a Hudson folyó, átellenben New-Jerseyvel; másik oldalán a tenger egy ága, melyet East-Rivernek, keleti folyónak neveznek, átellenben a Long-Island csúcsán Brooklynnal. New-York lakossága vagy egy millió, Brooklyné vagy 400,000; képzelhetni tehát a két hely közötti forgalom élénkségét, s hogy milyen akadálya a közlekedésnek az, hogy híd a két város közt nem létezik, s csak gőzkompokra van utalva, melyek évenkint 40 millió személyt szállitanak ide s oda. Elkezdtek tehát egy hidat épiteni, mely a csaknem egész angol mfldnyi szélességü vizet egyetlen ívben átboltozza, s csak két parton álló két oszlopon kell hogy nyugodjék. A congressus határozata szerint a hídoszlopoknak oly magasaknak kell lenni, hogy a híd szinvonala negyven méterrel legyen magasabb a tengeráram legmagasb pontjánál; hossza 493 láb; széle 26 m.; hogy kettős vasuti vonalnak, két utnak közönséges kocsik, s széles ösvénynek gyaloglók számára elég tág legyen.

Egyelőre csak az oszlopok készek, s mintha csak karcsú tornyok volnának, oly merészen s kecsesen emelkednek ki a város 6—7 emeletes házai közül. Rémséges mű lesz, ha — meg lesz; — ha ugy nem jár mint Washington monstre-emléke Washingtonban, s több más megkezdett »nagyszerű«, de soha el nem készülendő mű.

19.

Kirándulások az elegans fürdőhelyekre, Newportra, Saratogába.

Long Branch New-Yorkból, — Cape May Philadelphiából azon városi lakók és üzéremberek által

látogatott tengerpartok, kik egy-két óránál távolabb s 24 óránál hosszabb időre el nem utazhatnak. Érdektelen mindenik; árnytalan homokos partok, nyáron üditő szellő nélkül; s a tenger hullámzásának csak képzeletével. Azonban, főleg vasárnapra ezrenkint tolonganak ki, s hétfőn reggelre vissza, — mind azon öntudattal, hogy nagyszerű kirándulást tőn »a wery nice watering place«-re.

Ezeknél jobban érdeklik a touristát a sokat emlegetett elegans fürdőhelyek, mert azt is kell látni, mi módon mulatja magát a vagyonos s mívelt osztály Amerikában? A munkánál láttuk, — s eredményeit is megcsodáltuk; lássuk, hogyan piheni ki magát? mit és miként élvez?

A két legelegansabbnak hiresztelt fürdő Newport és Saratoga.

Dahin — Dahin — lasst Uns ziehen!

Az én nyájas olvasóm, ha mindjárt azt találta is, hogy ez úti jegyzetek néha a francia mondás szerint legroszabb genre, t. i. le genre ennuyeux betegségében szenvedtek; de a fiatal novellairók ama styljébe még sem estek, kik rendesen igy kezdik meg érdekes regéjöket:

»Az ég derült volt; kék azúr boltjában fényesen tündökölt az arany zománcú nap . . . sat.«

Pedig valósággal majd három hónapja mindennap ugyancsak tündökölt, sőt égetett a nap; s már el is feledtem, hogy beborulhat. Csak másodizben Philadelphiában létemkor volt nehány nap egymás után erős záporeső, melytől a hőség enyhülését epedve reméltük, melyre azonban rendesen még rekkenőbb meleg állt be. A rendszerint 95—115 foknyi hőség csak pár

nap óta New-Yorkban szállt le 80—85-re; a minek már igen üditő hatását érzők.

Kissé borús, de elég meleg volt a Pullman Parlor Carban, melyen délutáni egy órakor a Grand Central Depot — óriási vasboltozatú indóházból kimozdultunk, estére Newportba érkezendők, — mely tengeri fürdőhely az Atlanti Ocean partjain fekszik.

A vasut vonala párhuzamosan megy a tenger, illetőleg az átelleni Long-Island partjaival; de többnyire beljebb a száraz földön, ugy hogy csak itt-ott láttatja vagy érinti a tengerpartot. A partvidék néhol homokos, néhol sziklás és dombos; de beljebb vannak igen szép pontjai is. Itt-ott kisebb-nagyobb folyamokon, melyek sebesen rohannak a tengerhalálba, szép hidakon robog át a vonat; s a folyamok emelkedett partjain villák, kertek, csinos városok. Ezek egyike Bridgeport csak azért is érdemel emlitést, mert az olvasónőim által bizonyosan ismert Wheeler et Wilson és Howe varrógép-gyárai itt vannak; hasonlókép nagy fegyver- és érctöltény-gyárak (New Haven Arms Company). A vagy 20 ezer lakossal biró csinos város magas terrassen fekszik, s szép látmányt nyujt.

A vonat tovább is nyájas zöld dombok, egyes fantastikus sziklák, tavak, s mível t földek közt sürűn lakott vidéken át éri el New-Havent, mely szintén a parton fekszik, vagy 50 ezer lakossal, nagy középületekkel, melyek közül a hires Yale-College 7500 tanulóval s 60 tanárjával emlitendő. New-London, Stonington, Wickford landing szintén csinos városok. Az utóbbi már túl van a Long-Island csúcsán; a tengerparton; s itt kiszállunk — esti 7-kor s gőzhajóra ülünk, mely lapályos érdektelen szigetek között a Na-

rangaset öbölbe kanyarodva, egy óra mulva érkezik meg Newportban.

A hajó közép nagyságú, utazó kevés, többnyire nők. és végre valahára mívelt modorú társaság »indeed«.

Ez a Newport tulajdonkép nem valami idylli kis zug, hanem Rhode-Island állam régi fővárosai egyike, mely még hatvan év előtt New-Yorkkal is versenyzett; ma azonban mint város jelentéktelen. Ellenben a tenger felé fekvő része, a fürdőhelyhez vezető árnyas fasorokkal, kertekkel s villákkal igen csinos. A tengerpart is változatos; a homoksíkságot magasabb dombok, sziklagruppok, — lovaglókra számitott fasorok, mulatóházak váltják föl. Azon New-Yorki és Bostoni lakos, ki elég gazdag, hogy itt saját villája legyen, ha már Európába nem rándulhat, a mi neki csak »a tripp« — egy kis kirándulás: akkor legszivesebben vonul el Newportban, hogy ne kelljen találkoznia a mobbal, melynek többé-kevésbé uralma alatt áll; de a mely ide nem jöhet, mert az élet itt igen költséges. Első rangú hôtelben, minő az »Ocean hôtel«, a hova szállva voltunk, a napi díj 7—8 dollár; kocsik, bálok, mutatványok bemeneti árai magasak. Lovaglás, evezés, kocsizás, koronkint rosz szinházi előadás s kölcsönös látogatások s kártya több elegans játékházban — képezik a vendégek időtöltését. A fürdés csaknem mellékes dolog. A nők csak juliusban fürödnek.

Vajjon mulatságos-e az itt tartózkodás? az idevalókra nézve kétségtelenül az. Az idegen, ki valamely kiválóbb családhoz ajánlva van, s egy-két hétig marad: beletalálhatja magát a társaságba. De a tulajdonképi tourista itt sem találja meg az öntetszése szerinti

mulatság azon lehetőségét, mely az európai fürdőhelyeken: Ostende, Trouville, Baden-Baden, vagy akárhol oly fesztelenné teszi a tartózkodást. Európában mindenütt a maga módja s tetszése szerint szabadon élhet, s à sa façon lehet boldog az ember. Az amerikai élet shablonszerűsége, a pedansság, melylyel bizonyos az ő fogalmuk szerint »finom« modorhoz s gépileg elsajátitott formákhoz ragaszkodnak; — a kényszer, a nap minden óráiban ezer idegen körében tolongani; s bizonyos órákban velök egy teremben étkezni; úgy és azt és nem másképp enni, inni, mint az a helyi izlésre számitva gyárilag elkészült: mindez nagyon hamar unottá tenne még sokkal szebb helyeket, mint a minő Newport.

Huszonnégy óra alatt ki is meritettük minden élveit; s mentünk Bostonba, s onnan nehány nap mulva Saratogába. Egyelőre átugorván az utat — mindjárt Saratogába vezetem be az olvasót.

Saratoga vidékéről nincs mit mondani. Terjedelmes síkság, melyen csak félnapi távolban látni hegyeket. A helységtől fiatal fasorok vezetnek minden irányban. Délfelé tartva, egy óra mulva a térség lemélyed; s katlanában fekszik Saratoga tava, — csinos kis szigettel benne, nehány ölnyi magas parttól, parkszerü fatömbektől környezve; csaknem azt hinnők: az egész mesterséges mű. Pedig a tó nem csekély; 9 mértföld hosszú, 3 széles.

Fürdőhelyiség, mely egyszerű deszkaépitmény, áll a tóban; s mulatóház a tó partján, nagy terjedelmü terrassel. Félórányira innen van a Congress-spring (forrás vagy szökőkút), másfelől a sulphurspring — amaz vasas, emez kénköves forrás — végre a hires Geysers-

spring, mely a fa- és acélmetszeteken s fényképeken lábnyi vastagságú vizsugárt lövel föl magasra az égbe, s nagyszerű természeti csodának látszik: — valóságban pedig az artézi kút-mű által nehány lábra föllövelt vékony sugár; — ez utóbbi legalább illőn befalazva, a többi csak primitiv állapotban. E különféle vizek forrásai távolabb egy poshadó tócsába folynak össze. Van Magyarországban tiz fürdő, hathatósabb vizzel, sokkal szebb tájjal, igaz, hogy elhanyagolva, melyet csak legközelebbi vidékén ismernek, s nem emleget senki.

Saratoga és Newport elegantiája közt már feltünő különbség észlelhető. Saratogában kevés magánkert és villa, annál több óriási hôtel található. Itt minden tömegekre van számitva. A Grand Union hôtel, melyben szállva vagyunk, nem sokkal kisebb tért foglal el, mint Pesten a Károly-kaszárnya; de 4—5 emeletes; s ilyen hôtel van még nehány. Udvaraiban szárnyépületek emelkednek, s a szabad tér kertekké van átalakitva, árnyas fákkal, szökőkútakkal, illatozó virágokkal. Éttermében 1400 személy ebédelhet egyszerre. Képzelhetni milyen élvezet ez, mikor a szabadban s árnyékban 28—30 Reaumure fokot mutat a hévmérő! Nagy társalgó és concertterme ideálját képezi azon hotelbeli vagy gőzhajói társastermeknek, miket az amerikai »most splendid saloon«-nak nevez. Van benne legalább negyven pamlag, s két száz zsölleszék, s ugyanannyi apróbb szék. Valóságos papagáj-butorzat. Sárga, sötétzöld, narancs, rózsa, kávé színű, világos zöld, ég-kék, indigo-kék, sötét-vörös, láng-vörös — szóval minden kigondolható színű, de drága gyapju, selyem, damaszt, bársonynyal bevont butorok, össze-vissza vegyest állitva a terem egész szélében, hosszában, közepén; alattok kiáltó színű tarka-

barka szőnyeg kifeszitve az egész termen át; s a falon fényes tükrök, aranyozott csillárok.

Ezen kivül vannak kisebb ladysparlorroomok, még cifrábbak.

Az életmód Saratogában következő: reggel korán viz ivás a különböző forrásoknál. A nők már toiletteben vannak. 8—10 közt általános reggelizés a hôtel emlitett ebédlőjében; aztán visszavonulnak a nők, s szebben átöltöznek; az urak rockingchairbe ülnek, szivaroznak, elalusznak. 12—2 közt lunch; — a nők más toiletteben jelennek meg. Lunch után a nők a folyosókon, melyek az utcára vagy a kert felé fordulvák, üldögélnek, hevernek, egymásközt, vagy férfiakkal vegyest csevegnek: az átmenőket mustrálják; s mindenkép erőlködnek, kivált az idősebbek »ladylike« viselni magukat — már tudniillik a mit ők »ladylike«-nek tartanak. Egy-kettő könyvet forgat; a férfiak közül némelyik udvarol; mások szivaroznak, vagy bagóznak, alszanak, vagy kártyáznak. A hazárd nagyban űzetik; s törvény szerint tiltva levén — a játékházak úgy vannak szervezve, hogy idegen be nem mehet, csak tag által vezethető be: a bemenetnél pénzt vált — játékjegyek, markok ellenében, melyek rézből vagy elefántcsontból csinâltak; — a játék nem készpénzben, csak markokban folyik; a mi fölfedeztetés esetében elegendő mentségi ok. E fürdő helyeken, valamint a nagy városok clubjaiban is igen magasan játszanak. Nem egy az üzleten könnyen nyert ezreit veszíti el a leginkább divatozó »faraón«.

Öt-hét óra közt — az 1400 személy viaskodása az ebédért. Azután toilette-csere; kikocsizás a tóhoz, evezés, udvarlás; este vissza; bál minden este, csak-

nem reggelig; hol a kisasszonyok a papa, mama, vagy néni kisérete nélkül is jelennek meg; a mi nem is shocking, hanem szokásos dolog. Flirtation, apró botrányok, napi renden. Ki az amerikai fürdő életről mulattató módon óhajtana bővebb tanulmányokat tenni, annak ajánljuk Edgard Fawcettnek »Ellen Story« című igen jellemző regényét. (New-York. E. J. Hall & Son.)

Typusa a Saratogai társaságnak az a mit Amerikában »shoddy«-nak, a bécsiek schnassnak neveznek; magyarul ál-úriasságnak, vadaristokratiának mondanám. Tudniillik a míveltség, s társadalmi alap nélküli gazdagok; kiknek azonban gazdagságuk is többnyire tegnapról datált, s holnapra ritkán biztos. Ezen emberfaj mindenütt a világon ugyanaz: hanem Amerikában e faj igen nagyszámú; és ezért jellege oly általános, hogy a jobb osztályokra is ráragad.

Szóval amerikai idegek kellenek ahhoz, hogy ilyen fürdőhely zsibongását, moraját s tolongását valaki hetekig kiállja, sőt még azt élvezetesnek is találja.

A vasárnap mindenek fölött valódi »geniune american«. Délelőtt egyházi beszédek; aztán a vasárnap ünneplése. Hogy pedig a cseléd is megülhesse a szent napot: az ebéd egy órára van téve, s rövidebb a szokottnál. Bor-, pálinka-házak külső ajtai zárvák, csak hátulról lehet bemenni. Zene tiltva van.

De minthogy ez a csend egész nap mégis unalmas: délután a parkban, mely igen csinos s árnyékos hely — (bemenet 25 cent) hangverseny tartatik. Hogy azonban senki benne meg ne botránkozzék, elnevezik »Sacred Concert«-nek; s állitólag csak egyházi dallamok adatnak elő, természetesen mindennemű operából; például mikor ott voltam, többi közt Verdinek

Nabucco operájából játszottak, s a programmon nem mulaszták el hozzá tenni: »Nabucco, subject of the book of Daniel;« — (a Dániel könyvéből vett tárgy!) Ilyen furcsa szentek ezek az Amerikaiak!

———

20.

Boston Albany. A Hudsonon New-Yorkig.

Newportból Providencenek megy a vasut, mely Amerika legrégebben betelepitett, s helyenkint szép vidéken át öt óra alatt Bostonba visz.

Boston az amerikai első rangú városok közül saját jellegével tűnik ki. Épitészete régibb angol formáju solid sötét házaival, girbe-görbe rendetlen, de tiszta utcáival, melyek az egyforma egyenes utcájú amerikai városok után kellemes változást képeznek. Azután Boston minden amerikai város fölött mívelt társasága, irodalmi s tudományos törekvései, s a művészet tisztelete által magasra emelkedik ki. Középületei is igen díszesek, State-House-ja, hol Massachusets állam Congressusának üléstermei, miket megnéztünk s kormányzójának hivatalai vannak, magas dombon épült, s magas kúpjáról az egész város squarejeivel, szép külső parkjaival, kikötőivel, a tengeröböllel, s vidékével nagy körben nézhető át. Közvetlen alatta fekszik a valóban nagyszerű kettős park, a Common és Public Garden. egy része terebélyes fákkal s árnyas lugasokkal a dombra támaszkodva, másika a síkon, tóval, szökőkutakkal, szép virágágyakkal; a kettő együtt két négyszög angol mfld területet foglal el; s elegáns épületek szegélyezik minden oldalról. Sok márvány és bronz,

gyalogos és lovagló szobor látható Bostonban; néhány Washington; egyike a Public Gardenben; hol a legnevezetesebb egy márvány szobor, mely... az »aether« fölfedezésének tiszteletére egy bostoni gazdag polgár által emeltetett, s 30,000 dollárba került; a hálás polgárnak vajjon melyik tagját operálták aether segitségével: arról hallgat a chronika. A City-Hall egyszerűn szép palotája előtt álló Franklin-szobor a legjobb Bostonban.

Sok kitünő tanintézetei közül leghiresebb a Harward University, mely a városon kivül nagyszerű parkban fekszik, palotaszerű épületeiben elhelyezett jogi, theologiai, s orvosi tantermekkel, gazdag gyüjteményekkel, muzeummal, természettani műszerekkel, könyvtárral. Agassiz is itt tanitott, nagy megbecsülésben s nagy fizetésben részesitve; a természettudományok mívelésének ő adott lendületet, s ő alapitá a folyvást szaporodó állattani museumot. A Harward College ellen az amerikaiaknak azon kifogásuk van, hogy tanulói aristokratikus modort sajátitanak el.

A festészet ápolására Boston büszke. A Boston Athenaeumban, hol évenkint rendeznek képtárlatot, s ezen kivül sok más magángyüjteményben nem egy jeles kép is található a sok állitólagos Tizian, vagy Velasquez, vagy Rembrandt között, melyek alig válnak be jó másolatoknak: de tulajdonkép rendszeres képtár a történeti iskolák alapján — mint Amerikában sehol, úgy itt sincs. — Ellenben van sok tartalomdús könyvtár; van egy helyes kertészcsarnok, állandó virág-, gyümölcs-, zöldség- s terménykiállitással.

Az 1812. angol háborúban az ezek által bombázott Charlestown külvárosban a csata helyszinén emelkedik

ki a hires Bunkers Hill Monument; — egy magas egyszerű obelisk, melynek 300 lépcsőjén tetejére fölmászni teljesen fölöslegesnek tartottam. Közel ehhez egy más márvány emlék az 1861—65-ki polgárháborúban elesett Charlestoni polgárok tiszteletére.

Szives ciceronét leltem itt Prang és veje ifjú Heinzen Károly urakban, kikhez ajánlásom volt; s kedves házi kört családokban, hol az 1848-diki veterándemokratával, idősb Heinzen Károly úrral is, ki még ma is erélyes újságiró, találkoztam. L. Prang et Co. Art and Educational publichers egy nagyszerű műnyomda tulajdonosai, mely legfőkép tancélokra szolgáló természettudományi képes ábrák, színezett kőnyomatai kiadásával foglalkozik, mik százezernyi példányokban kelnek a sok tanodában; mindezen, mind egyéb chromo-lythographicus művei nagy tökélyüek.

* * *

Bostonból Saratogába délután indultam vasuton, s éjjel — miután háromszor kellett más vonatra átszállni — egy órakor érkeztem meg.

Saratogából Nev-Yorkba visszamenendő, Albanynak vettem utamat, onnan gőzhajón menendő, hogy a Hudson — ezen szépnek hiresztelt vidékét is lássam, a mit nem is bántam meg.

A mi ugyan ezen amerikai folyam-gőzhajókon való kirándulásokat illeti, azokban csak amerikaiak találhatnak élvezetet. Ezek a »most splendid« és minden európai gőzhajót szerintök mesze túlszárnyaló amerikai gőzösök nagy épitmények ugyan, hanem úgy vannak

alkotva, hogy a reájok férő vagy ezer ember közül alig talál száza helyet a szabadban, hol a tiszta levegőt szivhatná, s a talán szép vidékben gyönyörködhetnék; mert a hajó főfedelét a gép, mosókamarák, a kapitány s mások cabinejei foglalják el; a hajó közepét pedig egész szélében s hoszában a nagy salon, ismeretes papagáj-butorzattal, s bárbár elegantiával »the finest and richest fourniture«; s csak a hajó két hegyén van egy kis nyilt hely hagyva, hol 40—50 személy elférne; és pár száz harcol az ülésért, s ülnek mint a sardinák egymáson; és mintegy a székre szögezve, mert a ki meg is unta talán az ülést, s kissé mozogni óhajtana: nem mer fölkelni, mert azon percben helyébe ül valaki, akárki, néha egy matróz, vagy csizmatisztitó gyerek: s helyet többé nem kapsz. Az amerikai azonban úgy is legjobban szeret a »most splendid« salonban időzni, s egy pirossárga csíkos pamlagon elnyujtózva napi lapját ától zéig elolvasni. Ez az ő eleme.

Zenének soha sem szabad hiányozni ezen kéjutazásokon. Hegedü, guitár, fuvola, — s rádásul egy istentelen énekesnő, — ki azonban ismeretes cseh-polkákat hamisan játszó collegáinál csak annyiban érdekesebb, hogy eredeti Yankee-dallamokat, melyek épen en vogue vannak, ád elő; egy versszakot szavalva, egyet énekelve. Szövegök eredeti, s dallamuk kissé monoton, de nem unalmas. Itt egy strófa a németekre szóló gúnyversből kiket az amerikai »dutchmen« gúnynévvel szokott illetni, (különben a hollandit nevezik igy:) s általán szeret kifigurázni rosz angol accentusok miatt:

I'm Captain Smidth of the Deitsch Hussars
My droop dey all keep grocery stores
I made my money peddling cigars
Und i am in de army.

Ven i leaved home mine father cried,
Mine sister cried, mine brother cried,
Ven i leave home mine mother cried:
You most not go in de army. Etc.

Albany 1614-ben alapittatott még a hollandiak által, tehát a legrégibb telepek egyike; a város lakossága, mint a hollandusok (dutchmen) legnagyobb része, teljesen angollá lőn; száma vagy 70,000. A város festőien fekszik a Hudson magas partján; s nagy közlekedés, sok vasut, hajó, csatorna központja.

A legközelebbi állomások egyike New-Lebanon springs (Uj Libanon) és Shaker village; — ez azon exoticus secta hazája, mely a világ végét elérkezettnek, az időt befejezettnek, s ennélfogva az emberi nem további szaporitását, igy a házasságot véteknek tartja. Nők férfiak együtt élnek ugyan, de csak mint testvérek; s a községben némi vagyoni communismus uralkodik. E sectát is nő alapitotta: nem szaporodik ugyan; de föntartja magát. A shakerek különben becsületes emberek a polgári életben; szigorú erkölcsüek, jó munkások, nejeik háztartáshoz tartozó minden művészetben, gyümölcsbefőzés, orvosszerek stb. készitésében kitünőn jártasok; s a shaker községek általán vagyonosak s virágzók. Vannak skeptikusok, kik a shakereket is mi a két nem közti transcendentalis viszonyt, helyesebben szólva viszonytalanságot illeti, nem egészen tartják minden hypokrisistől menteknek.

Innen New-Bourghig közönyös a vidék; onnan emelkedni kezdenek a partok 3—800 láb magaslatig, néhol meredek falakat képezve. A tájkép vetélkedik a Rajna vagy Duna szép pontjaival. A legszebb pontok egyikén látni Amerika első rangú tiszti iskolájának West-Point

terjedelmes épületeit, szép parkját; — kiérve a magaslatok közül, Sing-Sing nevü nagyszerű állambörtön épületeit látjuk, melyek ezer fogolyra számitvák.

A változatos tájkép méltó utolsó jelenete New-York városa maga; melyhez az öröm és fájdalom vegyülékével közeledem. Fájdalom, mert utólszor látom a nagyszerű képet. Örömérzetet költ viszont tudnom, hogy befejeztem fáradalmas kirándulásaimat Amerika földén, és — közelg a hazát viszontlátás boldogitó pillanata!

III. RÉSZ.

KÖZGAZDÁSZATI, POLITIKAI
ÉS
TÁRSADALMI ÁLLAPOTOK.

»Ich habe mir schon seit Jahren gesagt, dass unseren social-philosophischen Speculationen die Grundlage einer umfassenden Welt- und Menschenkenntniss fehle; und dass namentlich die Anschauung und das Studium amerikanischer Zustände zu den nothwendigen Voraussetzungen durchgebildeter Urtheile über unsere Zeit gehöre.«

(Aus Amerika, Julius Fröbel, Leipzig, Dick'sche Buchhandlung 1856—7.)

I. FEJEZET.

A Philadelphiai világtárlat és a közgazdasági viszonyok.

A magas ministerium által azon megbizással tiszteltetvén meg, hogy Amerikába utazásom alkalmával a philadelphiai kiállitást s az ott hazánk közgazdászati érdekeire vonatkozó jelenségeket különös tanulmány tárgyává tegyem, s észleleteimről tűzetes jelentést tegyek: föladatomat az itt következő általános jelentéssel nem tartám kimeritettnek, mert minden állam közgazdászati állapotai, szoros összefüggésben vannak annak potitikai intézményeivel, társadalmi szerkezetével, népeinek erkölcsi s szellemi fejlődésével; — ki kelle tehát terjesztenem ezekre is figyelmemet annál inkább, mert Éjszak-Amerika mindenben annyira sajátságos, s Európától oly különböző, hogy minden oldalról kell megészlelnie, a ki egyáltalán átérteni óhajtja. Előre bocsátom tehát a világtárlatról szóló jelentést, a további fejezetekben pedig szemlét tartok Éjszak-Amerika politika s társadalmi viszonyai fölött.

Azon, rendszerint mindenki által első sorban fölvetett kérdésre nézve: vajjon az előbbeni európai világtárlatokhoz képest milyen állást foglal el? és mily terjedelmű volt a philadelphiai kiállitás? igénytelen véleményem az, hogy ez utóbbi egészben véve berendezése,

külcsinja, valamint a kiállitás terjedelme tekintetében nem érte el az utolsó párisi vagy bécsi kiállitást. A kiállitott tárgyak berendezésében egyáltalán nem volt észrevehető sem az amerikaiak hiresztelt gyakorlatisága; sem az, hogy az európai tárlatokon valamit tanultak. A tárgyak beosztásában semmiféle rendszer nem követtetett; az egyes szakokra nézve minden ország külön egészet képezett, de a legkülönbözőbb szakokba tartozó cikkek is vegyest halmoztattak össze. Igy például Oroszország ásványai a gépcsarnokban voltak kiállitva, mig a gyáripar cikkei közt a főépületben buza s más gabona, s növények voltak lelhetők; malomkövek, arany, hol a bánya, hol a földmívelési ipar szakaszában voltak kiállitva. Amerika s California ércbányáinak termékei a Smithsonian institution gyüjteményében voltak lelhetők. Az átnézet és hasonlitások még nehezebbé voltak téve, mint a bécsi kiállitáson; hogy e rendezők a párisi kiállitást látták volna, nem is valószinü. E részben a philadelphiai tárlatról több joggal lehetett mondani, mint akármelyik elődjéről, hogy egy nagy zsibvásár volt.

Épületei épen nem feleltek meg az épitészi izlésnek; némelyikök, mint az »Agricultural Hall«, a goth-styl torzképe, épenséggel szemsértő volt, mig a »müvészet csarnoka« oly célszerütlen és szük volt, hogy a főépületnél nagyobb annexet kelle hozzáépiteni; célszerüségök pedig szintén nem kifogástalan; a nagy hőség ellen ép oly kevés védelmet nyujtottak, mint a koronkénti záporesők ellen. Azonban azon előnynyel birtak, hogy fából és vasból levén épülve, más célokra könnyen átalakithatók, — s vasuti társulatok által meg is vásároltattak, és igy értékesittettek; a mi Bécsben ma — három év után — sem sikerült teljesen. Ezenkivül sok mellék-

épületei közt — mert minden állam épittetett egy-egy külön kis házat, melyben saját terményeit állitá ki. — igen csinosak és stylszerüek is voltak, mig végre a kies Fairmount-Park szép környezete igen előnyösen emelé az egésznek tetszetős benyomását.

A philadelphiai kiállitás speciális jellege és nagyszerüsége abban állt, hogy az tettleges fogalmat adott Éjszak-Amerika gazdasági termelésének, gyári és műipari tehetőségének mai állapotáról, melynek hű tükre volt.

Európa kevésbé részesité magát a philadelphiai kiállitáson, mint az előbbieken ; s annak több oka szembetünő. Első a világtárlatok gyors ismétlése. A világtárlatok oly gyorsan érték egymást, hogy az iparosok nagy része nem győzi a kiállitás megküldésének költségeit; annál kevésbé, mert a kiállitások szaporodásával arányban csökken a valószinüség, hogy e költségeiket közvetlenül — azaz eladások vagy közvetve új piacok nyerése által behozhassák.

Továbbá még a mi gyorsan haladó korunkban is, két-három év kevés arra, hogy valamely fejlődés momentuma már megállapodott volna. Még a legújabb gépek vagy új procedurák sem érték el a befejezett kisérletek stadiumát. Végre a nagy közönség, melynek részvététől függ a vállalat financiális sikere is, némileg közönyös és elfásult a világtárlatok gyors ismétlése következtében. De az iparosok a philadelphiai kiállitás megküldéséből annál kevesebb practicus hasznot várhattak, mert az Amerikában uralkodó magas védvám a kereskedelmi érintkezéseket akadályozván: a kiállitás eredménye nem is lehetett más, mint az, hogy az amerikai mű- és gyáriparosok az előre haladottabb európai példányokon tanuljanak. Ezen indokokból egy 1876-ban

rendezett kiállitás, ha már Európában sem számithatott volna fényes sikerre: annál kevésbé számithatott arra az Oceánon túl; mert a távolság, a tengeri szállitás veszélye s hosszadalmassága szintén erősen nyomott a latban.

Ezen tényezőkhöz járulván végre az, hogy Magyarország kereskedelmi forgalma s érintkezése Amerikával jelenleg oly csekély, s legközelebb kilátásai oly kevéssé biztatók, hogy iparos köreink nem vélték érdekükben fekvőnek saját veszélyökre s önerejökre támaszkodva részt venni a kiállitásban. Az ország kormánya mindezeknek megfontolása után, mind az állam-pénzügyeknek a mult években kedvezőtlen állásából indulván ki, nem tartá helyesnek az állambudget terhére eszközölni a magyar ipar képviseltetését. És az általam is tett tapasztalatok után, ugy vélem, helyesen cselekedett.

Áttérve az egyes európai államok kiállitására a philadelphiai tárlaton: elsőbben Angliánál kell megállapodnunk, mert ez volt a kiállitott tárgyak tömegét tekintve a leggazdagabban képviselve

És ez természetes; mert Nagy-Britannia és az amerikai Egyesült-Államok közötti kereskedelmi forgalom ötszörte nagyobb, mint Amerika kereskedelme bármely más állammal. Nagyobb az a világ bármely két államának egymással való kereskedelménél. Két harmaddal túl tesz Nagy-Britanniának Franciaországgal levő kereskedelmi forgalmán.

Ismeretesek azon gyár- s műipari cikkek, melyekben Anglia kitünik s Amerikában is a bel- s külföldi termelőkkel kiállja a versenyt; alább még lesz alkalmam részletekbe ereszkedni, csak néhány főbb cikket emelek ki a statistikai hivatal (Chief of the bureau of statistics)

által kiadott táblázatokból. E szerint Anglia behozatala az Egyesült-Államokba január—márciusi első évnegyedben tőn:

	1875-ben:	1876-ban:
gyapot-kelmék (yardokban)	29.101,100	23.893,200
vászon » »	37.075,500	30.560,500
gyapju és fonal »	1.129,000	726,800
szőtt kelmék »	19.824,500	17.719,300
nyersvas tonna	2,292	554
vasuti mindennemű vas	9,013	85
vaslemezek	29,247	21,643
acél (kidolgozatlan)	2,464	1,724

A bevitelnek e számokban nyilatkozni látszó sülyedését magyarázó okokról később fogok szólni, ezuttal csak a két állam közötti kereskedelmi forgalom nagyságát akartam általok jelezni.

Az angol kiállitásról általán mondható, hogy nem csak a legterjedelmesebb, hanem egyuttal újabb példáját adá azon soliditásnak, mely az angol iparterméket jellemzi, s azoknak az európai kiállitásokon is megállapodott hirét kivívták.

Legközelebb állt hozzá Franciaország, melynek ipara távolról sem volt ugyan oly gazdagon képviselve, mint az előbbi európai társulatokon; de az, a mi kiállitva volt, a francia izlés és leleményesség világhirének magaslatán állt.

Ellenben Németország magas fejlődöttségű iparának képviselete igen jelentéktelen volt; a mi annál meglepőbb, miután Németország, főleg a rajnai tartományok kereskedelmi forgalma Amerikával igen tetemes.

Csak mellékesen emlitem, hogy illőleg voltak képviselve Belga-, Holland-, Olasz-, Svéd-, Spanyol-, Por-

tugál országok; ez utóbbi különösen bőven állitá ki mind az anyaország, mind gyarmatainak gazdasági s földterményeit.

Oroszország külön emlitést érdemel. Ezen állam, mely hasonlólag Amerikához, nemcsak egy országot, hanem ma-holnap a legkülönbözőbb égaly és népek termelő képességével egy egész világrészt képez, tehetségéhez mérve nem sokat, de nemökben érdekes tárgyakat állitott ki. Brillans porphir és malachit műtárgyain és drága s sokféle prémein, sajátságos készületű bőrgyártmányain kivül, miknek már megállapodott hire van, különös elismerésben részesültek, mert a tengeri hajózásban nagy gyakorlati becsűek kender-művei, kivált óriási vontató-kötelei, melyeknek előnye: hogy a nedvesség következtében meg nem merevülnek, hanem puhák s hajlékonyak maradnak.

Egyéb gyártmányai, mint gyapju s porcellán, végre vasművei is tanuskodnak gyáripara gyors emelkedéséről. De legérdekesebb világot vet Oroszország fejlődésére a szt.-pétervári műintézet (Practical Technological Institute of St.-Petersbourgh) kiállitása. Ezen műegyetem két osztályát, a vegytanit és műtanit körülbelől 500 tanuló látogatja. Ez utóbbi ismét két szakra oszlik, melyek egyike gyakorlati gépészeket, gyárvezetőket; — másika vasutkezelőket nevel. A tanfolyam öt év; a belépőnek a főgymnásiumi tanulmányokat sikerrel kellett végeznie; s a tanfolyam egy részét gyakorlati munkával gépek körül, gyárakban kell töltenie, ugy hogy mindenikök képes legyen bármi gépet szétszedni, s ismét öszszeállitani. A kiállitott gépek s minták utolsó évi tanulók művei; és a szakértők állitása szerint angol és amerikai művekkel kiállják a versenyt.

Nem kevesb elismerésben részesült a katonai tanodák paedagogicai muzeuma által kiállitott gyüjtemény; a taneszközök, nevelési, hygieniai paedagogikai könyvtár sat. Ezen intézet a pétervári »Gyakorlati tudományok museuma« önálló osztályát képezi; s célja a tanügy, tanrendszerek, taneszközök állásáról és előhaladási momentumairól bel- és külföldön összegyüjteni az adatokat, ezeknek alkalmasnak látszó behozatala tekintetéből.

Magától értetődik, hogy a Pacific vasut által Amerika belsejével közelségbe hozott Japán és China fényesebben voltak képviselve Philadelphiában, mint az előbbi kiállitásokon. Csaknem ugyanezt mondhatni Indiáról, s az angol coloniákról.

Azonban fénypontja volt az amerikai tárlatnak a gépek kiállitása; és ebben maga Amerika, magas technikai míveltségével és leleményességével tündöklött. E jelentés célján túl mennék, ha annak leirásába ereszkedném, a mi itt a microscopicus finomságú gépeken kezdve föl az óriási forgató kerekek, körfürészek, pörölyök és emelőgépekig mint új procedura, vagy egészen új találmány föltünt.

Utoljára hagytam az osztrák-magyar monarchia kiállitását, bővebben akarván róla szólni.

A kiállitott tárgyak összes száma — nem számitva oda a müvészeti tárlatot — 454 volt, s ebből csak 22 magyarországi.

A tárgyak felállitása és berendezése nem egészen elégité ki ugyan a Philadelphiában megjelent kiállitókat, de egészben az osztrák kiállitás kedvező, habár nem is teljes képet nyujtott az osztrák iparról; s részleteiben sem tartalmazott aránylag annyi selejtest és közönségest,

mint a mi Bécsben paradirozott. Ki kell emelnem végre azon jóakaratot és előzékenységet, melyet mind az osztrák kiállitási bizottság, mind kormányképviselője Migerka Ferenc ministeri tanácsos a magyar kiállitók irányában tanusitottak; valamint azt is, hogy a tárlat helyiségeiben, küldiszitmények és föliratokban az osztrák-magyar dualisticus államjelleg kellőleg megóva volt.

A magyar kiállitók közül kiemelendők: 1. Liborkai Goldschmidt Lajos (Dubnik), mint kinek nyers és kidolgozott opál kiállitása rendkivüli érdeket költött Amerikában s éremmel is kitüntetve lőn. A főhirlapok, mint a Newyork-Herald s a philadelphiai »Press« s mások nagy lelkesedéssel irtak az előttök eddig csaknem ismeretlen ékkőről; s ez alkalommal bőven leirták Magyarország mely részén található, miként nyeretik az opál? A nők kivált láthatólag gyönyörködtek a szivárványként tündöklő ékszerben. Goldschmidt ur érdeme, hogy az osztrák ékszerárusok által Philadelphiában be sem mutatott hazai ékkövet az új világgal megismerteté, s remélni lehet, hogy fáradozása illő jutalomra is talált.

2—3. Loser testvérek Budáról és Saxlehner András Pestről, amaz Rákóczy, emez Hunyady-féle keserű vizeket mutattak be. Az amerikaiak hygienicus szokásaik és szükségeik e vizeknek rendkivüli elterjedését biztositják, ha az illetők a kezdet nehézségeitől s az Amerikában mellőzhetlen reclame költségeitől vissza nem ijednek.

4. A herendi porcellángyár az érdemes öreg Fischer halálával annak fiaira ment át, és ezek ugy látszik tevékenyebb üzleti szellemben készülnek azt tovább vinni. Ezt következtethetni abból, hogy tetemes pénzáldozattól vissza nem ijedtek, melylyel a philadelphiai tárlat oly terjedelmes megküldése járt. Kiállitott tárgyaik

a cég művészi hiréhez méltók voltak, és szintén érmet nyertek.

5. Thonet testvérek hajlitott fabutoraik kiállitása az osztrák-magyar tárlatnak legkitünőbb részét képezé. Valójában olyannyira túltesznek Thonet urak hajlitott fabutorai elegantia, kényelem és solid erő tekintetében minden e nemü bel- és külföldi kisérleteken, hogy unicumoknak mondhatók. Gyáraik vannak Zay-Ugróczon, Koritsán, Bisztricz és Hallunkauban Morvaországban; valamint nagy raktáraik Bécsben, Pesten, Párisban, Londonban, New-Yorkon.

6. Markó és Weyden Budapestről borköt s kitünő aszalt szilvát állitottak ki, melyből eddig is vagy 500,000 mázsát exportáltak, többnyire szerb és boszniai termést. Weyden ur maga is künn volt Philadelphiában, s igen tevékenyen és hihetőleg sikerrel iparkodott a cikkének nagy piacot szerezni Amerikában, hol az kelendőséggel bir is; fáradozásai azért érdemelnek elismerést, mert a kereskedelmileg nagy előnyben levő Triest versenye ellen sikerrel küzd. A többi magyar kiállitók, névszerint:

7. Kubik J. Fehérvárról glacékesztyűket:

8. Dorner Emilia Bazinból csipkeutánzatokat;

9. Richter K. Sopronyból vadászszemüvegeket;

10. Lika Döme Pázmándról kitünő minőségű buzát;

11. Sessler M. és T. malátát;

12. Schnabel Gyula Oraviczáról kitünő slivoviczát s szilvaterményeket.

13. Pokorny Ferencz Zágrábból gyümölcsszeszeket és borokat;

14. a magyar gyapju-mosó-gyár mosott gyapjut;

15. gr. Hunyadi Imre, és

16. gr. Károlyi Alajos gyapjukat (érmet kaptak):

17. Rosenthal J. Temesvárról lisztet és gabonát;

18. Königstädter testv. Ujvidékről, és

19. Neumann és fiai Váczról kitünő eceteket;

20, 21, 22. Knebel F. Szombathelyről tájképtanulmányokat; Schoodisch L. Felső-Lőről állattanulmányokat; Rupprecht M. Sopronyból genreképeket állitottak ki.

A kiállitott tárgyak egyenkint jelesek voltak ugyan a maguk nemében, mit az is bizonyit, hogy a jury által többen kitüntetésre érdemesittettek; összességökben még sem képviselték a hazai industriát és jelentékteleneknek mondhatók.

A mennyire tudomásom terjed, a kiállitók nagyobb része aligha látta költségeit fedezve. A kiállitott tárgyak közül, főleg francia, angol, japáni, chinai tárgyak és ezeknek is csak legkitünőbb java talált vevőkre; és a vásárlók nagyobb része is angol volt, legkevesebb amerikai.

Az iparosok, valamint a müvészek és a műtárgyakat kiállitó üzérek azon reményökben, hogy Amerikában nagy számmal és magas árakon fognak túladni árúikon, a kiállitottakon kivül azonnali eladásra szánt tárgyakat is küldtek ki; de csaknem teljesen csalódtak.

E csalódást többféle körülmény idézte elő. Azon prosperitás és pénzbőség, melyet európai üzleti körök és kiállitók Amerikában létezőnek föltételeztek, az utóbbi

években fejlődésében megakadt. Üzletpangás, értékpapirok és ingatlanok árcsökkenése, az ércpénznek a forgalomból eltünése, — a polgárháborúnak a nemzetgazdaságra kihatott még mindig működő következményei, oly crisist érleltek, mely még nem is érte el tetőpontját; s melynek egyik jele a luxuskiadások tetemes csökkenése.

De az eladásokat tetemesen megnehezité a pénzügyi kormányzat által a kiállitók ellenében követett eljárás is, mely a magas védvám-rendszerrel kifejlődött szükkeblüség jellemét hordta magán.

A kormány ugyanis a kiállitóknak csak azon föltétel alatt volt hajlandó engedélyt adni, hogy a kiállitás helyiségeiben árúikból valamit eladhassanak s a vevőnek által is adhassanak, ha összes árúcikkeik declarált értékétől előre lefizetik a behozatali vámot. Ellenben a kiállitók vonakodtak összes tárgyaiktól előre lefizetni a vámot; előre látván, hogy nem fogják mind eladhatni; és ez esetben a vámrestitutió ezer esélyeivel és akadékosságával kellend szembeszállniok. De azonkivül a kiállitott vagy eladás céljából kiküldött tárgyak értékét — az emlitett hamis calculus következtében — magasabbra is tették, mintsem utólag realisalni kilátásuk volt. Méltányosan kivánták tehát, hogy a tárgyaknak nem declarált értékétől s nem is összegétől, hanem elért eladási áraitól fizessék esetről-esetre a vámot.

Nem lehet tagadni, hogy ez utóbbi eljárás aprólékos fölvigyázati rendszabályokat igényelt, s mellette a kormány fiscalis érdekei nehezen voltak biztosithatók. De a mi fő: ellenkezett az az uralkodó védvámpolitika szellemével.

Hosszas tárgyalások után s csak julius végével sikerült oly megállapodásra jutni, melybe mind a kiállitók, mind az éjszak-amerikai államkormányt képviselő tárlati bizottság belenyugodott; s az abban állt, hogy minden kiállitó, ki az egyenkinti eladás és azonnali átadás jogát igénybe venni óhajtá: tartozott összes tárgyairól részletes s minden árúcikkét tartalmazó kimutatást késziteni, melynek szabatos voltát egy »Appraiser« átvizsgálja. Erre kiadatik az engedély. Minden eladott és elvitt tárgyat az eladó följegyez föntebbi kimutatásának hiteles másolatán, mely nála van, s mely hetenkint a vámhatóságnál bemutatandó; s ekkor fizetendő a hiányzó tárgyaktól a vám.

Az ebbeli civódások azonban a kiállitás bezárta után megújultak. Tudniillik: a kiállitók azon igérettel kecsegtettek, hogy a tárlat bezártakor eladandó kiállitási cikkeik megvámoltatásánál be fog számittatni ezeknek időközben — a nap. por. be- s kicsomagolás, nedvesség stb. által szenvedett értékcsökkenése, — mely finomabb gyártmányoknál tetemes; — most azonban, ennek tekintetbe vétele nélkül követeltetett a bevallott eredeti érték öszvegétől a vám, — holott ezek csak nagy árelengedés mellett adhatók el; sok esetben tehát a fizetendő vám magasabb fogna lenni a cikk eladási áránál; minélfogva legtöbben inkább visszaküldetik árucikkeiket.

Továbbá azonkivül, hogy egy a tárlat helyiségében kiütött tüz alkalmával állitólag 6000 faláda elégett: a többiek eltüntek vagy ugy elromlottak, hogy használhatlanok; s kárpótlást nem lehetett kapni értök.

Érdekes epizod végre az is, hogy a kiállitás helyiségeiben számtalan lopás történt; s az európai kiállitók egyenesen a fölügyelő rendőröket vádolták a lopásokkal

(nehány száz pör van ezíránt folyamatban); az angolok s franciák hazulról hozattak rendőri fölügyelőket!

Képzelhető tehát, hogy az európai kiállitók sem nagyon kedvező véleménynyel Amerikáról, sem a világtárlatra igen kellemes visszaemlékezéssel jöttek haza.

A világtárlat 1876. nov. 10-én ünnepélyesen bezáratott. A mi financialis eredményét illeti, a zárszámadások körülbelől 9 millió dollár kiadás ellenében 3.853.718 dollár bevételt mutatnak ki. Hogy a költségek fedeztessenek összesen 15—18 millió fizető látogatónak kell vala lenni; pedig csak 8.004.263 fizető látogató volt a hivatalos kimutatás szerint. (A bemenet fél dollár volt.) A forró nyári idény alatt a naponkint várt 90,000 látogató helyett alig 16—18 ezer jelent meg; némely nap hat ezerre szállt le a fizető látogatók száma; augusztus óta azonban 100—150, september 28-án 257 ezerre emelkedett számuk. Az amerikai lapok a bukást szépitendők ugy számitanak, hogy »ha Pensylvania állam és Philadelphia városa elengedik az általuk a kiállitás rendezésére előlegezett öszvegeket: akkor a rendezők 80% osztalékot kapnak!« Rosz tréfa.

E szerint a philadelphiai tárlat pénzügyi eredményét illetőleg is bukottnak tünik ki.

A philadelphiai világtárlatnak a párisihoz vagy bécsihez képest egészben véve tagadhatlan inferioritását tetemesen ellensúlyozta az éjszak-amerikai egyesült államok saját gazdászati mű- és gyáriparuk kiállitása. Méltán képviselte az ezen világrésznek csodálatos termőképességét, és magasra fejlődött gyáriparát. Az általános kiállitás keretébe mindennemü termékeiket befoglalták ugyan: de azon kivül minden állam külön épületet emelt,

melyben ismét az illető állam specialis termékei szedettek össze. Ez utóbbiak között legérdekesebb volt a Cansas és Colorado államok épülete, melyben a két állam nagyszerü bányakincsei, ásványai, kőszenei, aranypor, arany és ezüstkő, olvasztott lemezek, higany, réz, vas — továbbá gazdasági terményei, s állatvilága — tudományos rendszerrel állittattak egybe.

De legmeglepőbb volt a legtöbb európaira nézve, nem a föld termöerejének, sem a gépek szemlélete, mert amarról elég nagy, sőt mesés fogalmak léteznek; s hogy a technikában és gépészetben mennyire előre vannak az amerikaiak, szintén ismeretes dolog: hanem a legmeglepőbb volt azon haladás szemlélete, melyet Amerika a kézmű és gyáripar terén tőn; alig levén ennek olyan ága, mely itt ne üzetnék.

A nélkül hogy e tárgyat részletesen kimeriteni szándékom lehetne, — kiemelem a bőr és kaucsuk gyártását; az előbbi ugyan inkább csak a durvább tárgyakra, talpbőrre szoritkozik; — minél fogva igen sok finom bőrgyártmány Francia-, Orosz- s Németországból; finom kaucsukművek Angliából hozatnak be. Megemlitem az üveg-, porcellán- s kőedénygyártást, mely ha nem is vetélkedik finomság s izlés tekintetében a francia vagy angol s német, vagy cseh gyártmányokkal: de fedezi a hazai szükséglet nagy részét. Itt-ott a répacukorral is tétetnek kisérletek, kivált Californiában; de ámbár a répa nagy, 30—35, sőt 70 fontnyi súlyt is ér el — cukortartalma kevés levén, a nádcukor pedig aránylag olcsó: — ezen gyáripar egyelőre nem igen emelkedik. Hanem gyapot s gyapjuszövet és fonalárúkban oly haladást tett, hogy Angliában is sikerrel versenyez; a finomabb posztónemeket sem véve ki; habár sem a francia

gyártmány lágyságát, s façonszépségét, sem az angolnak elpusztithatlan solidságát nem érik el. Vas termelésök nagyszerü; kivált Pennsylvániában, honnan még vasuti kocsikerekeket is exportálnak Angliába. Gazdasági gépeket nem csak, hanem még apróbb gazdasági eszközöket is exportálnak; vasvillákat, gereblyéket sat. a hazai piacon is találunk; s olcsóságban túltesznek minden más gyártmányon.

E ténynyel azonban, mellékesen jegyzem meg, szembeszökő ellentétet képez ama másik tény, hogy a mezei gazdák neheztelnek a magas beviteli vámokra azon okból is, mert szerintök ezek következtében a vasszerszámokat és gazdasági eszközöket drágábban kell fizetniök. Az ellenmondás magyarázata alkalmasint az, hogy a belföldi vasgyártmányok ára ott helyben nem csekélyebb, mint az, melyen — hála a tengeri szállitmányok olcsóságának — az európai piacokon is adatnak.

Kevés munkába került volna az Unio államai gazdasági terményeinek mesés tömegéről, s exportjukról statistikai kimutatásokkal szolgálnom: e számok megdöbbentők ugyan: de hazánkra nézve ezen kiáltó számadatokból közvetlen hasznot le nem vonhatni, — annak dacára, hogy égaljunk, területünk alakzata, a nagy síkságok s a mezei gazdaság főproductumai csaknem ugyanazok mint Amerikában: mert Amerika ellensúlyozhatlan előnynyel bir roppant terjedelmű őstenyészetű termőföldjében, mely hazánkhoz képest tizszeresen jutalmazza a munkát: mig határtalan legelőin csekély költséggel tenyész a juh, szarvasmarha olvasatlan mennyisége; de ezen kivül hazánk a continensbe beékelve a világkereskedelmi szempontból jelentéktelen adriai tenger egy zugára szoritva, nagy súlyú nyers terményeivel

az olcsó tengeri szállitás helyett költséges vasutakra utalva: maholnap Közép-Európa piacain sem fogja kiállani Amerikával a versenyt; — melynek földterményei beláthatlan mennyiségre emelkedhetnek, s csakis koronkint a tavaszi eső hiánya, nyár folytán a roppant tömegekben pusztitó nagy sáska, s a legújabban fölmerült burgonyabogár vet termelésének némi határt.

Amerikának egyik nagyszerü iparága, mely hazánk gazdasági, élelmezési viszonyaiban is kedvező előföltételekkel látszik birni, a disznótenyésztés, és a disznóhus és szalonnafüstölés, a mely üzlet száz meg száz millió dollárt forgat, s Cincinnaty, St. Louis, Chicago, s még néhány város »porc-house«-jaiból százezernyi mázsákat küld szét — ily nagy terjedelmet csak az által vehetett, hogy — elvonttan a disznóknak roppant erdőkben könnyű tenyészetétől — füstölt husa nagy fogyasztó piaccal bir nem csak a népes városokban, hanem a terjedelmes bányaterületeken, hol gazdaság nem üzetik, de főleg a tengeri hajózásban.

Ebből ugyan nem következik, hogy hazánk e fontossá válható iparága azon primitiv állapotra lenne kárhoztatva, melyen tőke és vállalkozási szellem hiányában ma áll, lehetségessé tevén, hogy az ezen iparágra nézve sokkal kedvezőtlenebb helyzetben levő Cseh- és Németországból füstölt husokat, finomabb sonkákat rendszeresen importálják Magyarországba.

Nagy érdekű kérdés végre: van-e Magyarországnak kilátása nagy mennyiségű és jeles minőségű borainak piacot találni Amerikában?

Sajnálattal kell bevallanom, hogy a magyar borexportnak Amerikában tetemesebb növekedésére még akkor sem lenne kilátás, ha a jelenlegi tiltó vámszerűn

magas beviteli adó — két dollár egy gallontól — megszüntetnék is. Nem akarom fölemlegetni, mi ma már általánosan elismert dolog, hogy ámbár a magyar borok anyaga túltesz nemességében a világ minden borain — de mig a pincekezelés eddigi műkedvelői stadiumából oda nem fejlődik, hol azt Franciaországban látjuk — a mihez szakértelem, és még az volna szükséges, hogy nagy tőkék vállalkozzanak a bortenyésztésre: addig a külföldön és igy Amerikában is egy-két buzgó s becsületes borexporteur csinálhat ugyan, kivált némely specialitással, reá nézve hasznos üzletet: de nagy üzletről, országos exportról szó sem lehet.

Ezen általánosságtól elvonttan, tekintetbe jő még, hogy többé-kevésbé jó bordeauxi s rajnai borok olcsóbban kaphatók Amerikában, mint hason minőségű boraink adhatók; továbbá figyelembe veendő, hogy némely délnyugoti államban, de különös nagy mérvben Californiában mindinkább emelkedik a bortermelés. Magában az utóbbi államban negyvenezer acre-re számitják a szőllőkertek és per 800 darab acre-enként, összesen 32 millióra a szőllőtőkék számát.

Az évi termés mennyisége 1860-tól 400,000 gallonról 1871-ig 4.500,000-re emelkedett (gallon = 4 pint).

A mívelt szőllőfajok, a régóta termelt, s eredetileg a jezsuiták által a st.-franciscoi öbölbe importált spanyol »mission«-nak nevezett szőllőn kivül, rajnai s mosel, Riesling, muscat, fekete malvoisie, burgundi, chasselas és tokai szőllők, melyek 1853 óta importáltattak; de nem nagyon termékenyek, sem illat és zamatra nézve nem felelnek meg a várakozásnak.

Nem mulasztám el az alkalmat a californiai borokkal egyes városok nem csak első rangú hôteleiben, hanem

helyben is nagy bortermelőknél s kereskedőknél is, mint G. Groenzinger és Landsberger and Co. San Franciscoban megismerkedni; és azt találtam, hogy a fehér borok bouquet és zamat nélküliek; a vörösek sürük és nehezek; s általán sok cukortartalom mellett kirivó föld-ízzel birnak. Vannak aszú-boraik tokai vesszőkből is, melyek nagy áron kelnek; de a valódi tokai finom zamatját teljesen nélkülözik.

A californiai borok ezen alantias minőségének egyik oka az, hogy a szőllők nagy része bővebb termés kedvéért síkságon van ültetve; másik oka a gyorsan beálló, igen intensiv, hirtelen érlelő, s túlságos cukoranyagot fejlesztő nyári hőség; végre az, hogy a pincekezelésre ott sem fordittatik elég gond; s hiányzik a szőllőmunkához kellő tapasztalás s ügyesség; és drága a munkabér.

Mindezeket tekintetbe véve, a californiai bor távol van még, hogy az európai borokat kiszoritsa Amerikából, vagy épen még az európai piacon is versenyezzen velök, mint azt a vérmes amerikaiak hiszik.

De még meg kell jegyeznem, miszerint nem csak a magyar boroknak nincs kilátásuk nagy fogyasztásra találni Amerikában, hanem kiváló bortermők s borkereskedők, mint Groenzinger is, panaszolják, hogy a helybeli borokra sem akad elég megrendelő; a bor nem kél.

Általán a borfogyasztás Amerikában igen csekély; a nyugoti városok és oly vidékek kivételével, a hol németek nagy számmal laknak és hol főleg a sör dívik: különben gabonapálinka, wisky, Amerikában a nemzeti ital, melynek a temperance societyk minden buzgalma s nem sikertelen törekvése dacára, minden osztály, szegény, míveletlen, gazdag és mívelt, többé kevésbé hódol.

Borból csak a pezsgőknek van keletök; s jó francia pezsgők 3—4 dolláron kelnek. Californiában sok pezsgőt gyártanak; legizletesebb a Landsberger Haraszty-féle, mely egészen francia mód szerint okszerüleg készittetik. A californiai pezsgő 1 és $1^1/_2$ dollár, kis üvege 75 cent. Azonban Amerikában roppant tömeg hamis pezsgő (aërated sparkling wine) mesterséges szénsavval gyártatik; állitólag vagy 3 millió üveg. Ezen a törvény és rendőri ellenőrzés hiányában üzött méregkeverés, melyhez beruházási tőke sem kell, s mely, ha fölfedezés fenyegeti, könnyű szerrel elvándorol, s más városban üti föl tanyáját, legnagyobb ellensége Amerikában a borüzlet emelkedésének, és tönkre teszi a becsületes kereskedőket.

Hazánkra nézve érdekkel bir végre megemliteni, hogy a bortermelés komoly nehézsége Californiában a hordók hiánya, illetőleg drágasága; s szakkörök véleménye szerint a magyar határszéli erdőkből jövedelmes üzlet lehetne a dongák szállitása, mely ha a panamai vagy dáriai szoros át fog fúratni, bizonynyal nagy terjedelmet veend; minthogy a most még a Cap Horn't megkerülő, s Californiáig hat hónapot igénybe vevő út ugyanannyi hétre fog leszállni, ha a csatorna létre jő. Más részről azonban szintén előrelátható, hogy akkor a Californiából jövő buza és gyapju még olcsóbb lesz az európai piacon.

Az amerikaiak többnyire nagy büszkeséggel mutatnak gyáriparuk magas fejlődésére. Sokan azon hiedelmet osztják vagy legalább terjesztik, hogy Amerika maholnap mindent képes leend előállitani, a mire szüksége van. A vérmesek már a selyemtenyésztésben is túlszár-

nyalhatni hiszik Olaszországot, s gyártásában Franciaországot: anélkül, hogy megfontolnák azon lépten nyomon érvényesülő akadályt, mely a munkás kezek hiányában rejlik.

Általán az amerikai a mily okosan számitó s kitünő gazdája önmagának: oly járatlan a nemzetgazdászat legelemibb fogalmaiban. Látjuk azt nem csak vámügyi, hanem pénzforgalmi politikájokban is, melyről alább szólandok. A nemzetgazdászat: philosophia; erre pedig az amerikainak nincs ideje.

Az amerikai gyáripar gyors fejlődésének is vannak árnyoldalai; és azok elég szembetünőek.

Ezen ország oly olcsón, s oly óriási tömegekben képes előállitani a bánya és föld minden termékeit, miknek vevője az egész világ, hogy azoknak értékén mindig nyereséggel vásárolhatja be oly gyártmányokbeli szükségletét, a melyeknek előállitására az ország speciális viszonyai nem kedvezők. A magas védvámok tagadhatlan érdeme és tagadhatlan következménye, hogy Amerikában oly mű- és gyáriparágak is magasra fejlődtek, melyek különben, a külföldi versenynyel szemben, meg nem honosulhattak volna.

De az éremnek más oldala is van. A gyáripar annyi kezet von el a mezei gazdaságtól, hogy ez szenved alatta; mig a cseléd, főleg női cselédek hiánya a családi és társadalmi életre igen kártékonyan hat vissza. Mig az emigratio nagyrésze, de nem legjobb elemei, a nagy iparos városokban fészkelték meg magukat, s ott már sokszor kellemetlennek bizonyult proletariatust képez: addig a mezei gazdák, s farmerek nem győzik fizetni a csak nehezen szerezhető és drága földmunkást. Néhány napi kirándulás alkalmával Cali-

forniában heves vitának voltam tanuja, mely amerikaiak közt a chinai bevándorlás kérdéséről folyt. Magától értetődik, hogy mindnyájan szenvedélyesen kárhoztatták a gyülölt chinaiak behozatalát és munkára alkalmazását: mire a gazda Mr. Foss, ki hires farmer, kocsis (driver) s ép oly vagyonos a mily értelmes ember, azon nyomós ellenvetéssel válaszolt, hogy ő sem szereti ugyan a chinaiakat; de ha ő aratás idején öt dollárt kénytelen fizetni napszámosnak, ő sem tehet már egyebet, mint hogy chinai munkásokat béreljen.

Általános szakkörökben a nézet, hogy az Amerikában létező gyárak egy tized része sem állhatna fön chinai munkások nélkül; — s magam is meggyőződtem, hogy a szivargyártás, mely nem egyes nagy gyárnokok, hanem mindinkább számos apró gyárnokok kezébe megy át, csaknem kizárólag chinai munkások által üzetik; s hogy a finomabb szövetű iparban, sőt gyapju, csizma, s más gyárakban, a munkások nagy része chinai: azon egyszerü okból, mert kéz hiányában és az amerikai munkásnak nagyobb szükségei mellett nagyobb igényei levén: a gyárosok tömegesen szerződtetik a negyedrész dijért dolgozó chinai coolit, föltéve, hogy nem félnek magukra vonni a közönség, illetőleg a munkás osztály gyülöletét.

Léteznek Amerikában, mint magától értetődik, a gyár- és műiparnak számos olyan ágai, melyek a mezei gazdasággal, s bányászattal, baromtenyésztéssel függvén össze, a siker oly előzményeivel birnak, hogy minden védvám nélkül is nagy terjedelmet vőnek. De a mi ezen túl megyen, azon gyáripar, mely csak a magas vám védelme alatt keletkezett és tartható fön: ott is

csak üvegházi növény; mely a tudatlanok erős chauvinismusának hizeleghet, de ha tüzetesebben tekintünk be az Unio közgazdasági állapotaiba, igen problematicus értékünek bizonyul.

Mint idegen tartózkodnám e sokoldalu megfigyelést igénylő kérdésben, melyet, minthogy főfontosságu, ki nem kerülhettem, határozott véleményt mondani: azonban az utolsó években Amerika közgazdászati fejlődése részint megállapodott, részint hátraesett; és a gazdászati és forgalmi viszonyoknak oly megdöbbentő megzavarodása, a mű- és gyáripar cikkeknek, a szükséges ruhaneműeknek, mint fényüzeti árúknak olyan drágasága, ellenben az értékpapirok és ingatlanok, a földek és házak oly értéksülyedése következett be, hogy a törvényhozás és publicistika terén kitünő férfiak kutatni kezdték a szomorú jelenség okait; s a közvéleményt mindinkább azon irányban világositják föl, hogy a hamis pénzforgalmi politika mellett a magas vámtarifák képezik a baj kutfejét: és az ellenkező nézetnek, a védvámpolitikának legjelesebb s talán egyetlen önzéstelen képviselője C a r e y ma már csaknem egyedül áll.

Az Amerikában néhány év óta óta beállt, s általam már föntebb általánosságban jelzett közgazdászati válság jellemzésére szolgáljon az, mit az Anglia és Észak-Amerika közti kereskedelmi forgalomról hivatalos adatok nyomán idézek, megjegyezvén, hogy az azokat kisérő commentár nem saját egyéni, hanem tekintélyes amerikaiak véleménye.

Föntebb emlitém, hogy az egyesült államok kereskedelmi forgalma Nagy-Britanniával ötszörte nagyobb terjedelmű, mintsem annak bármely más nemzettel való

kereskedelme; és ennélfogva ennek állapota jellemzi általán Éjszak-Amerika megzavarodott kereskedelmének jelenlegi állapotát.

Az Egyesült Államok be- és kiviteli, tehát összes kereskedelme Nagy-Britanniával tőn;

		bevitel	kivitel
1872.	évben Sterl.	248.772,324	261.444,251
1873.	» »	237.298,208	312.347,848
1874.	» »	180.042,813	341.024,049
1875.	» »	155.297,944	313.541,849

Ezen kimutatás szerint tehát négy év alatt az import értéke 37%-al sülyedt; mig az export nagyobb állandóságot tanusit, sőt némi növekedést; a miből az uralgó védvám barátai könnyen, de helytelenül ezen rendszernek a belipar fejlesztésére való befolyására vonhatnak kedvező következtetést.

Az ilyen be- és kiviteli számtételekből azonban csak nagyon óvatosan kell következtetéseket levonni. Értelmet e kimutatás is csak akkor nyer, ha megjegyezzük hozzá, hogy a kivitelek (mikbe a kivitt ércpénz nincs belefoglalva) amerikai állampapirpénzben declarált értékök szerint vétettek föl; a bevitelek pedig azoknak az angol kikötőkben, honnan behozattak, létező aranyértékök szerint számitvák. Az ebből levonható következtetés maga tólja fel magát; vagyis hogy a kivitel valódi értéke nem oly magas a bevitel értékéhez képest.

Bizonyosan következik azonban belőle, hogy az összes kereskedelmi forgalom 1873 óta tetemesen csökkent; és hogy mint az 1876. első évnegyed kimutatásaiból már tettleg következtethetni, ezen évben a bevitel mennyisége még tovább csökkentnek fog mutatkozni,

mert Anglia bevitelének egyrészét Ázsia és az európai continens terményei képezik, valamint sok termény, például gyapot, mely Amerikából szállittatik Nagy-Britanniába, átdolgozott alakban visszakerül Amerikába. Kivételt képez a kivitt arany és ezüst, melyeket Anglia egyszerüen csak közvetit s eloszt azon országok közt, a hol szükségeltetnek, mint Francia- s Németország, India és China.

Sok mindennemü tényező módosithatja az ilyen számbeli kimutatás horderejét, hogy csaknem lehetetlen s mindig tetemes reservátákkal lehet csak levonni következtetéseit.

Például idézek egy főtekintélyü lap, a New-York Herald (april 17.) nemzetgazdászati szemléjéből néhány a vámtarifra vonatkozó megjegyzését, »mely (ugymond a cikkiró) mint a kereskedelem megzavarására ható tényező eddig kevéssé vétetett figyelembe: pedig a vámbevételek állandó és tetemes csökkenése kell hogy mielőbb magára vonja a congressus gondoskodását«.

Az utolsó négy évi vámbevételek (dollárban) következők:

1872	ƒ	216.370,287
1873	»	188.089,523
1874	»	163.103,834
1875	»	157.167,722

(A folyó évi még csekélyebbnek vehető föl.)

A magasabb beviteli vámok és a hivatalnokok dépravatioja s végre azon könnyűség mellett, melylyel Canada és Éjszak-Amerika határain közlekedhetni, nagy súlylyal bir ugyan e cikk következő megjegyzése, melylyel a számtételeket kiséri:

»Az igen tetemes bevitel Európából Canadába azon alapos gyanut költi, hogy éjszaki határainkon nagymérvű csempészet üzetik, és az bizonyára nyilt kérdés, vajjon a vámtételek leszállitása nem volna-e az egyetlen hatásos eszköz vámbevételeink emelésére?« Hogy nemcsak a californiai, hanem más tengeri kikötőkben is mily mérvben üzetik a csempészet: szintén nyilt titok.

A currency kérdésen kivül a partprogrammok egyik főpontját és a politikai izgatás egyik főeszközét képezi a vám-politika. Minden politikai szereplő, minden hivatali vagy képviselő jelölt biztosan számit arra, hogy ha a protectió fentartása mellett nyilatkozik: támogatásra talál a nagy gyárnokok és érdektársaik körében, és a gyáriparos éjszak-nyugati államokban s a republicanus pártnál általán. Ha pedig tarif-leszállitást, vámreformot ir zászlajára, akkor az újabb statusok és az egész Dél, az összes farmer és földmívelő érdek fogja fölkarolni. Különösen a déli államok kiengesztelhetlensége, a sötét jövőt sejtető gyülölködés a déli és éjszaki államok közt, mely a háború óta meg nem szünt, főleg az uralkodó vámpolitika következménye, mely mint lapjaikban mindennap olvashatni, és szónokaik minden alkalommal emlegetik: »az iparos éjszaki államok érdekében a földmívelő déli államok kizsákmányolására van számitva.«

Hogy a vámpolitika a politikai pártokat feloszlató befolyást is gyakorol, tanusitja egy republikanusokból és demokratákból vegyest alakult földmívelő »farmer« párt keletkezése, melynek programmja: a földmívelési érdekek képviseletét erősiteni a congressuson, hogy az eddigi s az ő ellenök intézett adórendszer megváltoztatását és azon vámok megszüntetését eszközölje, melyek a föld-

mívelőnek szükséges cikkekre, minő a vas, acél, só és ruhaanyagok, súlyosodnak.

E mindinkább szaporodó pártot rokontörekvések a demokrata párttal való szövetség felé terelik, mely ha létre jő, az elnök-választásra is döntőleg fogna hatni.

A tarifreformra irányzott erős mozgalom egyébiránt a törvényhozás körében is kezd érvényesülni. E nyár folytán Illinois állam egyik képviselője Mr. Morrison, a képviselőház közlekedésügyi bizottságának elnöke, új tariftervezetet nyujtott be bill alakjában, mely alkalommal mondott s nagy sensatiot tett beszédéből nem érdektelen néhány pontot kiemelni, mely mind az egész Európát s hazánkat is érdeklő kérdés megvilágitására szolgál, mind pedig érdekes példája az amerikaiak eredeti s egészen gyakorlatias észjárásának.

Morrison ur azon erkölcsi alapon támadta meg a védvámtarifot, hogy a protectio — fosztogatás. Megadóztatása a polgárok egy osztályának a másik javára. Történeti szemlét tart annak bebizonyitására, hogy mennyire nem igaz, miszerint minden gyarapodó ország a protectio rendszer által építé meg jólétét s fejleszté ki kereskedelmét. Hollandia és Olaszország szabad városai szabad kereskedelem alatt virágzottak. Angliára is tévesen hivatkoznak a protectionisták; midőn Anglia (1840) tarif-reformját megkezdé, tehát u. n. protectionista korában sem szedett vámot több mint 1200 cikktől; holott a mostani amerikai tarif-szabály szerint 4000 cikkre van vám kivetve.

Az amerikai vámrendszer történetébe bocsátkozva, fölemliti, hogy (1861) az első szigoru protectiv rendszabályok a háború szükségleteivel indokoltattak; de a béke helyreállta után az igazságtalanság nőttön

nött. Kimutatni törekszik, hogy a magas vám sem protectiót nem eszközöl, sem az állambevétel szaporodását; az csak a monopolistáknak s csempészeknek és csalóknak kedvez.

A védvámrendszer képtelenségeit többi közt következő példákkal illustrálja: ha egy nő a boltba megy 15 rőf kalikót vásárolni ruhának, 15 rőfön fölül kénytelen a kincstár számára még 10 és fél rőföt vásárolni, illetőleg megfizetni.

1875-ben — ugymond szólló — 9992 font gyapju ágytakarót importáltunk, melytől az állam 8451 dollárt s 22 centet vőn be; és igy védelmezett 10.000,000 font itthon gyártott gyapjutakarót — 50 percenttel emelve föl azoknak árát. A kincstár 8451 dollárt nyert ezen eljárásnál; és a gyárnokok öt milliót. Ugyan ezen úton különös rendszabályai által többnemü főfogyasztási cikken 47 milliót vesz be; mig a nép e cikkekért a 47 millión fölül 330 millió dollárt fizet jutalék gyanánt a gyárosoknak. Azon ellenvetéssel szemben, hogy a vámok leszállitása folytán csökkenni fognának az állambevételek, — szólló ellenkezőleg kifejti, hogy növekedni fognának. Némelyek azt állitják, hogy a mostani üzletpangás közben veszélyes volna leszállitani a vámokat, szólló gúnyosan emliti föl, hogy az általános prosperitás idejében ugyanezen urak azzal kardoskodtak a magas vámtarif mellett, hogy az teremtette a prosperitást.

Morrison ur elemzés alá veszi a védvámrendszernek a munkabérekre gyakorolt befolyását is. »Téves theoria az, u. m., hogy mi magas munkabérünk mellett nem versenyezhetünk a külfölddel: ime földmívelésünk jól fizetett munkásai mellett is kiállja a versenyt az

olcsóbban (?) termelő Európával saját piacain. Hasonlólag állja ki a versenyt a munkásait jól fizető Anglia a continens munkásaival, és a China és India éhelhaló munkásaival egyaránt.«

A kereskedelmi mérlegről szóló ámbár antiquált, de még ki nem halt doctrinát, egy az életből vett adomával illustrálja, melynek tárgya Mr. Hooper Massuchusetsi kereskedő esete. Ez az úr 8000 sterl. értékü árút szállitott Chinába. Ezen árúk rendeltetésök helyén eladattak 50 ezer dollárért; ezen a pénzen más cikkeket vásárolt, miket Bostonba szállitott, s eladott 100 ezer dollárért. A kereskedők 92 ezret nyertek e műtéteken: de a »kereskedelmi mérleg« reánk nézve kedvezőtlen eredményt mutatott ki: t. i. 8000 dollárnyi exportot 50 ezernyi import ellenében.

Az éjszak-amerikai egyesült államok közös államadóssága kerek számmal 2200 millió dollárt tesz ki. Az egyes államok és kerületek külön adóssága öszszesen körülbelül 900, a városoké összesen ötszáz millió dollár.

Ez utóbbiak árfolyama nagyon változó és különféle — az államok vagy városok fizetésképessége s hitele szerint. Az Unio 6 %-t kamatozó államkötvényei állandón pari fölött állnak 10—16 száztólival. Csodálatra méltó, hogy e kedvező körülményt a nemzeti kormány kamatreductióra, illetőleg convertálásra föl nem használja, hanem a régi czopfhoz ragaszkodva évenként 20—25 millió dollár amortisálásával szállitja le az államadósságot. 1875. juniustól 1876. juniusig 25.367,983 dollár váltatott be.

A forgalomban levő egyesült állami papirpénz (Greenbacks), melyből eredetileg 400 millió d. volt

kibocsátva, (a 37 milliónyi apró, vagy is egy dolláron alóli értékekről szóló jegyeket be nem számitva) congressusi határozatnál fogva már egy izben 356 millióra szállittatott le, de később ismét 382 millióra emeltetett.

A jegyek kényszerforgalommal birnak, azon szeliditéssel, hogy a ki világosan ércpénzben fizetni kötelezte magát: e kötelezettséget teljesiteni tartozik.

Ehhez járul 354 millió dollárnyi papirjegy, miket egyes államok engedélyezett nemzeti bankjai kibocsátani jogositvák — a központi kormány szigorú fölügyelete alatt. E bankok állitólag nagy szolgálatot tőnek a háború alatt a kormánynak: azonban az azoknak adott kiváltságok jelenleg a valuta és egészséges pénzügy helyreállitásának nagy akadályát képezik.

Az arany és ezüst pénzforgalom a háború óta teljesen megszűnt. Ezen év folytán történt az első lépés ezüst pénznek legalább az apró forgalomba hozásához, a mennyiben fél, negyed, ötöd és tized dolláros (50, 25, 20, 10 cent vagy dime) darabok adattak ki: azonban még eddig túlnyomók az ilyen apró összegü papirjegyek napi forgalomban. Különben 1, 2, 5, 10, 100, 1000 dollár névszerinti értékre szóló jegyek léteznek. Csak California képez kivételt, melynek határán belül államtörvény alapján nem fogadják el a papirpénzt, kivéve az aranyértékű vagyis mindenkor aranynyal beváltandó, s csak 100 dollár fölötti összegről szóló bankjegyeket. Californiában 5 dollártól kezdve arany, azon alól ezüst pénz forog. San-Franciscoban az arany $12^{1}/_{2}$ % agióval birt e nyáron a greenbacks irányában.

Nem szükséges bővebben előadnom a papirpénz calamitásnak befolyását a külkereskedelem, valamint

a belforgalom, az árúcikkek árainak és vagyon-feloszlásnak megzavarására: sajnos, e themában annyi jártasságra s oly drága tapasztalásra tettünk szert majd harminc év óta magunk is, hogy elég annyit mondanom, miszerint ugyanazon ok ugyanazon eredményeket szüli Amerikában is. De habár a nemzettömeg elszegényedését eredményezi az ott is, mint hazánkban: vannak, kik habár az ércfogalom helyreállitását elvileg ellenezni nem merik is, de azt minél tovább halasztani s akadályozni törekszenek: mert a rosz papirpénz szintén védvámot képez a belföldi gyárosok érdekében.

A papirpénz és magas védvám magyarázza meg nem csak a gyár és kézműipar közönséges cikkeinek mesés árait, melyek minden tárgyra nézve ugy állnak a hazánkban uralkodó árakhoz képest mint 1 sőt 1 és 1½ dollár a forinthoz, hanem megmagyarázza azt is, hogy az oly olcsó s oly nagy mérvű nyerstermelés dacára az élelmi szerek árai is magasak.

Azt mondják ugyan, hogy az élet drágaságának megfelel a magas munkabér is: de a tények ezen állitást teljesen nem igazolják. Az uralkodó üzletpangás mellett sok a munkát nem kapó, és sok az olyan munkás, ki életszükségeit nem fedő bérért is kénytelen dolgozni; vagy a jótékony intézeteket igénybe venni. A cukortalan theával és rizszsel beérő chinaiak fele áráért dolgoznak azon minimumnak, melyet egy amerikai vagy európai munkás önfentartására szükségel, s leszoritják az amerikai benszülöttet a kereset teréről.

A tévesztett nemzetgazdászati politikán kivül vannak más tényezők is, melyek az uralkodó crisist előidézték,

vagy fokozzák. Igy a háború következtében a déli államok tönkrejutásával elvesztették az éjszaki államok consumenseik tetemes részét. Egész városok elszegényedtek. Ezek is, valamint egyes déli államok, a háború költségeit képviselő adósságokkal túlterhelvék; a fényüző osztályok főleg a nagybirtokosok elpusztultak, és mig az adóteher emelkedett, addig nagy földterületek meg munkálatlanok maradtak, mert a fölszabadult néger heverésre adta magát, s nem volt munkás kéz; sem a birtokosnak investitióra pénze.

Az utóbbi években az európaiak emigratiója is csökkent; mint mindenkor csökkent, hogy ha rosz idők jártak Amerikára; és emelkedett ismét az emelkedő prosperitással; ámbár Németországból részint a katonakötelezettségnek általános behozatala, részint a nagyobb szigor következtében az emigratio állandó csökkenése valószinü. A délnyugoti, s californiai bányák ércgazdagsága nem csökkent ugyan, és kimerithetlen: de ott hol előbb arany és ezüst csaknem a földszinén volt található: ma már részvénytársulatok költséges bányaművelete szükséges. Nem csoda tehát, ha a mezei s városi ingatlanok értékcsökkenése mellett a bányarészvények is, melyeknek központi piaca a San-Franciscoi tőzsde, melynek napi jegyzékén 217-féle részvény fordul elő — folyvást s mélyen sülyedtek be — és a merész hazardban ma már nem oly sürün teremnek a millionairek, a mily szaporák a bukások.

Az üzlet kedvezőtlen conjuncturáival terjed az üzleti körök demoralisatiója is. A nagy szabadság mellett előnyben vannak a csalók; hamis bukások, a vagyonnak a csőd küszöbén való elsikkasztása, s a rokonokra átiratása naponkint előforduló esetek; a mint is a

philadelphiai ipar- s kereskedelmi kamara már 1875-ben folyamodott a congressushoz a törvény ebbeli hiányait pótló bill hozatala végett, mely többi között azon rendelkezést tartalmazza, hogy minden vagyon szerzési s átruházási okmány, ha az négy hónappal a csőd kérte előtt — az illető hatóságnál, a hol az illetőnek üzlete van — nyilván be nem jelentetett, semmis és érvénytelen legyen.

Végre a hajózás érdekeit is érzékenyen belevonja a magas vám, s rosz pénzügyi politika az általános depressióba; és e tekintetben figyelemre méltó tény, hogy mig a dél, mig Richmond és New-Orleans kereskedelme s hajózása hanyatlását annak tulajdonitja, hogy a háború következtében tönkre jutott dél kereskedelme átszállott New-Yorkra: addig ellenkezőleg hiteles adatok merülnek fel, hogy New-York forgalma is csökkenőben van, hogy ezen év folytán is több nagy liverpooli gőzhajó beszüntette meneteit, (a világtárlat dacára) hogy New-Yorkban magában semmivel sem csekélyebb az üzletpangás, mint Amerika bármely részében, mint már abból is következtethetni, hogy a pompás Broadway'n a forgalom fő erét képező üzleti utcában, 150-nél több bolt, állandóan üres, s ha akad bérlő, kiről feltehetni, hogy meg fogja fizetni a bért, ő szabja meg az árát

Ugy látszik általában, hogy Amerika csodás fejlődése azon stadiumot érte el, melyen népességének jelenlegi száma mellett egyelőre túl nem emelkedhetik. Mívelés alá vett, üzlet tárgyává tett területe oly nagy, hogy nem győzi. A mely pénz- és munkaerő a távol nyugatra vonul, hogy azt mívelje, fölszerelje és kibányászsza: annak hiányát megérzi az északkeleti rész. Uj területek fölvirágzanak: de a rég virágzók nem gyarapodnak velök

lépést tartva, hanem megállapodás sőt hátrálás jeleit árúlják el.

Amerikai szakirókra hivatkozhatom, hogy az Alleghannyn innen fekvő államok nem annyira nyertek, mint inkább károsodtak a vasutnak a csendes tengerig való kiterjesztése, és ezzel a gyarmatositásnak nyugat felé terelése által. Farmjeik elhagyatnak, bérlőik elköltöznek az újonnan megnyilt vidékekre, hol olcsón, helyenként ingyen kapnak földet tulajdonul.

Termékeik találkoznak a piacon az olcsón termelő far west terménytömegeivel, s nem birnak velök versenyezni. Régi városok, mint Boston, Charleston, New-Orleans másodranguakká sülyednek; Cincinnaty, Saint-Louis, Chicago, San-Francisco első ranguakká fejlődnek.

Ha tehát a jelenleg észlelhető üzletpangás okainak egy része tisztán átmeneti is, és olyan, minők minden országban periodice előfordulnak és ismét megszünnek; bizonyos az, hogy azon nagy megzavarodást, melyet Amerika nemzetgazdászati viszonyai ma fölmutatnak, oly helybeli tényezők is okozzák, melyek állandók, s melyeket rövid idő alatt hatálytalanokká nem tehetni.

II. FEJEZET.

Az alkotmány; államszervezet; az államok és a szövetség törvényhozása; végrehajtó hatalma; az elnök; a törvénykezés.

Motto: »Si ces lignes parviennent jamais en Amérique, je suis assuré de deux choses: la prémière, que les lecteurs éléveront tous la voix pour me condamner; la seconde, que beaucoup d'entre eux m'absoudront au fond de leur conscience.«
Tocqueville.

Ki Éjszak-Amerika politikai intézményeit s társadalmi szervezetét megérteni óhajtja: azt még soká fogják mint a felvilágosodás forrására, Tocqueville classikus művére utalni. Még ma is fölösleges volna oly munkát kisérteni meg, mely azzal versenyezni akarna akár a tárgynak minden oldalról való egyetemes fölkarolásában, akár a részletek alapos ismeretében, — akár végre világtörténeti fölfogása magaslatában, vagy mély itéletében.

Érdeméből s értékéből mitsem von le azon nem lényegtelen módosulás, mely az amerikai intézményekben azon negyven év óta, midőn Tocqueville könyvét irta, kifejlődött; s mely általában a demokratia elveinek következetes továbbfejlesztésének, föltétlenebb alkalmazásának értelmében s érdekében történt; sőt itéleteinek becsét emeli, hogy ő a fejlődés ezen irányát előre látta, és olyan aggodalmakkal jelezte, melyek szintén igen indokoltaknak bizonyultak.

Az alapeszme, a melyből kiindult, s mely az amerikai intézmények bölcseleti előadásában vezette, ma is szem előtt tartandó. Bármi fiatal állam is Éjszak-

Amerika — csak száz éves államszerkezete, s alkotmányos élete nem abstract eszmék, elméleti tanok codificatiójából áll; forrásaik visszavezetnek egészen az első településekig; kik lényeges szellemi s erkölcsi hagyományokat, intézményeket hoztak át régi hazájokból; s azokat az új viszonyok közt is föntarták. A különböző népelemek, melyeket az anyaországban való elégületlenség s nemmaradhatás Amerika partjaira dobott — másik tényezője a további alakulásoknak, melyet szintén tanulmányozni kell : s jobb »kézi könyvet« Tocqueville munkájánál, e részben nem találni.

Hanem itt is elmondható, hogy »habent sua fata libelli«. Tocqueville munkájának, mely az amerikai intézmények oly higgadt s némelyekben metsző birálatát tartalmazza : hatása nem azoknak józan fölfogása, — hanem ellenkezőleg az volt, hogy Éjszak-Amerika a fiatalok és fölületes politikusok rajongásának tárgya lőn. A negyvenes években általán a politikusok nagyobb része, de még újabb időben is sokan oly érzéssel tekintettek Amerikára, mint azon eszményi államra, hol a szabadság és rend, a politikai jogok s kötelességek, a legnehezebb alkotmányos és társadalmi problemák mintaszerűleg megoldattak; hol a demokratia uralma alatt a vagyonszerzés útjai mindenki előtt egyformán nyitvák, s hol az alkotmányos jogok gyakorlata, s a közigazgatás erkölcsisége a nyilvánosság, a szabadsajtó állandó ellenőrzése által teljesen biztositva van. E felfogás is időfolytán illusiónak bizonyult — mint alább bővebben kifejteni fogom.

Sokan viszont Amerika államszerkezetét a tudatlanság félhomályában úgy képzelték, mint a Rousseau-féle contract social tettlegesitését; holott az épenséggel

történeti alapokon, prózai tényleges állapotokból fejlődött ki, nagyon csekély philosophia segitségével. Az elvont tanok az ember-jogokról, a nép-fölségiség elvei csak francia encyclopoedistákból tanultattak; s csak lassanként szereztek érvényt az alkotmányos gyakorlatban.

Amerika politikai laza szervezete, a szövetségi államkormány, vagyis centralis hatalom korlátolt köre ezen történeti alakulásból magyarázható. Az egyes coloniák 1776 előtt egy-egy governor alatt, kit az angol korona nevezett ki, külön és egymással politikai kötelékben nem levő gyarmatokat, vagy hogy ugy mondjuk, tartományokat képeztek; de nem államot. Hanem midőn az angol koronától való függetlenség kimondatott, tényleg nem létezett fejök; a souverainitás megürült; és egyik colonia, vagy provincia sem volt hajlandó azt a másikra ruházni. Önálláshoz s tág önkormányzathoz szokva — nem akartak azon fictiv állami önállóságból, melyre a forradalom juttatta, többet, sőt csak alig annyit is engedni, a menynyit az angolok elleni közös védelem okvetlenül igényelt. Alig volt vége a háborúnak — a foederatio oly elégtelennek bizonyult, hogy a szétmállás veszedelmében forgott; s csak Washington erélye, s még néhány nagy elméjű államférfi bölcsesége volt képes a szövetségi köteléket új szerződési actában szorosabbra vonni. És ezen irányban halad az állam fejlődése az idővel, ámbár lassan.

Az elv az maradt máig is, hogy az egyes államok souverainek mindenben, a mi nincs nyiltan az Unióra ruházva; és nem megforditva. Ezen közös ügyeket kezeli a központi, vagyis szövetségi Congressus; de ennek törvényhozási s végrehajtó hatalma sem terjed többre; és csak ennek végrehajtója az Unio elnöke.

De nem csak New-England, s általán a régi, hanem az újabb keletkezésű államok megalakulásánál is szembetünő, hogy szintén nem fölülről lefelé szerveztettek, hanem alólról fölfelé alakultak. Jöttek egyes települők, s mikor megszaporodtak : községgé szervezkedtek. Mikor a községek bizonyos területen kellőleg megszaporodtak : kerületekké, countykká, majd territoryvá (terület) alakultak; végre e terület a szövetség által államnak befogadtatott; állammá lőn. És itt is a község souverain mindenben, a mi nincs nyiltan az államra ruházva.

Európa államai megforditott irányban járnak el, minthogy egészen más alapokon fejlődtek. De épen azért miután már ezen államok fönnálltak, — merőben theoriából indulnak ki azon modern reformerek, kik a közigazgatás szervezeténél hasonló autonomia szempontjából, s ugyanazon uton vélnek eljárhatni. A községet Európában szervezni már nem képes maga a község; hanem csak az állam. Az állam csak annyi önállóságot ád a községnek, a mennyit politikai közgazdászati társadalmi tekintetekből helyesnek vél. A mozgató s alkotó erő fölülről hat lefelé.

És már ezen előzményeinél fogva is Amerika és Európa államai között semmi analogia. Intézményei közt párhuzamot vonni, a mi itt sikeres, ott is alkalmazhatni vélni — kezdő politikust jellemezne. A rokonoknak látszó államintézmények hatása egészen más a gyökeresen különböző viszonyok közt. A politikai szótár maga használhatlan. Ugyanazon szavak egészen más eszméket és dolgokat fejeznek ki itt és ott.

A mit az európai politikusnak tanulmányozni, a touristának tapasztalni kell, az az : hogy Amerika intézményei miként működnek a maguk körében? mikép felelnek meg Amerika viszonyai közt — Amerika érdekének?

Ezen alakulás menetét követve mi is alulról fölfelé kezdjük meg Amerika politikai szervezetének vázlatát: a községnél, áttérve azután a kerületre, az államra, végre a szövetségi államhatalom szervezetére s közegeire.

A község körülbelől ugyanazon elvek alapján, de nem minden államban egyenlőn van szervezve. A község lakossága legalább 2—3000; a mennyi a község önigazgatási költségeit elbirja. A közigazgatás nagyobb ügyeit közvetlenűl a nép-gyülése intézi; községi képviselő testület nem létezik; a folyó községi ügyeket egyévre választott »select men« kiválasztott férfiak intézik, kik a községi akarat végrehajtói; az államtörvények végrehajtása évről-évre választott magistratus hatáskörébe esik. Fontosabb községi ügyeket p. o. új iskola alapitásának kérdését — az ad hoc egybehivott közgyülés határozza el. Ellenben az állam irányában is vannak teendőik, mit Európában átruházott hatáskörnek neveznek, s melyeknek végrehajtását személyes felelősség terhe alatt teljesiteni tartoznak.

A községi tisztviselők: az assessorok, kik az adót kivetik; a collectorok adószedők; constable rendőrfőnök; clerk vagy secretary, ki a tárgyalási jegyzőkönyveket viszi; szegények fölügyelője, az iskola és utibiztos; — e hivatalokat időről időre mindenki, ha megválasztatott, birság terhe alatt elvállalni tartozik. Rendes fizetés nincs is hozzájok kötve; hanem hogy szegényebbek is viselhessék, minden cselekmény díjaztatik. A tisztviselők rangja egyenlő; tiszti hyerarchia ismeretlen; mindenik a maga felelősségére működik. Közös főnökük: a községi választók gyülekezete, — a nép.

A község is teljesen független. Ad, vesz, kölcsönöket köt, terheket vállal — a nélkül hogy valami fölsőbb

hatósághoz kellene fordulnia. Egyetlen korlátja az állam törvényeiben lelhető; melyek gyakran csekélyebb részletekig is intézőleg avatkoznak, a törvényhozás pótolván a »chef« hiányát. De az e szerint administrativ ellenőrség alatt nem álló tisztviselő — a biróság ellenőrsége alá van helyezve.

A kerület (county) egyedül igazságszolgáltatás szempontjából alakitott terület; a mennyiben nem minden községben lehetvén biróságot fölállitani : a kerületre esik az elsőbiróság (county court) s annak meghatározott székhelye (county-seat;) sherifje, ki az itéletet végrehajtja, s kerületi börtöne.

Létezik továbbá egy fontos intézmény, melyet Európában nem találni sehol, a b é k e b i r ó i (justice of the peace) Angliából hozatott ugyan; de teljesen átmódosult s demokratásodott. Ez egy amphibiális hatóság félig közigazgatási, félig birói hatáskörrel. Tanult jogásznak nem kell lennie; csak józan észszel becsületességre van szüksége. Ő legközelebb közigazgatási s rendőri teendőkkel van megbizva; közegészségi, biztossági, s minden sürgős esetekben intézkedik. De birói kötelességei is vannak; pl. a polgári kötelességeit teljesiteni, hivatalt vállalni vonakodó, gyermekeit iskolába küldeni nem akaró stb. polgárok ellen ő procedál; valamint a községi tisztviselők elleni panaszokban is ő jár el. — Fontosabb ügyek elintézésére az államban létező békebirák egybe gyülnek, s mint birói testület (Court of session) működik, s határozatai kötelezik a községeket.

Ezelőtt majd minden államban a governor nevezte ki a békebirákat : ma már a legtöbb államokban ezek is választatnak — nem a közszolgálat előnyére.

Az autonom község fölött minden közvetités nélkül, az autonom állam áll, melynek képviselője s törvényhozója a congressus, — végrehajtó karja a kormányzó.

A törvényhozó hatalmat gyakorló congressus két kamarából áll : a képviselőházból és senatusból. Minden 70,680 lélekre esik egy képviselő, — s minden államra határozott számú senatorok.

Mind a képviselők, mind a senatorok közvetlenül választatnak a nép által. Eredetök tehát ugyanaz. Különbség a passiv minősitésben is jelentéktelen; lényegesebb azonban abban, hogy míg a képviselők 1—2 évre: a senatorok 3—4 évre választatnak; s bizonyos hányad évenkinti kisorsolása s újra választása után mindig maradnak benn gyakorlati tapasztalatokkal biró, az előzményeket ismerő férfiak, mi tekintélyét emeli.

A viszony képviselőház és senatus közt egészen más, mintsem az európai monarchiákban alsó- s fölsőház között. Ezekben az alsóház arrogálja magának a budgetmegállapitás jogát, — tulajdonkép Anglia példáját utánozva, hol e privilegiumnak történeti eredete van, a menynyiben a house of commons képviselte az adófizető polgári osztályokat — a fölsőház pedig aristokratiát. Amerikában a senatus oly demokrat eredetű s jellegű mint a képviselőház; törvényhozói jogaik egyenlők a budget tekintetében is; legfölebb az a különbség, hogy ez előbb tárgyalja, a senatus utóbb; de módositásokat tehet rajta. A senatus célja lassitani a törvényhozást, egy második discussió által jobban megérlelni a hozandó határozatokat. A senatus továbbá egyenjogú a képviselőházzal az administratióra gyakorolt befolyásban; vasuti engedélyek, szabadalmak, államsubventiók stb. megadásában. A senatusnak azonban külön jogai is vannak: elsőbben

nagy befolyása van a governor (kormányzó) által kinevezett fő tisztviselők megerősitésében; azután birói hatalmat is gyakorol. A ministerek s főtisztviselők visszaélései esetében a képviselőház határozza el a kereset alá vételt: (impeachment) a senatus pedig mond itéletet.

Minden állam élén áll a kormányzó (governor), ki a végrehajtó hatalom személyesitője, — a törvényhozó test határozatainak végrehajtója. Ha a törvényhozás nincs egybegyülve: önállólag intézkedik. Ő az állam katonai hatalmának feje; a militia parancsnoka, ki arról zavargás idejében a rend helyreállitására rendelkezik. Ő nevezi ki a békebirákat, a hol nem választatnak; de ezen túl a községi közigazgatásra befolyása nincs. A kormányzó a nép által választatik; rendesen csak egy évre; pártjától tehát függ; s a pártérdek többnyire magatartásának irányadója.

Az államok függetlenségének korlátját képezi a szövetség eszméje. Az egyes államok csak impropríe neveztetnek igy; mert államisággal nem birnak; és oly annyira kötelesek az »Egyesült államok szövetségében« megmaradni, hogy a mely állam elszakadni akarna: a törvény erejénél fogva fogna abban megakadályoztatni, s erőszakkal alávettetni.

A külföld irányában csak ezen államok összesége, az »Éjszak-Amerikai államok szövetsége« souverain állam. De e szövetségi állam belviszonyaiban uralkodó elv az, hogy az egyes államok jogköre kiterjed mindenre, a mi a szövetségre át nem ruháztatott. »Azon hatalmak, miket az alkotmány a szövetségi kormányra ruház, határozottak, s számra kevesek. Ellenben a melyek az államoknak föntartvák, határozatlanok s nagyszámuak. Az előbbiek leginkább külügyi tárgyakra vonatkoznak, mint a

béke, had, kereskedelmi s egyéb negociatiók. Az egyes államok hatalma kiterjed mindenre, a mi az állam életét, szabadságát, jólétét érdekli.« (Fédéraliste.)

Az egyes államok s a szövetségi állam törvényhozása s kormánya között még is fölmerülhető illetékességi viták s összeütközések elintézésére s az alkotmánynak a hatalmak megosztására vonatkozó intézkedései föntartására: külön állami főtörvényszék alakíttatott.

Az egyesült állam congressusa két házból áll. A képviselőház, melynek tagjai számra jelenleg 369, az egyes államokban a nép által választatnak két évre, és oly arányban, hogy 70,680 lakóra esik egy képviselő; minél népesebb tehát az állam, annál több képviselője van az alsóházban; — de legalább egy képviselőhöz minden államnak van joga.

A senatus — a fölsőház helyesebben: államok háza (Staatenhaus), tagjait az egyes államok congressusa választja, és pedig minden állam népességére való tekintet nélkül, kettőt. A senatorok hat évre választatnak s egy harmaduk minden másod évben sorsolás utján kilép. — Hogy valaki senator lehessen, legalább kilenc év óta amerikai polgár, s 30 éves kell hogy legyen.

Mig az alsóház maga választja elnökét (Speaker), addig a senatus elnöksége az egyesült államok alelnökét illeti; ki szavazattal csak a voksok egyenlősége esetében bir.

A senatus kizárólagos jogai közé tartozik hűtlen államtisztviselők elleni minden esetben itéletet mondani. Ha az egyesült államok elnöke hallgattatik ki, akkor a főbiró (Chief justice) elnököl. Az itélet hozatalához a jelenlevő tagok két harmada kivántatik meg.

Az elitélés nem terjedhet ki tovább, mint hogy az illető hivatalából elmozdittatik, s mindennemű becsületbeli, bizalmi vagy jövedelmező hivatal viselésére képtelennek mondatik ki. De ezenkivül az illető a rendes törvény értelmében való bűnvádi kereset alá vonható. A ministerek, s főtisztviselők kinevezésében az elnök a senatus helybenhagyásához van kötve.

A budget-tárgyalást, s az új adók behozatalát célzó billeket az alsóház kezdeményezi; onnan mennek a senatushoz; de a senatus nem tartozik azokat egészben elfogadni vagy elvetni; hanem módositásokat tehet rajtok, — mint más törvényjavaslatokon.

Az alsóház és senatus által elfogadott bill, sőt minden olyan határozat vagy rendelet, melyhez mind a két ház beleegyezése szükséges, csak akkor emelkedik törvényerőre, ha az elnök aláirásával hozzá járul. Vetója fölfüggesztő erővel bír. Vetója esetén, annak indokolásával a bill stb. azon házhoz küldetik vissza, a melyben kezdeményeztetett. Ekkor mind a két ház egymásután újra tárgyalja, s ha mind a két házban két harmadnyi többséggel fogadtatott el: törvényerőre emelkedik.

A szövetségi congressusnak jogai: adókat, vámokat kiirni, melyek valamennyi szövetségi államra nézve egyaránt érvényesek; pénzt verni, az állam pénzügyét rendezni, állami törvényszékeket állitani föl, melyek az állam főtörvényszéke alatt állanak; — a külföld irányában az állam képviseletéről gondoskodni; kereskedelmi szerződéseket kötni, hadat üzenni, a militiát összehivni, a száraz s tengeri haderőt szervezni, békét kötni.

Az egyes államok jogait következőleg korlátolja az alkotmány: nem szabad egyes államoknak egymás közt

szerződéseket kötni, vagy külön szövetségre lépni, hiteljegyeket kiadni, nemesi leveleket osztogatni. A szövetségi congressus beleegyezése nélkül a be- vagy kivitelre adókat s vámokat szabni; (az ezekből bejövő bevételek az Unio pénztárába szállitandók) vagy hadsereget s hajókat tartani; más állammal, ha csak sürgős önvédelmi esetben, háborút kezdeni.

A szövetség végrehajtó hatalmát az elnök képviseli, ki négy évre választatik; (mi módon? lásd alább) azok leteltével újra választható; ez többször történt, sőt az alkotmány nyiltan nem tiltja harmadszori megválasztatását sem: de eddig még nem volt rá eset; s a közérzület s elővélemény határozottan ellene van.

Az elnök az egyesült államok hadseregének s hajóhadának főparancsnoka; a fönemlitett korlátolt vetóval, s a büntetések szeliditése vagy elengedése szintén korlátolt jogával bir. Idegen állomokkal való szerződések kötésében, ministerei, consulok, főtörvényszéki birák stb. kinevezésében a senatus beleegyezéséhez van kötve; ha a senatus nem volna egybegyülve: kinevezheti maga is, de csak ideiglenesen. Időről-időre jelentéseket kell terjesztenie a congressus elé az államügyek állapotáról; (Message) mely »joggal« gyakran szoktak élni. Ő képviseli az államot kifelé; fogadja a külállamok képviselőit stb.

A szövetségi államok törvényhozási s végrehajtói hatalmának szerkezete hasonlit tehát az egyes államokéhoz; de lényeges momentumokban különbözik is tőle. A csontváz ugyanaz: de az organismusban tetemes különbség található.

Törvényhozói hatalma szintén egy congressusra van ruházva; ez szintén két kamarára — képviselőházra

s senatusra van osztva; mind a kettő szintén választásból kerül ki; de az egyes államoké közvetlenül, mig az egyesült állam senatusa közvetve t. i. az egyes államok törvényhozása által választatik. Valamint az egyes államok élén választott kormányzó, úgy a szövetségi állam élén választott presidens áll. A különbségek szembetünők.

Mint már érintém, Éjszak-Amerika szövetségi alkotmánya nem indul ki egyedül a népfölségiség eszméjéből: különben egységes államot alkotott volna, központi népképviselettel s egyetlen nemzeti kormánynyal. Azonban az alkotmány alapjáúl vétetett, mint láttuk, az egyes államok függetlensége; melyet a nép nem volt hajlandó a szövetségnek feláldozni.

A két elv szerencsés kiegyeztetésének mondhatni tehát, hogy mig az alsóház tagjai választásánál a népakarat érvényesül: a senatus, mint a melynek tagjai az egyes államok congressusai által választatnak, az államok képviseletének jellegével bír. A két ház egymáshoz való jogviszonya más, de kell is, hogy respublicában más legyen, mint a monarchiában, hol a fejedelem fölségi joga korlátját képezi a törvényhozás hatalmának. Az amerikai szabadság alapja, hogy ne létezzék sehol korlátlan hatalom; de nem levén magában meg az a korlát, melyet monarchiák a fejedelemben birnak: gondoskodni kellett arról, hogy egy hatalom a másikat ellenőrizze, s egymásnak határt szabjanak. Ezért egyenjogú a két kamara. Ha a képviselőház egyedül birná a budget-megállapitás jogát — mi sem akadályozná, hogy az elnököt s senatust semmivé tegye, s általán bármely intézményt tetszése szerint eltörölje: nem kellene ehez egyéb, mint az, hogy az arra való költséget megtagadja.

Más oldalról azonban azon anomalia merül föl, hogy miután a senatusba minden állam két képviselőt küld, a képviselőházba pedig különböző mennyiséget; p. o. némely kis állam csak egyet, mig a legnépesebb állam New-York 40-et — New-York az alsóházban nagy befolyást gyakorol, de a fölsőházban nem többet, mint a legkisebb állam. És igy megtörténhetik, hogy a nemzet többségét képviselő alsóház akaratát teljesen megbénitja a kisebbséget képviselő senatus; minek gyakorlati veszélyességét látjuk épen a jelenlegi válságban, — midőn a senatusban a republicanus párt, a képviselőházban a demokrata párt bir többséggel, — s az elnökválasztás kérdésében mindenik ellenkező oldalon veti mérlegbe súlyát.

Valamint a közigazgatás folyó ügyeiben a központi kormánynak semmi hatalma s befolyása nincs, mert az egészen a községi s állami autonomia körébe esik, és mint látni fogjuk — nagyrészt nem a legtisztább kezekben van: úgy viszont a szövetségi állam magasabb közigazgatási érdekeit nem az elnök, sem a központi kormány, hanem egészen más tényezők intézik. Az alkotmány szelleme elejétől fogva az volt, s később a befolyásos emberek érdekében állt: a kormány hatáskörét mindennemü záradékokkal minél szűkebbre szoritani. A kormányban nincs is sem egység, sem folytonosság. A legfontosabb ügyeknek nyilvános vitatása csak szinleges; minden a ház bizottságaiban döntetik el; s határozataik valódi indokai többnyire titokban maradnak. A bizottságok rendszerint az uralkodó többséggel egyek. Az elnök akadályozhat, de nem cselekedhetik. Hatalma inkább negativ, a mennyiben vetojával a törvényhozást cselekvésében föltartóztathatja; de a cselekvésben ő is

gyenge; a senatus nélkül tehetetlen. Tényleg tehát collegialis a kormány. Ha valamit a congressusban keresztül visz: végrehajtását olyanokra kell biznia, kiket nem ő választott; nem ő tehet ki; kik nem tőle függnek; nem neki felelősek. Általában a politikai felelősség meg nincs állapitva. Utólagos »enquétek« képezik pótlékát, mely azonban fölötte hiányos, mert az uralkodó párt nem ejti el az ő emberét; — jövendő javitás iránt pedig épen nem nyujt biztositékot. Például két pénzügyminister Bouthwell és Richardson a törvény által meghatározott összeget meghaladó papirpénzt (legal tender notes) bocsátottak ki; vizsgáló bizottság küldetett ki; s ennek jelentése alapján törvényellenes eljárásuk a congressus által törvényesnek mondatott ki . . . minthogy a papirpénz szaporitása a párt érdekében történt!

Megvan ugyan a tisztviselők ellenében a biróság előtti kereset: de csak magán-sérelmekben; mert az állam elleni vétségek és bűnök a congresssus, illetőleg senatus elé kerülnek. És még az első nemü esetekben is: mily csekély jogbiztositékot nyujt a biróság tisztviselők visszaélései ellen, midőn a birót is azok választották, kik a tisztviselőt? — azt még alább bővebben fogjuk megvilágitani.

És pedig a congressus hatalmánál fogva nem jelentéktelen ügyek volnának azok, mik a szövetségi kormány hatáskörébe esnének. A szövetségi államban egy pénzláb az uralkodó; csak egy pénz — arany, ezüst vagy papir — de egységes szövetségi pénznem van forgalomban; a mi egységes financ-politikát föltételez; — a közvetett (fogyasztási) adók, ki- s beviteli vámok a szövetségi congressus által iratnak ki, s a szövetségi kormány közegei által kezeltetnek; a kereskedelmi és közlekedési

nagy kérdések az ő hatalmi körébe esnek. A területek, vagy is oly új telepitvények, melyek még államjogot nem nyertek, — (territory), valamint az indiánok föntartott területei, és a még magán birtokba át nem ment szűz földterületek — a központi kormány igazgatása s kezelése alatt állnak.

De mint mondók, e nagy hatáskör csaknem nominalis, mig a tettleges hatalmat a senatus, vagy az összes congressus gyakorolja.

A posta és távirat ügyek Amerikában egymástól teljesen elkülönitvék, s kezelésök egészen elüt az Europában dívótól.

A posta centralisált állam-ügy; a távirat magán vállalat.

A nagy postautakat az Unio congressusa jelöli ki; a helyi (vidéki) postákat s gőzhajó-összeköttetéseket a posta főigazgatója. A vasutak, melyek államsubventióban részesülnek, tartoznak a leveleket, ujságokat, négy fontnál könnyebb csomagokat bizonyos — a Congressus által meghatározott, mellékesen szólva elég magas árért küldeni szét. — (E csekélynek látszó ügy is kizsákmányoltatott az állam rovására; — aránytalan magas öszszegek szavaztatván meg az illető vasuti vállalatoknak.)

A távirda Amerikában sem állami, sem magán monopolium; — mindenki állithat föl távirdai hálózatot. A legelső távirdai vállalatra az illetők még állami segélyt kértek és kaptak; néhány év mulva 40—50-re szaporodtak a társulatok; melyek azonban addig fusionáltak, mig ma csak néhány nagy hálózattal biró társulat maradt fönn. Ezek egyike a Western Union Telegraph Company hálózata 150,000 angol mfld. A távirdai tarif alacsony; kivált a hirlapokra nézve, ugy, hogy az angol s amerikai

nagy lapokban szokásos, s egy-két hasábra terjedő táviratoknál 100 szó 25 centbe (50 krba) kerül.

A távirdai társulatoknak a sodronyvonalaikhoz s állomásaikhoz szükségelt földterületet az államok a viszszavásárlás jogával adták el; a mi azon utógondolatra mutat, hogy az állam egykor még is magához vonandja a távirdaügyet; mire nézve hivatalos körökben nem is hiányzik a hajlam.

A táviratok üzleti kihasználása is mily mérveket vehet, s mily ügyesen van berendezve, elgondolhatni abból is, hogy a nagy városokban, New-Yorkban mint San-Franciscoban minden nagyobb üzlet, pénzintézet, sőt egyes bankár iroda-asztalánál egész nap zörög a galvanicus üteg, szakadatlanul közölve a fontosabb értékpapiroknak a fontosabb tőzsdéken pillanatról-pillanatra változó keletárait. Bécsben első rendü bankároknál sem találni ilyen készüléket.

Valamint Angliában ugy Éjszak-Amerikában is a politikai intézmények annyira összefüggenek a törvénykezésiekkel, hogy ezeket tulajdonkép azoknak keretében kellett volna tárgyalnom, ha rendszeres mű volna célom. De ámbár csak körvonalakkal vázolt kép az, melynek átnézetét nyujthatom, a tárgyat érintetlenül hagynom nem lehetett.

Minden egyes állam külön önalkotta birói szerkezettel bir; és a szövetségi állam mint olyan szintén saját törvényszékei által gyakorolja birói hatalmát. Azonban a kettőnek egymáshoz való viszonya nem úgy képzelendő mintha forumai egymásnak alá és fölé rendeltek volnának: a különbséget köztük az illetékesség teszi. A szövetségi törvényszékek nem képeznek rendes fölebbviteli

biróságot az államiaktól: hanem vannak személyek és peres ügyek, melyek az állami, s vannak mások, melyek a szövetségi törvényszékek elé tartoznak.

Az alkotmány szerint elvileg azon peres ügyek tartoznak a szövetségi törvényszékek elé, melyek »szövetségi törvényekből erednek«. Például kihágások a vámtörvények ellen, a tengeri kereskedelemből eredő peres ügyek; vagy egy államnak kedve jő külön pénzt hozni forgalomba: az ez által érdekeikben sértettek — állam-törvényszékhez fordulnak. Vagy ha egy állam oly törvényt hoz, mely panaszos fél állitása szerint alkotmányellenes: a kérdést állami biróság dönti el.

Továbbá a személyekre vonatkozólag: külállamok képviselői elleni, vagy két, a szövetséghez tartozó különböző állam polgárai közti peres ügyekben, hol mindenesetre delégálni kellene egy harmadik forumot stb.

A dolog természetében fekszik, hogy mind a mellett illetékességi vita keletkezhetik az állami és a szövetségi biróságok közt: ily esetekben a szövetségi fötörvényszék dönt; — igaz ugy, hogy mintegy a saját ügyében; de más mód nem volt az eshetőségről gondoskodni, mert ha az állami törvényszékekre bizatott volna a határozati jog: ellenmondások s zavar következtek volna belőle. Azonban hogy ily összeütközési esetek is minél ritkábban forduljanak elő: kimondatott, hogy szövetségi illetékességü ügyekben is itélhetnek állami biróságok a felek beleegyezésével: de ezekben a szövetségi főtörvényszékhez fölfolyamodás nyitva áll.

A szövetségi biráskodás tulajdonkép egyetlen főtörvényszékben öszpontosittatott; ez az United States Supreme Court. Az alsó törvényszékek ennek csak mintegy fiókjai, melyeknek föladatuk az ügyek menetét gyor-

sitani. Ezek tehát csekélyebb ügyekben véglegesen, — nagyobb ügyekben in prima instantia itélnek.

A legfőbb törvényszék hatósága tekintetéből az egész Unio idealis kerületekre osztatott fel, mindenikre egy szövetségi biró esik, s a törvényszék, melynek elnöke, district-courtnak neveztetik. A biráskodás juryvel van összekötve. Azonkivül, a főtörvényszék minden birájának évenkint be kell járnia kerületét, s helyben dönteni el a fontosabb dolgokat. Ezen ambulans biráskodás neve Circuit Court.

Végre a legfontosabb ügyek vagy közvetlenül vagy fölfolyamodásilag a főtörvényszék által döntetnek el; a mely végből a circuit court birái évenkint ünnepélyes ülésre gyülnek egybe Washingtonba.

E főtörvényszék tagjai nem választatnak, hanem a senatus beleegyezésével az elnök által kineveztetnek; fizetésök egyszer mindenkorra a törvényhozás ellenőrzése nélkül szabatik meg; és végre hivatalukból alkotmány szerint elmozdithatlanok; de az újabb idők corruptiója ezen intézményt sem kimélte meg, a mennyiben szokásba kezd jönni, hogy a senatus két harmad többsége határozatával hivataloktól felfüggesztheti, vagy kiteheti.

A szövetségi főtörvényszék — a hadseregen kivül — az egyetlen államintézmény Éjszak-Amerikában, mely a választás depraváló gőzköréből kiemelkedve, az ideiglenességben folyvást ingadozó államhatalom tényezői között állandón és szilárdúl áll. Az egyetlen mely nem alázza meg magát a népkegygyel szemben; és magasan áll a megvesztegetés sokféle csábjai fölött; s az egyetlen hatóság, melynek becsülete van a nép előtt, mely iránt bizalom uralkodik. Ezen

főtörvényszék tagjai között találjuk végre Éjszak-Amerikának volt legnagyobb jogtudósait, legkomolyabb jellemeit, legnagyobb államférfiait.

III. FEJEZET.

A presidens választása. Az általános szavazat működése.

Kormányzati s magas politikai szempontból tekintve a presidens jogait s államfőnöki hatáskörét: azok nem mondhatók nagyoknak vagy messze terjedőknek. Hatalma sokkal csekélyebb, más alkotmányos tényezők által korlátoltabb, függőbb, semhogy elnyerése végett a nemesebb becsvágy factiosus szenvedélylyé fajulhatna, vagy bárki is mindenét kockára tenni érdemesnek tartaná.

Ebből azonban nem következett, hogy minden alkalommal ne akadtak volna elnökjelöltek; sőt a választás koronkint élénk személyes és párttusát idézett föl. A választási küzdelem többnyire igen heves izgalomba hozza egész Amerikát; már csak azért is, mert a presidens személyével változik nem csak a ministerium, hanem ezerekre menő politikai, diplomatiai, köz-, pénz-, vám-, posta-igazgatási hivatal személyzete is.

A lázas ingerültség mily széles körökre terjed ki — következtethető nem csak a minden zugra kiható agitatiókból, kortesi dictiókból, utcai menetekből s zajongásból, hanem főleg abból, hogy az elnökválasztás a pártoknak mennyi költségébe kerül. Egy new-yorki lap szerint az utóbbi, még eldöntetlen választásra három millió dollárnál többet költött a két párt. Ezen összegek

rendszerint előlegeztetnek — látszólag — a jelöltek, a párt vezérei, s minden rangu tisztviselők által, de utóvégre is az adófizetők zsebéből födöztetnek: mert a győzelmes párt az állampénztáron veszi meg a mit költött! . . . A presidens tehát — ámbár fizetése csak huszonötezer dollár — elég pénzébe kerül az államnak.

Igaz ugyan, mit Tocqueville mond, hogy »eddig« egyetlen elnökjelölt személyisége mellett sem gyúladt lángra a nép rokonszenve vagy veszélyes szenvedélyei. De Tocqueville kora óta volt alkalom tapasztalni a választási izgalomnak főfokáig való emelkedését — p. o. Lincoln választásakor; és épen az 1876-ki választásnál is. Nem a jelöltek személyisége idézi elő ezen élénk érdeklődést. Negyven-ötven év óta merőben jelentéktelen emberek választattak meg elnököknek; nem mintha nagyobb tehetségű államférfi koronkint nem akadt volna, hanem mert épen ezek rendszerint mellőztetnek. Nem a lángelméktől s rendkivüli férfiaktól a respublicát féltő bölcseségből mellőztetnek: hanem sokkal kisebbszerü okokból; t. i. mert minden egyes becsvágyó politikus és pártember könnyebben vél jelentéktelen egyéniségü elnökkel boldogulni, mintsem olyan komoly államférfival, kinek eszméi s céljai — akarata s erélye is van.

Általában ha — mi az alkotmányos európai államokban is gyakran fordul elő — egy jelentéktelen személyben a pártérdek annyira kidomborul vagy öszpontosul, mint épen emlitém Lincoln — s később a részeges durva Johnson körül, vagy mint épen most Hayes és Tylden közti vitában látjuk: államveszélyes convulsiót is idézhet föl. Hayes és Tylden eddig név szerint is alig ismert »localis celebritások«, középszerü emberek: de mindenik egy nagy párt személyesitője, —

bennök két ellentétes politikai, közgazdászati programm áll egymással szemben: és Amerika lángban áll, polgárháborútól retteg három hónap óta, azon bizonytalanság miatt, melyet az elnökválasztás kétes kimene- tele előidézett.

Az alkotmányban emberileg lehető előrelátással s törvényhozói bölcsességgel gondoskodtak az Amerika függetlenségét megalapitott jeles államférfiak a presidens választás oly módjáról, mely az államot lehető legkevesebb rázkodásnak tegye ki; — miután az államfő személyének időnkinti választása minden rázkodás nélkül meg nem ejthető; sőt a respublicák gyengeségének főokai egyikét képezi. De az élet fejlődése mellett úgy látszik e bölcseség is meghiúsul.

Azon föladatot, hogy a presidens választása a nép óhaját fejezze ki, de a népet még se hozza nagy izgalomba, vagy legalább ezen izgalom ne tartson hosszú ideig, — akként vélték megoldani : hogy a presidens közvetett választás utján neveztessék.

Elhatároztatott, hogy minden államban válaszszon a nép ugyanannyi választót, a hány képviselőt és senatort küld a congressusba. Jelenleg a congressust 293 képviselő s 76 senator képezi; összesen 369. Ugyanennyi képezi tehát az elnökválasztó collegiumot. (A legkisebb államok 3, Pensylvania 29, New-York 38 tagot sat. küld a congressusba — lakósai száma szerint.) Ezen delegatusok az összes Unio területéről mindnyájan össze sem jönnek, hanem csak az egyes államok delegatusai, — és ezek is valamennyi államban ugyanazon napon és csakis szavazásra gyülnek egybe; és a szavazatok a nélkül, hogy összeszámláltatnának, bepecsételve a senatus elnökének Washingtonba küldetnek be. Ez a senatus és képviselő-

ház jelenlétében felbontja a szavazati lajstromokat; és ekkor számittatnak össze a szavazatok. Kinek legtöbb szavazata van, hogyha e szavazatok száma a választók összességének többségét teszi ki: az elnöknek mondatik ki.

Ha többnek van ilyen többsége s egyenlő számu szavazata: akkor a képviselőház ezeknek egyikét azonnal golyózás által megválasztja elnöknek. Ha pedig egyiknek sincs ily többsége, akkor a képviselőház a legtöbb szavazatot kapott három tag közül választ, még pedig oly formán, hogy csak az államok szerint számittatnak a szavazatok, úgy hogy minden állam képviselete csak egy szavazattal bir. És végre szükséges, hogy az államok kétharmad részének legalább is egy képviselője e szavazásnál jelen legyen; és valamennyi állam szótöbbsége dönti el a választást.

Az, kire az elnök után legtöbb szavazat esett: alelnöknek neveztetik ki. Megtörténik tehát gyakran, hogy az elnök egy, az alelnök más párthoz tartozik.

Ezen eljárási módozat, úgy látszik, teljesen biztositotta azon célt, hogy a szövetség elnöke minden eshetőségek közt törvényes uton s lehető legrövidebb idő alatt megválasztassék, s az állam végrehajtó hatalma egy pillanatig se tűnhessen el.

Csalódás volt. És ezt legdrasticusabban tanusitja épen a még eldöntetlen utolsó választás esete.

Az elnökválasztókra 1876. november 7-én történt meg a szavazás az Egyesült államok összes területén. Hogy kire hány szavazat esett s hogy minden delegatus a maga pártja jelölttére fog szavazni, az egész világ tudja. A választók megválasztatása után tehát már tudni lehet, ki lesz az elnök. De az utóbbi november 7-ki

választás után, kié a törvényes, a valódi többség? és igy ki lesz az elnök? — midőn ezeket irom, 1877. január végén — még senki sem tudhatja. A republicanusok azt mondják: Hayes, — a democraták szerint Tylden mellett van a szavazatok többsége. Mindenik párt a magáénak kiáltja ki, s 101 ágyúszóval, zeneszóval, fáklyás menetekkel, kivilágitásokkal ünnepli a diadalt. Azonközben elmult december első szerdája, a mely napon a választó collegium szavazásának meg kell vala ejtetni. Valószinűleg elmúlik február is, midőn a congressusban a szavazatoknak megszámláltatni és a presidens választásának igy vagy ugy meg kell történni; és talán elmúlik még márczius 4-ike is, midőn Grant elnökségének második négy évi cyclusa lejár; és ő le fog lépni a nélkül, hogy utódja volna; és akkor nem fog, — mi az elnök halálozása esetén történik, — az alelnök léphetni helyébe, minthogy ennek is ugyanakkor járt le törvényes hatalma: hanem valaminek kell történni, a miről az alkotmányban előre gondoskodva nincs.

Ezen bonyodalom története pedig következő: a 369 szavazat közül 185 szavazat Hayes, 184 Tylden mellett volna; s igy a republicanus párt jelöltje egy szótöbbséggel meg volna választva.

Csakhogy 3 déli államban — Dél-Carolina, Florida, s Louisiana államokban mindkét párt magának követeli a majoritást; a választások alkalmával oly zavargások történtek, melyekben mind a két párt látszik bűnösnek; a visszaélések mindkét oldalon oly valószinűk — hogy a congressus kénytelen volt bizottságokat küldeni ki; s mig ezek vizsgálatának eredménye nem képesiti a congressust itélet hozatalra: addig nehéz elképzelni, hogy az elnökválasztás általa érvényre emeltessék.

A négerekről szóló fejezetben bővebben ecsetelem a déli államokban a feketék s fehérek közt fönforgó ellenséges viszonyt. Itt elég annyit érinteni, hogyha a négerek a sokkal eszesebb, erélyesebb s szívtelenebb fehérek által megfélemlitve nem volnának, s az alkotmányos joggyakorlatukban ki nem játszatnának: kétségtelenül, egyes választókerületekben a republicanus párt jelöltje mellett több szavazat fogna lenni; mert a négerek ragaszkodnak a republicanus párthoz s kormányhoz, melynek fölszabaditásukat köszönik; s félnek a demokrata párttól, melyhez volt urai tartoznak.

De ugy véve a viszonyokat, a mint vannak, valószinűbb, hogy a szavazatok többsége a demokrata párt jelöltjeire esett: ellenben mind a három államban a republicanus párthoz tartozó Retourning board (igazoló bizottságok) a választások összeszámitásánál követtek el visszaéléseket; megsemmisítve egész kerületek és megyék (counties) szavazatait; vagy érvényesnek véve sok hamisitott szavazati lisztát; a mire az igazoló bizottságnak csaknem korlátlan joga van, melylyel az uralkodó pártbeliek szemtelen cynismussal visszaélnek. A bábeli zavart képzelhetni, hozzá téve, hogy az egyik államban az államtörvényszék repulicanusokból áll, s a szavazatok meghamisitása ellen reclamáló demokrata választók ehhez fordulni sem akarnak. Carolinában demokrata a képviselőház többsége, mig a governor republicanus; Louisianában pedig két governor, s két congressus választatott egy demokrata és egy a republicanus párt által. Az elnök a szövetségi hadsereg által védelmezteti a republicanus governort, elzárva tartja a State houset, s nem ereszti be az ott ülésezni akaró demokrata képviselő házat. Minden órában tarthatni a véres össze-

ütközéstől, ámbár a demokrata párt elhatározta, hogy a szövetségi hadseregnek nem fog tettleg ellentállni.

Melyik a törvényes governor? és törvényes congressus? Az elnök védi a republicanust, illetőleg a feketét erőszak ellen: de egyiket sem ismeri el; mert bevárja a szövetségi Congressus által kiküldött vizsgáló bizottság jelentését. A szövetségi congressus azonban ép oly kevéssé illetékes a kérdés eldöntésére, mint az elnök; mert az alkotmány ily eset lehetőségét nem is föltételezi, tehát elintézéséről nem is gondoskodott. Különben nem lehetetlen, hogy a képviselőház a demokrata governort, a senatus a republicanust fogná törvényesnek kimondani. De ha a republicanus governor és feketékből álló congressus ismertetnék el törvényesnek: a fehérek szellemi s physikai túlsúlya ellen aligha volna képes kormányozni. Mindenkép csak zavar látható előre.

Louisianában a szavazatok többsége határozottan demokrata; de a republicanus szavazatszedő küldöttség minoritást csinált belőle. Floridában, mely három szavazattal bir, az igazoló bizottság, mely republicanus, elhatározta, hogy össze sem számitja a szavazatokat; mert egy floridai államtörvény szerint ha a választás meghiúsul: akkor az állam kormányzójának joga van az állam nevében három voksot adni: a kormányzó is republicanus levén, világos, hogy e 3 szavazat Hayes javára esnék.

És igy tovább.

Nem az én dolgom itt a további eshetőségeket mérlegelni vagy a történendők jóslatába ereszkedni, csak constatálni akartam az amerikai alkotmánynak ezen mélyreható hézagát.

Sok oldalról nyilatkozik Amerikában azon aggodalom, hogy ha e három állam választásainak érvénye kellő időben el nem fog döntethetni: akkor a képviselőház mind a három állam voksát semmisnek nyilatkoztatván ki: Tyldent fogja választani; de a senatus nem fogván ehhez járulni, Hayest kiáltandja ki, Grant pedig a minő elszánt pártember, lelépte előtt ezt fogja beültetni a fehér házba.

És akkor kész a polgárháború; s Éjszak-Amerika-Mexiko, s a dél-amerikai respublicák sorsára jő. Hogy az éjszak-amerikai közszellem ennyire elfajulhatna, hogy ilyesmi lehetségessé váljék, nem tartom valószinűnek.

Nem tehetek róla, de épen midőn e sorokat irom, eszembe jő, mit Frank Blair már nehány év előtt mondott Ulisses Grantról, s a mi e pillanatban a jóslat némi jelentőségével látszik birni: »Meglássátok, ez a kis ember nem fog kimenni a fehér házból; ez leendő dictator.«

De ha az ebbeli félelmek egyelőre túlzottak is, ha nem is fog a viszály tettleges harccá fajulni; sőt hogyha — a mit legvalószinűbbnek tartok — a Congressusban valamely compromissum fog is érvényre jutni: akármelyike a két párt jelöltjének ismertessék el elnöknek, nagy párt lesz ellene; és az elnöknek amugy is már csekély tekintélye — semmivé van téve.

Kormányzásának nem lehet komoly sikere: holott az állam olyan politikai s nemzetgazdászati válság kellő közepében van, hogy lényeges reformok sürgetők. Pedig oly alkotmányt, melynek törvényes formái közt a szükségessé vált reformok keresztül nem vihetők, forradalom fenyegeti — legyen az akár monarchiai, akár köztársasági.

*
* *

A presidens választásának módja, mint érintők, két fokú. Az ős választók tömege csak azon választókat jelöli ki, a kik az elnököt választani fogják. Azonban az ős választók tömegének szavazatai többségéből már rendszerint biztosan tudhatni, nem csak hogy melyik párt győzend, hanem azt is, hogy ki lesz az elnök?

Mert az ős választások előtt már minden párt föl-állitotta a maga jelöltjét mind az elnöki, mind az alelnöki polcra. Ez pedig az ugynevezett párt »conventiók« utján történik; melyek országos kijelölő bizottságnak nevezhetők. Miután t. i. a meetingekben s hirlapokban már hónapokig a legdühösebb agitatió üzetett az illető aspiransok érdekében, nem kimélve a pompás dityrambusokat, s főleg a pénzt a maga embere mellett; nem ijedve vissza a legbecstelenebb rágalmaktól az ellenfél ellen: bizonyos időpontban minden párt kitűz egy napot az egyetemes pártértekezletre, melynek célja a sok pártjelölt közül megválasztani azon két embert, a kire azután a párt összes szavazatai öszpontositandók. Ezen conventióra szintoly számu tagok választatnak mindenünnen, a hány tag a congressusba küldetik, s ugyanazon választási jog alapján. A conventió értekezletein a capacitáló szónoklatok nagy tüzzel, de az azoknál még hatályosabb cselszövények még nagyobb tevékenységgel üzetnek, — mig végre az egész ország nagy izgalma között megállapodás jő létre; — a legtöbb szavazatot nyert a párt elnökjelöltjének »nomináltatik«; a kit is azon perctől fogva az egész párt magáénak elfogad.

Ezen úgynevezett conventiók, melyek Jacksonnak megválasztatása óta rendesekké váltak, az elnökválasztás előkészitésére, s egyszerűbbé tételére alkalmas esz-

köznek mondatnak. És ezt egészben nem tagadhatni. De másrészt, minthogy a nominatio tettleg eldönti az elnök választását, — a tulajdonképi alkotmányos választást csaknem meghiúsitja, s jelentéktelen actussá teszi azon értelemben, hogy a választót a maga pártjabeli jelöltjei közötti szabad választástól elüti, s a conventio, tehát alkotmányos alapot nélkülöző testület, határozatának rendeli alá. Azonban az alkotmányos élet más terén is megkivántatik ezen önmegtagadás; mely nélkül a nemzet akaratának törvényes nyilvánulása, s a majoritás uralma lehetetlen.

A republicanus conventió a mult évben Cincinnatyban, pár héttel reá a demokrata conventió Saint-Louisban tartatott. Amaz nyolc napi vita után Hayes tábornokot elnöki, Wheeler senatort alelnöki jelöltnek tűzte ki. Emez viszont Tyldent, New-York kormányzóját elnöknek, Hendricks urat alelnöknek.

Ezt követé november 7-kén az ős választás, melynél a demokrata párt mellett csaknem félmilliónyi szavazattöbbség mutatkozott.

A dolgok további menete föntebb adatott elő.

Az államfő változásával összefüggő veszélyes rázkodások szeliditésére, s azon tekintetből, hogy az elnökválasztás rövid idő alatt ténynyé váljék: nem hatálytalan mód volt a közvetett választás; de még is elégtelennek bizonyult. A baj kútforrása : az általános szavazat, melynél fogva olyan tömege a szellemileg nem képesitett, erkölcsileg megbízhatlan választóknak lép a csatatérre — hogy a választási actus komolyságát, becsületességét, s törvényességét megóvni véghetetlen nehéz; — a mostani babeli zavarnak, s állandó bajnak ezen kútforrása nyitva maradt.

A politikában nem lehet eléggé óvakodni az elméleti elvek túlbecsülésétől. Szem előtt tartandó mindig, hogy a gyakorlati alkalmazásnál mivé lehetnek? s adott körülmények közt miként fajulhatnak el azok? s vezetnek a gyakorlati életben a célzottal egyenest ellenkező eredményekhez?

Az általános szavazat sem volna veszélyes, ha mint azt a theoria fölteszi, minden állampolgár egyedül saját becsületes öntudatát követné a szavazáskor: de veszedelmes azért, mert tért nyit demagogok izgatásának, politikai üzérek által való megvesztegetésnek, intimidatiónak s erőszakolásnak, s általán a választási jog kijátszását, a majoritás meghamisitását nagyon megkönnyiti.

Nem akarok most kiterjeszkedni arra, hogy a déli államok némelyikében, hol a négerek nagy számmal, vagy épen többségben vannak, Louisianában, Dél-Carolinában, a fehérek mily ördögi cselszövényekkel, és siccariusokat jellemző vérengzésekkel félemlitik meg, s riasztják el a négereket a szavazástól, vagy erőszakkal zavarják meg a választási actust; hanem egyszerűn leirom a new-yorki állam-congressus által kiküldött bizottság jelentése nyomán, mely a ház okmánytárában 31. sz. a. lelhető, — mily eszközök használtattak ott a választások meghamisitására; belőlök megtanulhatni, hogy mi módon szokott általán, ha nem is oly nagy mérvben s oly szemtelenül, egy nem létező többség és csinált közvélemény, előteremtetni?

Régtől fogva alapos gyanu uralkodott, s a pártok kölcsönösen vádolták egymást, hogy a választások meghamisittatnak. A bajnak véget vetendő, New-York állama 1865-ben és 1866-ban a választók jegyzékének össze-

állitására vonatkozó szigorúbb rendszabályokat állapitott meg; melyek szerint minden választó köteles volt a választás előtt bizonyos időben választói jogának bizonyitványait előadni, s lakása megjelölésével nevét bejegyeztetni. De ez mit sem használt: a hamis szavazatok folyvást szaporodtak. Kortesek egy-két dollárért s pálinkáért mindig akadtak, kik kezökbe adott hamisitott polgárjegyekkel két-három izben is szavaztak; (ezek »repeater«-eknek neveztettek el.) A Tammany Ring uralma alatt ezen eljárás nagyban rendszeresittetett. Minthogy törvény szerint csak állampolgárok birnak szavazati joggal; s ki állampolgári jogot akar nyerni, New-York-államban öt (némely államban azonban csak két, egy, sőt némelyikben fél évi tartózkodás) kivántatik meg, de New-Yorkban még az is, hogy polgárositási szándékát ott léte második évében be kell jelentenie: a súlypont a polgárlevélben feküdt. A naturalisatio többnyire a járásbirák s magasabb biróságok jogában állt. A New-York-állami főbiróság (supreme Court) tagja volt Barnard, a Tammany Ring ismeretes cinkostársa; hasonlókép a superior Court tagja Mac Cunn is. Az 1868-ki választások előtt 105,000 minta-folyamodvány polgárjogért, és 69,000 polgárlevél-minta nyomatott, s osztatott ki a hivek közt. A polgárositottak száma a többi rendes forum előtt nem haladta fölül a rendszerinti átlagos számot. De Barnard és M. Cunn éjjel-nappal dolgoztak; kiszámittatott, hogy mig rendes eljárás mellett legalább öt percbe kerül, mig egy-egy folyamodó kihallgatható, okmányai átvizsgálhatók, erkölcsisége constatálható, s polgárlevele kiállitható: addig a M. Cunn ur egy perc alatt két embert polgárositott, Barnard pedig tucat számra hallgatta ki s eskette föl. Az ered-

mény az volt, hogy mig előbbi években átlag 8—9 ezer, 1865-ben az elnök-választáskor 16,493 polgárosittatott: számuk 1868-ban 41,112-re rugott föl. Nem létező személyek, gyermekek és halottak fordulnak elő köztük.

Ezt követte a szavazók jegyzékének meghamisitása. New-York városa 22 járásra (Ward) s 340 választókerületre volt osztva. Minden kerületben van négy bejegyző s fölügyelő, kik a választások előtt bizonyos napokon a jelentkező választókat, meggyőződvén előbb személyök azonosságáról, lakásukkal együtt beirják; s a választói jegyet kiállitják; a választásnál pedig a szavazók ugyanazonosságára fölügyelnek. Mind ezen intézkedéseket a Tammany-szövetség kijátszotta; t. i. kettős listát nyomatott s osztatott ki mind a 340 kerületben, egyikén a hamis nevekkel, másikán állitólagos lakhelyökkel. A kortesek a párt tanyáján kapott neveikkel s lakásukkal ellátott jegyzéket megkapván, egymásután több választó-helyiségbe vezettettek, a hol magukat beiratták; a választás napján whiskyvel jól tele szívottan s korán reggel ugyanazon vezérek által elvezettettek a választási helyiségekbe; s szavaztak; — némely helyen oly szemtelen jó kedvvel, hogy midőn azon becsületes polgárok, a kiknek nevében ők már szavaztak, megjelentek: ezeket szavazni be sem eresztették, sőt mint repeatereket a tolongásban letépett öltözettel — ki is dobták. Igy aztán nem csodálható, hogy az ezen választást 1866-ban követett elnök-választásnál mint később hivatalosan kiderittetett — 50,000 hamis szavazat adatott be.

És a mily könnyű a választásokat meghamisitani, oly nehéz a hamisitást orvosolni, mert a mondott választásigazolási bizottság tagjai (ward comittee)

maguk is a többség, tehát az uralkodó párt és a birák is ugyan e majoritás, ugyanezen uralkodó párt által választatnak.

És mint a pártok, úgy cselekszik az Unio kormánya is. A hogy birják úgy gyakorolják a hivatalos nyomást, kedvezést, méltatlanságot, s megvesztegetést az Unio elnöke, az államok kormányzói, tiszviselői a városi hatóságok pártfelei érdekében.

Grant elnök is azzal vádoltatott, hogy 1872-ben a titkos költségek alapjából 40 ezer dollárt adott Davenportnak a választásoknak New-Yorkban befolyásolása végett. A Congressus vizsgálatot küldött ki, tanúk hallgattattak ki, Grantnak is meg kellett a bizottság előtt jelenni. A tárgy hihető; s a dologban egyedül az a különös, hogy mit az elnök titkos költségekre kapott: annak hova forditása iránt feleletre vonatik!

Végre a Congressus, s az államok törvényhozásai is megteszik a magukét; s az uralkodó párt érdekében átalakitják s megváltoztatják a választó kerületeket; (ezen eljárás annak föltalálója Gerryman, Massachusets kormányzója nevéről »gerimanderingnek« neveztetik).

Majd minden államban a senatus és képviselőház itél tagjai választásának érvényéről; s határozataik ellen sok a panasz; de törvényes orvoslat nem található. A többségnek természetes indoka van a majoritás meghamisitására, mert ez által örökiti saját uralmát.

Ezen állapotok következménye az, hogy már gondolkozó körökben elismert igazság, mit a »New-York Weekly Times« 1868. május 9-ki számában mondott: »A mi országlásunk gyakorlati eredménye — a pártok kormánya. Az uralkodó párt akarata, és nem a nép

akarata, mely intézi s ellenőrzi a legfőbb ügyeket. A népből azok, kik nem tartoznak az uralkodó párthoz, nem hatnak többet a kormányzatra, mint, hogyha Franciaországban vagy Algirban laknának. Ők idegenek, nem a törvény, hanem az idő szerinti kormány szemében.«

Ily viszonyok közt a politika Amerikában üzletté nőtte ki magát; és az ugynevezett »politikusok«, kik a politikából élnek — osztálylyá, még pedig az uralkodó osztálylyá emelkedtek föl. A vagyonilag független, gyengédebb becsületérzésü, finomabb míveltségü emberek, nem csak félrevonulnak a politikai pályától; hanem szavazati jogukat sem gyakorolják.

És mik ezen politikusok? Felelet: mindenféle emberek: ügyvédek, orvosok, újság-irók, kik pályájukon nem igen boldogulnak; üzletöket megúnt vagy megbukott kereskedő, kocsmáros, szabó, favágó, ökölviador, kutyapecér, hamis játékos, kerítő, járdataposó, naplopó. Pályáját azon kezdi, hogy beáll kortesnek valamelyik párthoz. Ha jól tud beszélni, inni, csábitani, s adandó alkalommal jól birkózik, és verekedik: jutalmul, ha pártja uralomra jő, kap egy kis hivatalt, vagy készpénzt, vagy hozzá illő ellátást, állandó napszámot nem teljesitendő munkáért, vagy évi díjt. Ha egypár évig lelkesen és sikerrel szolgálja pártját, vagy épen magának személyes adhaerentiát, hű pajtásokat tudott szerezni, vagy ha tán épen szónoki tehetséggel népszerű hangon, a dicső amerikai institutiók, szabadság, reform, tiszta kéz, erkölcsös kormány, s viszont az ellenpárt demoralisatiója themáját ügyesen tudja variálni, és mindehez tán valami keveset tanult is, — de főleg csak természetes észszel birjon: kezdik a vezérek számitásba venni; fölsőbb

hivatalba emelik, megválasztják a congressusba képviselőnek; azután senatornak; és bizonyára semmi sem áll utjában, hogy véletlenül mint a pillanat embere — az Egyesült Államok elnökévé ne választassék; mert hát épen az elnök-jelöltek közt ő a legjelentéktelenebb, a kinek választásába mind a többiek legkönnyebben belenyugszanak: és a kitől senki sem tarthat, hogy valamelyes nagy reformterveket fog keresztül vinni akarni! Mint mondám megválasztják Presidensnek, hisz volt már több ilyen eset!

A politikusok tehát különböző sorsú, nem egyenlő rangú emberek: hanem mégis egy szoros láncolatot képező láthatatlan de erős szövetséget képeznek; melynek feje a kormányon, farka a választók tömegében van, de egy testületi szellem, egy érdek által indittatva összetart; egymás közt osztja meg a hivatalokat, egymást támogatja a hatalom föntartásában, jövedelmes monopoliumok, államsubventiók elnyerésében, az ellenpárt agyonrágalmazásában; s egymásnak megengedi s megkönnyiti a közvagyon az állami vagy községi pénzek megrablását; s. kicsiben nagyban hallgatag vagy nyiltan sanctionálja a szabad lopást!

Ez a professionatus politikusok uralma.

És mi a különbség a republicanus és demokrata pártok között? kérdi az európai ember.

Mindenek előtt nem kell e pártnevezetek alatt szószerinti értelmet keresni: mert a republicanus párt is tulajdonkép demokrata; és viszont a demokrata párt is köztársasági. Sőt a mennyiben a déli államokban léteznek némileg aristocrata elemek — a hajdani rabszolgatartó földbirtokosok között: demokrata párthoz tartoznak.

A két párt nemzetgazdászati törekvései között keresendő az egyik elválasztó különbség: a republicanus párt vezérköreihez tartoznak a — főleg észak-keleti államok nagy gyárnokai egész clientelájokkal, a mindennemű monopoliumok élvezőivel; ezek a szigorú védvámrendszer föntartása mellett buzognak; az ércpénz forgalom helyreállitását nem igen óhajtják, mert az agio egy iparuknak kedvező védvámot képez; de ők sem tagadják az elvet; csak hosszabb határidőt vélnek kitűzendőnek annak kivételére. A demokrata párthoz tartozik a földmívelési érdek összes képviselete: a déli államok földbirtokosai, a nyugoti államok bérlői, földmívelői; a kereskedelmi s kivált tengerészeti s hajózási érdekek, melyek a védvám alatt szenvednek. Ezeknek vezérei az érc forgalom helyreállitását szintén nem egyszerre: de gyorsabban s erélylyel akarják keresztül vinni; s az államfinancia reformját a vámok leszállitásán s a földmívelésnek kedvező adóreformokon kezdeni.

Ez oly anyagi irányú iparos államban, minő Amerika, elég fontos szétagazás. De fontosabb a politikai. A republicanus párt verte le a déli államok lázadását; s a győzelem óta újra alkotó politikájában a legyőzött, de ki nem irtott secessionalis hajlamok ellen a szövetségi hatalom erősitésére törekszik; kormányon levén, érdektársai tovább is azok, kik győzelemre segiték. A demokrata párt nagy részét ellenben azok képezik, kik az Unio ellen harcoltak, és ha bensejökben lemondtak is minden elszakadási vágyról: a déli államoknak a központi hatalom által való teljes elnyomatása, a katonai dictatura ellen panaszkodnak; — s ennélfogva a központi szövetségi hatalom növelése ellenében az államok önállóságának lehető tágitását, vagy legalább

föntartását célozzák. E mellett — szemben az elharapódzott hivatalos corruptióval — gyökeres közigazgatási s kormányzati reformokat irnak zászlójukra.

A dolgok velejére tekintve aligha tévedünk, állitván: hogy ha a demokrata párt kerülne a kormányra: az sem fogna a szövetségi hatalomnak, mely kezében lenne, gyengitésére törekedni; viszont pedig — a corruptiót sem fogná megszüntetni, hanem folytatni.

IV. FEJEZET.

A corruptio Amerikában. Gazdagok monopoliuma anyagi téren. A »mob« hatalma politikai téren.

Valamint a fényes párisi világtárlatot a francia nemzet katonai megaláztatása, és a trón bukása követte, — valamint a bécsi kiállitás, mely az állam, s főleg Bécs közgazdászati prosperitásának fitogtatására alkalmúl szolgálandott — a legcsufosabb közgazdászati Krach szemléletét nyujtotta a világnak: úgy a philadelphiai ipartárlat is a helyett hogy az amerikaiak nemzeti hiúságát kielégitő benyomást hagyott volna maga után — a világ minden népeinek oda sereglett képviselői előtt oly fekélyt tárt föl, melynek létéről volt ugyan tudomásuk, de egész nagyságáról sejtelmök sem volt.

A philadelphiai kiállitás megnyitásával ugyanis a politikai s társadalmi corruptio oly mérvekben tört ki napvilágra, hogy azt sem agyonhallgatni, sem az esetek kivételességével kisebbiteni, sem más orszá-

gokra való utalással, — mert hisz hol nem fordulnak elő corruptióra mutató esetek? — szépitgetni nem lehetett. Az amerikai corruptióval oly örvény tárult föl, mely az összes államalkotmányt s társadalmat elnyeléssel fenyegeti.

Az amerikaiaknak magán vagy üzleti becsületességére nem terjeszkedem ki. Tisztelet becsület annak a kit megillet: de az képzelhető, hogy neveléshiány a gyengédebb becsületérzés fejlődését nem mozditja elő. Továbbá az ifjút zsenge kora óta környező erkölcsi levegő főtényező a férfi leendő jelleme és erkölcsi szervezetének megalakulásában. Ha nem lát s hall egyebet gyermekkora óta, mint azt, hogy pénzt szerezni a legnagyobb erény; s pénz birtoka igényt ád polgári állásra, befolyásra; ha azt látja, hogy a ki gazdag, akár mi módon szerezte gazdagságát: az köztisztelet, mondhatni devotio tárgya, mint Amerikában; ha azt tapasztalja, hogy Mr. Cunning, ki köztudomásulag mint közhivatalnok zsarolásból, s közpénzek sikkasztásából szerzette vagyonát, — s ezért törvényszék elé állittatott, s a jury által véletlenül elitéltetett; miután több évi büntetését kiállotta, — rövid visszavonultsága után, ismét szerepel a közéletben, s minden társaságban acceptálva van, minthogy gazdag ember, nagy befolyást gyakorolhat a választásokra, és igy politikai pártjának reá szüksége van! ha ily eseteket lát naponkint: természetes, hogy mindenek előtt élete föladatának tekinti ő is: minél több pénzt szerezni, nem lesz maga sem nagyon scrupulosus az eszközökben, melyek által szerezheti. Az amerikai szójárás: »not to cheate, but to take advantage« — nem csalni, hanem az előnyt fölhasználni — igen híven fejezi ki a hypokrata fur-

fangot, mely az amerikai társadalmi életet jellemzi; hol megcsalatni nagyobb szégyen mint csalni; — vigyázatlannak lenni ostobaság; azzal visszaélni — ügyesség; »s m a r t«-ság. »S m a r t-m a n« — ez az amerikai fölfogás szerint az igazán derék ember; t. i. bátor, sőt szemtelen; vállalkozó, mozgékony, mást megelőzni, vagy kijátszani szokott, ügyes, cynicus legény; ez a smart fellow; az amerikainak eszménye. Az ilyen smart-man nem riad vissza semmitől, s hála a nagy szabadságnak, s a csődtörvények hiányosságának — annyiszor mond csődöt, és addig, mig végre szép vagyon birtokába jő; s azután már nagyobbszerű vállatokban szerepelhet, mint engedélyes, alapitó, igazgató tag.

Megjegyzendő azonban, hogy ez nem mindig volt igy; és hogy ma is élnek még a quaker becsületesség, s puritán erkölcs szigor örökösei a kereskedelmi osztályban s pénzforgató körökben. De a fölény, az elsőség, a vezető befolyás már rég nem az övéké. Nem ők azok, kik a nagy üzleteket, hajózást, vasutakat, kereskedelmi társulatokat, biztositó s más pénzintézeteket kezdeményezik, keresztül viszik, igazgatják. Ezek más fajta emberek. Többnyire a modern gomba fajhoz tartozók, kiknek nincs hazai vagy családi multjok; kik egyszerre bujnak ki a föld alól, vagy kivetődnek a tenger hullámaiból. Tegnap még koldusok: ma millionärek. Tegnap még hordárok vagy kártyás lumpok; ma vasutigazgatók, bányatulajdonosok, bankárok, senatorok s mindenesetre »c o r n e l« — a mi a »colonel« rövidítése, s annyit tesz mint ezredes: (Amerikában minden második ember — ezredes) e fajta emberek adják ma az üzleti körökre, s üzleti szellemre jellegöket.

Még alig mult három éve, hogy a »whisky-ring« napvilágra jött, s megdöbbenté Amerikát s Európát. Ez a whisky-ring: whisky szövetség, abból állt, hogy a whisky (búzapálinka) főzők és árulók a fogyasztási adótörvények kijátszása végett szövetségre léptek az állami adó és vámhivatalnokokkal, mely szövetség kiterjedt az egész Unióra; s nehány évi tartama alatt képzelhetni hány millió dollárt hozott be a nagy számú érdekelteknek, miután az évenkinti 80 millió jövedelem, mely e címen az állampéztárba szokott folyni, egészen 20 millióig, sőt 1867-ben 13 millióig apadt le. A jövedelem-csökkenés oly szembetünő lőn végre, hogy nem volt nehéz nyomába jutni; az egész complot kiderittetett; nagymérvű bűnvádi vizsgálat kezdődött — melybe sok magas hivatalnok is bele vonatott; a gyanúsitás fölemelkedett egészen Grant személyéig, — mert benső titkára Babcock ellen kisült, hogy a ring bűnrészese volt, sok vám-tiszviselő elveszté hivatalát s bezáratott, mások megszöktek; whisky gyárosok, s kereskedők kártéritésre itéltettek, s üzletöket elvesztették; de a birói eljárás máig sincs befejezve.

Ilyen összeesküvéseket bűnös célokra általán »Ring«-nek nevezték el az amerikaiak. Igy létezik »Indian-ring« — vagy is az Unio kormányának azon megbizottjai között, kik az Indiánokkal kötött szerződések végrehajtására küldetnek ki, létező szövetség; más szóval: clique. Mi módon csalják meg e kormánybiztosok az indiánokat és saját kormányukat is: arról másutt emlékezem meg.

Épen a philadelphiai tárlat megnyitása idejében jöttek napfényre Belknap tábornok s hadügyminister ellen előbb a lapokban, majd a törvényszékek előtt

emelt súlyos vádak, melyek állását tarthatlanná tették. Ő, illetőleg neje, a hadügyér rendelkezési körébe eső hivatalokat forma szerint a többet kinálónak eladni szokta; oly szegény ördögöktől, kik nem birták volna a vételárt egyszerre letenni, bizonyos részletet kötött ki magának évenkint; — ezt rendszeresen üzte, s az egyes esetek teljesen kiderittettek; sőt a vádak igazságát Belknap is — kérdőre vonatva Grant által — beismeré; és ennek fölhivására azonnal le is mondott állásáról.

A dolog annál nagyobb zajt ütött, kivált a lapokban, minthogy Belknap Grant elnök bizalmi embere volt; s ezt politikai ellenfelei az ő gyanúsitására is kiaknázták. Ez igen jó alkalom volt fölemlegetni azt is, hogy a whisky-ring feje és főpátronusa Grant elnök benső titkára, s legmeghittebb embere volt: a miből legfölebb az következik, hogy Ulises Grant kitünő tábornok ugyan: de emberismerettel nem bir; — de az, hogy ő tudott volna e visszaélésekről, vagy épen részt vett volna a zsákmányban: épen nem következik. Sőt minden elfogulatlan embertől csak elismertetni hallám Grant becsületességét.

De a lapok oly gyalázólag bántak vele, mintha nem is az a Grant tábornok lett volna, ki vaserélyével a déli confoederatiót leverte s a respublikát megmentette. Különben ő a bántalmakat kellő megvetéssel viseli; hangulatára következtethetni abból, hogy a julius 4-iki függetlenségi ünnepélyen meg sem jelent!

Általában most már nem mult nap, a melyen, — s nem volt állam és város, a melyből visszaélések, zsarolások, a közvagyonon elkövetett sikkasztások ne merültek volna föl a lapokban; nem általános vádak,

hanem concret tények, és bűnös személyek megjelölésével. Governorok, senatorok, képviselők, polgármesterek, rendőrfőnökök, tábornokok — idéztettek a közvélemény itélő széke elé. Igen sokszor úgy látszik, mintha csak pártdüh és pártérdekből való üldözés lappangana a vádak mögött. De azokból, a mik vagy a biróságok utján, vagy a hirlapi szellőztetés következtében való tényeknek bizonyultak, következtetni kell, hogy általában teljesen igaz az, hogy a magas és alsó hivatal Amerikában csak üzlet tárgya. Az, kinek kormányzóvá, senatorrá, képviselővé, békebiróvá stb. választatása 30—10—5 ezer dollárba került: 200—100—60—20 ezer dollárt akar és fog kiszoritani egy-két évig tartó hivataloskodása alatt; — s ha azután meg nem választatik: lesz ismét a mi volt, kocsmáros, kereskedő, szerencsevadász. A visszaélések rendszert képeznek; a hivatalnokok összeesküdvék; sérelmek ellen orvoslatot politikai uton nem kaphatni, mert e részben megint az egész párt támogatja az ő választotta tisztviselőket. Ha biróság elé kerül az ügy: attól függ, a jury tagjai mely párthoz tartoznak. A fölebbezés nem sokat használ: mert a felsőbb biróságok is választottak, pártemberek tehát és megvesztegethetők. Csak oly ügyben számithatni némi valószinüséggel igazságos itéletre, mely az Unio állami törvényszékei elé tartozik; mert ennek tagjai nem ideiglenesen választatnak: hanem kineveztetnek, elmozdithatlanok. Csak is ezek részesülnek bizalomban s közmegbecsülésben.

Léteznek ezerféle viszonyok az államban, — például vasuti társulatok s az állam közt fenforgó kérdések, miknek eldöntése politikai uton történik; hol sok millióról van szó; s a megvesztegetésnek tág tere van.

Európában is alig van állam, hol ezen ügyek eldöntésénél a közérdek és becsület képeznék a főtényezőket. Egyes nagyszerű visszaélések s csalások történtek mindenütt. De azok csak apróságok ahhoz képest, mi Amerikában e részben történt. Igaz, hogy itt óriási vállalatok forogtak fönn, óriási összegekkel; például a Pacific-vasutnak a kormány által csak földbirtokában adott támogatás 80 □ mértföldet tesz ki! — Az ebbeli szerződések, a társulatoknak adandó szabadalmak s általuk elválalt kötelezettségek, és az azok körüli viszályok a senatus elé kerülnek . . . igen, de a senator urak maguk is titkos alapitói s résztvevői ezen üzleteknek; ők — a kiknek szavazata dönti el, hogy e vagy amaz üzlet minő kedvezményekben részesittessék az állam által! vagy teljesiti-e elvállalt kötelezettségeit, s nem él e vissza szabadalmazott állásával?

Azon ürügy alatt, hogy az Unio elnökének túlságos hatalma veszélylyel fenyegeti a respublikát, magához ragadta a senatus a ministerek kinevezésének, mely előbb az elnök korlátlan joga volt, ratificatióját; s általán az elnök hatáskörében levő hivatalnoki kinevezésekre való döntő befolyást, melyet a senatorok saját creaturáik, s politikai barátjaik emelésére, becsületes tisztviselők megbuktatására gyakorolnak.

Az amerikai lapok naponkint tele vannak e nemű vádakkal.

A folytonos rágalmazás, gyanusitás, botránykeresés, mely áldozatainak harminc év előtti multjából is kipiszkál egy-egy szennyfoltot — mint mondám — gyakran csak pártoskodás eszközéül szolgál. És a hang, a mely e részben uralkodó — utánozhatlan. A mi hazai szélső pártunk legalábbvaló egyéneinek, legsilányabb

zuglapjainak hangja szelid turbékolás az amerikai lapok hangjához képest.

Például egy lapból kiirtam a következőket, csak a nevet hallgatva el:

»X. . tábornok urról minap azt állitottuk, hogy tolvaj. Előadtuk az egész esetet, melyben követett eljárása e vádra jogositott. Ma levelet kaptunk X. . tábornok urtól, melyben bebizonyitani igyekszik, hogy mi nem szabatosan adtuk elő az ügyet, s hogy az egészen máskép tekintendő. Becsületére válik a tábornok urnak, hogy nevét tisztázni óhajtja a közvélemény előtt; de megvalljuk, levele nem győzött meg bennünket arról, hogy ő — nem tolvaj.«

Ezen, a lapokban naponkint fölmerült botrányok alkalmúl szolgáltak nem egy értelmes amerikaival a corruptio kérdését szellőztetnem; — a mihez mint idegen, részemről annál több gyengédségre volt szükség, minthogy az amerikai általán igen érzékeny hazai viszonyainak leghiggadtabb kritikája ellenében is. Legtöbben, ámbár a tényeket nem tagadhatták, azon szépitő ellenvetésben kerestek menekülést: »Hogy Európában is történnek csak olyan visszaélések, mint Amerikában; hanem, hogy az amerikai sajtó sokkal szabadabb és bátrabban lép föl, és olyan zajt üt mindjárt, hogy az viszhangot ád az egész világon.«

»Igaz, — válaszolgattam én, — hogy nálunk nem oly könnyű vádakat emelni, mert el kell készülve lenni arra, hogy azoknak valóságát a biróság előtt is be kell bizonyitani. De ne higyjék, hogy a sajtó nem szabad, s hogy a visszaéléseket agyon hallgatja.«

»És végre a kettő közül egy áll: hogyha annak, mit az önök lapjai naponkint irnak, csak fele igaz is:

akkor a társadalmi morál s politikai szellem Amerikában hasonlithatlanúl mélyen sülyedt, s az állam lételét veszélyezteti; vagy nem igaz mind az, mit e lapok irnak: de kérem szeretettel, a népnek milyen elvadulására s depravatiójára mutat az, hogy hirlapjai napról-napra a legszemtelenebb hazugságokkal, megbélyegző rágalmakkal, senki becsületét nem kimélő gyanúsitásokkal, és a legdurvább kitételekkel vannak tele; és a nép e gyalázatos journalistikát nem csak meg nem veti, hanem előszeretettel olvassa, sőt mint politikai vezéreiket és oraculumaikat követi?«

Nem ugy van sajnos! A hirlapok durvák, s maguk is gyakran bűnös céloknak megvesztegetett előmozditói; fizetett keritők, kik a közjó cége alatt magán érdekeiket szolgálják. De sokan becsületesek; soknak szándéka tiszta; sok látja a bajokat, föllázad az uralkodó gazságok fölött, fölhevülésében kapkod ide-oda; nem mindig oda sújt, a hova kellene; és végre száz esetben még ezen óriási hatalom is tehetetlen az erős érdekek szövetsége ellen: mert a néptömeg vak; jelszavak, s nem érdekei által vezetteti magát; s annál kevésbé hajlandó az állami s socialis intézmények árnyoldalait fölismerni, s bajainak kútforrását ott keresni, mivel együgyűségében azt hiszi, hogy ezen intézmények létrehozatalához ő is hozzájárult souverain szavazatával.

Az »exploitation de l'homme par l'homm«, — a tömegek kiaknázása kevesek által, sehol sem oly átalános, s oly nagy mérvű, s főleg a tőke monopoliuma korunkban sehol sem gyakorol oly hatalmat — mint a szabad Amerikában.

Hogy egy csekélységen kezdjük: emlitém Stewart óriási árúraktárát New-Yorkban. A »80« millió dollár-

embere, s négy emeletes raktárára, és a fifth Avenueben álló fehérmárvány palotájára minden szegény New-Yorki büszkén mutatott ujjával. Pedig ezen ember millióival semmi hasznot nem tőn másoknak, sőt kárt. Ő üzletében öszpontositott mindennemű szatócskodást. Ő árult keztyűt, parfumeriát, brüssseli csipkét, szalmakalapot, indiai shawlt, percail ruhát — mindent. Az a sok detaillista, a ki tiz, husz, százezer dollárral dolgozott — mind Stewart ur szeszélyétől függött. Ha neki tetszett az árakat leszállitani a gyapot kelmékre, vagy a mez-kalapokra: pár száz családot tehetett tönkre. Ő a nyolcvanas millionär gazdagodott, üzlete kiállta a krisist: de ha az ő nagy raktára nem egy, hanem ötszáz kereskedő üzlete közt lett volna megosztva: ma nem volna New-Yorkban annyi panasz az üzletpangás ellen.

Más eset. Tudva van, hogy az amerikai Egyesült-Államok megvették Olaszországtól Alaszka szigeteket. E szigetek roppant kincset birnak a tengeri oroszlánokban, melyek az év bizonyos szakában százezrenkint jelennek meg a sziklákon, s közel vizekben. Vannak ott más legfinomabb prémű és tollazatú állatok is. Alig történt meg a vétel: a szigetcsoport bérbeadatott egy társulatnak azon ürügy alatt, hogy ha ott szabadon jöhet, mehet, vadászhat mindenki, rövid idő alatt ki fognának e nemes állatok végkép pusztittatni — e társulat kizáró szabadalmat kapott a szigeten való vadászatra, s a termékeivel való kereskedésre. Ez által már egy jövedelmes monopolium birtokosai, — érdektársaik által a congressusban kivitték, hogy a finomabb külföldi prémekre oly magas beviteli vám állapittatott meg, hogy most a társulat tetszése szerinti árakat

szab a legtöbb nemü szőr-árúkra, és prémekre, miknek a rideg telű Éjszak-Amerikában nagy kelete van.

San-Franciscoban általános a panasz, hogy a hajózás, hajóépitészet és a Yapannal és Chinával való kereskedés mennyire van elnyomva az által, hogy a Pacific-vasut egyuttal a Csendes-tengereni gőzhajózás monopoliumát birja; melyet azon ürügy alatt kapott, hogy — ha a Pacific-hajózás más vállalkozók kezében van: ezek a Pacific-vasútnak legalább is az árúszállitásban kártékony concurrentiát csinálhatnak . . . az állam kárára, mely a vasútnak kamatbiztositékot fizet! Által án ki az európai vasúti viszonyokat, s a francia, német, vagy osztrák-magyar legnagyobb vasuttársulatokat, s ezeknek financiális hatalmát ismeri: még távolról sincs fogalma azon pénzösszegről, vasuti területről, az ebbeli mellék üzletekről, végre azon politikai hatalomról, melyet Amerikában a nagy Pacific-vonal consortiuma, s érdektársai képviselnek.

Ezen milliárdos szövetség bölcsője volt a Pensylvánia Central Railroad csak 350 kilometre vasuttal 1854-ben. Lassankint szerzett szomszédos vonalakat, némelyiket a verseny által kényszeritve; igy a Harrisbourgh-Pittsbourghi vonalat. Azután szerződésileg a St-Louis-Chicago vonal, majd Cincinnaty-ig, került kezére. E vasutak államsubventiót élvezvén, a szerződés érvénye az államnak, illetőleg congressusnak megerősitésétől függött. Természetesen megadatott. Ekkor már oly nagy volt a társulat vasuti hálózata, hogy igazgatósága maga is kijelenté, hogy nekik most már elég. Több nem kell.

Azonban az igazgatóság több tagja, de csak mint magán ember, a Pacific-vasut létrehozására is vállalko-

zott; később annak engedélyesei s igazgatói is közülök kerültek ki. Ugyanezen érdektársak mint Pensylvanian Company birnak még 6000 k. m. vasutat, petroleum, s kőszénbányákat, egy nagy csatornát; a folyókon, s a Csendes tengeren gőzhajózást. Ők csinálják a szállitási tarifot vasuton, hajókon, szárazon, tengeren; egyizben fölemelték 15 centtel a petroleum szállitási díját: és roppant krisist idéztek elő ezen üzletben, és tömeges bukásokat Amerikában s Európában.

Mi az államhatalom ilyen monopolium ellenében? Hogyan biztositható a közérdek? Mivé lesz a szabadság, ha ily roppant hatalom egyesül néhány moneymaker, egy-két tucat üzérember kezeiben? Kereskedők s kisebb vállalkozók, a tőke súlya által elnyomott iparosok panaszkodnak, hirlapok irnak ellene. A visszaélések, miket elkövet, kiáltók. De nem bir vele senki. Érdektársai ott ülnek a törvényhozó testben és a senatusban; és annak legbefolyásosabb, mert leggazdagabb tagjai.

»Nem kell csodálni, hogy ily financialis társulatok kijátszák a törvényeket. Nagy hatalmak ezek oly államban, hol az általános szavazat erejénél fogva a hivatalok s a congressus a leggazdagabbak és legmerészebbek kezeiben van«; igy szól H. Blerzy »Les chemins de fer des États unis« című, sok érdekes részletet tartalmazó cikkében. (L. Revue des deux mondes, avril. 1872.)

Ha igy viselik magukat a hatalmas ragadozó állatok, a farkasok, medvék, tigrisek és oroszlánok: lássuk hogyan védi magát az apró kukac, a féreg . . mert hát az is forog, vergődik, s fölemelkedik, s megkisérti az ellenállást ha rá hágnak.

Az európai fogalom szerint proletár Amerikában kevés a 40—45 milliónyi lakossághoz képest: de tulajdonkép szegény ember, ki családjával együtt egy napról a másikra él: aránylag ezen állam vagyoni forrásaihoz, és a vállalkozásnak nyitva álló térhez — elég sokan vannak. A gyártelepeken a proletárság, nagy városokban a szegény iparos osztály nem különbözik semmiben az európaitól, legfölebb az által, hogy erélyesebb a roszban; a szegénység harca a gazdagság ellen, az anarchicus elemeké a törvények és az államrend ellen Amerikában megdöbbentő alakokat vesz föl. Az egyesülés szabadsága tért, a mindenütt nagyon elterjedt szabadkőművesrend példát ád mindennemű tilos, sőt bűnös célokat is üző titkos társulatoknak. A munkás osztály egyszerü »strike«-al nem éri be; a munkabeszüntetés oly negativ fegyver, mely neki csak árt: boszúállás, megfélemlítés, lynching, tőr és revolver, ezekkel dolgozik az itt jól szervezett egyesületekben nem csak az éhező, szenvedő, hanem mindennemű elégületlen.

És hogy az államhatalom, vagy hatósági rendőrség mennyire nem képes állandón biztositani a rendet, a törvény uralmát, a személy- és vagyonbiztonságot — nem csak a »far west« új telepein, vagy a bánya-területeken, hanem a régi államokban sem: arra nézve rettentő bizonyitékul szolgál a »Molly-Maguire« nevezetű titkos társulat története.

A petroleum s kőszénbányában gazdag Pensylvania területén husz év óta napirenden vannak olyan gyilkosságok, melyeknek szerzői nem ugyan ismeretlenek, de büntetlenek maradnak. A meggyilkoltak többnyire bányaigazgatók, s hivatalnokok; néha munkások is; néha oly jelentéktelen emberek, kikről föl sem volt tehető,

hogy valami ellenségök volna. Ha valaki befogatott s biróság elé állittatott, mint gyanús: a törvényszék előtt a tanúknak egész serege jelent meg, kik mindnyájan megesküdtek rá, hogy azon ember a mondott napon és órában másutt volt jelen. Ha az esküdtszék nem találta az »alibit« eléggé bebizonyitottnak, s elitélte a vádlottat: a kormány bizonyosan kiszabaditotta.

Mindenki sejtette, s gondolta ugyan, hogy itt egy titkos társulat működik, és pedig a »Molly-Maguirek« társulata, mely az irlandiak védszentje, Patrik napján ünnepélyes körmeneteket szokott tartani a városokban s faluban. De a bizonyitékokra nem lehet szert tenni, s a társulattól való rettegés oly nagy volt, hogy a kik legközelebbről voltak érdekelve — a bányatulajdonosok, s hivatalnokok, s igazgatók — sokáig nem mertek föllépni.

Midőn azonban a helyzet már tűrhetlenné vált, akkor egy Mr. Pinkerton által Chicagóban alapitott magán rendőrségi irodához folyamodtak. Mr. Pinkerton egy detectivet (nyomozó rendőrt) küldött ki, Mac Parlant, ki Mac Kenna név alatt magát a társulatba fölvétette, s harmadfél évi benső érintkezés folytán a társulat minden titkaiba be lőn avatva. 1876-ki márciusban azonban hire terjedt a Molly Maguiüek között, hogy Mac Kenna rendőrkém. Halála azonnal elhatároztatott; s végrehajtói is megválasztattak. De védelmezőkre is találván még egy ideig helyben maradt; de utóbb még is látván, hogy állása tarthatlan: Philadelphiába menekült; s késznek nyilatkozott a biróságoknál tanu gyanánt szolgálni azon számtalan bűnesetben, melynek tudomásával birt.

Ezen előzmények alapján számtalan bűnvádi eljárás kezdetett meg; s a bűntettek egész sora fedeztetett föl.

Ha a társulat tagja valami állomást óhajtott s az másnak adatott: e szerencsés vetélytárs, az igazgató, kitől a kinevezés függött, meggyilkoltatott. Ha általán valaki valamely vállalatában fenyegetve volt más által — ezt »kitették útjából«. Ha a bányaigazgatók a munkabér leszállitása által vagy bár mi módon fenyegették a munkások érdekeit: megölettek. A társulat tagjai által terjesztett félelem nagy befolyást adott nekik a választásokra; az ő embereiket városi, állami hivatalokba, sőt biróságokhoz is bejuttatták. Különben a társulat ostensiv alapszabályai teljesen ártatlanok; a társulat célja a barátságot, kölcsönös támogatást s valódi keresztényszeretetet gyakorolni! . . . Vajjon a törvényszékek eljárása véget vetend-e ezen üzelmeknek? nagyon kétes; mert eféle titkos társulatok egész Amerikában, sőt a *féniek* neve alatt Angliában s Irelandban is el vannak terjedve.

Miképen kezeltetik a közvagyon általán, s különösen a községi vagyon? arra nézve hajmeresztő nyilvános köztudomású adatok állnak a közönség rendelkezésére. Én csak futólag emlékeztem itt-ott, mint Chicagó városánál, concret esetekről; nem is terjeszkedhetvén ki bővebben e tárgyra, egyedűl egy esetet akarok részletesebben előadni, — unum pro multis — mert az nem csak nagyobb mérveinél, s a szereplők szemtelen vakmerőségénél fogva nevezetes, hanem mert azt tanulhatni belőle, hogy a közvagyon elprédálása nem véletlenség, nem e vagy ama hivatalnok lelkiismeretlensége, vagy gazsága folytán mintegy esetleg előforduló kivétel: hanem, hogy az az uralkodó politikai rendszerből szükségkép következő, s mindennapi jelenség; s hogy az általános depravatio, mely az állami, községi, s társulati

vagyon folytonos megrablását lehetségessé teszi, nem újabb keletü, hanem mély gyökerekkel bir, melyek már rég fogamzottak meg — az institutiókban; megfogamzottak azóta, mióta az általános szavazat hozatott be a községi s állami hivatalok választásában. Azelőtt mint a többi városokban, úgy New-Yorkban is többnyire köztiszteletben álló éltesebb polgárok, kereskedők, vagyonos emberek választattak polgármesterekké. A csalás, lopás azóta fejlődött ki rendszerré; főleg Wood, egy szédelgő demagog, megválasztása után; ez törte meg az utat a hires Tweed számára is.

Ezen Tweed és társai rablásainak története következő.

1871-ben a new-yorki Times egyik számában megtámadta a városi hatóság fejeit, s azokat egyenesen tolvajoknak és rablóknak nevezvén el, bizonyitékul egy és más dolgot hozott föl, melyek elég súlyos vádakat tartalmaztak ugyan; de csak csekélységet képeztek a még elhallgatott tényekhez képest; úgy, hogy a megtámadottak azzal kecsegtették magukat, hogy a Times irói nem sokat tudnak.

A megtámadottak voltak: A. Oaky Hall, New-York városa polgármestere, William M. Tweed, az uti és épitészeti hivatal főnöke, Sweeny Péter a város kamarása, s B. Conolly a főpénztárnok (Treasurer); szóval New-York városa főtisztviselői.

És miféle emberek voltak ezek, kik Amerika legelőkelőbb, legnépesebb, leggazdagabb városa élére álittattak a »nép«, a választás által? Mr. Oaky Hall mint műkedvelő, újságiró, kritikus, szinész, ügyvéd kisérlé meg az élet pályafutását; s bizonyos névre tevén szert, kerületi ügyésznek választatott meg. Mint

ilyen ezrenkint tüntette el a vádokmányokat, s számtalan gonosztevőt mentett meg bűnvádi eljárás alól, az elitéltetéstől. Ezek természetesen buzgó hivei s kortesei lőnek; s egyesülve Hall egyéb pártfeleivel — az ökölviadorok, járdataposók, s hason fajta kortesekkel — folytak be Hallnak polgármesterré választatására; ki viszont, mint várható volt, a politikai zsákmányból — hivatallal s pénzben hálálta meg barátainak a szolgál latot. Hall maga, kit »élcelő csalónak« s cynicus humorú gazembernek ecsetelnek, igy irt magáról: »Ha a választások jönnek, oly mélyen dugom kezeimet nadrágzsebembe a mint lehet; és oly tele húzom ki ismét, a mint csak lehet.«

Tweed Vilmos 1823-ban született New-Yorkban; csak elemi iskolát végzett, s azután atyjának jövedelmes üzletét, egy székgyártó műhelyt vette át, de azt tönkre juttatta, s beállt a tüzoltók közé; s igy kezdé — politikai pályáját.

Tudni kell ugyanis, hogy az időben midőn a tüzoltás még nem volt úgy rendszeresitve mint most, s önkéntes tüzoltók által űzetett; ezen nagy számú, erőteljes, bátor legények, mint minden utcai csetepaté, lázadások, választások alkalmánál jól verekedők, s egymás közt pajtásságot tartó tömegek, mint politikai tényezők is tekintetre méltók voltak. Köztük Tweed derült kedélye, s tőle telhető bőkezüsége által rövid idő alatt nagy népszerüséget vívott ki; s megválasztatott városi képviselőnek; pár év mulva pedig a congressusba képviselőnek. De itt még nem érzé magát honosnak; csak is egyszer beszélt. Lejárván képviseleti ideje 1857-ben városi »Supervisor«-nak (fölügyelőnek), vagyis azon bizottság tagjának választatta meg magát, mely a ke-

rület minden kiadásait megszavazni s ellenőrizni van hivatva. Ugyanez idő alatt méltó barátjai Barnard büntető biró, Sweeny pedig kerületi ügyész lőn. Négyszer választatott meg ama hatóság elnökévé; s New-York városában nem volt hatalmasabb ember nála. Vagyona — mielőtt megbuktatták — 10—12 millió dollárra becsültetett, fiának két millió dollárért vásárolt egy szállodát, leányának hatszázezer dollár kiházasitást adott.

Sweeny irlandi fiú volt, s apja pálinka-boltjában segédkedett. Később egy ügyvéd irodájában mint lótófutó bizományos kapott alkalmazást. Itt képezé ki magát, egyéb előtanulmány nélkül, mint ez rendes dolog Amerikában — ügyvédnek. De az ügyvédséget csak mellékesen űzte; beállt »Lobbyistának«. Ezen Amerikában hirhedt szó annyit tesz, mint közvetitője azon megvesztegetéseknek, melyekkel a törvényhozás tagjai, s más főhatóságok befolyásos emberei e vagy ama vasuti vállalatnak, bank vagy más az állam jóváhagyásától függő vagy annak támogatására számitó üzletnek megnyeretnek.

Mellékesen megjegyezve, az a lobbyismus egész nyilvános üzletté nőtte ki magát; úgy, hogy a Lobbyisták a hirlapok hirdetései között köröztetik nevöket, lakásukat, fölmagasztalva kiterjedt ismeretségüket s befolyásukat.

Sweeny tökéletesen e hivatásra termett. Ügyesen insinuálni, titkot tartani tudott; s maga előtérbe soha sem szeretett állni, hanem mindig mások mögött s mások által működni. »Én nem vagyok vezér — szokta mondani — hanem csak tanácsadó; én a pártokat kiegyeztetni, s jó jelölteket választatni törekszem.« Mint városi kamarás (gazda) csak 62 ezer dollár jövedelme

volt; némely apró mellék jövedelmei közül csak egy méltó emlitésre, azon 150,000 dollár tudniillik, melyet barátja, az időközben állami főbiróvá lett Barnard itélt neki oda, mint az Erie vasutra befizetett pénzek gondnokának. (Mellékesen megjegyezve, e vasuttal is más nagy gazság története van összekötve, és tulajdonkép nem is történtek részvényeire befizetések.)

De legnagyobb gazembernek mondatik B. Conolly, irlandi emigrans, ki 1867-ben államtitkár, s 1868-ban a város kincstárnoka lőn — a nélkül, hogy amerikai polgárjogot birt volna. Mikor megbukott a clique, ez az úri ember 4—5 millió dollárnyi értékpapirokat ruházott át nejére.

Ennek a négy embernek, de főleg miután senatorrá megválasztatott, Tweednek sikerült teljhatalmat vívni ki nem csak a városban, hanem a new-yorki államban is. Ő osztogatta a hivatalokat. Tőle függött minden közmunka kiadása; a mit akart, épitkezési terveket. kölcsön- s pénzműtétek kötését a város rovására — mindent kivitt. Ereje a demokrata párt salakjában volt, mely gyűlhelyéről »Tammany Hall«, »Tammany-demokrata,« s az egész clique »Tammany-Ring« (kör) nevet kapott. »Mi a Tammany-Hallban — irja egyik tagja — oly jó fegyelmet tartunk, s oly erős szervezetet birunk, minő a katholikus egyház. Az egy jeles gép rendszerességével működik, de nagy gondot ád a fegyelem föntartása, s kivált belviszályok elnyomása, hogy a közönséges szavazók engedelmessége meg ne inogjon.«

A város becsületes s jó szándéku polgárai 1870-ben egy új város-szervezeti törvényt vittek keresztül; a melylyel azonban csak megerősitették ezen emberek uralmát. Ugyan is — általánosan alkalmazott amerikai

fölfogás szerint — helyesebbnek vélték a már tele szitt nadályokat hagyni a hivatalokban, mintsem azokat új »éhesekre« bízni. Azonban az agitatio a Tommany-ring ellen már akkor is oly nagy volt, hogy Tweednek egy millió dollárjába került az új szervezetet a törvényhozás által elfogadtatni. Hat ellenpárti képviselő tiz-tizezer dollárt kapott szavazatáért; és a már emlitett új törvényszéki palota épitőinek 100,000 dollárral kellett hozzájárulni a »lobby« költségeihez.

Most térjünk vissza a »Times« támadásához, mely az ecsetelt viszonyok közt nem csekély bátorsággal volt öszekötve.

A Times vádjai dióhéjba szoritva következők, s mint később hivatalosan kinyomoztatott — teljesen igazak: A város hatósága nem egészen három év alatt 66 millió dollár adósságot kötött, minden ellenőrzés nélkül. Abból több mint 15 milliót elsajátitottak a hatóság fejei. Kisült, hogy a tudvalevő új törvényszéki épületre már tiz millió dollárnál több számittatott föl, pedig még nem is volt kész; (máig sem kész) s még is bebutorozására már 2.800,000 dollár számittatott föl; a szobafestő állitólagos munkájáért 394,614 dollárt s 45 centet kapott; a szőnyegekért 565,731 dollár, vas pénzszekrényekért 404,347 dollár, egyetlen egy thermometer árában 7500 dollár számittatott föl; és igy tovább.

Hogy a napi sajtó is jóakaró szembehúnyásra indittassék, közlönyeit természetesen részesiteni kellett a rabolt zsákmányból. Valószinű, hogy a lapok sem kapták az egész fölszámitott összeget; de állitólagos hirdetési díjak fejében nyugtatványozott a Transcript 783 ezer dollárt, Daily News 489,000, Star 241,000, Pomroys Demokrat 130,000, Express 157,000, Herald

91,000, Times 75,000 dollárt; s igy tovább. Az első négy lapnak a neve is alig volt ismeretes; 27 lap pedig, mely hason arányban részesült hirdetési díjakban, azonnal a mint Tweed megbukott, szintén megszünt.

Eleinte a Tammany-kör, mint mondám, nagy, de csak negélyezett közönynyel, sőt gúnynyal fogadta a Times fölfedezéseit. De midőn ez egy napról másra új leleplezésekkel jött, meghökkentek, s válaszoltak, de gyengén, ki nem elégitőn. A mint gyengeségök észrevétetett: azonnal neki bátorodtak a becsületes, de félénk emberek, s mind a két párt részéről egyesültek; nagy népgyülés tartatott; s az uralkodók csúfosan megszidalmaztattak. Utóbb, miután a dolog roszra kezdett fordulni, ezek egymás között is öszekoccantak. Mind a mellett Tweed még nehány hónapig erősen tartotta magát.

De a vége még is az volt, hogy törvényszék elé kerültek. A bűnvádi nyomozás mind a föntebbi vádak alaposságát, mind még azokon is túlmenő rablásokat s visszaéléseket deritett ki. Tweed a jury által 6.537,118 dollár s 38 cent visszatéritésére itéltetett; és bebörtönöztetett. Azon, hogy pár hónap mulva sikerült neki megszökni: senki sem csodálkozott. Nymbusa még nem veszett el, pénze is volt elég. Azonban 1876. év november havában, a mint egy spanyol hajóról valahol Dél-Amerikában partra akart szállni: ismét elfogatott, visszahozatott New-Yorkba, s ugyanazon fogházba tétetett, a honnan megszökött. Mint amerikai lapokban olvasom, a fogház fölügyelője barátságos »shakehands« elfogatta a jeles férfiut.

A viszonyok további illustratiójára szolgáljon még egy példa a sok közül.

Mikor Saratogában voltam, a »most fashionable« fürdőhelyen, a sok elegans villa közül egyik szemembe tünvén, kérdém: kié? — a kiket kérdeztem, azt mondák tiszteletteljes arccal:

»Ez Mr. Morrissey uré! ki New-York állam senatora, s New-York városában leghatalmasabb ember, kinek akarata nélkül nem történhetik ott semmi. Ez a nagy férfiu, a ki Tweedet megbuktatta!«

És miféle ember ez a Morrissey ur? valami tanult államférfi vagy katona? Mindjárt elmondom; mert az ő története szintén drasticusan jellemzi az amerikái demokrat államuralmat.

Morrissey ur gyermekkorában került Amerikába szüleivel, kik szegény irlandi napszámosok voltak; az elemi iskolában valami keveset tanult, s aztán mint tanonc pár évet töltött egy embernél, kinek üzlete kutyákat viadalokra dressirozni. Egyuttal az ökölviadalt (box) tanulmányozta, s mint rendkivül erős ember, nem sokára ő volt vidéken a legjelesebb boxoló. Az arany fölfedezése hirére Californiába ment; de az aranykeresés nem sikerülvén neki, ismét visszatért előbbi mesterségéhez, az ökölviadalhoz; és több kivált angol ökölvívón nyert diadalai, pénzt is, népszerűséget is szereztek neki az aranyásók körében. Azonban, midőn Californiában is elkezdtek működni a »vigilance comittee«-k, Morrissey ur is jobbnak látta tartózkodási helyét felcserélni New-Yorkkal; hol hire őt megelőzte. Röviddel ezután versenydíj-viadala volt Sullivannal, az eddig leghiresebb amerikai ökölviadorral, — melyben ezt ugyan legyőzte, de ő is félholtan vitetett el a porondról. Ebből kigyógyulva, politikai pályára lépett; azaz beállt a democrata párt kortesei, naplopói és verekedői közé, a Know-

nothingek vezérei Bill Pool és Tom Hyer ellen. A két párt harcosai közt mindennapiak voltak a véres összeütközések, melyek egyikében Mr. Pool Baker által, ki Morrisseynek barátja volt s jelenleg new-yorki titkos rendőr, meggyilkoltatott.

Morrissey kezdett a souverain nép alsó rétegeiben roppant népszerű lenni; de hősi pályája után nyugalomra és tisztes kereset után vágyódott; letelepedett Troyban s megházasodott és pálinkabódét nyitott, a mi mindig jó üzlet a whisky imádó Yankeek között. De még jobbá lett az által, hogy azzal egy kis játszó-bankot s kakasviadalokat kötött össze. Ezután még egy ököldiadala volt Canadában, a hires angol boxer Heenan ellen; Morrissey diadalmasan kelt ki az öklözésből, bezúzott orral, de nagy dicsőséggel, mint Amerika legnagyobb boxerje, sőt mint nemzeti hős!

Ezek után, mint a tömegekre befolyásos ember, értéke folyvást emelkedett. Megismerkedvén — nem tudni miként — a vasuti királylyal Wanderbuilt-el, ez neki alkalmat adott a tőzsdén pénzt szerezni, melylyel Morrissey ur új, most már nagyszerű játszóbankot rendezett be, melyből igen meggazdagodott. Saratogában levő pompásan berendezett játszóbankjában igen nagyban foly a játék; de mint mondják, hamis játékot nem tür; Morrissey ur a külső tisztességet mindenkor megóvni törekedett.

Most már a Congressusba választatni a népszerű és pénzes embernek csak gyermekjáték volt. Becsvágyát azzal indokolta, hogy nem akarja, miszerint fiának az apja csak ökölvívó és játékos legyen! Morrissey két törvényhozói idényre választatott meg képviselőnek, s mint ilyen, mondják, kifogástalanúl viselte magát. Már 1869-ben szövetkezett a fiatal demokratiával az uralkodó

városi clique — a Tammany-ring — ellen; s a közvéleményre támaszkodva, midőn Washingtonból visszajött, nagy befolyásával megbuktatni segitette Tweedet, s most maga lőn a Tammanyhall egyik főtagja; azonban az új »Boss« Kelly, kivel összeveszett, onnan kiugrasztotta. Morrissey magát megboszulandó, az Anti-Tammany-demokrata párt élére állott, s az 1875-ki választásoknál megbuktatta Kellyt s maga lett New-Yorkban mindenhatóvá, s beválasztatott az államsenatusba!

Ilyen az amerikai államférfiak genesise; és pedig mondhatni, hogy Morrissey uré még nem a legtisztátalanabb vagy legroszabb!

Tweed megbukott czinkosaival együtt. De jobbak jöttek-e utánnuk? A közvélemény legalább nem sokkal nagyobb becsülésben részesiti. Fölteszszük, hogy nem akarnak lopni: de kérdjük, nem szorulnak-e ugyanazon eszközökre, minőket Tweed használt, hogy megválasztassanak s magukat a hivatalban föntartsák? Nélkülözhetik-e a korteskedést? nem kell-e kenyeret s mulatságot adni a szavazó tömegnek? nem történhetik és nem történik-e meg más városokban is, mint New-Yorkban s Chicagóban, hogy nem is szükséges közmunkák kezdetnek meg; hogy aránytalanúl magas napszám fizettetik oly munkáért, mely egyáltalán nem vagy legalább is roszul végeztetett?... mert a korteseket jól kell tartani. És lehet-e a visszaélések ellen sikeresen föllépni, akár a magán félnek, sértett érdekei orvoslására, akár a politikusnak a közjó nevében, midőn nem csak a tisztviselők szoros láncolatot képeznek egymás közt, s valamennyi érdeke egymást támogatni? hanem midőn a politikai élet sarkpontját is, mely körül minden forog, a párt uralmá-

nak föntartása képezi, melynél fogva az az ő embereit, az ő választottait, s mig a hivatalban vannak, pártjuk hatalmas támaszait — el nem ejtheti!

Az általános corruptio tényét kevesen tagadják Amerikában is. Majd mindenki megengedi, minden hirlapi cikk és kortesszónoklat mennydörög ellene. Toombs senator már tizennyolc év előtt kimondá a senatus teremében: hogy nem ismer depravaltább kormányt, mint az amerikai; és acclamálták! A New-York »Times« meg hozzá tevé, hogy »ha már nem akadályozhatjuk meg, hogy lumpok és tolvajok választassanak hivatalokba: legalább arról kellene gondoskodnunk, hogy azután viseljék magukat becsületesen.«

Hayes a republicanusok elnökjelöltje manifestumában reformokat emleget s a corruptio kiirtását; Tilden a democrata párt elnökjelöltje még határozottabban hangsúlyozza a corruptiót, a sorok közt célozva arra, hogy csak a republicanus párt hivatalnokai depraváltak, s ő majd véget vetend annak. A democraták esküsznek reá, hogy ha ők jönnek az uralomra — helyre fog állni a probitás és becsületesség, a közigazgatás és igazságszolgáltatás terén.

De miként? mily eszközökkel? nem mondja senki. És ha tudják is, Hayes, Tilden, vagy bármi nevű s bármely pártbeli államférfi, hogy hol a baj? fogja-e merni, fogja-e birni annak orvoslását?

Nem. A baj nagyon mélyen fekszik, az egész társadalmi s politikai rendszerrel összenőtt. A baj ott rejlik, hogy minden községi és állami közigazgatási hivatal, sőt birói állás is, közvetlen népválasztás által töltetik be; és az általános szavazatnál fogva a népsöpredék kezére van játszva.

A demokratia elvének ezen túlhajtása is nem alapul az eredeti alkotmányban, hanem újabb időben fejlődött ki. Az teljes szakitás a történeti hagyománynyal, — az anyaországból átültetett községi s városi rendszerrel, melyen az 1787-ki alkotmány mitsem változtatott. Az egyes államok törvényhozásai sem tértek el attól; az 1777-diki és 1828-diki állam-alkotmányok az állami és községi ügyekben való szavazati jogot bizonyos adó fizetésétől tették függővé. Az 1846-ki alkotmány tért el először ettől, s adott minden nagykorú fehér férfi egyénnek szavazati jogot. Mig a polgármester New-Yorkban előbb a községtanács (Common Council) által választatott, az 1833-ki törvény a nép általi választását rendelé el. Idő multával minden városi hivatal választás alá került; ma már a legtöbb városban és államban még a birák és rendőri közegek (justices of the peace) is a nép által választatnak. Mig az alkotmány első idejében az államok kormányzói az Egyesült államok elnöke által neveztettek ki: ma már mindenütt választatnak, s pedig csak egy évre.

A »régibb iskola« államférfiai, kik a forradalmat csinálták s a függetlenséget megállapitották, a közszellem ez iránybani fejlődését gyászoló előérzetekkel kisérték; s nem egyikök jós-szellemmel látta előre a ma már ténynyé vált következményeket.

A nagyhirű jogtudós s államférfi James Kent többi közt ezt jegyzé meg classicus munkájában »Commentaries on American Law«:

»Ez a ragadó ár, mely (az általános szavazat visszaélései ellen emelt) előbbi alkotmányos korlátokat elrombolja, a legkomolyabb megfontolásra int. Hogy az oly combinált erők, minők az által ánosszavazat, gyakori

választások, minden tisztviselő választhatása, rövid hivatali időszak, s korlátlan sajtó — veszélyes irányának ellenálljon s azokat meggátolja abban, hogy politikai gépünket el ne rombolják, ahhoz népünknek rendkivüli mérvben kellene birnia azon bölcsességgel, mely első sorban tiszta, azután békés, végre engedékeny.«

Az »Aus und über Amerika« érdemteljes szerzője ezen általán uralkodó visszaélések lehetségét, sőt természetes voltát szintén oda viszi vissza, mint kútforrásra, hogy az általános szavazat, mely a törvényhozás tagjai választásánál érvényes — a községi, városi municipalis közigazgatás közegeinek választására is kiterjesztetett.

»A baj gyökere — ugymond — azon középkori hagyományos fogalomhoz való ragaszkodásban keresendő, mely szerint a város politikai közönség, és mint olyan kormányzandó is; és az általános szavazati jognak a városi közigazgatásra való alkalmazásában; vagy más szóval abban, hogy a mai város összezavartatik az ókor és középkor városi államaival; és hogy a politikai, az állami jogok átvitetnek a községi ügyekre.«

Szerző meggyőzőn fejti ki, hogy más alapokra fektetendő közigazgatási szervezetet követel a mai város, mely kereseti, ipar, kereskedelmi, szóval üzleti érdekek által egybegyült legkülönneműbb elemekből alakult közönség, mintsem az önálló államot képezett, hadat vivő, békét kötő, souverain jogokat gyakorló Athen, Róma a régi, vagy Genua, Florenz, s más olasz városok a középkorban.

Amerikai államtudósok s publicisták is tárgyalják ezen eszméket. Igy idézi a nevezett könyv a New-Yorki »Nation« nehány cikkét, melyekben t. k. ez áll:

»New-York például olyan hely, a hol kereskedők, szatócsok, gyárnokok nagy számmal telepedtek le, hogy üzletöket folytassák; s az ő érdekök, hogy az utcák jól legyenek kövezve, világitva, vizzel ellátva, hogy docksok építtessenek, s a piacon rend tartassék. Reájuk, s a házak tulajdonosaira volna bizandó, hogy minderről a maguk költségén s bizonyos határok közt maguk gondoskodjanak. Azok tömegének, kik itt ácsorognak, s kenyerüket keresni idejöttek, és a kik jelenleg mind ezen vagyon fölött szavaznak, melyhez semmi közök, — ezeknek nem kellene több joggal birni a városi közigazgatásban, mint például egy vasutnak igazgatásában, melyen utaznak. Ők az állam polgárai. Ez köteles megvédeni őket politikai jogaik élvezetében. Ellenben nevetséges anachronismus ezen embereket fölhívni, hogy a város hatóságát válaszszák, s városi adókra szavazzanak. Előre látható volt, hogy ezen anachronismus előbb-utóbb nyilvános rablással fog végződni. Sajnálattal kell bevallanunk, hogy már is oda jutottunk. De e baj legalább közelebb hoz bennünket azon időhöz, midőn értelmes lények módjára, az emberi természettel s tényleges tapasztalatokkal összhangzó törvényeket alkotandunk.«

»Az adófizetők kormánya, melynek hatásköre az utcák kövezésére, világitására, tisztántartására, s az egészségi rendőrségre szoritkozik, bárminemű alkotmányos ellenvetések tétessenek ellene, nem ellenkezik az amerikai intézményekkel. Ezzel a municipalis ügyek azok gondjára fogna bizva lenni, kik közigazgatásuknál valóban érdekelve is vannak; mig ellenben a theoria uralmának nem sikerült megmutatni, hogy egy város politikai testület, melynek kormányzásában részt venni minden lakója természeti joggal bir.«

Ha e tárgygyal talán hosszabban foglalkoztam, mentsen ki azon körülmény, hogy hazánkban is a községi önkormányzat, s a városok szervezete hasonló theoretikus alapokra van fektetve; s nem csak, hogy csaknem általános szavazattal választatik a város közigazgatását döntőleg befolyásoló képviselő testület, s a hivatalnokok egy része is; hanem maga azon képviselő testület nagy számánál (p. o. a 250 ezer lakosságú fővárosban 400 tagja van:) hanem annál fogva is, mert a ki választó, az választható is: a város vagyoni állapotát érintő, anyagi jövőjét illető ügyekbe olyan emberek is döntőleg folynak be, kiket sem családi sem vagyoni kötelékek nem fűznek a városhoz; s kik a kereset rabszolgáiként modern nomádok gyanánt sehol sincsenek otthon; kik azonban föltolakodó jellemök s kortes mesterségök által vagy mint egyes cliquek eszközei kitünő szerepet visznek s ellenállhatlan befolyást gyakorolnak.

Midőn e nyáron az Egyesült-Államok congressusában Belknap tábornok esete tárgyaltatott, George Hoar a Congressus egy tagja következőleg nyilatkozott:

»Az én közéletem rövid s jelentéktelen, s alig terjed egy senatori tiszti időszakon túl. De e rövid idő alatt az Egyesült-Államok főtörvényszékének öt biráját láttam kiűzetni hivatalából corruptio s visszaélések miatt; láttam az Unio legvagyonosabb, s előrehaladottabb államai egyikének négy főtörvényszéki biráját megvesztegés miatt bűnvádi kereset alatt, mig fővárosának közigazgatása hirhedtté lett az egész világon; a legbarátibb oldalról kelle hallanunk azon gúnyt, hogy midőn az Egyesült-Államok megjelentek keleten versenyezni a világ mívelt népeivel a müvészetekben, intézményei-

nek egyetlen productuma, melylyel mindnyáján túltesz — corruptiója! Láttam a hadügyi bizottság üléseiben, mint kelt föl székéből elnöke, ki most e ház kitünő tagja, követelvén: hogy négy tiszttársa küldessék el hivatalából, mert áruba bocsátották abbeli jogukat, mely szerint a katonai növeldékbe fölveendő ifjakat ők nevezik ki. Mikor a világ legnagyobb vasutja, mely két tengerpartunkat összeköti, elkészült, nemzeti diadalérzetünkbe nem vegyült-e ama keserüség, hogy a Congressus három vizsgáló bizottsága egyhangulag azt jelenté, hogy e nagy vállalatban tett minden lépés csalással van összekötve? Hallottam a legmagasb helyeken, s a közügyekben megőszült férfiakat nyilvánosan vallani ama széгyenletes tant, hogy az igazi út, melyen respublicában a hatalom keresendő, megvesztegetni a népet oly hivatalokkal, melyek az ő javára rendeltettek. És látom mint tépdeli meg a gyanusitás magának az elnöknek bizalmas hivataltársait.«

És mi történt Belknap tábornokkal? kérdi olvasóm. — Ügye megvizsgáltatott; de elitéltetett-e? megbélyegeztetett-e? tábornoki állásától itéletileg megfosztatott-e? a köz-erkölcsiségnek adatott-e? és minő elégtétel? Nevetséges!

A senatus 35 szóval 25 ellen azt határozta, hogy miután Belknap tábornok, mielőtt az államügyész ellene keresetet inditott volna, lemondott, többé nem tekinthető köztisztviselőnek, a senatus ex incompetentia fori őt felmenti.

Ha egy köztisztviselő Amerikában bárminő visszaéléseket követett el, ha ellene még meg nem indittatott a hivatalos kereset, csak le kell mondania, hogy minden erkölcsi büntetés elől meneküljön. Ha az államnak nincs

pénzbeli kárpótlási igénye ellene: akkor quittek. Hiszen, ugy mondják, elég erkölcsi büntetés, hogy állását, hivatalát, jövedelmét elveszitette.

Néhány év, és a dolog feledésbe megy; s ha emberünknek volt annyi esze, ha olyan smart man volt, a ki dollárait megmenté a hajótörésből: akkor ne féltsük; majd rehabilitálja magát.

A »Weekly Examiner« (egy tekintélyes hetilap) a Chicago városa közigazgatásában történt visszaélésekről s ottani prédálásról szólva, igy nyilatkozik: »Átalán nincs oly társulat vagy magánüzlet, melynek igazgatásánál megtüretnék azon tunya, gondolatlan és corrupt eljárás, mely évek óta uralkodik mind a helyi, mind állami közigazgatásunkban.«

A nép maga az oka, ugymond tovább a cikkiró, hogy ez igy van. Pártérdekből még táplálja a bajt. A közhivatalt a professionatus hivatalvadászok és hivataltartók oly egyedárúnak tekintik, mely őket följogositja a közpénzekből annyit sajátitani el, a mennyit lehet. És a nép, a polgárok, a helyett hogy kikelnének ellenök, még takargatják s mentegetik a visszaéléseket. »A csalás irányában ezen türelmesség, a corruptio ezen mentegetése, a legkomolyabb veszély, mely mind a helybeli, mind az állami közigazgatás rendszerét fenyegeti Amerikában.« Azon tan, hogy nem bűn a kormányt megrabolni, nyilvánosan, választói gyüléseken hirdettetik. »Minden törekvés ellene hatni, minden reformterv a hivatalbirók és hivatallesők makacs ellenállásába ütközik. A kormányzat mind nagyobb súlylyal nehezedik a kormányzottakra, mert pártját nem tarthatja meg máskép a rúdon, mint roppant hivatalnoksereg által. Ez

azon álló hadsereg, mely a respublicának már-már lételét fenyegeti.« Nem a hivatalra kerestetnek férfiak: hanem éhes emberek számára, kik jól ellátandók, alkottatnak hivatalok, hol munka nincs. Igy szólnak amerikai irók.

New-Yorkban f. év május 15-ikén a Fifth Avenue Hôtelben nagy értekezlet tartatott, melyben a vagyon és intelligentia kiváló képviselői: kereskedők, gyárosok, tanárok, igazgatók, publicisták vettek részt. Tárgyát az államnak mély erkölcsi degradatiója s azon eszközök, mikkel segiteni lehetne, a reformok képezték. Az értekezleten az »önismeret« és magábaszállás komoly szavait lehetett hallani; és a megállapitott programm a politikai élet gyökeres reformjának, a moštani pártszervezetből való kibontakozásnak szükségét fejti ki. »Ha az amerikai nép — ugymond a t. k. — nem elégszik meg azok kormányzatával, kik »a politikából élnek«; s kiknek a hivatal kereskedelmi üzlet s pártzsákmány: föl kell állnia, s ki kell jelentenie, hogy ennek ezentúl nem szabad igy lenni. Oly kormányzó osztálylyal, mely másod-harmadrendű értelmi tekintetben, másod-harmadrendű erkölcsiségére nézve — nincs mód boldogulni; gyökeres reform kell. Ennek meg kell jönni, vagy örökre megalázva maradunk a világ előtt.« (Scribners Illust. Magazine august 1866.)

Az irott alkotmány értelmében, mint emlittetett, a praesidens választja igenis ministereit; mint az természetes követelménye az ő személyes felelőségének, mely föltételezi azt, hogy szabadon válaszsza, személyes bizalmi embereiből állitsa össze ministeriumát. De lassankint az a gyakorlat fejlődött ki s ment át törvénybe, hogy a praesidens nem csak ministeri, hanem számtalan fontosabb kinevezéseihez a senatus megerősitése szükséges.

Rendesen tehát az elnökválasztás előtt már megtörténik az alku nemcsak a ministerek, hanem a legtöbb főhivatalnok kinevezései iránt is. Ez által sülyedt le a senatus, mely az alkotmány értelmében a legfőbb államtestület mérvadó súlyával kell hogy birjon, s melynek támogatása nélkül az elnök egyáltalán nem kormányozhat, egy szűkkeblűn korteskedő, apró cselszövényekbe bonyolúlt testületté;— melynek tagjai megválasztásánál ismét nem a kivívott érdemek s bebizonyitott államférfiui tehetség: hanem személyes cliquek s pártérdekek tekintetei döntenek, melynek ennélfogva politikai értelemben semmi tekintélye; mig erkölcsisége hasonlókép a leggyanúsabb színben áll, mióta nyilvános titok, hogy a megvesztegetések vissza nem riadnak a senatus szentélye elől; — hogy a hol nagyszerű visszaélés, zsarolás, csempészet fölmerül: ott nehány senatornak is mindenkor kijutott a zsákmányból illő rész. Csak nehány esetet emlitünk: a Pacific-vasut ügyében kiküldött congressusi bizottság kiderité, hogy senatorok is vettek fel pénzösszegeket, melyeket nem lehetett okadatolni; a botrány oly óriási volt, hogy a senatus kénytelen volt vizsgálatot rendelni e tagjai ellen, melynek eredménye az volt, hogy ellenök »megrovást« mondott ki. — Egy tengeri gőzhajótársaság a congressus által az Ázsia és Amerika közötti postaközlekedés közvetitésének císme alatt, föltünő magas subventióban részesittetett: a sajtó utján nyilvánosságra jött, hogy ama társulat ügynöke, Mr. Irwin, 750,000 dollárt osztogatott szét a »lobbysták« által a congressus, illetőleg senatus tagjai közt. A Tammany-Ringben több senator főszerepet vitt; a Whisky-Ring-botrányba is többen bebonyolitvák. — A számos transactióknál vasuttársulatok keletkezésekor azoknak az egyes államok

által adandó subventiót illetőleg — ismeretes eszköz, és egész nyiltan a lapokban tárgyalt dolog, a törvényhozás, illetőleg senatus majoritásának rendszeres megvásárlása. A lapok nem csak az illető államokat: New-York, Pensylvania, Mariland stb. — hol e megvesztegetések történtek — de az illető személyeket is megnevezték.

E botrányok nemcsak hirlapokban olvashatók, mikről azt mondhatni néha, hogy könnyelmű pletykák. Nem; hivatalos vizsgálatok alapján a congressus által kiküldött biztosok jelentései képezik azon forrásokat, mikből ezen esetek merítvék, melyek csak egyesek ezer közül. Egy ilyen törvényhozási biztos (Mr. Adams, Boston 1871,) irja az Erie-vasut-botrányokra vonatkozólag:

»A mi vasuti törvényhozásunk nem csak az ország anyagi érdekeire nézve ártalmas, hanem leggyengébb oldalán támadja meg politikai létünk erkölcsiségét: a törvényhozói hatalomnál. Hanyag vagy depravált közigazgatást lehet reformálni: de a törvényhozás corruptiója ellen nincs gyógyszer.«

V. FEJEZET.

Állam és egyház; iskola; házasság; sekták.

Nem kell azt hinni, hogy az Amerikában ma uralkodó vallás-szabadságot a vallásuk miatt hazáikból elüldözött, első angol s hollandi protestansok s puritánusok hozták magukkal. Az új gyarmatokban csaknem theocratia uralkodott. Némelyikben a politikai jogok gyakorlata protes-

tans, illetőleg puritánus vallástól tétetett függővé. Roger Vilmost*), mert vallási türelmet, s a lelkiismeret szabadságát prédikálta — tél közepén elűzték a pusztába; Quakereket megégettek; a hol az angol egyház államegyház volt, mint Virginiában s a legtöbb déli államban, sőt New-Yorkban is: ott a dissentereket csak ugy üldözték, mint Angliában; s főhivatalokba legtöbb helyt csak protestans juthatott. Az első szabadelmű gyarmat- és államalapitó katholikus volt, Mr. Carrol Marylandban, ez minden keresztény felekezetnek menhelyet, szabad lételt nyujtott.

A XVIII. században Európában elhatalmasodott angol s francia skepticismus Amerikában is elterjedvén, a fanatismus kezdett alábbhagyni; továbbá a függetlenségi harcban egy katholikus nemzet, a francia, levén az, mely az amerikaiknak a protestans Anglia ellen segitségére jött: ez által a nép szélesebb köreiben is a katholikusok ellen uralgott előitéletek megrendültek; és e két körülmény annyira megérlelte a vallás-szabadság eszméit, hogy annak elve az Unio alkotmányának megalkotásánál uralkodóvá lőn. Az alkotmány csak két helyen emlékezik meg a vallásról, a VII c. 3-dik §-ban; kimondja, hogy az Unióban hivatalképesség nem függ a vallástól; és hogy a congressus ne bocsásson ki törvényt, mely egy vallás behozatalára vonatkozik, vagy annak szabad gyakorlatát eltiltja. És — ámbár gyakran történt ilyes kisérlet, de még addig azt sem sikerült kivinni, hogy az alkotmány az Uniót k e r e s zt é n y államnak mondja ki.

De az Unióra nézve beállt fordulatot nem minden egyes állam követte egész terjedelmében. Némely államban a nem keresztény nem képesitett államhivatalra; New-

*) Lásd Horváth Mihály ebbeli művét.

Jerseyben csak 1844-ben szüntettetett meg azon törvény, mely a katholikusokat államhivatalokból kizárja. New-Hampshireben az állitólag ma is fönnáll.

Ezek azonban csak kivételek; a szabály az, hogy az állam senki vallásával sem*) törődik; előtte mindenik egyenjogú; egyházi dolgokba nem avatkozik; egyházakat nem épit, sem nem támogat; és senkit sem kényszerit arra, hogy felekezete egyházi szükségeihez járuljon. Hanem felekezeti tekintetek nélkül a vallásosság föntartására, minden egyház jogainak, minden vallás tiszteletének védelmére, ugy a vasárnap ünneplésére törvényeket alkot, s azokat tiszteletben tartatja. Szóval, Amerikában életbe lépett a »szabad egyház szabad államban« elve.

Ellenben az iskola államügynek tekintetik. A nyilvános iskolák felekezet nélküliek; vallásoktatás azokban nem fordul elő; ezt az illetők felekezeti papjaitól iskolán kivül kapják. Rendszerint a bibliát sem szabad használni olvasó- vagy tankönyvnek. És az állam, kerület vagy község, bárminő közhatóság nincs jogositva arra, hogy magán, felekezeti vagy egyházi iskola támogatásához a közvagyonból járuljon.

A »szabad egyház szabad államban« elve azonban nem akadályozza, hogy az állam ott, a hol az egyház és állam között gyakorlati életben még is létező s elkerülhetlenül fölmerülő érintkezési pontok szükségelik, fölségiségét érvényesitse; s törvényekkel s rendeletekkel intézkedjék. Igy például eltiltja a Mormonok soknejüségét, mint a közerkölcsiségbe ütközőt. Szabályozza a felekezetek, mint testületek polgárjogi állását. — Nem ismeri el azokat, például a katholikusokat egy, az egész államra kiterjedő corporatiónak, hanem csak egyes templomi s

*) Fr. Kapp. Aus- und über Amerika.

községi testületeket ismer; melyeknek organisatióját, mint minden egyéb közkereseti társulat vagy pénzintézet szabályait előirja; kiköti, hogy egy igazgató tanácscsal (board of trustees) kell birnia, s annak nem egyházi személyek tagjai is kell hogy legyenek; ez képviseli az egyházat kifelé és jogilag. Az állam megszabja, mily terjedelemig, mily föltételek alatt szerezhet ezen egyházi testület ingatlan javakat stb. (Házasságot köthetni nem csak a pap, hanem a polgármester, vagy valamely birói személy előtt is.)

A protestans egyházak szervezetét az autonomia alapján nem szükség leirnom, mert azt minden magyar ismeri, minthogy itt is a synodalis-praesbiterialis rendszer fejlődött ki. Csak ellentétben némely hazai orthodoxunk törekvéseivel jegyzem meg, hogy a mi az iskolai ügyeket illeti, eszébe sem jut egyetlen protestansnak is, az állam ebbeli souverain jogát tagadni, vagy annak gyakorlatát sérelmesnek mondani.

Érdekes azonban a katholikus egyház állását szemlélni ezen országlási rendszerben, melyet, mint mondám, a »szabad egyház a szabad államban« elve, az állam és egyház teljes elkülönitése fejez ki.

Századdal előbb, vagyis a »függetlenség« kimondása idejében alig volt egész Amerikában 30,000 katholikus; egy püspökkel, 50 lelkészszel, s egy papnöveldével. (Előbb még püspökük sem volt, hanem a londoni General-Vicar hatósága alatt missiókat képezett.) Az összes lakosság száma akkor három milliót tevén: az arány egy percent. Ma a katholikusok száma öt milliónál több; s az arány körülbelől 12—13%. Az egyház élén áll hét érsek, 53 püspök, 5000 lelkész; templomaik s kápolnáik száma vagy 7000; van 3000 szerzetes s 7000 apáca. —

kik legnagyobb részt iskolák, kórházak, ápoldákban s minden nemű jótékony intézetekben foglalatosak.

Szervezetük eleinte a függetlenség kimondása után a protestans egyházakéhoz hasonló volt; s az egyes államok törvényei szerint különbözött. 1784-ben Carrol, az első önálló amerikai vicarius, s 1790-ben fölszentelt első amerikai püspök, később baltimorei érsek ösztönzésére lépések tétettek a katholikus egyház állásának szövetségi törvény által leendő, egész Amerikára kiterjedő rendezésére. A párisi nuntius e részben Franklin közbenjárását kérte ki; és ez az ügyet kezdeményezte is. Azonban a congressus kijelenté, hogy vallási kérdések illetőségén kivül fekszenek; és a pápa intézkedhetik tetszése szerint. A kath. egyház külön szervezetének kifejlődése ezzel vette kezdetét. És most már az eredeti községi szervezettől eltérőleg, az egyházi tanács öt tagból áll: elnöke ex officio a püspök, alelnöke a vicarius, harmadik tagja a község lelkésze; és ezek választanak még két laicus tagot. A new-yorki állam 1863-ban, több más állam később, a legtöbb hallgatólag helybenhagyá e szervezetet; mely a katholikus egyház alapelveinek megfelel.

Azonban az Unió, valamint az egyes államok törvényei, nem ismernek egyetemes, hanem csak helybeli községi egyházakat; és ezeknek tulajdonjogát. A püspökségek tulajdona, fekvő jószágai tehát nem irathatnak be a telekkönyvekbe, csak mint személyi tulajdon. A gyakorlat tehát az, hogy azok mindenkor az illető érsek vagy püspök nevére iratnak, ki egyuttal reversalist ád az egyháztanácsnak, illetőleg azokról halála esetére engedményt állit ki, melyben a név helye üresen marad; s a megtörtént kinevezés után kitöltetik.

A katholikus egyház ingó és ingatlan javainak értéke kétségtelenül nagy; a vásárlásuk idejében igen olcsó és nagy terjedelmű földbirtokának értéke magasra emelkedett, s nőttön nő. De az, mit leginkább ellenségei állitanak, hogy ezer millió dollárra menne, célzatos túlzás. Hivatalosoknak tekinthető adatok szerint valamennyi felekezet összes vagyonának értéke tenne ezer milliót.

Katholikusok minden államban lelhetők; de aránylag számosabban vannak az újabb időben betelepitett nyugati államokban; kivéve az irlandiakat, kik a keletéjszaki államokban, s nagy városokban tömegesen laknak: pl. New-Yorkban 250 sőt 400 ezerre teszik számukat.

A három legkiválóbb nyugati városban Cincinnaty, Chicago, de főleg Saint-Louisban, az »Amerikai Rómá«-ban nem csak nagy számuk és templomaik, hanem nagyszerű kathedralison (St. Peters Cathedral) kivűl több szép templomuk, nagy papnöveldéjök, virágzó akademiájok, tanodáik, (Catedral School, German catholic Institute, St.-Xaviers College, ez utóbbi Jezsuiták vezetése alatt, nagyszerű épület) stb. vannak.

St.-Louis versenyez New-Yorkkal a katholikus közintézetek, tanodák, s templomok számát, s gazdag dotatióját illetőleg. Ezek közül kiemelendő a jezsuiták által 1829-ben alapitott »St. Louis University« — összekötve igen értékes Museummal, természet-, vegy- és műtani fölszereléssel; 25 ezer kötetnyi, sok érdekest és unicumot tartalmazó könyvtárral; ezen egyetem philosophiai s jogi tanfolyam mellett orvosi facultással is bir. Továbbá a 340—400 tanuló által látogatott College of Cristian Brothers, ugyancsak ezen »keresztény testvérek« vezetése alatt még hét iskola 2137 tanulóval; tizenkilenc plébániai elemi iskola vagy 7000 tanulóval. Vannak a

Szent-Szivről nevezett Sacred Heart Convent and Academie, Visitation-Ursuline-Sisters of St.-Joseph-Conventek női iskolákkal, s a St.-Vincent ladies school, magasabb nőtanoda. A Convent of the little sisters of the poor hetven elaggott szegény menháza; süket-némák, árvák, vakok számos intézetei, és kórodák — egyházi rendek vagy apácák kezelése alatt. A Conferences of St.-Vincent de Paul, kik a szegényeket s betegeket házról házra járva fölkeresik — ezer tagnál többet számlálnak.

A mily jótékony és nagyszerű e működés, oly annyira szemet szúr az nem annyira az amerikaiaknál, kik a vallások jogegyenlőségébe beleélték magukat, s kivéve a gyülölt mormonokat, minden, még a legkülöncebb új sekták irányában is eléggé türelmesek : — mint inkább az Európából nem rég bejött, és az európai surlódások emlékeivel, s európai liberalismus féltékenységével saturált körökben, főleg a német zsidóknál. Azon tény, hogy a katholikus egyház nagy vagyonával, s az imént emlitett jótékony működésével, sok ezer emberre gyakorol befolyást, sokat tart clienteläja alatt; és közvetve a választásoknál is hatalmat gyakorol; azon tény, hogy az irlandiak egyhangúlag papjaik utasitása szerint szavaznak; s igy oly helyeken, hol tömegesen laknak, mint New-Yorkban, a választásoknál döntenek; a miért is minden párt törekszik vezéreikkel jó lábon lenni : ezen tény kezd kortes-beszédek, s hirlapi izgatás gyakori ürügyéül szolgálni, — a pillanatnyi pártérdek szerint. Mindazonáltal tény az, hogy a szabad Amerika államhatalma, és a teljesen szabad s önálló katholikus egyház közt még eddig semminemű összeütközés nem történt. De arról, hogy a féltékenység nem fogja-e azon viszályokat fölidézni, mik eddig csak rémképek, jót nem állhatni. Ilyen gyanura jogosit többi

között az is, hogy az új elnökjelölt Hayes, elnöki programmjában különös súlyt helyez arra, hogy az iskola teljesen kivétessék a felekezetek befolyása alól; s a volt elnök Grant a Congressushoz 1875. dec. 7-én intézett »Üzenetében« szintén követendő célúl jelöli ki, hogy az iskolát felekezetnélkülivé kell tenni; s az egyházak javait megadóztatni; ». . ennélfogva,« igy szól Grant a t. k. — szövetségi alkotmányunk oly módositványát ajánlom, mely által minden állam köteleztessék szabad iskolákat mindennemű, szinű, és vallású gyermekek számára állitani föl, de azokban vallási ugy, mint vallás-ellenes oktatást eltiltatni; az iskolai alapot s iskolai adót e szabad államiskolákra forditani; s meg nem engedni, hogy felekezeti iskolák akár közvetett, akár közvetlen állami vagy községi segélyben részesittessenek.«

»Nagy szerencsétlenség köztársaságunkra — ugymond tovább — az egyházi vagyon fölszaporodása; mely ha meg nem akadályoztatik, a XIX. század végén nagy veszélyeket hozand respublicánkra. Ezen egyházvagyon 1850-ben 85 millió dollárt tőn; 1860-ig megkettőztetett; 1875-ben ezer millióra emelkedett, 1900-ig bizonyosan 3 ezer millióra fog rugni. E roppant vagyon a kormány védelme alatt áll, s az állam minden jótékonyságát élvezi: és semmivel sem járul az állam terheihez s kötelességeihez. A miért is sürgetőleg ajánlom minden vagyonnak, — legyen az egyházi, vagy más testületek tulajdona — egyenlő megadóztatásáról szóló törvények hozatalát.«

Ugy látszik tehát, hogy a tanügy alkalmából az állam s egyház közti viszony Amerikában is a közel jövő egyik nagy kérdésévé fog kifejlődni; habár a rúdon levő kormányférfiak pártviszonyaitól függ még, vajjon meddig fogják akarni, vagy meddig lesznek képesek e nagy kérdés meg-

oldásának kisérletét háttérbe szoritani? — mert, miként megjegyzém, a katholikus egyház már most is hatalom, melylyel a pártembereknek számolni s megalkudni kell; e viszály pedig, ha kitör, elvi viszály jellemével fog birni, s nem csak a katholikusok, hanem a többi felekezetek harca is leend az állam ellen.

Az oktatásügy összpontositására irányult törekvés még annyi sikert sem birt kivívni, hogy egy nemzeti egyetem, melynek eszméje Washingtontól kezdve máig nem egy államférfit foglalkoztatott, létre hozatott volna. Az egyetlen központi szövetségi hatóság az 1867-ben alakitott Board of Education, mely azonban minden tettleges befolyás nélküli, tulajdonkép oktatásügyi-statistikai hivatalt képez. És valósággal e tér az, hol az államok autonom rendelkezésének, mely mellett a magasabb tanulmányi ügy talán hátrányban van, de a népoktatás általában szépen terjed, csonkitását valamely egységes tanrendszer érdekében legkevésbé helyén levőnek látnók. Az államkormányzat s törvénykezés körében az egységes szövetségi szempont erősödése, s ha ugy tetszik az összpontositás kiterjesztése — oly szükségnek mutatkozik, mely normalis állami fejlődés mellett, bizonyosan érvényesülni fog. Az oktatás-ügyben a magán tevékenység s áldozatkészség, melytől Európában valami nagyot s rendszereset az általános indolentia miatt nem várhatni, valamint a községek s államok gondoskodása — Amerikában nagyszerű eredményeket mutat föl. Tanitókban nagy hiány van; és e jelenség oka a közgazdasági viszonyokban lelhető: mig kevés tanulmánynyal, s csekély míveltséggel könnyebb életpályákon is boldogulhatni: addig nem igen szánja magát csak közép tehetségű fiatal ember is több évi szolgalmas tanulmányra s önmívelésre,

nem nagyobb kilátással szeme előtt, mint azzal, hogy fárasztó folytonos munkásságot igénylő hivatal leend jutalma, mely legjobb esetben is csak igen szerény anyagi existentiát nyujt.

Ez az oka, hogy oly sok nő van alkalmazva mint tanitó. A nők pedig, a minő kiválón képesitettek apró gyermekek tanitására, s vezetésére: — oly kevessé vannak hivatva serdülő fiúk fegyelmezésére, mi a tanitás sikerének első föltétele. — Azt pedig, vajjon a magasabb tudományok elemeibe, s előzményeibe rendszeresen bevezetni olyan képességgel, kellő mélységgel s nyomatékkal birnak-e, mint a férfiak? arról ugyan még foly a vita, és igen élénken Amerikában; s arról is lehetne külön könyvet írni: ez azonban egyáltalán nem szándékom; ámbár nem tagadom, hogy azokhoz tartozom, kik tett tapasztalatok után e kérdésekre nemmel felelnek, és úgy vélekednek, hogy a magasabb tantéren a férfiak hiányát női tanitók szükség esetében is igen gyengén pótolják.

Mint intézmény egyébiránt annyiból is csak pótlék jellegével bir, mert ha a tanitónők férjhez mehetnek, rendszerint szivesen teszik, s ha akkor mindjárt nem, de ha anyákká lesznek: búcsút vesznek a tanitói pályától: ha csak férjök is nem tanitó.

Hanem a szövetségi törvényhozás tudott, hatalmának kiterjesztése nélkül is, nagyszerű lendületet adni a nemzet tanügyének. Az 1862-ben hozott törvény szerint ugyan is az Unió tulajdonának tekintett területekből összesen kilenc millió acre szenteltetett oktatási célokra oly formán, hogy minden államnak joga legyen annyiszor 30,000 acre földet követelni az Unió államjavaiból, a hány képviselőt küld a congressusba. Ezen földek jövedelme bizonyos szabályok szerint, tanintézetek alapitására

s föntartására forditandó. A községi de nem felekezeti iskolák támogatása is ide értendő. Minden felekezetnek van joga iskolákat alapitani a felekezet vagyonából, vagy tagjainak önkénytes adakozásából: de ezeket sem állami sem községi subventióban nem szabad részesiteni: míg viszont az állami s községi iskolákból, mint másutt mondám, a vallásoktatás általán ki van zárva.

Az állam és egyház közötti összeütközéseknek Európában, vagy is az állam és egyház hatalma érintkezéseinek egyik momentumát a házassági ügy képezi: ez azonban Amerikában nem igy van.

A házasságot az állam csak polgári szerződés szempontjából veszi figyelembe. Házasságot köthetni a békebirák, a városok polgármesterei, s általán helyi hatóság előtt. A felek mehetnek bármely felekezetű paphoz is, kinek bizonyitványa szintén teljes jogerőre emeli a házasságot. De viszont minden lelkész jogában áll a házasság megkötését, vagy áldását megtagadni, ha az ő vallása szerinti bármely akadályt vél ellene fönforogni: az államtörvények ebbe nem avatkoznak.

Mindazonáltal a nagy többség templomokban esketi magát.

Amerika egyik érdekes különlegessége: számtalan sectái; melyek a föltétlen vallás-szabadságból erednek, mely a dicséretes kölcsönös türelmet szüli; de más részről mindenkinek hitében való ingadozását, a hitnek általános gyengeségét eredményezi. Sokakra nézve közönyös: melyik templomba megy. Hires predicatorhoz tolongnak a más valláshoz tartozók is. Hires predicator »divatba« hoz egy templomot. Az ilyen »fashionable church« ülőhelyei, melyek újév napján a templomban tartott nyilvá-

nos árverés útján adatnak bérbe, igen drágán kelnek. New-Yorkban s más gazdag városokban 50—200—600 dollár is fizettetik egy »divatos« templom első rangú zártszékéért; van olyan templom, melynek a »pewrent« (székek jövedelme) 2—300,000 dollárt hoz be; s egy divatos szónok, mint most Mr. Beecher New-Yorkban, 30—40 ezer dollár évi fizetést kap.

Minden szélsőséget látjuk a sekták által képviselve: A soknejű mormon ellenében áll a shaker, ki a nemi házas életet bűn gyanánt kárhoztatja. Nincs oly badarság, mely apostolra, nincs oly apostol, ki hivőkre ne találna.

A vallásosság külsőleg erős, habár a hit gyenge. Nincs oly nagy gyülés, vagy állami ünnepély, mely — néha több — egyházi szónoklattal ne inauguráltatnék. És ámbár az államnak nincs joga vallási kérdéseket tárgyalni is: Éjszak-Carolina képviselőházából 1875-ben kizáratott Mr. Thorne, mert irataiban atheisticus nézeteket vallott! Az egész amerikai társas élet egyébiránt jellemző és átható álszenteskedés s hypokritaság annál föltünőbb az európai ember szemében, mert kiterjed a férfiakra is; a nélkül, hogy emelné a valódi erkölcsiséget.

VI. FEJEZET.

A nőkről.

Szépek-e az amerikai nők? ezt kérdik tőlem férfiak és asszonyok, leányok és agglegények.

Igenis, szépek. De nem kell azt képzelni, hogy az angolokhoz hasonlitanak. Arcuk tojásdad; vonásaik

finomak; gyengéden lekonyult orr; keskenyajku középnagysága száj; barna vagy kék, de eleven szem; fekete vagy gesztenye színű, ritkábban szőke, rendesen dús hajzat; eszes arckifejezés: ez az átlagos typus. Karcsú, középtermetüek; mozdulataik könnyűk; járásuk inkább a szarvasé, mint őzé; több az elhatározottság és bátorság föllépésökben, kevesebb a kecs. Modoruk fesztelenségében van valami férfias, ámbár testalkatuk gyenge; arcszínük gyakran beteges. Mig az angol hajadon testi erejét az egészséges sport és gymnastika minden neme fokozza: addig az amerikai inkább szobai nevelésben részesül, s kevés kivétellel — testi tétlenségben nő föl. Hamar is elvirágzik; ritka az olyan középkorú nő, kinek éveit friss egészség elhazudná. Maguk is megtesznek mindent, hogy a kor rombolását siettessék. Nagyon elterjedt szokás: arsenicumot szedni be, hogy arcbőrük halvány s finom legyen; belladonnát, hogy szemeik fényesebben ragyogjanak; nem tudják, hogy ezzel magukat megmérgezik; egyéb bűnt is követnek el életök ellen, miről alább lesz szó. Sehol sem látni annyi fiatal vénasszonyt, szép vonásokkal, sovány testtel, fonnyadt, sárga arcbőrrel, átlátszón vékony fülekkel, de lázasan csillogó szemekkel. — A ki nem gyenge, affectálja a gyengeséget; minduntalan orra alá tart erősitő vagy idegingerlő szerekkel telt üvegcséket; sokan ezt a ladylike viselethez tartozónak vélik.

Nagyon el van terjedve a nők tudákos nevelése. Tanulnak görögül, algebrát, az exact tudományokat: a gyógyászattant, de ezt kellő előismeretek nélkül; mind a mellett alapos tudomány csak ritka köztük; és ámbár sok az amerikai izlésnek eleget tevő irónő, és ezek rettentő szaporák, de vajmi kevés áll világirodalmi

magaslaton; és kitünő irónők, szellemdús asszonyok nem gyakoriabbak köztük, mint hajdan. vagy mint az angol, francia, német nők közt akadtak és akadnak minden időben.

De physicai erejöket túlterhelik mégis. »A sok tanulás s szellemi erőlködés túlcsigázza; nem képesek anyákká lenni; s ha ez még félszázadig igy tart — Európából kellend nőket hozatnunk;« — ezt mondja dr. Clarke. (Lásd: »Sex in education, or a fair chance for the girls.« Boston, Osgood. 1874.)

A leánynevelés vezér elve, hogy a leányt idejekorán be kell avatni neménck titkaiba, s a családi élet természettudományába... Ezek a leányok fiatal korukban már tudnak mindent. Vajjon ez a kora ismeret megvédi-e veszélyek ellen, melyek az ártatlanságot fenyegetik: kérdés. De hogy megfosztja az ifjuságot legboldogitóbb ábrándvilágától; hogy az alig nyíló kedélyvirág himporába mérget hint, melynek gyümölcse: fanyar próza, s ridegen számitó okosság, — az az egy bizonyos.

A szokás Amerikában még korlátlanabb önállóságot, szabad mozgást ád a hölgyeknek, mintsem Angliában. Járnak-kelnek egyedül, vagy férfiak társaságában a mikor s a merre tetszik. A vagyonosabbak vendégeket hivnak s fogadnak szüleik megkérdezése nélkül; estélyeket adnak, hol a fiatalok fölügyelet nélkül mulatnak együtt; s miknek fűszere a »Flirtation« vagyis olyanoknak platonicus szerelmeskedése, a kik tudják, hogy nem lesznek vagy nem lehetnek egymáséi. — Egy barátom New-Yorkba jött Európából ajánló levéllel X. gazdag kereskedőhez. Fölkeresi X. urat lakásán, de nem leli honn sem őt, sem nejét; hanem leányuk — egy szép kisasszony — fogadja őt. Egy ideig csevegnek, azután

fölhivja a kisasszony, hogy kocsizzanak ki a centralparkba; a fiatal ember csaknem megdöbben: de engedelmeskedik. Alkonyat lőn, az ifju pár fesztelenül mulat; a hölgy inditványára szinházba mennek. Vagy tiz óra után jönnek haza, a kisasszony bemutatja az újonnan érkezett európait; a szülők nyájasan fogadják, mintha mindez a legtermészetesebb dolog volna! — Ha az amerikaiak előadásának hitelt adunk: akkor e szabadságban semmi rosz sincs; az amerikai hölgyek oly józanok s elvszilárdak; — viszont a férfiak oly tisztelettől vannak áthatva a nők iránt, hogy e szabad érintkezések teljesen ártatlanok. No természetesen, hol volna olyan szabály, mely alól kivétel ne volna? — És igy nem csoda, ha némely apró botrányok a biró elé és az ujságokba is kerülnek. Mert hiába, az angol hölgy hidegebb vérmérsékében is, de még a társadalmi illemnek beléje nevelt fogalmaiban is bir némi biztositékkal, mely e nagy szabadság veszélyeitől védi, mikkel az amerikai hölgy ritkábban bir; jó anyai nevelés a középosztályban ritka kivételt képezvén. Az elegans fürdők botránykrónikái is más következtetésekre vezetnek. A ki e tárgyról mulatva akar okulni, annak ajánlom Edgard Fawcettnek »Ellen Story« czímű kis regényét. (New-York, Hall & Sohn.)

Végre az is mutat valamit, hogy szükségesnek látszott majd minden államban szigorú törvényeket hozni a csábitók ellen; a mely törvényekkel egyébiránt sok visszaélés is történik, a mennyiben ravasz nők, s furfangos prókátorok behálózzák a vigyázatlan fiatal embert, — a ki még örüljön, ha szép összeg árán nagyobb kellemetlenségektől megszabadulhat. Sőt figyelmeztetem netán Amerikába készülő fiatal olvasóimat, hogy meleg szive által annyira se engedtesse magát

ragadtatni, hogy egy irlandi vagy néger szobaleány gyengéd szivét ostrom alá vegye: mert az ilyen Európa-szerte ártatlan tréfa sokba kerülhet.

A nők társas műveltsége s modora rendszerint egy szinvonalon áll a férfiakéval; valamivel, de nem sokkal magasabbon; ámbár a nők gyengédebb jelensége a külszint kedvezőbbé teszi. Amerikában az egy-két nemzedéken át megülepedett vagyonú családokban, mint volt alkalmam tapasztalni, az ifjuság, főleg a hölgyek nevelése is, s annak következtében társas műveltségök kifogáson fölül áll. De a népesség nagyobb része mozgó, alacsony helyzetből felküzdő tömeget képez: igen sok, s nagy befolyású a meggazdagodott neveletlen; s ezeknek családja a parasztból lett millionär átlagos jellegével bir; és végre az átalános demokrata lég hatását megérezni többé-kevésbé minden osztályon. Nem csoda — nem is túlzás, — hogy az amerikai hölgyek a mi európai fogalmaink szerint kissé férfiasan bátrak, és gyöngédtelenek. Azon bátortalan, csaknem piruló coquetteriát, mely a fiatal hölgynek oly ellenállhatlan bájt kölcsönöz, az amerikai hölgy nem ismeri. De nem is oly prude, mint a szemeit lesütő német hajadon. Ő tetszeleg, de kihivón; s midőn ezt teszi, nem akar tetszelegni látszani. Oda veti magát a pamlagra, s kis vagy nagy lábai többé-kevésbé kikandikálnak-e a szoknyák alól: reá nézve közönyösnek látszik lenni. Európai fogalom szerint ez demimonde modor: de isten ments, hogy ily gondolattal közeledj feléje; a mélyen megsértett női becsület ki fog törni ellened; s ha egy pár Yankee jelen van, bizonyos lehetsz benne, hogy mint az amerikai női erény Don Quixottjai rád fognak röffenni.

Mert a Yankee igen galant a nők iránt. Már az apa csak komornyikja fölnőtt lányainak: a többi férfi csak inasa. Dohányozni oly teremben, a hol nő csak keresztül is mehetne: fölségsértés. Ez még hagyján: hanem bagót rágni és folyvást köpködni, ebben semmi illetlenség. Kalapját le nem veszi egész nap, se otthon, se másutt: de ha nő lép be, kalapját azonnal lekapja. Ha a teli coupéba vagy omnibusba nő lép be: a Yankee — az igaz, hogy előbb másoknak integet, hogy keljenek föl, vagy szomszédját lábaszáránál huzgálja, hogy csináljon helyet: de végre maga is fölkel. Senki se hinné, ezen szokásra milyen büszke mindenikök; meg van győződve, hogy ezzel a gentlemanly viselet fogalmát teljesen kimeritette. Ellenben a nő a külhódolat e jeleitől ugy el van kapatva, hogy azt követeli is, s meg sem köszöni. Gyakran segitettem egészen tisztességesen öltözött nőt föl vagy le a kocsiból, kiadtam neki négy-öt pakétáját: rám sem nézett, azt se mondta: »I thank You.« Átalán a mint Sardoux »Oncle Sam«-ja festi az amerikai társas modort, és typusokat: — abban némi költői túlzás van ugyan, de alapjában és lényegében mind az életből vett, s a valóságnak megfelel.

E szabad nevelés, e külhódolat csalékony jelei, e fölületes tudákos értelmi nevelés, — mind a mellett a közép és alsóbb osztálybeli nőnek ki nem elégitő helyzete, a városok női proletársága, — végre egy selejtes regényirodalom, mely éretlen társadalmi reform-eszméket penget: mind ez egy nagy zajú nőemancipationalis mozgalmat eredményezett, — melynek vajmi csekély gyakorlati célja van, mely ellenkezőleg a legbohóbb túlzások által teszi magát nevetségessé.

Tagadhatlan, hogy a nőnemnek is megvannak jogsérelmei s szenvedései, miken fölvilágosodott törvény-

hozás még könnyithet. A nő többé nem rabszolga mint keleten; nincs örök kiskorúságra itélve, mint a római törvény által; örökösödési jogai nincsenek többé a középkor feudalis szempontjainak föláldozva. Európában, — sőt Amerikában is 1849 óta tetemes eltérés történt az addig dívott angol Common lawtól, és a nő egyéni birtokjoga elismertetett; a nő tulajdonáról férje beleegyezése nélkül való szabad rendelkezése vezérelvvé lőn a magánjogban: de egyrészt a zilált társadalmi viszonyok közt a férjhezmenetel ép oly nehéz, a mily nehéz az önálló megélhetés; másrészt a házasságban is nagyon kevés biztosságot talál a nő; s végre is mily kevéssé védheti a férfi brutalitása ellen a törvény! A törvény . . . melynek beleszólása a házi viszálykodásba a kék foltoknál kezdődik; a hol kék folt nincs a testen — ott, ámbár agyonkinzá lelkét, megtörte szivét egy embertelen férj . . . nincs biró, ki a női martyriumot megakadályozhatná vagy megboszulná.

Egy szerencsétlensége az amerikai nőnek — az elválás könnyüsége. Némely állam törvényei tizennégy okot számitanak föl, mik az elválást igazolják. más államokban pedig a biró nincs is törvényekhez kötve, hanem belátása szerint mondja ki a házasság felbontását. És az isméti házasság némely államban azonnal, másikban az itélet után fél, egy vagy több év mulva levén megengedve : a ki házasodni siet, oly államba költözik át, melynek törvényhozása szelidebb: előbbi nejét elhagyja gyermekeivel, vagy elveszi tőle gyermekeit. Bret Harte regényeiben megható képeit ecseteli az ily szerencsétlen nőknek, kik egy kézről a másikra kerülnek, sehol biztos tüzhelyt nem találnak, s gyermekeiket sem képesek el- és megtartani. Természetesen

megforditva sok nő is akad, a ki könnyedén elhagyja férjét s gyermekeit, s megy máshoz s harmadikhoz; s ezen alakokat Bret Harte regényeiben találjuk híven lefestve. (The husbands of Mrs. Skaggs.) Helyesen jegyzi meg Jannot : »Mit nyer a nő azzal, hogy vasuti waggonokban s más közhelyeken látszólagos s negélyezett tiszteletben részesittetik? Mit használ leánykori szabadsága, ha majdan férje könnyű szerrel lerázhatja iránta levő kötelességeit?« s túl adhat rajta, ha megunta?

De mint mondám, az emancipationalis mozgalom nem ilyen eszmék s törekvések körében mozog. A nők közhelyeken, meetingeken, clubbokban szónoklatokat tartanak a nők politikai jogairól; a férfiakkal a közhivatalokban egyenlő osztozkodást sürgetnek; mások ezen is túl mennek, s azon érv alapján, hogy a nő finomabban organisált s élesebb elméjü a férfinál: fölsőbbséget követelnek mindenben; azután jönnek a szerelem szabadságát követelők s hasonló dőreségek apostolnői.

És találkoznak excentricus irók is, kik ezen eszméket terjesztik, sőt egyes törvényhozások is foglalkoznak velök. Igy Wyoming területe képviselő választási joggal ruházta föl őket; ezt tevé 1874-ben Jova állam is, sőt Massachusetsben — a legsolidabb régi államok egyike — csak az elnök döntő szavazata buktatta meg a képviselőházban tett hasonló inditványt.

Azt kérdi ezek után az olvasó: vajjon, milyen tehát a családi élet? minő az anya?

Általán elismert tény, hogy még e század elején a családi erkölcsök szigorúsága, patriarchalis élet, a nő és anya tisztelete — mely ma merő külformasággá fajult — általános volt; válóperek — a családi boldogságnak ezen statistikai kimutatásai — alig fordultak elő,

sőt némely államban még biróság sem létezett, mely elé utaltattak volna.

Ma mindennap minden hirlapban olvashatók válóperek nyilvános tárgyalásai, a legapróbb, legbotrányosabb részletekig. Connecticutban nyolcz házasságra esik egy válópör, Rhode Islandban tizennégyre, a nyugati államokban húszra. Minden lapban hirdetik magukat specialis ügyvédek, kiknek szakmáját »válópörök« képezik, s kik eldicsekszenek, hány válópört vittek szerencsésen keresztül! — Általán, ki amerikai lapokat olvas, rettentő fogalmat kap a házas élet botrányairól, melyek közt nem ritka a mérgezések gyanúja, mely annál könynyebben talál hitelre, mert méreganyagok szabadon árultatnak; a halottkémlet hiányosságát s a tisztviselők megvesztegetését pedig mint lehetőséget föltenni, mind azok után, a miket Amerikáról tudunk: szintén meg lesz engedve.

A családi élet ziláltsága a társadalom ziláltságának következménye. Sok a nomád existentia, sok család folyton vándorol; pár évig éjszakon, megint néhány hónapig délen, majd végül valamely nyugati államban keresi szerencséjét. Ily helyzetben sok gyermek — nagy teher. Ezer más család pedig a külön háztartás költségeit nem birván (a cselédek fizetése magas, követeléseik nagyok) boardinghouseban telepedik le, hol lakást, szolgálatot, élelmezést jutányos s szabott árakon kaphatni, s hol a nők s ifju lányaik egész nap semmi dolguk sem levén, fauteuillekben heverve, vagy öltözködéssel s utcai sétákkal töltik tétlenül az időt; s igy élnek évekig más családokkal egy fedél alatt, egy asztalnál, közös »salon«-ban s állandó érintkezésben. Hogy ez a családi élet bensőségét lehetlenné teszi, az ifjuságra nagy veszélyek-

kel van összekötve — képzelhető, de mindennapi tapasztalás is bizonyitja.

Hivatalos adatok szerint a házasságok és gyermekszülések száma kevesbül.

Anyává lenni nem »fashionable«. De meg egy nagy dolgokra termett, a férfiakkal egyenjogú, tudós nőnek méltósága alatt is áll szülni, s gyermekek ápolásával bibelődni. Ennélfogva — mint Dixon mondja; »házasság elleni társulatok, szabad-szerelmi egyletek, anyaságellenes clubbok — rendes jelenségek.« (New-America).

A gyermekektől való félelem, s »a két gyermekrendszer« oly általános, hogy már az ara kiköti vőlegényétől, hogy kettőnél több ne legyen; (mily szűzi szemérem egy — arától!) nevét mondták nekem Ph-ban egy hölgynek! ki ötszázezer dollár örököse, s azon föltétellel ment férjhez, hogy gyermeke ne legyen. — A gyermek-iszony nem retteg vissza a bűntől sem. A lapokban állandó rovat az orvosok s főleg orvosnők körülbelől ily tartalmu hirdetései: »A mely nők gyermekeket óhajtanak kapni, vagy ellenkezőleg a kik nem kivánnak gyermeket: forduljanak N. N. gyakorlott orvoshoz; teljes titoktartás biztos.« Ez a legfényesebb üzlet. New-York legelegansabb utcájában ily orvosnőnek van fényes palotája. Egész szomszédsága folyamodott a rendőrséghez ez asszony lakásának eltávolitása végett, mert üzlete nyilvános botrány, egész nap egymást érik háza előtt az equipagek; s nyilt titok, hogy ott mi történik. De nem birnak semmit kivinni a nő ellen, mert a legbefolyásosabb családok, kiknek titkaiba avatott, pártfogolják.

Én nem hittem, mit Dixon, s más irók műveiben e tárgyról olvastam, mig Amerikában ezeknek igazságáról

meg nem győződtem; mert hisz ezek mind hivatalosan constatált dolgok. Egy kitünő orvos munkájában (On criminal abortion by H. L. B. Philadelphia 1874) ezeket olvashatni: »Pirulunk elgondolván, hogy ezen országban, falvainkban, magában e városban, hol föltevésünk szerint a keresztény vallás, a tudomány, az erkölcsiség oly nagy befolyást gyakorolnak... még is találkoznak férfiak és nők, kik lelkiismeretöket s kezeiket ártatlan, még meg sem született gyermekek vérébe mártják! Az erkölcsi érzék oly mélyre sülyedt, és a tudatlanság az illetők közt oly nagy, hogy nem csak nem vonakodnak, hanem örömmel készek e bűnt elkövetni. A férjezett nők is ezen véglethez folyamodnak, hogy a családi zavar s pénzköltekezés elől szabaduljanak. Ez aljasság nem csak az alsó osztályokban honos; hanem a jól nevelt magasabb osztályokban is dívik; és oly különben kifogáson fölül álló, nők által is gyakoroltatik, kik már meglevő gyermekeik iránt szeretetteljes anyák.« Számos nő kora elvénülésének, s physikai elsatnyulásuknak, sok halálesetnek is oka itt keresendő.

New-York állam egészségügyi bizottságának 1870. évi jelentésében olvasható, hogy New-York városában az arány eredeti amerikaiak és idegenek közt ugy áll mint $55^1/_2$: $44^1/_2$-hez százanként. Elhal pedig száztól 64 amerikai, 36 idegen. Ugyanazon évben 14,524 született gyermekből 2553 amerikaiaktól, 2298 amerikaiaktól s idegenektől vegyest, de 9282 idegenektől származott. Rhode Islandban 100 amerikaira esik évenkint két ujdonszülött: ellenben 100 idegenre hat.

Ezek után már meg nem lepő azon tény, hogy a tulajdonképi amerikai faj nem szaporodik, hanem fogy: s hogy Amerika népessége e szerint már csak a nem

amerikai településtek és a bevándorlás által szaporodik; és nem is nagyon merész Dixon azon állitása, hogy az anglo-amerikai faj ki fog veszni.

VII. FEJEZET.

Nevelés. Társas míveltség. Egyenlőség. A művészetek.

Nevelés, education, Erziehung: — ez a kitétel az amerikai szótárban nem található. Fogalma nem létezik. Minden társadalmilag megüllepedett nemzetnél kifejlődik egyéb tulajdonainak megfelelő saját társas életi codex, bizonyos conventionalis szokások, s érintkezési modor, melyben a gyermek öntudatlanul nő föl, melyet észrevétlenül sajátit el; s mely az egész társadalmat áthatja; s azért nemzeti nevelésnek mondható.

Ez annyira hiányoz az amerikai népnél, hogy saját iróik vitatkoznak a fölött is: vajjon van-e általán amerikai nemzeti jellem? És ezt eléggé megmagyarázza azon körülmény: hogy a csekély számú tulajdonképi anglo-amerikai nép-elemre ráoltatott egy sokkal számosabb vegyes eredetű nép-elem, mintsem, hogy az ezt assimilálni képes lett volna. A lakosság száz év alatt három millióról 40 millióra szaporodott; de legcsekélyebb részben az eredetinek sokasodása által, hanem túlnyomólag folytonos tömeges és mai napig tartó bevándorlás által, melyben a világ minden nemzete vett részt.

Az igaz, hogy az anglo-amerikai jelleg, mint legerősebb, lassankint rátapad a többiekre; valamint az

angol nyelv is rájuk ragad; és bizonyos külsőségek is hamar elsajátittatnak, legalább a városi elemek által; de ezek mindössze csak »shablont« képeznek, mely szerint mindenki mozog, a nélkül hogy benseje átalakulna; s e shablon olyforma mint a katonai »réglement«, melyet az illető, mig a sorban van, híven követ: de azon kivül egyéniségét illetetlenül tartja meg. De nemzeti érzület és gondolkozás, nemzeti jellem, — s ennek kiindulási pontja: nemzeti nevelés nem létezik. Az irlandi, a német, a hollandi, a néger, (!) s az anglo-amerikai még egymástól egészben s apró részletekben különböző néptömbek. »Mixture« — ugymond Colonel Anderson — »remains a mixture and cannot combine in a living whole;« — keverék — keverék marad; s nem olvadhat össze élő egészszé. (Calacxy 1876. june.)

A nemzeti nevelés keretében azonban tág tere van különböző családi, igazi nevén: anyai nevelésnek, mely ismét osztályok szerint különböző; s többé-kevésbé egyéni szinezetet ad. Nem szerencse, ha valakit egyéni nevelése magasan túl emel az átlagos nemzeti nevelés szinvonalán. Minél idegenebb a közérzület irányában: annál kellemetlenebb lesz állása a polgári életben. Meg is lelhető minden országban a törekvés az ebbeli összhangot megtartani, vagy — legalább szinlelni.

De ezen családi s anyai nevelés szinvonala mily alantias: képzelhetni arról, mit a nők míveltségi s erkölcsi állapotáról tudunk; képzelhetni továbbá, megfontolván: hány ezer család él nomád életet, és hogy a bevándorló tömegek sem hoznak sok míveltséget magukkal, hanem legjobb esetben is »nyers« erőt; és végre, hogy az amerikai nép nagyban és egészben anyagi lételének megállapitását tekinti főcéljának, — s mívelődési s tu-

dományos iránya, melyen tagadhatlanul csodás magaslatot ért el, egyoldalún realistikus; mit John Stuart Mill találón fejezett ki, mondván: »The life of the whole of the one sex is devoted to dollar hunting, and of the other to breeding dollar hunters.« (Az egyik nem egész életét a dollárhajhászatnak szenteli; a másik nem: dollárhajhászok nevelésének.) Nem én vagyok az első — ugymond más angol iró — »kit e köztársaságok culturájának némi plebejus, durva anyagisága, s prózai józansága megdöbbent.«

Az amerikainak minden mozdulata olyan, mint a ki falakat dönt le, s embereket gázol el, csakhogy célhoz jusson; és e cél: vagyon-szerzés. Ő mindig siet; neki soha sincs ideje észrevenni embertársát; eszmélni annak jogaira; vagy illemre. Különösen jellemző a fiatalság; a 12—17 év közötti fiuk; ezen borjúkorban legkevésbé szeretetre méltók másutt is; de a legvásottabb európai fiu valóságos salon-alak ilyen yankee fiuhoz képest, otthon is, de főleg közhelyeken; hogy dulakodik, lökdös, mások lábára hág, köpköd: mulatság látni; szülei pedig észre se veszik; mert amerikai szabad nevelés tulajdonkép nem nevelés. De a megnőttek is, férfiak asszonyok sans géneje is föltünő. Életemben ötven év alatt nem nyúltak annyiszor testemhez, mint Amerikában három hónap alatt. Ha valaki eléd akar lépni, vagy melletted elmenni, vagy melléd ülni: nem szól, nem kér bocsánatot, hanem meglök; elől, hátul, válladon, hátadon, mellben, oldalt, a hogy keze ügyébe esik. Ha leteszed melléd ujságodat, vagy könyvedet: más elviszi, szó nélkül; vissza hozza, vagy nem hozza, hanem leteszi másutt. Táskádat leteszi az ülőhelyről, és zsámolynak veszi lába alá. Ha nagyon nyájas akar

lenni: óraláncodat veszi kezébe, s latolgatja. Szájából kiveszi szemed előtt a bagót, körülötted ugy köpdös, azt se tudod hova rejtsed lábadat. — De mind ebben semmi sértő szándéka. Te épen úgy bánhatsz vele, s nem fogja neheztelni.

Jobb modor — kivételes; és a hol nyomára akadsz, meg lehetsz győződve, hogy a régibb államok régibb családainak sarjadékával van dolgod, ki vagyonát nem szerzette, hanem harmadik nemzedékben örökölte. Valódi gentleman alig található — a katonatiszteken kivül. Ezeknek őszinte nyilt arcán, fesztelen mondorán látni. hogy nem függnek a nép kegyétől, a választástól, nem kell népszerűsködniök: állásuk az egyetlen, a mely az amerikai demokratia ingó fövenyén kivül áll, és rendületlen pályájuk az egyetlen, melynek nem a pénzszerzés. hanem férfi kötelesség és becsület képezi végcélját.

A minő emberi s kielégitő látmány különben az osztályok egyenlősége, mely az amerikai társadalmat jellemzi: oly nyomasztó minden míveltebb kedélyű egyénre nézve az egyenlőség oda irányulása, hogy elnyomjon minden finomabb jelenséget, minden nemesebb lendületet, s minden önálló jellemet: mert nem emeli föl a tömeget a míveltebb fölső osztályokhoz: hanem lenyomja ezeket a tömeg alacsony szinvonalára . . . Ezen irány pedig politikai intézményei következtében hatalmasodott el; mint azt másutt már kifejtettük.

Az erkölcsi s szellemi sekély szinvonalon nem csoda, ha a nép Amerikában tulajdonkép nem tisztel. nem becsül semmit és senkit, mint a vagyont, és a pénzes embert. Hogyan szerezte? nem kérdi. De van neki! Ezt becsüli. Ő sem óhajt egyebet. Ha az idegen. az utazó némileg megbecsültetni akar ismeretlenképen

is: huzzon föl és minél több drága gyürüt, óraláncot, gyémánt-inggombokat, mint az amerikai. Valamint az oláh paraszt egykor a szolgabiró háza előtt levette kalapját: oly áhitatos tisztelettel néz az amerikai polgár egy gazdag ember palotájára; s büszkén emlegeti az idegen előtt, hogy mennyi millionär lakik az ő városában; s ki hány milliót ér!

Különben az amerikai alsó osztály politikai befolyása tudatában fönhordja fejét. Ha azzal a millionärrel az utcán vagy közhelyeken találkozik, kinek palotáját pár perccel előbb bámulva nézegette — röviden üdvözli, kalapját érintve, s kezet nyujt neki; illetőleg megrázza annak kezét, melyet az el nem mulaszt oda nyujtani. Ez általános szokás. A piszkos ingben munkába menő szegény, egyenjoguság érzetében szorit kezet a bankárral, polgármesterrel, senatorral, presidenssel, akárhol találkoznak. Sok gazdag embernek nehezére esik legyőznie dölyfét; s alig várja, hogy ismét bepakoljon, s vagy fél évre Európába menekülhessen e tolakodó mob elől! Sok szegény iparos, midőn elvál a milliónärtől, kivel »shakehand«-je volt, gondolja magában; »te gazember«; a másik pedig: »te szemtelen koldus«. Egyáltalán sok ezen egyenlőségi, s szivélyességi látszatban — a komödia — sok a durva tiszteletlenség; kevés a valódi önbecsérzet, a személyes méltóság; legtöbb pedig benne a — korteskedés. Azonban azon lakáj-szerü alázatosság sem nagyon kellemes látmány, mely Európában, s főleg Németországban, és saját hazánkban is a polgári osztályok viseletét — a született aristokratia vagy magas Beamterthum irányában még máig is jellemzi. Különösen pedig nem ártana ha a magyar aristokrata családok 16—20 éves csemetéi nehány hónapi, sőt évi körútra küldetnének Amerikába, de nem nagyon sok pénzzel . . hogy ezen

demokratikus érintkezésekből megtanulják, hogy nem a bárói és grófi cím, hanem a kiváló míveltség ád címet arra, hogy a társaság különös megbecsüléssel kitüntessen . . Mert bármi nyers modor uralkodik általán az amerikai társas s köz érintkezésekben; még is tapasztaltam, hogy ha a tisztességesebb osztályokban észreveszik valakinek magasabb míveltségi állását: igyekeznek irányában tiszteletöket is tanusitni.

Mindazonáltal e külsőleges demokratismus alatt erős aristokratiai hajlamok is rejlenek; melyek néha igen grottesk alakban nyilvánulnak. Azon családok, melyek eredetileg az első telepitőkhöz tartoznak, s magas angol aristokratia sarjait képezték, és mindaddig békében és hadban vezérszerepet játszottak, mig a demokrata áradat el nem temette, de vagyonukat generatiókon át megőrzék; azon családok, kiknek fejei a függetlenségi harc hősei között neveztetnek; de újabb családok is, kiknek vagyona már két-három nemzedék örökségét képezi, s gyermekei ennélfogva finomabb nevelésben részesültek, a kik jobb társaságban mozognak: megannyi címtelen, de tettleges aristokratiai fokozatot képviselnek, kik utcán, s közhelyeken hódolnak ugyan az egyenlőségnek; de kerülik a politikai pályát, s teljesen visszavonulnak a közügyektől; mert vagy büszkébbek, semhogy a nép kegyét hajhászszák; vagy gyengédebb becsületérzéssel birnak, semhogy magukat naponkint az ellenpárt lapjaiban csalóknak, tolvajoknak címeztessék, s a gyakran legaljasabb rágalmaknak kitegyék, mire bizton számithatnak, mihelyt becsvágyukat a politikai pályán akarják érvényesiteni: ezek külsőleg hódolnak ugyan az egyenlőséggel Amerikában együttjáró nyers modornak: de házuk küszöbén belől aristokratikus önérzettel zárkóznak el minden

plebejus érintkezés elől; és csak kevés rokon elemmel társalognak.

Ez természetes, és érthető; nevetségesek csak a parvenuek, a fölkaponcok aristokratiai velleitásai.

New-Yorkban szemembe tünt egy utcai bolt fölirata »Heraldic Office«. Heraldikai iroda. Naivságomban azt hittem, hogy egy tudományos heraldikai intézet irodája. Azután tudtam meg, hogy ez tulajdonkép oly üzlet, hol családi leszármazási táblák, családfák és címerek rendelhetők meg. Ki által? Az által a kinek tetszik. Az alkotmány szerint a törvényhozás sincs jogositva nemesi címeket vagy címereket osztogatni; nem is történik: bárói vagy grófi címeket társalgásban csak az idegeneknek adják meg. Azonban nem vetnék meg, ha használni lehetne; — mert azon hiúság alól, mely az embert ösztönzi hasonmásai közül valamiképen kiválni — az amerikai demokrata sincs kivéve. Az a napszámosból, hordárból, kocsmárosból, csizmatisztóból lett millionär, ki saját equipage-án jár, nem elégszik meg egyszerű hintójával, hanem szeretne annak ajtaján, valamint látogató jegyén is valami címert látni. Ha ambitiója nagyobb, akkor vágyai oda irányulnak, hogy családját azon régi kétségtelenül nemes eredetű angol családokkal hozza vérbeli összeköttetésbe, kik az első települőkkel jöttek be, vagy legalább a kiknek valamely sarja már a szabadság-háború történetében emlegettetik. Elmegy tehát a heraldic Officebe.

»Uraim! én címert akarok magamnak festetni! Készitsenek nekem nehány rajzot választásra. Az én nevem Myer; azt hiszem, volt egykor valami hires Myer, tábornok vagy governor, önöknek kell .azt tudni. Én annak unokája vagyok; és ezt szeretném kimutatni.«

»All right« — úgymond a kereskedő; »ha az úr csak egyszerű nemesi címert óhajt: annak színezett rajza 100 dollár. Hanem ha ön az »illustrious« Myerrel akarja összekötni családfáját, ez sok tanulmányt föltételez; de jót állunk róla, hogy sikerülni fog: hanem ennek az ára 600 dollár.«

»Ezt akarom, igen is Hatszáz dollár Jonathan Myernek nem pénz.« Pár hét mulva Mr. Myernek pompásan színezett címere van kocsiajtaján; egy buffalo feje, melyet egy soha nem létezett ős Myer szarvánál fog, tetején három vagy öt, vagy akár 10 cifra agancsú korona. Ezt akárki megteheti ha pénze van s öröme telik benne; nem is ütközik meg rajta senki.

Az osztályok egyenlőségét szembetűnővé teszi Amerikában az, hogy a szegényebb osztályok, munkások és napszámosok is láthatólag törekszenek tiszta sőt tisztességes ruhában járni. Ha munkaközben föltűrt ingujjakkal, vagy szennyes blouseban látjuk is: szünet után, mikor ebédre megy, leveti azt, s tisztességesen öltözik, mert ő minden társaságban egyenjogú, s mint olyan is akar megjelenni. Ez a társadalmi egyenlőség egyik üdvös következménye. Meg kell vallanom, hogy európai városokban, minél inkább közeledünk kelet felé, és szembetünőleg Budapesten már a közép sorsúak is ritkán tünnek ki tisztaság által, és az egyheti ing-viselés még uralkodó elvül látszik divatozni; de az alsó osztályúak épenséggel szennyesek, s rongyokba burkolttak: s tapasztalásból mondhatom, hogy ennek fő oka az, mert a mi népünk szerzeménye javát eleszi és eliszsza: mig a német, francia, olasz, amerikai oly súlyt helyez küljelenségére, hogy ennek kedvéért az étel-italból sokat megvon magától. Párisban, Bécsben, Berlinben, Amerika

bármely nagyobb városában a legfinyásabb ember is beülhet a tramway-kocsiba, vagy omnibusba, s ritkán fog találni olyan egyénre, kinek szomszédságától saját tisztaságát féltenie kellene. Budapesten az ellenkező képezi a kivételes esetet.

Másik tényezője annak, hogy az egyenlőség Amerikában a közhelyeken oly szembetünőn nyilvánul, ott rejlik, hogy a népoktatás általános, s a legszegényebb osztályok is részesülnek benne, mert ingyenes és kötelező; s népiskolák a legcsekélyebb községekben is találhatók. Itt ugyan irni, olvasni, számolni megtanul mindenki; a vallásoktatásról pedig az illető felekezetek buzgón gondoskodnak, missiók, szentbeszédek, bibliaosztogatások s a t. által. A nép nagy tömege tehát az oktatásnak egyenlő szinvonalán áll. Az igaz, hogy e szinvonal nem magas; és a tudományos kiképzés aránylag csekély számra terjed ki. A vagyonosabb közép osztály fiai is legfölebb 14—15 éves korukig járnak iskolába: aztán nem fér már bőrébe: önálló akar lenni; üzletbe megy mint tanonc, vagy maga vállalkozik a mire képes; azután elmerül a businessben s többé nem tanul. A szellemi kiképzés, magasabb míveltség, tudomány nagyon kis körre szoritkozik.

A szellemi fényüzés: a szépmüvészetek ápolása még nagyon kezdetleges. A szinmüvészet nagyrészt Európa nyomaiban jár; a drámában Shakespeare az uralkodó; s a hazai szinmüvészek törekednek hőseit illőleg képviselni. Az amerikai dráma a faubourg közönség szinvonalán álló sensationalis nemü. Alig lelni egy-két városban európai újabb szinházakhoz — nagyság, müizlés, célszerü épitészet vagy elegantia tekintetében távolról is hasonlitható szinházakat. Nem is tartozik

a szinművészet a nép napi szükségei közé; legfölebb valamely vándor virtuóz s európai hirű szinész vagy énekes gyakorol erősebb vonzerőt. A nagy közönség beéri az apró szinházakkal, minstrelssekkel, s ezeknek bohózataival.

Zenéhez hiányoz az érzék, mint az angol fajnál általán. A zene-imádat Amerikában a legmulatságosabb észleletekhez tartozik. Eldoradója az már nagy hirre szert tett európai virtuózoknak, mert a concertirozás, vagy szinházi föllépés hihetetlenül megfizettetik; s a siker nem nagy erőlködésbe kerül; a kritika pedig vagy naiv, vagy megvásárolható. Az épitészet legnagyobb műveiben mik láthatók, még semmi nyoma az eredetiségnek; egy a népből, az égalyi s országviszonyokból kifejlődő stylnek. A régibb nyilvános épületekben a római vagy görög alakzat szolgai utánzása; másutt a legkülönbözőbbek egybetákolása. New-York bizarr templomai közt van egy góth templom a fifth avenuen, melynek támoszlopa egy vonalban a homlokzattal, rádől a sekrestye tornyára . . . és igy tovább.

A mi a festészetet illeti: Amerikában sok a kitünő olasz, német, hollandi, spanyol művésztől eredő kép; még sokkal több — eredetinek tartott drágán fizetett rosz copia; van sok képgyüjtemény a nagy városokban, kivált New-Yorkban és Bostonban; többnyire egyes gazdag polgárok által ajándékozott magán gyüjtemény egybeállitása: de egész Amerikában s a műszeretetéről hires Bostonban sincs máig is, egy festő iskolának alapul s tanulmányúl szolgáló, rendszeresen, nemzeti s történeti iskolák szerint beosztott képtár.

Idő kell ahhoz, mig a népszellem olyan irányt veend, mely a finomabb szellemi míveltségnek kedvez, a műér-

zéket kifejti, s a népet azon eszményi magaslatra emeli, hogy az a művészetek ápolásához ne csak dollárokkal, hanem értelemmel s itélő képességgel járulhasson.

VIII. FEJEZET.

Amerikai életmód, háztartás, cselédek, temperance.

A britt és az amerikai angol közt physikumát tekintve is nagy a különbség, melyet megközelitőleg fejez ki azoknak a képes élclapokból ismeretes typusa. John Bull közép termetű, tömör, vaskos izmu, gömbölyü, húsos képü, erőteljes, nyugodt lelket mutató, csaknem kedélyes alak, s többnyire verhenyeges szőke. Ellenben a Yankee hórihorgas, lőcslábú, sovány, hosszúdad arcú, melyet hegyes szakál még hosszabbá tesz, szűkmellű, csaknem beteges kinézésű nervosus egyéniség, s többnyire barna. Igy rajzolják őket, és egészben találón.

Az amerikaiak régi hazájokból hozott sok szokást, sok életrendi szabályt, melyek Angliában okszerüek voltak, megtartottak; ámbár Amerikában szemlátomást oktalanok. Az égaly különbségére legkevésbé sem eszmélnek. Mert Anglia borult ege alatt, nedves levegőjében, és télen-nyáron mérsékelt égalya mellett célszerű sötét színü kelmékben járni, s gyapjú-inget hordani: azt teszik Amerikában is, hol a száraz levegőben a test kigőzölgése magától is hirtelen elpárolog, tehát gyapjúingre szükség nincs, hol az égető nap hevében a sötét kelmék kétszeres hőséget fejtenek ki: ők még sem hor-

danak világos öltözéket, s a hideg fürdőket is ép oly kevéssé használják. A sok iskoláztatás dacára, az efféle elemi physikai igazságokról fogalmok sincs.

Az étkezés módját s lényegét szintén megtartották, s a mit változtattak rajta: azzal még rontottak. Az amerikai étkezés, mondhatni, az angolnak carricaturája. Magából értetődik, hogy egy ország étkezési rendjét. táplálkozása minőségét sehol sem helyes hôtelek s kocsmák után itélni meg. A hôtelek és restaurantok non plus ultrája kétségtelenül Párisban van: de mind a mellett a legfinomabb párisi restaurant konyháján minden tekintetben túl tesz egy gazdag és szakértő magánzónak házi konyhája; sőt a középosztály vagyonos házaiban is az étkezés izletessége, egészséges tápláló volta túl tesz még oly finom restauranton is. Csak kissé tovább kell Párisban időzni, hogy a hôtelek diner-ivel jóllakjék, amazokét pedig becsülni tanulja az ember.

Igy, sőt még inkább kell Amerikában is megkülönböztetni e kettőt. Annál inkább, mert New-York, Chicago. San-Francisco, s még egy-két főváros egyes hôteleit kivéve, — az étkezés egész Amerikában közhelyeken — csaknem kritikán alólii: nem az eledel anyaga miatt. mert hisz jó marha, juh, borju hús, szárnyas állat. zöldség majd mindenütt kapható: de a készités és felszolgálás elront mindent.

Képzelni kell egy hôtel-ebédlőt, hol egy—két száz ember egy időben eszik; és abban félig tunya, félig értelmetlen szerecsen pincéreket, — kettenkint 10—12 vendégre! A mint bejösz a terembe: egy szerecsen, mintha beléd szeretett volna, karjával integet, hogy az ő asztalához jer; oda tolja alád a széket; s oda kell leülnöd. akár tetszik a hely. vagy az asztalnál levő társaság.

akár nem. Az amerikai gépileg leül. Elsőben is nagy poharat tesznek eléd, tele jéggel; aztán étlapot ád kezedbe a szerecsen, s ha nincs épen dolga: bevárja mit rendelsz; ha sok a vendég, nem vár, hanem elszalad, s tiz percig nem látod. Ha tán hirtelenében levest rendeltél nála: akkor el is hozza tiz perc mulva; addig az étlapot tanulmányozod. Van rajta legalább 150—200 étel megnevezve; sült, főtt, párolt, hal, hús, huszféle főzelék, zöldség, saucek, tészták, — egész szakácskönyv. Hanem az a sok név tettleg nagyon kevésre reducálandó.. Eleinte én is oly naiv voltam, hogy választottam valami ételt, s rendeltem. De nagy hamar rájöttem, hogy azt hoz a fekete ördög, a mit akar; azaz minden vendégnek ugyanazt hozza, s hogy legcélszerűbb neki egy negyed vagy fél dollárt nyomni a kezébe: akkor hoz minden a konyhában s kamrában lelhető eledelt, mig csak meg nem parancsolod neki, hogy többet már ne hozzon.

De milyen e fölszolgálat!? Minden pincér nagy fatálcával jő a konyhából, a tálca telerakva 3—4—8 vendégnek való ételekkel; egyszerre mind le nem dobhatja, tehát csak egymásután jő egyhez-egyhez; s némelyik várhat, csak győzze türelemmel. De ha végre hozzád jön: elkezdi rakni eléd az apró csészéket, s tányérkákat tucat számra; az elsőn van egy darab roastbeef, a másikon egy darab borjuszelet, a harmadikon vese, a negyediken sült csirke, az ötödiken főtt hal, mindig ugyanazon pép forma fehér mártással, a hatodikon, hetediken, tizediken burgonya, zöldborsó, főtt paradicsom, nyers paradicsom, uborka, kukorica kása tejben, riskása: mindez már félig hidegen jő a konyhából, s miután egyszerre le nem nyelheted, teljesen kihül mig rá kerül a sor. A húsok kemények, szárazak, elsültek; a ragout és már-

tások égetőn fűszeresek; a zöldség félig nyers. Aztán hoz a szerecsen hatféle tortát, s pástétomot: miket minden ember — az angolok kivételével — tragantnak tartana; végre a gyümölcs és sajt, gyakran ez az egyedül ehető eledel.

Mindez magán házakban másként van. Amerikában mindenütt jó húsokat kapni; s készitésök magán házakban, ha nem is olyan változatos mint nálunk, többnyire egyszerüen saját nedvében sült, de ízletes. Hozzá mindig sült, főtt vagy bármiféle burgonya; zöldbab vagy borsó, nem berántva, csak lepárolva és kevés vajjal föleresztve; saláták ecet és olaj nélkül, vagy néha azzal is; egy hal, egyféle hús zöldség kiséretében, azután nehéz tészták, jeges tejhab, fagylalt, gyümölcs: ez rendesen a családi ebéd összes tartalma.

A legnagyobb esztelenség azonban az étkezés beosztásában van. Fő étkezés reggel 7—8 tájban közvetlenül a fölkelés után tartatik. Ezen reggelinél adatik a legjobb darab sült hús, roastbeef, muttonchop, birkacomb, cotelettek stb.; s a lunchnél s öt-hat órakor szokásos ebédnél, már csak szárnyas állat s efféle könnyebb hús fordul elő; a mi természetes is, mert a ki reggeli 8-kor, s délben vagy 1—2 órakor jóllakott hússal s nehéz ételekkel: az esti hatkor nem birhat oly élénk étvágygyal, hogy formaszerü ebédre volna szüksége.

Azonban a reggeli nem áll csak egy húsféléből; ahhoz járul nehány tojás, pörkölt szalonna, füstölt sonka, burgonya, vajas kenyér, tejes kása, vörös répa, nyers paradicsom, nyers uborka, kukoricamálé-forma pogácsa és élesztős kalács, mind a kettő frissen sülve, s azon forrón: ez magában képes gyomorráknak vetni meg alapját.

E kora reggelizés képtelensége ellen sokat irtak már amerikai orvosok és szellemdús tárcairók, és sok magánember is zúgolódik ellene, de nem képes magát az általános szokás, a »shablon« alól felszabaditani. A háztartást megzavarja az, hogy a cselédeknek egy órával előbb kell fölkelni, hirtelen sütni, főzni, teriteni. A reggelihez a család egybegyűl; nőknek, lányoknak gyorsan föl kell öltözni; a férfiak csak kapkodva hirtelenében falnak be mindent, eszük már a nap üzleti teendőin jár és sietnek az omnibusra; a nők alig isznak pár kanál kávét vagy theát; tulajdonkép étvágygyal senki sem eszik, a gyomor még az éjjeli álomtól bágyadt; vagyonos házakban a föltálalt ételek kétharmad része ismét kikerül a konyhába; a legszebb hús a cselédeknek marad, sőt ezek sem birják megenni s rendszerint szegényeknek osztogatják. Gondos háziasszony legalább a szép juhcombot vagy roastbeefet menti meg, s aztán az hidegen szolgáltatik föl a lunchhöz s ebédhez, mely lényegileg nem különbözik a reggelitől. Mindehhez iszik jeges tejet, jeges vizet, ritkán jó bort, gyakran napközben pálinkát.

Az amerikai tehát gyakran és sokat eszik, de roszúl táplálkozik. Nem csoda, ha sovány, ideges és gyenge. Folytonos indigestióban szenved, s folyvást magával hordja és szedi magába a morrison pilulákat s mindennemü hashajtó szereket, mig gyomrát s beleit teljesen tönkre tette. Ha az olvasztó szerek véletlenül nagyon erősen hatnak: akkor ellenmérgül szolgál a whisky.

Érdekes az uraság és cselédek közti viszonyt észlelni, az egyenlőség és demokratia ezen hazájában. Két ok van, a miért a cselédet jobban kell megbecsülnie a munkaadónak: az egyik az, hogy az alsó osztály is át

van hatva polgári egyenjogusága érzetétől; másik ok — a cseléd, főleg női cselédek hiánya, melyet már emliték. Ezeknek legnagyobb része négerek vagy irlandiak, kik még folyvást nagy számmal vándorolnak be; — végre az utolsó években nagyon elterjedtek a chinaiak, kik mint szakácsok, ruhamosók, tisztogatók, szóval minden finomabb házi munkában igen ügyesek. A néger jó kocsisnak, groomnak s félig heverő házi szolgának.

A ház asszonya keres szakácsnét: jelentkezik egy; bejő tisztességesen öltözve, kalappal fején, s kinálva vagy kinálás nélkül leül a fauteuillebe vagy pamlagra s ugy alkudozik az asszonynyal; megnézi szobáját — külön szobájának kell lenni, — megvizsgálja az ágyát, s ha meg van elégedve s beszegődik: illő tisztelettel viseltetik asszonya iránt; s talán kevésbé goromba, mint nálunk, hol, hogy igazságosak legyünk, az urnő nem ritkán vetélkedik a cseléddel gorombaságban. Fizetése egy szobaleánynak 12—18, a szakácsnénak 20—30 dollár havonkint.

A »temperance« mozgalom, a mérsékleti társulatok szintén az angol és az amerikai társasélet különlegességeihez tartoznak. A szeszes italok szabad kimérése s eltiltása vagy legalább korlátolása ügyében, — s az azoknak élvezetéről való önkéntes lemondás végett nagy társadalmi izgatás van állandó folyamban. Az angol faj furcsaságai közé, mik a különben elfajzott amerikai angolon tapadtak, tartozik az is, hogy az ivásban nem tud mértéket tartani. Százezeren megállják, hogy hosszú éveken át egy csöpp szeszt se vegyenek ajkaikra semmiféle alakban. De ezeknek fele olyan, hogy ha egyszer véletlenül egyet iszik, mint a vért szagolt vadállat, előbb nem hágy fel vele, mig teljesen meg nem részegszik. És

pedig e féktelenség nem csak az alsó vagy kevésbé mívelt középosztályt jellemzi, alóla nem ment a míveltebb egyén is. Tehát a faj sajátsága. És igy indokolni s helyeselni lehet, hogy a »temperance society«-k nem elégszenek meg azzal, hogy mérsékletet javasolnak s prédikálnak: hanem oly rendszabályokat erőszakolnak, melyek a szeszes italokat a forgalomból absolute kizárják. A mozgalom főtényezői egyes buzgó emberbarátokon kivül, főképen a papok és a nők, és miután a vasárnap szigorú ünneplése, kényszerű templomlátogatás, mindennemü mulatóhelyek s korcsmák zárva tartása, nem elég hathatós eszközök; sőt ellenkezőleg valószinű, hogy az unalomra kárhoztatott ember kétségbeesésében ivásra adja magát : a jámborok némely állam congressusánál oly törvény hozatalát szorgalmazzák, melynél fogva a bor és pálinka teljesen eltiltatnék. New-Yorkban nem rég methodista papok vezetése alatt, néhány ezer asszonyból álló processio szent zsoltárokat énekelve és esdekelve járult nem rég a congressus elé; és az ily demonstratiók gyakoriak, sőt a temperancenek vannak olyan fanatikusai is, mint Haven methodista püspök, ki fegyverre hívja a két ellenpártot, mert e nagy kérdés — a pálinkaivás vagy nemivás eldöntésétől függ Amerika, sőt a kereszténység fönnállása vagy bukása. »A mily bizonyos, hogy itt állok, úgy fog a pálinkaüveg elleni háború vérrel vívatni, s akkor fog ez országban a szabadság valósággá válni, s minden fiatal ember s ifjú asszony békében élni e hazában.« Az államhatalom azonban eddig eleget vélt tenni a vasárnap ünnepeltetése fölött őrködvén, s a részeg embereket az utcákról gondosan fölszedvén: a mi azonban nem elég. Ellenben a társadalmi téren gyakorolt nyomás, mely például ele-

gendő arra, hogy New-Yorkban is a legnagyobb mulatóhelyeken vasárnap szeszes italt mérni nem mernek, boszantja a tisztesebb osztályokat is; s a személyes szabadságot oly mérvben korlátolja, hogy azt — Amerikán kivül — sehol el nem türnék.

Szeszes italok mértékletes használata az amerikai égaly alatt, kivált sok helyen rosz levén a viz, egészségi szempontból sem föltétlenül kárhozatos. De az erőszakolás és absolut tilalmak helyett célszerűbb volna az egészségrendőri közigazgatásnak arra terjeszteni ki figyelmét, hogy a szegény nép, a velejét megzavaró, idegeit fölizgató mérges keverékek helyett — mik ma bor, sör és pálinkák neve alatt árultatnak — egészséges szeszes italokat kaphasson közhelyeken; továbbá nem arra kell kényszeriteni a népet, hogy puritán mogorvasággal legyen kénytelen átúnni az egész vasárnapot, hanem hogy ha délelőtt a templomban meghallgatta az egyházi beszédet, s lelkét egy pillanatra fölemelte a földi élet salakjából az örökkévalóság magasabb regióiba: délután legyen alkalma ártatlan szórakozást találni, zenét, szinielőadásokat, állatkerteket, oktatva mulattató látványokat; de a mi végre is fő dolog: a nép nevelése, — nem kell a csak megélhetéseért küzdő, az egyedül pénzcsinálásba merült barbarrá lesülyedni engedni, hanem kifejteni benne az élet nemesebb élvei iránti érzéket is.

IX. FEJEZET.

Az indián, a néger és a chinai kérdés.

1. Az indiánok.

A washingtoni kormány politikája az indián törzsek irányában, ha ugyan politika névre méltó, általában egyedül a megoldás lehetetlenségének tudata által dictált halasztgatás és az alkalmi »expediensek« politikájának nevezhető. A leggyávább s legszivtelenebb politika, mely Amerikának sok ártatlan vérébe s igen sok pénzébe kerül, s mely csak az utolsó indiánus kiirtásával fog véget érhetni.

Mint már föntebb érintém, a legyőzött s csekély töredékig megtizedelt törzsek oly területekről, melyeket az amerikaiak a »civilisatiónak« lefoglalni, népesiteni, mívelni indultak, többnyire kétoldalú szerződések alapján elvonultak beljebb a pusztaságba, s a még talán fehérek által nem is látott, nem ismert hegyek közé. Ezen területek demarcationalis vonalai, ugy a hogy megjelöltetnek; s az indianoknak kizárólag »reservalt területek«-nek (reservation) nyilvánittatnak, hol fehéreknek nem szabad letelepedni az ő beleegyezésük nélkül, kivéve a washingtoni kormány ügynökeit, kik közte és a reservation lakó indiánok közt a közvetitő személyt képezik, s indian-agentnek neveztetnek. Tekintet volt mindenkor arra, hogy e területek terjedelmesek legyenek, s a »buffalo« számára elegendő prairie biztositsa a vadászatot; a mennyiben pedig ez nem volna elegendő az indianok élete föntartására: a washingtoni kormány biztosit és ád

ingyen az illető törzsnek mindaddig, mig a békét fönntartja, évenkint ennyi és ennyi adag húst, rizst, bőröket, gyapot és szőr takarókat, ruhanemüeket, csizmát stb. A szerződés kivitelére s az adományok kiosztására kormánybiztosok neveztetnek ki.

Ezen szerződések mindkét oldalról a legjobb hiszemmel köttetnek. A törzsek fejei belátják, hogy nagyobb hatalommal állanak szemközt; s a néptanácsban (powvow) ki is viszik a szerződés elfogadását, s mint az ily gyülekezetekről létező hiteles feljegyzések mutatják, érveléseik helyessége s az éles elme, mely e vitáknál nyilatkozik, e vad emberek becsületére válik. Nem éreznek nagy bizalmat a »big father« a nagy apó iránt; (igy nevezik a Praesidenst), mert hisz már annyiszor csalattak meg; de be látják a kényszer-helyzetet s engednek.

De ezen »indian agents«-ek nem volnának amerikai tisztviselők, ha becsületesek volnának. Tehát nagyobb részük gaz csaló, kik vagy nem szolgáltatják ki a nyomorult népnek a nekik járó cikkeket, vagy csak a maga nemében legsilányabb minőségben. A mint is ezen urak pár év alatt rendesen roppant vagyonra tesznek szert.

A megcsalt indiánok föllázadnak, egy agenst agyon vernek, néhány fehér települőt scalpiroznak; a reservatióból kitörnek; a határszéli vidéken ölnek, rabolnak, pusztitanak. Mire a washingtoni kormány megtudja a történteket, s intézkedik, addig már sok vér folyt. Ha a kormány nem akar azonnal fegyverhez nyulni: vizsgálatot küld ki. A biztosok megjönnek, az indiánok panaszait meghallgatják; de az »agensek« által hamisan informáltatva, nem tudják mit tegyenek. Az »agensek« jobban ismervén a tért, cselszövényeikkel oda viszik a dolgot,

hogy az indiánok bizalmatlankodni kezdenek a kormány küldöttei ellen: gyülést tartanak, hogy mit tevők legyenek? Az öregebbek és tapasztaltabbak, kik tán Washingtonban is és a big fathernál voltak már, s tudják, hogy túlnyomó hatalommal állnak szemben: békés egyezkedést ajánlanak. De a fiatal »hősök«, kik a scalp és dicsőség szomjában nevekedtek föl, elragadják a tömeget s háborúra ingerlik. Követek küldetnek a szomszéd törzsek fejeihez; általános a fegyverkezés. A kormány küldöttei nem képesek többé érintkezni azokkal, kik előbb panaszaikkal a kormányhoz fordultak. A vizsgálatnak vége; az agensek nyugodtan nézhetik a háborút; az ő rablott kincseiket már senki sem veszi el tőlük.

Ez a háború nevetségesnek látszik. Azt hinnők a nehány ezer harcost kiállitani alig képes indián-törzseket sétálva tiporja el a hatalmas amerikai állam hadserege, habár béke idejében alig áll 30 ezer emberből. De nem igy van. Az itteni hadviselés rendszerint csak guerillaharc, melyben az indiánoké minden előny. Ők nagy tömegekben nem állanak helyt. Kis csapatokra oszolva, hol itt, hol ott jelennek meg: ha kis csapatra találnak, azt leölik s eltünnek. Nyomukra lelni bajos; a vidéket minden titkos lebujjaival s megmászhatlan szirtjeivel, áthághatlan mocsáraival csak ők ismerik. Az amerikai hadvezérek indiánus kémeket használnak ugyan, kik a vidéket ismerik, s talán velök ellenséges törzsek ellen megbizhatók is: de ezek legfelebb azt nyomozzák ki, merre vonultak nagyobb csapatok? hol vannak friss lónyomok; az ellenség zöme az alatt tovább állt: s számos utóőrei a hegytetőkön barangolva hiuz szemeikkel kilesik a közeledő hadsereg minden mozdulatát. Lőfegyvereik oly jók, mint az amerikaiaké; hiszen részint ajándékba

kapták az utolsó szerződés megkötésekor a nagyapától (a kölcsönös bizalom megpecsételéséül), részint pénzen veszik maguktól az amerikaiaktól. Ritka eset, hogy e kis harcban az amerikai hadsereg győzelmet vívott volna ki. Mindazonáltal nem hittem volna, hogy még ma is lehetséges oly borzasztó eset, mint a minő ez idén Amerikában létem alatt történt.

Már május közepén hire járt egész Amerikában, hogy az indiánok legvadabb és bátrabb törzse — a Sioux — harcra kelt. (»To go in the war path«.) A Pacific-vasut nyugat-éjszaki oldalán, a határszéli vidéken rémhirek keringettek a Siouxk garázdálkodásáról. Omahába érve, a várost nagy fölindulásban találtam. Nehány nap előtt jöttek ugyanis menekültek Custer-Cityből, kik azt hozták hirül, hogy három hét előtt az indiánok megtámadták e várost; leégették a város közepén állt nagy éléstárt. A 4000 lakóval biró városból senki sem mer kimozdulni; a ki negyedórányira kimerészkedik, annak lenyuzzák fejét. Rosebirdben megtámadták egy bányász házát, s az egész családot leölték. Másutt egész családokat darabokra apritottak. Az elnök fölkéretett, hogy a határszéli lakók védelmére katonai csapatokat küldjön, ez azt válaszolá, nem teheti, mert a seregek utban vannak a harctér felé. Sherman tábornok egy jelentésében pedig azt mondja: hogy sok rablást és gyilkosságot gonosztevő fehérek is követnek el — az indiánok rovására! Egyáltalán a katonai készülődés hónapokig elhuzódott; a mi az Egyesült-Államoknak békés időben csekély és laza szervezete mellett, de tekintve a harctér nagy távolságát is, megfogható. Azonban igaz, hogy rendesen nagyon nehezen határozza el magát a washingtoni kormány a harcra. Sokáig azzal is hitegették magukat az ameri-

kaiak, hogy a Siouxk nem tartanak össze; s egyes törzseik megnyerhetők lesznek: a mi csalódásnak bizonyult.

Junius közepe táján indult meg a hadjárat. Az alig ismert Black Hills, fekete hegyek közé kellett hatolni, hogy az ellenséget fészkében lepjék meg. Az amerikai hadsereg, mindössze tán ezer ember, három szakaszra oszolva indult meg más-más irányban, bizonyos időre találkozandók a Little Horn hegyen, a regényes Yellowstone folyó közelében. Az egyik szakasz Custer tábornok, a másik Terry tábornok, a harmadik Reno ezredes vezénylete alatt állt. — Mind a három szakasz találkozott indián csapatokkal, s harcolva lassan haladott a kitűzött központ felé. Custer tábornok vezetve az ismeretlen hegyszorosok között a siouxkkal ellenséges indián kémek által, hihetőleg elővigyázat hiányából oly bezárt térre jutott egész csapatával, honnan visszavonulnia nem lehetett, mig a továbbmozdulást a hegytetőkön és a sziklaszorosok nyilásainál harckészen álló siouxk lehetetlenné tették. Custer már előbbi indiai hadjáratokban kitűnt hős, talán kissé elbizakodottan járt el, s veszélytől nem tartott; azt következtethetni abból, hogy kiséretében volt bátyja, saját fia, unokaöcscse és veje; és Mr. Kellog, egy newyorki lap tudósitója. Nehéz helyzetbe jutott, s a vadak nagy előnyben voltak; az amerikai katonák a folyótól el levén vágva, a nagy hőségben egész nap tartott csatározás után égető szomjukban nem birtak enni, a sebesülteket nem lehetett ápolni. A folyóhoz egy tekervényes hegyszoros vezetett, melynek nyilásától harminc lépésnyire volt a part: de e kijáratnál is őrt álltak az indiánok; s a vizért jött bátor katonákból néhányat

meglötték, másokat megsebesitették. A harcz már egész nap folyt, másnap újra kezdődött; Custer hadcsapata előbbre hatolva oly pontra jött, hol nem volt képes szétoszolni, s a mint sürü tömbben álltak gyalogok és lovasok — ugy lövették le csaknem a védelem lehetősége nélkül egy szálig. Száznyolczvan ember veszett el itt; s Reno, ki másnap érkezett meg, (mint mondják elkésetten) s az indiánok hült helyét találta, — itt lelé a rémséges mészárlás holt tanuit, kirabolva, scalpirozva. Itt feküdt Custer, az egyetlen, kinek holtteste bántatlan maradt, közel hozzá 19 éves fia, — és családjának összes férfi tagjai, öcscse, veje, unokaöcscse; — és Mr. Kellog, mint irói buzgalmának s tudvágyának áldozata. A két másik hadcsapat pedig nem volt képes nyomába jönni a majd itt majd ott kis csapatokban fölmerülő s ismét eltünő indiánoknak, s ellenök valami sikert vívni ki.

Borzadály és düh fogta el egész Amerikát e hirek hallatára. De mire legtöbb ok lett volna: a szégyenérzetre, nem találtam sehol. Pedig nem gyalázat-e? nem az, hogy amerikai hadsereget megverni képes egy maroknyi nyomoru vad nép? hanem az: hogy egy negyven milliónyi, magát szabadnak, míveltnek hivő nemzet nem tud másként elbánni e szerencsétlen fajjal, mint azt el- és kipusztitani, azon ürügy alatt, hogy a civilisatióra képtelen?

Valóban e hadi vereség fölött nem volt észrevehető a nemzeti büszkeség legcsekélyebb megilletődése. Ki kell békülni a siouxkkal! Meg kell őket nyugtatni! ez lőn a jelszó az Atlantitól a csendes Oceánig. És azóta fél év mult; nem is hallottuk, hogy Custer megboszultatott, a siouxk megverettek, s megaláztattak volna.

Azóta már megbékéltettek — a mi nem kevéssé emelendi e vadak önhittségét; de más oldalról lehetővé teendi az eddigi »politika« folytatását, mely abban áll: egy törzset eltelepiteni, megcsalni, kétségbeejteni; és ha föllázadt: akkor más indián de ellenséges törzseket fegyverezni föl ellenök, hogy Sioux és Cheyenek Senecák és Blackfootok egymást irtsák ki.

Igaz, hogy a tudósok azzal vigasztalnak, hogy e népfaj igy is ugy is el fog pusztulni. A hol fehérekkel vegyül: az első nemzedék (a mestiz) még szerencsés vérvegyüléknek látszik; de minden további vegyülékkel elgyengül, elfajul, meddő lesz, és kivész. Az is igaz, hogy a whiskynek is van része: ez leghatósb mérge e fajnak.

En somme toute: elpusztulásra kárhoztatott faj! Vessünk rá keresztet!

2. A néger kérdés.

A rabszolgaság és az azt szabályozó és szentesitő törvények oly szenyfoltot képeztek az éjszak-amerikai szabadság zászlaján, mely azt csaknem egészen elhomályositotta. Az 1860—5-ki polgárháború örökké emlékezetes eredménye a feketék teljes fölszabaditása, s egyenjogositása. Ez ugyan nem volt eredetileg s a háború kezdetekor az éjszakkeleti államoknak célja, sőt ezek jó ideig hajlandók voltak a déliekkel valamely, az előbbiekhez hasonló compromissum alapján, békét kötni: de a déliek makacssága, a háború tartamával mindinkább növekedő vér- és pénzáldozatok szüksége végre annyira felbőszité az előbbieket, hogy a föltétlen abolitio pártja kerekedett fölül. És ez volt a szerencse; mert ha

ismét valamely compromissum jött volna létre: az csak ugy mint az előbbiek folytonos surlódásokat, s utóvégre mégis háborút idézett volna elő. Az Egyesült-Állam politikai és gazdászati érdekeinek nem kevésbé, mint a humanitásnak követelménye gyanánt előbb-utóbb végleg meg kellett oldani a kérdést; véget vetni azon dualismusnak, mely az Unio államai közt válaszfalat képezett s tarthatlan volt.

Mind a mellett a szenvedély mindenkor rosz tanácsadó levén — nagy hiba volt az, hogy a rabszolgatartó földes urak »törvényes« birtokuktól egyszerűn, minden kárpótlás nélkül megfosztattak. Ez által nem csak hogy sok ártatlan, sok özvegy és árva sujtatott, s sok család juttatott koldusbotra: hanem egy, magukra az éjszaki államokra is visszaható gazdászati zavar és válság idéztetett elő. A földbirtokos osztály egyszerre tönkre volt téve: megmaradt puszta földje, munkás kéz s instructio nélkül. Ez utóbbira nem volt sem pénze, sem hitelforrásai; — a négerek tömege pedig eleinte úgy gyönyörködött szabadságában, hogy semmi áron sem szegődött be előbbi uraihoz . . . körülbelől mint a volt jobbágyok nálunk is, másutt is tevék; sőt nagy részök szétfutott; városokba vonultak, ott dologtalanul csavarogtak, vagy tolvajlásra adták magukat, s a közbiztonságot mindenfelé veszélyeztették. Sok ezeren vesztek el inségesen. Ennek következtében a legértékesebb nyerstermékek — rizs, dohány, gyapot, cukor termelése, sok milliót behozó export megszünt. A háború folyama alatt pedig az államok és községek adósságokba merültek, a déli confoederáltak több száz millióra menő papirpénze érvénytelenné lőn; egész városok porrá égtek; bankok, biztositó intézetek, részvénytársulatok, gyárak megbuk-

tak, elpusztultak; a hajózás megszünt, a dél fővárosa, a világváros jellemével birt New-Orleans jelentéktelenné sülyedt le; a kelet-éjszaki államok gyár- és kézműiparuk legjobb piacát elveszítették.

Az Unio győzelmét nem követte nyomban kibékitő politika. Természetszerű, hogy a reconstructio s rendezés müvénél még némi bizalmatlanság, a separatisticus hajlamokkal való gyanusitás vezérelte az Unió kormányát.

Sok idegen hivatalnok hozatott be más államokból, kik természetesen nem a legsolidabb elemekhez tartozhattak, s máig is »carpet-bagger« gúnynévvel illettetnek; (szőnyeg-tarisznyások) mintegy jelzéseül annak, hogy csak egy tarisznyával jőnek be az országba, s aztán gazdagon hagyják el. Ezek mindenkép boszantják a volt urakat, s izgatják a négereket a fehérek ellen; s a gyűlölködést szítják. Azonkivül a hadseregnek is nagyobb része, mint sem azelőtt, a déli államokban van elhelyezve; nem egészen ok nélkül, ha csak a feketék s fehérek közti surlódások megakadályozására is. Végre jő a nagy adó. Nincs mit csodálni tehát, hogy a déliek hangulata az éjszakiak ellenében ma is keserüséggel telt.

Mindazonáltal az elpusztult déli államok kezdik magukat összeszedni. Az anyagi sebek gyorsabban hegednek mint az erkölcsiek. A gazdagság forrásai — az égaly és föld termékenysége nem tüntek el. A négerek egy része már dolgozik, részint mint napszámosa, részint mint »a termés felére« bérlője előbbi urainak. Ez a fődolog: mert a négert fehér telepitőkkel itt nem lehet pótolni; a fehér nem állja ki a versenyt ezen forró, nedves s egészségtelen égalj alatt oly nehéz munkában, minő a gyapot, vagy nádcukor s dohánytermelés. És a

négerek, a hol dolgoznak, boldogulnak is; mint farmerek gyarapodnak; kisebb-nagyobb földbirtokot szereznek; az értelmesebbek a városokban üzérkednek. Különben az Unio egész területén találhatók mint cselédek, komornyikok, portások, kocsisok, pincérek, teherhordók... értelmi tehetségök fokozata szerint.

Beszélnek angolúl, de sajátságos torokhangokkal és komikus ferditésekkel; szolgálatuk gépiesen betanult; — mint a kik annak, a mit tesznek, okát nem tudják. nem is keresik; értelmi fölfogásuk többnyire nagyon korlátolt; de csoda-e ez, ha meggondoljuk, hogy ez az egész nép még nehány év előtt baromi állapotban és baromnak is tartatott; kit ütöttek, vertek, mintegy istállóban tartottak; feleségét, gyermekeit soha magáénak nem tekinthette, mert ura tőle minden percben elvehette, eladhatta másnak, a piacon; — iskolába nem csak nem jártattak, hanem irni, olvasni, tanulni nem is volt szabad. Ilyen állatnak nevelt generatióban csoda. hogy ennyi értelmes ember is találkozik. Ha nehány nemzedéken át önállón saját munkásságából fog élni: rendszeres oktatásban részesülni; más emberekkel egyenjogúlag érintkezni: a faj nemesülni, koponyája fejlődni. veleje gyülni, s minden generatio megelőzőjén túl fog emelkedni.

Jelenleg azonban a fehérek s feketék közti érintkezés még az éjszakkeleti államokban is távolról sem bir az egyenjogúság jellemével. Csak is az alsó osztályok vegyülnek velök; s ámbár az egyes államokban, mint p. o. Mississippi, Louisiana, Carolina stb. a congressusban számosan ülnek, s néhol a többséget képezik; sőt a szövetségi képviselő házban s a Senatusban is van már nehány »coloured gentleman«: társas érintkezés a

vagyonosabb osztályban nem vehető észre. A déli államokban, hol számuk nagy, a gyűlölködés rendszeres, és majd mindennap hoznak az újságok utcai viaskodások, véres összeütközések és galád »lynch« eseteit, miknek nagyobb részében, meg kell vallani, a fehérek a kezdők és a bűnösök; a feketék az erőszakot szenvedők.

Nehány példa: Nem messze Cincinnatytól az állam által épitett zsilip elkészitésével megbizott vállalkozó kétszáz néger munkást fogad föl: a fehérek fölfegyverkeznek, megtámadják a negrokat; ezek megijednek s kijelentik, hogy készek elmenni; a kiegyezés megtörtént; a négerek elvonulnak; de a vállalkozó is megszökik; inkább ott hagyja vállalatát, semhogy munkásai által terrorisáltassa magát.

Hambourghban (Columbia) april 16-án reggel nehány ember a kerületi fogház tömlöctartóját fölkölti; ez kinyitja az ajtót, négy álcázott fegyveres ember revolvert szögez mellére, nehányan bemennek a tömlöcbe és onnan Tom Tarpin mulattot, ki azon vádra, hogy Lee Erwin 7 éves lánykán erőszakot követett el, ott fogva volt, elviszik magukkal. Másnap reggel a mulattot egy fára függesztve találták.

Petersburgban május 28-án utcai gyerekek s csavargók azon mulatságot csinálták maguknak, — a mely kedvenc sportja a csőcseléknek, — hogy nehány négert kegyetlenül megköveztek. Másnap reá a négerek kettesével, hármasával, állitólag verekedési szándékból botokkal fölfegyverkezve, vagy ötvenen jöttek össze az Appomatox folyó hidjánál »lázadó hangulatot mutatva«, mint a fehérek mondák. Két rendőr (fehér) fölhivására, hogy oszoljanak szét, nem engedvén: pisztolyok lövettek

rájuk, s 14 elfogatott. A birói vizsgálat teljes ártatlanságukat constatálta.

Másutt is — Floridában — Californiában — rendesen azon ürügy alatt, hogy a negrok lázadást terveznek, a fehérek a négerek lefegyverzését sürgetik; s találkozik tisztviselő, ki minden jogosultság nélkül rájok parancsol, hogy adják ki fegyvereiket. Ezek félvén, hogy ha lefegyverezve lesznek, a fehérek le fogják mészárolni: megtagadják fegyvereik kiadását. Ekkor minden tényleges ok nélkül rájuk támadnak a fehérek, s mint hajtóvadászaton — rakásra lövöldözik az ügyetlen megfélemlitett feketéket.

Egy néger egy fehér kisasszonyt megtámadott, s rajta erőszakot akart tenni, (ez a vád hat az amerikaira leglázitóbban), tömlöcbe záratott a békebiró által: a csőcselék föltöri a tömlöcöt, kihurcolja a szerencsétlen vádlottat, s agyonveri.

A brutalis lynch-justitia ilyen esetei rendszerint büntetlenek maradnak, mert a tettesek száma nagy: s a fehérekből álló hatóság és esküdtszék osztja ellenszenveit.

Mint ezen tényekből látható, a szabályszerű társas viszony, s összeolvadás fehérek és négy millió feketék közt még eddig jámbor óhajtás; — főleg a déliebb államokban; előrehaladottabb az éjszakkeletiekben, hol kivált az alsóbb osztályokban az összeházasodás nem ritka; és a mi a fehér faj fölényét mutatja a fekete fölött, — a sarjadék egy nemzedékről a másikra mind fehérebb lesz, mig a néger nyoma teljesen elvész. Láttam egy koromfekete négert lángvörös göndör hajjal: ez a természet legszeszélyesebb torzképei egyike volt.

A néger, ki olyan vagyoni helyzetben van, hogy maga izlése szerint öltözködhetik, meglehetős tarka-barka alak. A nők — köztük van, de csak nagyon kivételesen, a fél- és negyedvérüek közt ellenben több érdekes arcú s kecses magatartású is, — többnyire zsarószinű vagy kék ruhában láthatók. A gazdag négernek, minő a nagy városokban akad elég, ha equipaget tart: fő büszkesége fehér kocsist ültetni bakjára; maga mindig salon-öltözetben van, a lehető legfehérebb nyakkendőben, s a lehető legfényesebb cylinderrel; s ragyogó fénymázos cipőben. Még láthatólag gyönyörködik annak tudatában, hogy — ember.

3. A chinai kérdés.

Az Éjszak-Amerikában tartózkodó chinaiak számát 150 ezerre teszik. Ők csak tartózkodnak Amerikában; le nem települnek; jönnek dolgozni, s pénzt szerezni; szerzeményöket rendesen haza küldik, mig utóbb maguk is követik, ha csak előbb véletlenül meg nem halnak; sőt a halottnak is csontjai visszaküldetnek a mennyei birodalomba.

A bevándorlók egy része önkéntesen, s önállón jő; több-kevesebb üzleti tőkével, melylyel valami vállalatot, kereskedést, pénzváltó bankot vagy kézműipart kezdenek; nagyobb része azonban China túlnépes tartományainak kiéhezett szegényei, kik a Coolie (=Kúli) exporttal foglalkozó s gazdag chinaiakból és amerikaiakból álló consortiumok által tömegesen hozatnak be; s a San-Franciscóban létező nagy házakba elszállásoltatván — ugyancsak a társulat által helyben vagy másutt valaminő munkára beszerződtetnek. A consortiummal levő szer-

ződése szerint tartozik a Coolie szerzeményének bizonyos részét utazási költségei és egyéb előlegezett összegek lefizetéseig amannak átszolgáltatni. Az ebbeli szerződési viszony elég nyomasztó ugyan: de még sem hasonlitható azon rabszolgaságĥoz, melyre a Madagascarba szállitott cooliek galádul juttatnak; — s nem teszi lehetetlenné, hogy a szorgalmas s takarékos munkás terheit lerójja, s bizonyos évek alatt némi vagyonra is tegyen szert.

A chinai cooliek mind szaporább bevándorlását az amerikai nép nagy ellenszenvvel, a politikusok némi aggodalommal szemlélik. A munkás osztály, melynek munkabérét versenyök lenyomja, erősen gyülöli: és sok hirlap izgat ellenök. »Országunk tele van alkalmazást nem kapó iparosokkal; s minden chinai, a ki bejő, elvonja egy egész család élelmi forrását; munkásságuk s kitartó szorgalmuk minden iparágban sikert vív ki; s az amerikai a kereskedésben sem állja ki vele a versenyt.« E panaszokat hangoztatják mindenfelé, főleg Californiában, hol legtömegesebben maradnak; — s honnan számos aláirásokkal ellátott emlékirat adatott be a congressushoz, azon kérelemmel, hogy bevándorlásuk betiltassék; illetőleg a Chinával kötött u. n.: Burlingam szerződés, mely szerint a két állam polgárai kölcsönösen jogosultak a másik államban üzleti érdekből letelepedni, változtassék meg; minthogy e paritás valósággá ugy sem lőn, nem is lehet; mert mig a chinai szabadon s teljes biztossággal telepedhetik le Amerikában, az amerikai nem merészel, s tettleg nem is volna neki tanácsos a chinai birodalom belsejébe menni.

A chinaiak kiutasitását indokolók nem mulasztják el a legsúlyosabb vádakat hozni föl azoknak erkölcsisége

ellen. Azt mondják: jog és törvényről fogalmuk sincs. Csalfák, hazugok: pár dollárért tanuskodik, sőt megesküszik mindenikök mindenre, habár saját vallásabeli szertartással, cabalistikus papirszeletkék elégetése mellett esketik is; — (a mi azt jelenti, hogy úgy égjen el lelke mint az a papiros, ha hazudik;) a miért is tanuknak nem fogadtatnak el a törvényszékek által, mi a chinaiakkal való élénk üzleti érintkezés mellett a legnagyobb jogzavart vonja maga után. Családi életet nem ismernek: a chinai mint barommal bánik nejével; ha megöregszik, egyszerűn elűzi; nejét ugy is csak kevés vagyonos hozza magával; a többi nő szégyenletes üzlet tárgya. — Ha mint csavargók, hamis játékosok, tolvajok vagy súlyosabb bűn vádja alatt állók bezáratnak: a fogházakban az általuk szokottnál jobb eledel, kényelmesebb fekhely mellett jól érzik magukat. Nem lehet tehát rajtuk kifogni. De saját moráljuk, saját törvényeik, és titkos hatóságaik vannak: az amerikainak csak külsőleg s passiv vetik magukat alá. — Tehát őket polgárositani, velök társadalmi vagy épen családi összeolvadást képzelni sem lehet; ők államot képeznek az államban.

Ez utóbbi igaz; vajjon az ellenök fölhozott vádak nem-e roszakarat s féltékenység által túlzottak-e? Valószinüleg. Hanem ha igazak: akkor föladatát ismerő kormány ezen viszonyokat tétlenül nem tűri. Azonban komoly rendszabályok, — a bevándorlás korlátolása vagy betiltása helyett — a szabadon s nemzetközi szerződési alapon bejött chinaiak nem csak a mob gyülölködésének védtelenül kitévék, hanem a hatóságok részéről is csak apró chicanokban részesittetnek.

A bevándorlónak megérkezésekor tiz dollár díjt kell fizetnie; minden hazaküldött halottért szintén; minden bevándorlott tartozik magát beoltatni, s azért 10 dollárt fizetni. Hogy beoltatik, az rendén van; mert a nélkül hogy a himlőoltás sikeres voltának kérdésében laicus létemre pártállást foglalnék, constatálom, hogy köztük a himlőhelyesek, vulgo ragyások, oly gyakoriak, mint az egyptomi arabok közt; hanem hogy 10 dlt. kell fizetniök, ez zaklatás.

Apró boszontásuk az utcán s közhelyeken napirenden van. De durva bántalmazásuk sem ritka; például levágják copfjukat: a mi fogalmaik szerint legnagyobb szégyen. — 1871. május 31-én San-Francisco utcáin vásott fiuk kövekkel dobáltak s lécekkel agyonvertek egy ártatlan chinait. A coroner-jury azt itélte, hogy a coolie zúzás és veleje kifolyása következtében halt meg, melynek oka nem tudatik.

Személyes tapasztalataim szerint, és azon magánházakban, a hol chinai cselédeket találtam, kérdezősködésim után a chinait csendes, engedelmes, nem rosz kedélyű népnek kell tartanom; meglehet, hogy az igazmondás s point d'honneur rá nézve ismeretlen fogalom: hanem tolvaj aligha akad köztük több, mint más népfajú cseléd s alsó osztálya közt. Arcaikban kevés egyéni. föltünő népfaji jellem. Többnyire alacsonyak, valósziníileg nem első rendű chinai népfajhoz tartozók — halvány, sárgabarna arcbőrüek. Öltözetük sötétkék vászon vagy selyem blouse és hasonló bő nadrág, fejökön fekete kemény gömbölyű kis sipka, ellenző nélkül; lábaikon cipő. Tisztességes nőt nem láttam köztük. Esznek gyanúsan kinéző húsokat és halakat s utálatos dolgokat is, p. o. eleven gyíkot; evőeszközük kötőtűhöz hasonló hosszú

elefántcsont-tű. Orrát finom papirba fújja, melyet elvet; s az európai zsebkendő dívatot igen csúfnak tartja, a miben igaza van. Míveltségi foka a tömegnek igen csekély, ámbár chinai nyelven irni s olvasni majd mindenik tud. Irása nem balról jobbra tart, mint a mienk, sem jobbról balra, mint a keleti népeknél, hanem fölülről lefelé jobbról balra folytatva a sorokat. Majd mind megtanul angolul, de *R*-t nem ismervén — az angol kiejtést nem birják elsajátitani olyanok is, kik jól irnak angolul.

Az amerikaiak egy része azzal hizeleg magának, hogy a chinai bevándorlás apadni fog, miutan a Pacific-vasut megépültével kevés közmunkát találnak; a californiai bányákban sem lesz már több munkásra szükség, mint a mennyi már van. Mások azonban a chinai birodalom túlnépesedésétől, melyen akár nehány milliónak kivándorlása még csak észre sem vehető, tartanak; mig más oldalról azt hiszik, hogy a munkáskezek és cselédség hiánya elegendő arra, hogy nagy számú kiéhezett chinait vonzzon át Amerikába, annál inkább, mert az európai bevándorlók száma aligha fogja még elérni azt a magaslatot, melyet az 1840—68. évek között elért.

Mind az indián, mind a néger, mind a chinai kérdésben a halogatás, a határozatlanság, s azon hajlam — az időtől remélni a baj enyhülését, a dolgok természetes lefolyásától várni a kérdés megoldását — jellemzi az amerikai politikát. Az indiánok csakugyan az elpusztuláshoz közelednek. A rabszolgaságról azt mondák: a rabszolgakereskedés megtiltásával magától fog megszünni; azonban még máig is fönállana, ha a déliek lázadása annak megszüntetését, mondhatni erőszakosan, s előszámitás nélkül nem idézte volna elő. És a négerek társadalmi állásának megszilárditására, vagy a déli ál-

lamok moralis meghóditására, a fehérek és feketék egymással való kibékitésére célzó magasabb politika ma is hiányzik. A mormonismust is kicsinyelték, mig nyakukra nem nőtt. A chinai kérdés fontossága elől is szemet hunynak Amerika vezér-politikusai, azt most jobbára kortes célokra zsákmányolják ki; hanem azzal hitegetik magukat, hogy az nem bir jelentőségre emelkedni. De vannak komoly politikusok, kik attól tartanak, hogy az idővel ép oly súlyos kérdéssé fog kifejlődni, minő a rabszolgaság volt; mert ha milliókra nem szaporodnak is, a mi nem bizonyos, egy szabad állam természetével meg nem fér, és institutiói tisztaságát veszélyezteti oly helota osztály keletkezése, melyet polgári joggal fölruházni nem lehet, s mely népfaji és családi elkülönzöttségében állandó gyűlölködés forrása, s minden esetben államot képezne az államban; s mely annál türhetlenebb, mert az állam közgazdászati viszonyait a politikailag uralkodó nép hátrányára teljesen megzavarja, mert ügyessége s erkölcstelensége a vele való versenyt lehetlenné teszi.

X. FEJEZET.

Bezáró elmélkedés.

Az amerikai eddig vak imádója volt az ő hazai intézményeinek, s hitét Európában is sokan osztották, mig nem ismerték.

Nem csoda. Ő azon hiedelemben nőtt föl, hogy azok a világon legtökéletesebbek; azt hitte, hogy azok a

közszabadság és egyéni jog, az egyenlőség és társadalmi rend összeegyeztetésének örök problemáit már végleg megoldották. Hogy az amerikai nép a politikai míveltség legmagasb fokán áll. Hogy alkotmánya hibátlan s az állambölcsesség netovábbja. Azon tény, hogy Európából az óvilág elégületlenei, kitagadottjai és számkivetettei milliónkint vándorolnak be, azt hiteti el vele: hogy Európa a szegénység, szolgaság s míveletlenség hazája. elaggott, kimerült, meddő culturával, melyből mit sem tanulhatni, melynek történetét vagy további fejlődését nem érdemes figyelemmel kisérni, s a melyről valóban alig is tud valamit. Önhittségében még saját kárán sem tudott okulni, s csak az utolsó években beállt gazdászati s politikai válsággal kezdett derengeni annak homályos sejtelme: hogy Amerikában sincs minden rendén, hogy reformok nem csak pártjelszónak valók, hanem égető szükséget képeznek.

Azon — amerikaiak s európaiak különbség nélkül — kik behatóbban tanulmányozták az éjszak-amerikai viszonyokat, régebben tisztába jöttek az iránt, hogy politikai intézményeik nem a nép érdekeit biztositják: hanem azokat a nép alsóbb osztályainak kezére játszák. melyek annál bizonyosabban eszközei a legroszabbaknak, minél szélesebb körökre terjed ki a kormányzati s közigazgatási hatalom tettleges gyakorlata. Ez szülte az új világban példátlan, és csak az ó római köztársaság vonagló korára emlékeztető — politikai corruptiót.

Ezt fokozza — illetőleg egymást kölcsönösen ápolja — a társadalmi corruptio, melyet az anyagi érdekek egyoldalú istenitése szült; a pénz monopoliuma, — mely mellett az egyenlőség, a szabadság, a jog és törvény csak satyra.

Nem lehet tagadni, hogy az amerikai nép nagy dolgokat alkotott; s a tudomány és míveltség magas fokát érte el. De e tudomány egyoldalú; a gépészet és technika hasznositható terén túl alig terjed ki; és a míveltség szintoly egyoldalún anyagi irányú; s még legkitünőbb irodalmi műveit is ez jellemzi. Az amerikai szellemi míveltségben hiányzik az összes emberiséggel összekötő kapocs. Az ő világtörténetök Amerika függetlensége kimondásáig, — legfölebb Amerika felfedezéséig megy vissza: világnézetök tehát nem is mondhatni hogy korlátolt, hanem — nincs is semminő. Miveltségök érintetlenül hagyja a kedélyt, az emberi lélek nemesebb húrjait, a szép érzékét: mert az ó-classicai irodalom egy-két egyetemen való hiányos tanulmányozásán kivül — tanrendszerökből hiányzik; az európai népek irodalma elhanyagolt; emberiség, s ennek egyetemes története nem létezik. Az ifjúság annyit tanul, a mennyire az üzletben szüksége lehet. Tanul német s francia nyelvet is kivételesen: de az egész oktatás nem magasabb szellemi, csak hasznossági szempontból indul ki.

Nem csoda, hogy az anyagiság hatja át a nép minden köreit. Az eszményi lendület, szépművészeti érzék. szellemi élet és kedélyműveltség ezen teljes hiánya okozza, hogy a legnemesb lelkek oly hamar lettek Amerika-unottak, mint Lenau, Kürnberger és mások. hogy a legkitünőbb amerikai irók, Amerikán kivül kerestek szellemöknek tápot, tolluknak tárgyat és eszményt.

Ez magyarázza meg, hogy az amerikai, nagyokat alkotó míveltsége mellett is — barbár maradt. Társadalmi egyenlősége — nyers és durva modorban nyilatkozik. Vallási szabadsága — nevetséges vagy vissza-

taszitó kinövéseket szült, nem annyira vallásosságot, mint hypocritaságot nevelt. A nép felének — a nőnemnek — eszméi és erkölcsei, feje és szive meg van zavarva. Az általános chaosban és hullámzásban egyedül csak az aranyborjú áll szilárdan.

Valóban nem a mai Amerika azon eszmény, mely Franklin, Washington, Lafayette, s a többi hős és bölcs lelki szemei előtt lebegett, midőn a tizenhárom gyarmat szabadságáért harcoltak. A mai Amerika nem érdemelte volna meg azoknak fáradalmait, s az érette nemesen ontott vért.

De ezzel semmi sincs mondva; s ez nem lehet Amerikáról utolsó szavunk; annál kevésbé, mert az önismeret ébredésének oly jelei mutatkoznak, melyek a szebb jövőnek biztos hirnökei. Igy a többi közt a legjelesebb folyóiratok egyike, a philadelphiai kiállitás és száz éves ünnepély alkalmából, szemlét tartva Éjszak-Amerika multja s jelene fölött, miután constatálta az anyagi téren tett nagyszerü haladást, igy folytatja:

»Az életnek széles alapjait tettük le; de magát az életet még nem kezdtük meg. Azon magasabb müvészetek, melyek a legmagasb polgárosodást jelzik, csak kevéssé fejlődtek. A fényüzés és anyagi javak hajhászata, mely bennünket lealázott, még nem adott tért azon nemesebb törekvéseknek, melyek megtisztitanak s fölemelnek. Hiúk voltunk előhaladásunkra, s bevégzett művünkre. Hiúk voltunk vagyonosságunkra, s kincsforrásainkra. Megvetőleg néztük le az ó világ meddő míveltségét. Szerencsés körülmény ennélfogva, hogy nemzeti életünk második százada kezdetén fölismerjük, hogy hol, s a nemzeti lét mily alacsony szinvonalán

állunk. Üdvözöljük megaláztatásunkat. mint jövendő haladásunk komolyságát.«

És hasonló nyilatkozatok, melyek a közérzület s közvélemény fordulatát készitik elő, söt már jelezik, minden oldalról szaporodnak. Eddig a bámulatos anyagi fejlődés eltakarta az államszervezet s intézmények hiányait. Idő kellett ahhoz, a néhány év óta dúló gazdászati válság, és a corruptió fekélyének nyilvánosságra kitörése, végre az elnök-választás által előidézett zavarok, hogy a gyengébb szemek is megnyiljanak; s hogy a központi hatalom laza s elégületlen szervezete, a demokratia s választás elvének végkövetkezményeig való alkalmazása, minden hivatalnak a választás esélyei alá vetése, gyakorlati eredményében fölismertessék; mely is nem egyéb, mint az állam lételének, a társadalom összes érdekeinek — a legmegbizhatlanabb néposztály hatalmába való kiszolgáltatása, mely mindig és mindenütt a szabadság bukásához s caesarismushoz vezetett.

A reactio a szellemekben meg van, s magán körökben még erélyesebben nyilatkozik, mint a lapokban s nyilvános beszédekben. Meglepetve hallottam tisztességes körökben azon meggyőződést fejezni ki, hogy Amerikának dictaturára van szüksége; és hogy előbb-utóbb monarchiára kellend átmennie. Ez utóbbi nézethez általán az európaiak hajlanak. Ez azonban csak fölületes fölfogás, s meggondolatlan nyilatkozat, és az amerikai részéről legfölebb annak homályos sejtelmét jelenti, hogy szélesebb hatáskörrel biró szövetségi kormányra volna szükség; és a mob uralmának korlátokat kellene szabni.

Általán Éjszak-Amerikát nem szabad európai szemüvegen át nézni. Ez egy még meg nem üllepedett álla-

dalom, még egymással küzdésben levő chaoticus elemekkel: »Kormánya — ugymond Tocqueville — nem annyira szövetségi, mint inkább tökéletlen nemzeti kormány.« Sokféle vegyülékű népessége még nem olvadt egybe, még nem érett meg nemzetté. Gyéren lakott, nagy távolságokat képező, puszták által megszakitott államterületén, egyetlen központból, sem monarchiai sem despota kormány nem felelhetne meg egy civilisált ország igényelte közigazgatás eszméjének. Igaz, hogy azon politikai intézményei s államalkotmánya, melyek száz évvel ezelőtt a három millió lakosságu 13 állam szövetségének elegendők voltak; ma, midőn a szövetség egy egész világrészre terjedt ki, 38 államból áll 40—45 millió lakossal: szintén már elégtelenek, s veszélyesek; maholnap képtelenek fognak lenni. Ezen intézmények száz év óla fejlődtek és módosultak ugyan; de természet szerint a régi localis municipalis alapokon, nem pedig a fejlődő állam fokozódó kormányzati szükségeinek megfelelőleg. Mindazonáltal minden háború és minden válság után egy-egy lépés történt a szorosabb egyesités felé. Más oldalról, ámbár Tocqueville már negyven év előtt kimondá, hogy »el fog jönni a pillanat, midőn az amerikai respublicák kénytelenek lesznek választási rendszerökben sokszorozni a kettős választás alkalmazását — különben a demokratia szirtei közt nyomorultan elfognak veszni:« ellenkező történt; s az általános szavazattal közvetlen választás kiterjesztetett a képviselőkről — a városi s községi tisztviselők, végre a birák választására is. Azonban ugy látszik, hogy ezen irányzat is elérte tetőpontját.

De a fordulat és reform műve nehéz lesz; akadályai elcsüggesztők; és hol van oly élénk képzelő tehetség,

mely ennek lehető phásisait, melyek évszázadokat tölthetnek be, megjelölni, ho! a látnok, ki megjósolni birná ?

Itt egy nagy világrész fekszik előttünk, hova az egész világból még sok és sok millió ember vándorolhat be, a nélkül, hogy túlnépesedés állana be ; a nelkül, hogy egyik ember a másiknak utjában állana, vagy megélhetését nehezitené. Csak az oktalan emberi intézmények idézhetnék elő ezen calamitást. Mert hely, tér, élelmet, fémeket, érceket termelő föld van itt háromszáz millió emberre elegendő.

Ha egykor a termőföld, a munkatér jobban el lesz foglalva, a szerzemény nehezebb, az érdekek surlódása erősebb lesz ; és akkor a mai primitiv intézmények, az általános szavazattal választott hatóságok lehetetlenné váltak ; — ha majd az emelkedő gazdászattal és szaporodott népességgel az érdekek azon ellentéte, mely ma már válaszfalat képez az éjszaki s déli, — iparos és földmíves államok közt, élesebbre fog kifejlődni ; és a nyugati államok a csendes tenger felé fognak gravitálni ? Lesz-e oly erős érdek, oly nagy közös eszme, melynek magukat alárendelendik ? vagy képzelhető-e oly erőhatalom, mely ezen nagy világrészt összetartani birná ? van-e oly kormány-forma, melylyel azt egy központból igazgatni, vezetni lehetne ?

Ezek a jövő gondjainak látszanak. De Amerika oly gyorsan fejlődik, hogy a mi századoknak látszik fentartva, egy nemzedék megélheti. Még az ötvenes években hiú jósolgatásnak tartatott a secessionalis háború, mely tiz éve már hogy kivívatott, s az Unio történetében legnevezetesebb fordulatot képezett.

A mai Amerika: csak egy új-világ óriási embryoja; mai küzdelmei csak annak vajudásai. Az idő egy új emberiséget hord itt méhében, melynek nyelve talán ép oly kevéssé lesz angol, a mily kevéssé római a mai francia, vagy spanyol; s a melynek társadalmi szervezete hihetőleg nem is fog hasonlitani azokhoz, mikről eddig fogalmunk van. Ilyen világtörténeti szempontokra emel azon jelenségek összvege, melyekkel e földrészen találkozunk. Nagy iskola ez az Amerika; hol a philosoph, a történész, az államférfi látköre tágul; hol kevés az utánozni való. de minden érdekes és tanulságos.

IRODALOM.

Azon jeles munkák jegyzéke, mikre a szerző e könyv folyamában hivatkozott, vagy miket forrásul, avagy tanulmányul használt; s miket az olvasó figyelmébe ajánl:

1. **G. Rüttimann:** Kirche und Staat in Nord-Amerika. Zürich, 1871.
2. **R. H. Tyler:** American Ecclesiastical Law. Albany, 1866.
3. **G. P. Thompson:** Kirche und Staat in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. Berlin, 1873.
4. **Rüttimann:** Das Nord-Amerikanische Bundesstaatsrecht. Zürich, 1875.
5. **„The Federalist".** Ez azon napló, vagy inkább hirlap, mely az amerikai alkotmányterv magyarázatára s indokolására adatott ki az alkotmánytervezet elsőrendű munkatársai John Jay, Hamilton és Madisson által; mely máig is az amerikai alkotmány leghelyesebb commentárjának tekintetik; s általán minden politikusra nézve tanulságos könyv.
6. **Tocqueville** (Alexis de —). De la Démocratie en Amérique. Paris, 1868. XV-éme ed. M. Lévy frères. I., II., III. kötet.
7. **Jannet** (Claudio). Les états unis contemporains ou les moeurs, les institutions, et les idées depuis la guerre de la sécession. Paris. E. Plon, 1876.
8. **Dixon** (William Hepworth —). »New-America.« 2. vol. Leipzig, Tauchnitz edition.
9. **Dixon** (W. H.) »White conquest.« 2. vol. Leipzig. Tauchnitz, 1876.
10. **Schlagintveit** (Robert von —). Die Mormonen oder die Heiligen von jüngstem Tage. 1874. Cöln und Leipzig. E. H. Mayer. I.
11. **Schlagintveit** (R. v.) Californien. Land und Leute. E. H. Mayer, 1871.
12. **Schlagintveit** (R. v.) Die Pacific-Bahn. (Wie oben.)
13. A lady's dife among the Mormons, by Mrs T. R. H. Stenhouse. New-York. 1872.
14. Les Harems d' Orient et d' Amérique. Th. Bentzon. Revue deux mondes Janvier, 1874.
15. Westward by rail. W. F. Rae. Ch. VII.—XIV.

16. Baron de **Hübner**: Promenade autour du monde. I., II. Paris. Hachette 1873.
17. Le Mormonisme et les Etats Unis. Par Elisée **Reclus**. Revue de deux mondes. 1861. Avril.
18. Voyage au pays des Mormons p. Jules **Rémy**. Paris, 1860. 2. vol.
19. Geographische Wanderungen von Karl **Andree**. Dresden, 1859.
20. Geological survey of the territory of Utah. By **H. Engelmann**. Washington, 1870.
21. Friedrich **Kapp**: »Aus und über Amerika«. Berlin. Springer, 1876.
22. **Hittel** (John S. —) The resources of California. San-Francisco. A. Roman et Co. 1874. Sixth edition.
23. **Versen** (Max von —). Transatlantische Streifzüge. Erlebnisse und Erfahrungen aus Nordamerika. Leipzig. Duncker & Humblott, 1876.
24. American News Paper Directory, Containing accurate lists of all the newspapers, and periodicals published in the United States and territories etc. Geo. P. Rowell et Co. — New-York, Park Row. 41. 1871. (Az időszaki nyomtatványok statistikai kimutatása).
25. **Fröbel** (Julius —). Aus Amerika, Leipzig. Dick, 1856—7. —
26. History of the Indian tribes of the U. S. — By H. R. **Schoolcraft**. Philadelphia 1857.
27. **Görtz** (Graf Karl v. —) Reise um die Welt, 1844—7. — Stuttgart. Cotta, 1852. 1—3.
28. **Schlagintveit** (R. s.) Die Prairien des amerikanischen Westens. 1876. Köln u. Leipzig. Meyer.
29. **Brachvogel** (Udo —) Im Herzen der Felsengebirge. Yellow-Stone-River. (Westermann Hl. Monatshefte. Mai—Juni 1875.)
30. Les grands lacs de l'Amerique du nord. par M. L. **Simonin** Revue de deux mondes 1875. l'juin.
31. **Hutchings** (J. M. —) Scenes of wonder and curiosity in Calaforn. San-Francisco 1862.
32. **Seaman** (E. C. —) The system of American government. 1870.
33. **Wilson** (Henry) History of the riseand fall of the slave power in America. (Boston Osgood 1872.)
34. Duvergier de **Hauranne**: Huit mois en Amérique. II. t. Páris; ugyanennek cikkei a Rev. d. d. mondes 1867. nov. 15, 1858. dec. I. füzetekben.

